

คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน
ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มต้นที่นี่

คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน : ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มต้นที่นี่

ประชา หุตานุวัตร วราภรณ์ หลวงมณี บรรณาธิการ

ข้อมูลบรรณาธิการของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ประชา หุตานุวัตร, วราภรณ์ หลวงมณี บรรณาธิการ

คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน : ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มต้นที่นี่.--นครปฐม : โครงการผู้นำแห่งอนาคต คณะวิทยาการวิจัยและศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558.

336 หน้า

1. การปฏิรูปสังคม. 2. องค์กรประชาชน. 3. การจัดระบบชุมชน. I. ประชา หุตานุวัตร. II. ชื่อเรื่อง.

303.4

ISBN 978-974-466-841-7

ISBN 978-974-466-841-7 สงวนลิขสิทธิ์ © 2558

พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม 2558 จำนวน 1,000 เล่ม

ราคา 280 บาท

จัดพิมพ์โดย

โครงการผู้นำแห่งอนาคต

คณะวิทยาการวิจัยและศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

999 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒนาฯ ชั้น 4

ถ.พุทธมณฑลสาย 4 ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170

โทรศัพท์ 02-441-5222 โทรสาร 02-441-5223

อีเมล collectiveff@gmail.com

เว็บไซต์ <http://www.leadershipforfuture.com>

เฟซบุ๊ก <https://www.facebook.com/leadershipforthefuture2014>

กองบรรณาธิการ

พรพิมล ล้นห้าต่อนุวัตร และพัชรี ชนมน์ัส

บรรณาธิการต้นฉบับ

จารุภา วะลี

ประสานงานภาพถ่าย

พรรัตน์ วชิราชัย

ประสานงานการผลิต

กานน คุมประพันธ์

พิสูจน์อักษร

เมธิรา เกษมสันต์ เสาวรัตน์ บันทจักร สุวัชรา ส่งไพบุลย์ นิชาติ มูลคำ

ปก-รูปเล่ม/ผลิต

พจน์ กริชไกรวรรณ (สำนักพิมพ์ภูสายแดด)

พิมพ์ที่

บริษัทวี.พรินท์ (1991) จำกัด

โดยความร่วมมือของคณะกรรมการชุมชนนิเวศเอเชีย มูลนิธิชุมชนไท กลุ่มเพื่อนร่วมงาน และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ในโครงการเครือข่ายภาวะการนำภาคประชาชน ของโครงการผู้นำแห่งอนาคต คณะวิทยาการวิจัยและศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน ปฏิรูปสังคมไทยต้องเริ่มต้นที่นี่

ประภา หุตาบุตร
วารกรณ์ หลวงมณี
บรรณาธิการ

คำนำ

คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน

สำหรับคณะกรรมการ หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวของวิธีการทำงาน ความ คิดอ่าน และวิถีชีวิตของนักอุดมคติกลุ่มหนึ่ง ที่มีบทบาทโดดเด่นในสังคม ไทยในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา ในแง่นี้ นี่เป็นหนังสือพจนานุกรมเพื่อความ เป็นธรรมทางสังคมของคนพิเศษกลุ่มหนึ่ง และหลากหลายชุมชนที่คนเหล่านั้น เกี่ยวข้องด้วย

สำหรับคนที่ปะทะกับนักอุดมคติเหล่านี้ ย่อมไม่ได้มองพวกเขาดีนัก และมีคำกล่าวหานานาชนิดสำหรับชาวคณะนี้ว่า พวกเขาเป็นนักยุ่ง ปลุกปั่น เป็นพวกคอมมิวนิสต์ เป็นพวกหัวรุนแรง เป็นพวกค้าความจน เป็นพวก ก่อความวุ่นวายให้กับสังคม เป็นคนทำให้คนจนกระด้างกระเดื่องและปกครอง ยาก ฯลฯ

ชาวคณะเรียกตัวเองว่า “นักจัดระบบชุมชน” บ้างก็เรียกว่า “นักจัดตั้ง” ในบางบริบท พวกเขาเป็นพี่เลี้ยง เป็นที่ปรึกษา หรือเป็นที่มสนับสนุนพื้นที่ เป็นคนปฏิบัติงาน เป็นผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ บ่อยมากที่ใช้ทับศัพท์ว่าซีโอ (CO - Community Organizer)

ชาวคณะมีกระบวนการวิธีเฉพาะเจาะจงแบบหนึ่งในการทำให้คนยากไร้ เข้มแข็งขึ้นอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เป็นกระบวนการวิธีที่มีสำนักคิดและวิธีปฏิบัติ

ของตนเองที่สาวไปได้ยาวและไกลพอสมควร แม้นักจัดระบบชุมชนชาวไทย
ขณะนี้ส่วนมากอาจไม่รู้ความเป็นมาเป็นไปมากนัก นอกจากคริโนพร พุ่มมณี
หนึ่งในคนไทยรุ่นแรกที่เป็นผู้ฝึกสอนการจัดระบบชุมชนให้คนไทยด้วยกัน

ผู้ก่อตั้งสำนักคือ ซอล อะลินสกี (Saul D. Alinsky) นักจัดระบบ
ชุมชนชาวอเมริกันที่เริ่มงานกับชาวสลัมในชิคาโกเมื่อราวปี พ.ศ. 2475 และ
ได้ตั้งโรงเรียนฝึกนักจัดระบบชุมชนขึ้นจากประสบการณ์หลายสิบปีทำงาน
เพื่อคนยากไร้ ไม่นานก่อนที่เขาจะเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2515

สำนักเรียนนี้ยังดำเนินงานอย่างขยันขันแข็งและไม่แสดงตัวโดดเด่นนัก
แต่แล้วในช่วงสิบปีที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน ชื่อของผู้ก่อตั้งและโรงเรียนก็โด่ง
ดังเป็นที่กล่าวขวัญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพราะศิษย์คนหนึ่งของสำนักนี้คือบารัก
โอบามา ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาคนปัจจุบัน และผู้ที่กำลังทำชิงตำแหน่ง
ประธานาธิบดีคนต่อไปคือ ฮิลลารี คลินตัน ก็เคยทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับ
งานของอะลินสกีมาก่อน

**ภูมิหลังของคณะทำงานของเรา ส่วนมากเป็นชนชั้นกลางธรรมดาๆ จบการ
ศึกษาปริญญาตรีหรือต่ำกว่า พวกเขาหลายคนผ่านการฝึกอบรมทฤษฎีการ
ทำงานตามแนวคิดของอะลินสกี และชาวคณะได้เรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา
จากการทำงานอย่างเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย และค้นคิดวิธีการใหม่ๆ
ร่วมกับประชาชนที่เขาทำงานด้วยหลายอย่างหลายประการ และนำไปสู่
ผลลัพธ์ที่น่าตื่นตะลึงไม่น้อยเลย**

ภาคแรกของหนังสือ “เรื่องราวจากชุมชนคนเล็กๆ ที่ดงามและทรง
พลัง” เป็นเรื่องราว 17 เรื่องที่เขียนโดยผู้ปฏิบัติงานเองทั้งหมด เล่าถึงชุมชน
ที่เขาทำงานอยู่ เริ่มต้นจากคนจนในกรุงเทพฯ ที่รุ่นผมเรียกติดปากว่าคนสลัม
รวมทั้งคนไร้บ้านและคนไร้สัญชาติแล้วขยายไปยังหัวเมืองใหญ่ คือ สงขลา
เชียงใหม่ ขอนแก่น อุบลราชธานี ฯลฯ ต่อมาขยายจากงานคนจนไปทำกับ
ชนชั้นกลาง ที่โด่งดังก็คือชาวตลาดสามชุก สุพรรณบุรี ชุมชนวัดเกต เชียงใหม่

และคลองอยู่ตะเภา หาดใหญ่ สงขลา และเมื่อเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติลีนามี ชาวคณะก็เริ่มทำงานที่บ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา แล้วขยายไปยังพี่น้องชาวเล แถบอันดามัน คนไทยพลัดถิ่นที่ประจวบฯ และระนอง รวมทั้งที่จังหวัดภูเก็ต

ภาคสอง “กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และหยาดน้ำตา” เป็นขั้นตอนการทำงานจัดระบบชุมชนของคณะนี้อย่างค่อนข้างละเอียด ที่ร้อยเรียงจากการประชุมปฏิบัติการเพื่อถอดบทเรียนการจัดระบบชุมชน จัดขึ้นที่อาคารวงศ์สนิทเมื่อวันที่ 21-24 สิงหาคม 2557 ปิดท้ายด้วยบทความ “การจัดระบบชุมชนในประเทศไทย” ของศรินทร์ พุ่มมณี ที่ขยายภาพความเป็นมาของงานจัดระบบชุมชนให้ชัดเจน

เนื้อหาทั้งสองภาคเชื่อมร้อยและก่อประกอบให้เราเห็นหัวใจและขั้นตอนการทำงานที่มีตรรกะของมันเอง เริ่มจากก้าวแรกที่เข้าไป ที่มีได้หลากหลายวิธีการแล้วแต่บริบทของชุมชนแต่ละแห่ง เช่น เป็นงานร้อนที่ต้องรีบลงมือทำ หรือเป็นงานเย็นที่มีเวลาๆ ค่อยๆ ทำไป และยังขึ้นอยู่กับบุคลิกของคนทำงานแต่ละคนด้วยว่ามีลีลาอย่างไร อย่างไรก็ตาม ก้าวต่อมาคือการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนและเชื่อมโยงกับเครือข่ายคนจนในแต่ละระดับ เพื่อก้าวพ้นจากผลประโยชน์ของตนเองและชุมชน เขยิบมาสู่การทำงานเพื่อสร้างนโยบายสาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายที่สร้างความเป็นธรรมให้กับสังคมโดยรวม

นักจัดระบบชุมชนคณะนี้ไม่ได้ทำงานสังคมสงเคราะห์กับคนยากจนในความหมายของการเป็นผู้ยื่นมือให้ความช่วยเหลือไปให้คนที่ต่ำต้อยกว่า สำคัญนี้เชื่ออย่างเหนียวแน่นว่า คนทำงานต้องสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างเสมอมาเสมอไป ละเอียดเกี่ยวพันพวกเขาไม่ใช่ นักปฏิวัติลัทธิมาร์กซ์ที่ต้องการสถาปนาเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ จริงอยู่ พวกเขาผูกพันกับคนตกทุกข์ได้ยากอย่างแท้จริง และต้องการมีส่วนช่วยให้ชีวิตของคนจนมีที่ยืนที่มีศักดิ์ศรีในสังคมไทย ด้วยความเชื่อที่ว่าคนจนมีศักยภาพที่จะตัดลีนชะตากรรมของตนเองได้ สกฤตคิดนี้เชื่อว่าคนจนตกทุกข์ได้ยาก

เพราะขาดอำนาจ คนมั่งมีอาศัยเงินเป็นที่มาของอำนาจ คนจนจะมีอำนาจได้ คนจนต้องรวมตัวกันอย่างมีระบบ

ชาวคณะนี้ไม่ชอบความอยุติธรรมที่คนจนได้รับ และโยนไปถึงความอยุติธรรมทางโครงสร้าง พวกเขามีหน้าที่ช่วยให้ชาวบ้านเรียนรู้เพื่อยืนหยัดด้วยตัวเองอย่างตระหนงองอาจ ด้วยการตัดสินใจลงมือทำ และทบทวนสิ่งที่ทำลงไป เก็บเป็นบทเรียนที่จะก้าวต่อไปเรื่อยๆ ในแง่นี้ ชาวคณะเป็นนักการศึกษาที่เก่งกาจ ในการจัดการเรียนรู้ให้ชาวบ้านกลับมาเคารพตนเอง และเผชิญหน้ากับความอยุติธรรมอย่างไม่ยอมจำนน

แต่การเรียนรู้ของชาวบ้านไม่ได้อยู่ในห้องเรียน หากอยู่ในชีวิตจริงของการต่อสู้กับความอยุติธรรมต่างๆ ที่เผชิญอยู่ ส่วนมากเป็นการเรียนจากปฏิบัติการทางสังคม แล้วตามด้วยการสรุปบทเรียนครั้งแล้วครั้งเล่า เป็นการเรียนรู้ที่ร่ำรวยด้วยปัญญาปฏิบัติในสภาพจริงของสังคมไทย

แน่นอนว่าพวกเขาต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ต้องการเปลี่ยนนโยบายบางอย่าง ต้องการเปลี่ยนกฎหมายให้เอื้อประโยชน์กว่านี้ต่อคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ในแง่นี้ พวกเขาเป็นนักปฏิรูปสังคมที่ไม่เคยหยุดนิ่งตลอดเกือบ 40 ปีที่ผ่านมา แต่คณะนี้ไม่ได้มีอุดมการณ์ทางการเมือง (Ideology) เป็นกรอบที่ตายตัว ความมั่นใจของเขาไม่ได้มาจากกรอบคิดที่ให้สัญญาว่าจะนำไปสู่สังคมอันอุดมสุข แต่มาจากการรู้ว่า สิ่งที่เขาทำวันนี้ทำให้ชีวิตของชาวบ้านดีขึ้นทันที แม้จะเป็นก้าวแรกๆ เมื่อชาวบ้านเข้มแข็งแล้ว ชาวบ้านจะไปต่อเองได้ ทำให้ชีวิตของชุมชนตนเองดีขึ้นได้

สำหรับผม จุดที่ผมประทับใจที่สุดคือ คณะนี้ทำงานช่วยชาวบ้านที่ลำบากยากจน แต่เขาไม่ก้าวก่ายการตัดสินใจของประชาชน เขาให้ข้อมูล ร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ เสนอทางเลือกต่างๆ แต่ในที่สุดแล้ว ชาวบ้านเป็นคนตัดสินใจลงมือทำและรับผิดชอบเอง นี่เองที่นำไปสู่การเติบโต นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและประชาชนที่เขาทำงานด้วย เข้าทำนอง “ช่วยเหลือแต่

“ไม่ก้าวกาย” ของคัมภีร์เต๋าเต็กเก็งนั่นเอง คณะเขาทำงานกับชาวบ้าน แต่ไม่เป็นเจ้าของชาวบ้าน ชาวบ้านมีอิสระที่จะเป็นตัวของตัวเอง และเติบโตไปตามทางของตน ติดต่อกับกลุ่มอื่น หน่วยงานอื่นๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชน และชาวบ้านหลายคนก็โตมาเป็นส่วนหนึ่งของคณะทำงานนี้อย่างเต็มภาคภูมิ

สำหรับผม เรื่องราวที่กลั่นออกมาจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และน้ำตาของผู้คนในหนังสือเล่มนี้ มีคำตอบอย่างน้อยก็บางส่วนสำหรับอนาคตของสังคมไทย และสังคมในภูมิภาคนี้ด้วย แม้จะไม่สมบูรณ์ทุกด้าน แต่ผมถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นชั้นเลิศที่จะก้าวต่อไปได้อีกมาก

ประเด็นแรกก็คือ ไม่ต้องรอยึดอำนาจรัฐได้ก่อนเพื่อแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม บทเรียนจาก 100 ปีของสังคมนิยมสายปฏิวัด ที่นักปฏิวัดอุทิศตน และเอาชีวิตผู้อื่นเป็นล้านๆ คนไปอุทิศให้กับการยึดอำนาจรัฐ และสถาปนารัฐเผด็จการชนชั้นกรรมาชีพขึ้นนั้น ได้จบลงด้วยสังคมที่กดขี่ชูดรีดในรูปแบบใหม่แทบทั้งสิ้น จะมีที่ยกเว้นน้อยมาก ส่วนสังคมนิยมที่ได้อำนาจรัฐผ่านระบบการเลือกตั้งอย่างประเทศแถบสแกนดิเนเวีย นั้น เป็นอีกกรณีหนึ่งที่นำศึกษา และพินิจดูความสมสมัยของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ยุคธรรมจากเบื้องบน ทั้งข้อดีและข้อจำกัด

ประเด็นที่สองคือ ชาวบ้านธรรมดาครอบงำศักดิ์ศรีและพงาดขึ้นมา เห็นคุณค่าในชีวิตของตนเองอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนได้ ผ่านกระบวนการปฏิบัติ การทางสังคมและถอดบทเรียนเป็นขั้นเป็นตอน นี่เป็นยานานเอก แก่โรคแปลกแยกกับตนเอง ที่ระบบบริโภคนิยมล้างสมองคนทั้งสังคม เพื่อให้เป็นทาสของการบริโภคอย่างไร้ขอบเขต ไร้เหตุผล

ประการที่สาม การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในความหมายที่แท้จริงคือ คิดเองได้ ตัดสินใจเอง ลงมือกระทำการเอง และรับผิดชอบชีวิตตนเอง นี่คือรากฐานของประชาธิปไตยที่แท้จริง ถ้าขาดรากฐานอันนี้ ประชาธิปไตยของชนชั้นนำไม่ว่าฝ่ายอำมาตย์หรือฝ่ายทุนใหม่ก็ไม่มีความหมายใดๆ ทั้งสิ้น สำหรับประชาชนส่วนใหญ่

ประการที่สี่ ต้นแบบของชุมชนที่ดึงามเกิดขึ้นได้ที่นี้และเดี๋ยวนี ไม่
ต้องรอการปฏิวัติ ปฏิรูปโดยชนชั้นนำใดๆ

ประการที่ห้า ชนชั้นกลางมีบทบาทที่มีความหมายได้ ถ้าหากกล้าเลือก
ข้างประชาชน และเรียนรู้ที่จะเข้าใจโครงสร้างอันยุติธรรมของสังคม และ
เข้าถึงมูลเหตุของวิกฤติสิ่งแวดลอมที่เราเผชิญอยู่ รวมทั้งเข้าถึงรากทาง
วัฒนธรรมของตนเองได้ นอกจากจะเป็นปัจจัยให้ประชาชนได้กลับมาเห็น
คุณค่าของตนเองและเข้มแข็งขึ้นแล้ว ชีวิตของชนชั้นกลางเองจะเข้าถึง
คุณค่าที่แท้ และดำรงอยู่อย่างมีความหมายแทนความแปลกแยกด้วย

ประการที่หก การมองเห็นเป้าหมายที่ใหญ่กว่า คือความเป็นธรรมทาง
สังคม หากผู้คนสามารถวิเคราะห์และมองเห็นความเชื่อมโยงของความ
ยุติธรรมที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อคนในสังคม เขา
จะเห็นทุกข้อมูมของประชาชน และเห็นความรับผิดชอบที่ตนเองต้องมีต่อ
สังคม ดังจะเห็นได้จากการขับเคลื่อนประเด็นเชิงนโยบายในรูปของ พ.ร.บ.
หรือกฎหมายต่างๆ ที่คนกลุ่มนี้กำลังขับเคลื่อน

ประการที่เจ็ด การให้การศึกษายังเป็นระบบกับประชาชน เพื่อเสริม
สร้างความมั่นใจ และความสามารถวิเคราะห์สังคมได้อย่างรอบด้าน สำหรับ
กลุ่มนี้ นอกเหนือจากปฏิบัติการทางสังคมแล้วกลับมาสรุปทเรียน พวก
เขายังมีโรงเรียนชาวบ้าน ที่พูดถึงหลักสูตรฝึกชุมชน ฝึกการเจรจาต่อรอง
ฝึกการคิดวิเคราะห์และการนำเสนอกับสาธารณะ การศึกษาดูงาน และการ
เข้าร่วมปฏิบัติการทางสังคม เข้าร่วมกิจกรรมของเพื่อนๆ ซึ่งล้วนทำให้พวก
เขารับรู้ว่า ทุกคนต่างได้รับผลกระทบจากโครงสร้างอำนาจทางสังคมเช่น
เดียวกัน

ประการที่แปด การทำงานกับชาวบ้านในลักษณะของการเชื่อมกัน
เป็นเครือข่ายนั้นทำให้เกิดพลัง และเกิดการแก้ปัญหาได้จริง อันนี้ถือเป็น
บทเรียนในการทำงานว่า “คนจนทั้งผองต้องร่วมมือกัน มันถึงจะมีพลัง”

ผมและหมู่คณะชุมชนนิเวศเอเชีย ได้รับการทาบตามและชักชวนเข้ามาถอด
บทเรียนของนักจัดระบบชุมชนคณะนี้โดยบังเอิญ แต่ก็ถือเป็นกำไรชีวิตที่
ได้มาทำงานชิ้นนี้ แม้จะเป็นงานศึกษาเบื้องต้น แต่เราได้เรียนรู้มากมาย ชีวิต
เราไร้รอยขีดข่วนมหาศาลจากการได้รู้จักคนและชุมชนที่หนังสือเล่มนี้พูดถึง และ
หวังว่างานชิ้นเล็กๆ นี้จะเป็นแรงบันดาลใจให้มีการศึกษาการทำงานเพื่อ
ชนชั้นล่างในสังคมไทย ในกระบวนการอื่นๆ สำนักอื่นๆ ที่มีอยู่ และประสบ
ผลสำเร็จไม่แพ้กัน

ผมขอขอบคุณทุกคนที่เป็นเหตุปัจจัยให้เราได้ทำงานชิ้นนี้ เราทำงาน
ด้วยความรักและนับถือคนเหล่านี้อย่างจริงจัง ด้วยความหวังว่า งานชิ้นนี้จะ
ช่วยให้แรงบันดาลใจกับสังคมกว้างได้เห็นคุณค่าของงานแบบนี้ และช่วย
กันผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมให้มีความเป็นธรรม
ยิ่งขึ้น และเป็นข้อคิดสำหรับคนที่เกี่ยวข้องกับงานชุมชนแควดวงอื่นๆ กว้าง
ออกไปอีกด้วย 🙏

ประชา หุตานุวัตร

24 มิถุนายน 2558

กระท่อมชายทุ่ง

สายไหม กรุงเทพฯ

คำนิยาม

สังคมอนุภาพ - อำนาจที่ 3 สู่การสร้างสรรคสังคมไทยขึ้นมาใหม่

หนังสือเล่มนี้ “คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน” ควรได้รับการอ่านอย่างทั่วถึงทุกภาคส่วนของสังคม เพราะจะทำให้คนไทยพบคำตอบว่า ประเทศไทยจะหลุดออกจากหลุมดำแห่งสภาวะวิกฤตได้อย่างไร

ประเทศไทยติดอยู่ในสภาวะวิกฤตเรื้อรังที่วิกฤตการณ์อย่างน้อย 6 เรื่องเข้ามาเชื่อมโยงกัน คือ (1) วิกฤตการเมือง (2) วิกฤตเศรษฐกิจ (3) วิกฤตสังคม (4) วิกฤตสิ่งแวดล้อม (5) วิกฤตศีลธรรม (6) วิกฤตคุณภาพคน วิกฤตการณ์เหล่านี้สลับซับซ้อนและยาก ยากที่จะเข้าใจ และยากที่จะแก้ไข เมื่อแก้ไขไม่ได้ก็นำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง ซึ่งถ้ามากขึ้นไปอีกก็อาจถึงเกิดมิลิแทเรียลลียุก

เรารู้จักและใช้อำนาจ 2 ชนิด คือ

1. อำนาจรัฐ หรือรัฐธรรมาภาพ
2. อำนาจเงิน หรือธรรมาภาพ

อำนาจทั้งสองอาจใช้ได้ผลในบางเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องง่ายๆ แต่สำหรับเรื่องที่สลับซับซ้อนและยาก อำนาจทั้งสองใช้ได้ผลน้อย หรือไม่ได้ผลเลย หรือตรงข้าม กลับสร้างปัญหาและอาการแทรกซ้อนมากขึ้น ในต่างประเทศก็เช่นเดียวกัน จนฝรั่งก็พูดว่า “Power is less and less effective” (อำนาจ

ได้ผลน้อยลงๆ) ลองดูประธานาธิบดีอเมริกันที่ดูเหมือนจะเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากที่สุดในโลก ก็เกือบทำอะไรไม่ได้เลย ประธานาธิบดีบารัค โอบามา ที่ชูคำว่า “CHANGE” เมื่อตอนหาเสียง ก็ดูหมดสง่าราศีลงไปทุกวันๆ ที่เป็นคนดีที่สุดคนหนึ่ง

สังคมปัจจุบันเชื่อมโยงและซับซ้อนสุดประมาณ อำนาจเก่า 2 อำนาจ คืออำนาจรัฐและอำนาจเงิน ไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างสังคมแห่งความสุขได้ คนส่วนใหญ่ทั่วโลกจึงตกอยู่ในห้วงมหรณพแห่งความทุกข์ ความบีบคั้น และไม่รู้จักหลุดจากภพภูมิแห่งความทุกข์ไปได้อย่างไร

หนังสือเล่มนี้ว่าด้วยอำนาจที่ 3

ภาคแรกของหนังสือเป็นเรื่องเล่า 17 เรื่อง เกี่ยวกับสภาวะยากลำบาก และบีบคั้นของคนจนเมือง คนจนในชนบท คนชายขอบ คนประสพภัยสึนามิ คนที่พยายามฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ตลาตร้อยปีสามชุกที่พยายามฟื้นตัวจากความล่มสลายเพราะผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม

ที่เรียกว่างานพัฒนานั้นประสบความสำเร็จล้นหลามทั่วโลก แม้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรสำคัญๆ เช่น ธนาคารโลก

แต่งงานพัฒนาในเรื่องเล่า 17 เรื่องนี้ประสบความสำเร็จอันงดงาม ควรแก่การเรียนรู้

หัวใจอยู่ที่การรวมตัวร่วมคิดร่วมทำของประชาชนในความทุกข์ยาก ก่อตัวเป็นองค์กรจัดการที่เรียกว่าองค์กรของประชาชน ตามชื่อเรื่องของหนังสือเล่มนี้ เครื่องมืออันทรงพลังคือ **“การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ”** (Interactive learning through action) เพราะ

การเอาความรู้ที่เคยเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยไปใช้โดยไม่เรียนรู้ในการปฏิบัติก็ไม่ได้ผล

การเรียนรู้ของใครคนใดคนหนึ่ง ต่อให้เก่งแค่ไหนก็ไม่ได้ผลถ้าไม่เรียนรู้ร่วมกัน

การเรียนรู้นอกการปฏิบัติก็ไม่ได้ผล ต้องเรียนรู้ในการปฏิบัติจริงใน

สภาพความเป็นจริง

เมื่อต้องเรียนรู้อันร่วมกัน ก็ต้องการคุณค่าซุคหนึ่ง คือการเคารพศักดิ์ศรี และคุณค่าความเป็นคนของคนทุกคนที่เกี่ยวข้อง ความจริงใจ ความเสมอภาค ภารดรภาพ และความเชื่อถือไว้วางใจกัน

ฉะนั้นจะเห็นว่า พลังอำนาจที่ 3 หรือพลังทางสังคม มีมิติที่ละเอียด ประณีตมากกว่าพลังอำนาจรัฐและพลังอำนาจเงิน พลังอำนาจรัฐและพลังอำนาจเงินค่อนข้างจะเป็นพลังอำนาจดิบๆ ที่ใช้ความรุนแรง จึงแก้ปัญหาที่ยากและซับซ้อนไม่ได้

คนจนไม่มีอำนาจรัฐ และไม่มีอำนาจเงิน

แต่คนจนไม่ใช่ไม่มีอะไร คนจนมีความเป็นคนคือตัวเองเป็นทุน เมื่อเอาตัวมารวมตัวกันเข้าหลายคนก็เพิ่มขนาดทุนคน ที่เรียกว่าพลังทางสังคม หรือทุนทางสังคม นอกจากนั้นยังมีพลังจิตสำนึกและพลังปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้อันร่วมกันในการปฏิบัติ อีกทั้งยังมีพลังแห่งความสุขจากการที่มีความเสมอภาค ภารดรภาพ และสามัคคีธรรม

พลังอำนาจของการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำหรือพลังแห่งความเป็นสังคม หรือ**สังคมานภาพ** (สังคม + านภาพ) จึงเป็นพลังออกจากความทุกข์ที่เกิดจากความสลับซับซ้อนและยาก ที่อำนาจรัฐและอำนาจเงินทำไม่ได้

ถ้าดูภาพในหน้าถัดไปจะเข้าใจเหตุผลมากขึ้น

กระจุกของเส้นสีต่างๆ คือความเป็นจริงที่สลับซับซ้อนและยาก รัฐบาลก็ดี กระทรวงทบวงกรมก็ดี มหาวิทยาลัย องค์กรทางศาสนา สื่อมวลชน ภาคธุรกิจ ล้วนอยู่ที่ชายขอบของความเป็นจริง เช่น ราชการก็บริหารกฎหมาย กฎระเบียบ มหาวิทยาลัยก็สอนตามตำรา องค์กรศาสนาก็เดินตามระบบราชการ ภาคธุรกิจก็มุ่งแสวงหากำไร ต่างอยู่ในเรื่องของตนๆ แต่ไม่ได้อยู่ในความเป็นจริงของประชาชนผู้ทุกข์ยาก เมื่อไม่ได้เรียนรู้อันร่วมกันในความเป็นจริง ก็แก้ปัญหาไม่ได้

ที่อยู่ท่ามกลางกลุ่มเส้นดำอันยุ่งเหยิงคือองค์กรประชาชน ที่เกิดจาก

* = องค์กรประชาชนที่มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ในความเป็นจริง

การรวมตัวของประชาชนผู้อยู่ในความทุกข์ยากเอง และเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติท่ามกลางความเป็นจริง เป็นปัญญาจากชีวิตจริง ปฏิบัติจริง จึงมีอำนาจที่จะออกจากทุกข์ บรรณาธิการจึงตั้งชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า **คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน**

เป็นอำนาจแห่งการสร้างสรรค์ เป็นอำนาจแห่งสันติวิธี และเป็นการดึงผู้อื่นเข้ามาเรียนรู้และร่วมในการสร้างสรรค์ ดังที่เห็นในเรื่องเล่าว่ามีผู้นำท้องถิ่นบ้าง ผู้ว่าราชการจังหวัดบ้าง และอื่นๆ อีกบ้าง เข้าร่วมหรือสนับสนุนกระบวนการองค์กรของประชาชน ซึ่งสามารถขยายเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวางก็ได้ ดังกรณีของชุมชนบ้านน้ำเค็มจัดการตนเอง ขยายตัวสู่ฟังกาแห่งความสุข

องค์กรจัดการตนเองของประชาชนเกิดขึ้นจากการก่อตัวขึ้นมาเอง (Self-organization) จึงเป็นของแท้ เกิดจากคำสั่งไม่ได้ เพราะจะเป็นของเทียมที่เรียกว่านักจัดระบบชุมชน (Community Organizer) ผู้เขียนกรณีตัวอย่าง 17 กรณีในหนังสือเล่มนี้ ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรและร่วมเรียนรู้ในการ

ปฏิบัติในการเกิดขึ้นขององค์กรจัดการตนเองของประชาชน ก็เป็นผู้มีประสบการณ์อย่างเข้มข้นและยาวนาน ดังเรื่องราวชีวิตของนักจัดระบบชุมชน ทั้ง 16 ท่านที่ปรากฏตอนท้ายเล่ม

คณะบรรณาธิการที่มีประชา หุตานุวัตร เป็นผู้นำนั้น มีความคมและลึก จึงสามารถบรรณกรรมหนังสือที่มีความสำคัญยิ่งเล่มนี้ออกมาได้เป็นอย่างดี ซึ่งได้วิเคราะห์ปัจจัยของความสำเร็จและอุปสรรคไว้ด้วยแล้วในภาคที่สองของหนังสือ

ประชาธิปไตยแบบหนึ่งคนหนึ่งเสียงเท่านั้น ไม่เพียงพอต่อการแก้ความทุกข์ยากของประชาชน ดังที่ในสหรัฐอเมริกาขณะนี้ได้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า 99:1 ขึ้น คือการพัฒนาเป็นประโยชน์ต่อคนร้อยละ 1 เท่านั้น คนยากจนไม่ได้รับประโยชน์ มีหน้าซ้ำกลับเลวลงไปอีก แล้วยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรกันต่อไป

องค์กรของประชาชนที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ ถ้าช่วยกันส่งเสริมให้เกิดขึ้นเต็มแผ่นดิน จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม จากโครงสร้างอำนาจทางดิ่งมาเป็นโครงสร้างทางราบที่มีองค์กรของประชาชนเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย คล้ายโครงสร้างของสมองซึ่งเป็นเครือข่ายเซลล์สมอง (Neuronal Networks) องค์กรของประชาชนเปรียบประดุจเซลล์สมองของสังคม (Social Neuron) เมื่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายจึงเป็นประดุจสมองของสังคม (Social Brain) สมองของสังคมจะสร้างประชาธิปไตย ทั้งประชาธิปไตยทางการเมือง ประชาธิปไตยทางสังคม และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ช่วยให้คำตอบต่อการที่ประชาธิปไตยแบบหนึ่งคนหนึ่งเสียงยังไม่เพียงพอต่อการแก้ความเหลื่อมล้ำ

คณะบุคคลทั้งหมดทั้งที่ปรากฏชื่อและไม่ปรากฏชื่อในหนังสือนี้ รวมทั้งคณะบรรณาธิการ น่าจะต้องถือว่ามีความเป็นสถาบัน-สถาบันส่งเสริมเซลล์สมองทางสังคมควรได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็ง และขยายการพัฒนาไปส่งเสริมการเกิดองค์กรชุมชนจัดการตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะมาก

ได้ เพื่อเปลี่ยนโครงสร้างสังคม อันจะทำให้สังคมไทยปรับเปลี่ยนไปสู่ยุค
ศรีอาริยะ

ประเวศ วะสี

21 กรกฎาคม 2558

คำนิยาม

เอ็นจีโอกับการสร้างความสงบสุขให้สังคม

งานที่มูลนิธิชุมชนไทและกลุ่มนักพัฒนาจากองค์กรต่างๆ ร่วมกันถอดบทเรียนครั้งนี้ เป็นงานที่ทำกับชาวบ้านในชุมชน ทั้งคนจน คนชายขอบ และคนที่มีปัญหาด้านต่างๆ ซึ่งถ้าเรามองดูสถานะของคนจน คนชายขอบ และคนในชุมชน ผมคิดว่าในภาวะที่ทุนพยายามเข้าไปยึดครองทรัพยากรของชุมชน เช่น พวกที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทำให้เบียดขับคนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่ควรจะได้ใช้ทรัพยากรของตนเอง อย่างเช่นชาวเล หากมีการเบียดขับมากๆ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือความอยุติธรรมและความยากจน ทำให้เขาไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีที่ทำมาหากิน ทำให้เกิดความทุกข์ยาก มั่นมั่นทอนสิทธิมนุษยชนของเขา

มูลนิธิชุมชนไทเราพยายามช่วยเหลือเพื่อให้มีความคุ้มครองแก่ผู้คนเหล่านี้ ผมมองว่าสิ่งที่ไปทำและไปคุ้มครองเขาให้อยู่ได้นั้นมีความจำเป็นมากๆ เพราะปัจจุบันมีทุนเข้ามามากมาย หากไม่มีใครไปช่วยเขา เขาจะถูกขับโดยทุนที่ต้องการผลประโยชน์ทั้งหมด การที่เขาจะมีชีวิตอยู่ที่ดี ต้องมีทรัพยากรของเขาอยู่ด้วย มันจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีคนไปช่วย ความจริงเราช่วยผดุงสิทธิมนุษยชนด้วยซ้ำ

ในกรณีที่มีความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชุมชน รัฐควรเข้ามาปกป้องพื้นที่ชุมชน แต่ในสภาพความเป็นจริง รัฐบาลมักจะไปสนับสนุนนายทุน

ดังนั้นในสังคมโดยภาพรวม มันจำเป็นต้องมีนักพัฒนาไปช่วยชุมชน ไปช่วยคนจน ไม่ควรปล่อยให้มีการกดขี่ข่มเหงคนจนหรือคนที่ด้อยกว่า เราช่วยรักษาลิทธิมนุษยชนให้เท่าเทียม เราช่วยบรรเทาความขัดแย้ง อันที่จริงงานที่เราทำเป็นต้นทางของการสร้างความสงบสุข

ความขัดแย้งที่ปะทุรุนแรงขึ้นในหลายประเทศเกิดขึ้นเพราะไม่มีใครทำงานเพื่อเยียวยาความยุติธรรมในสังคม ดังนั้นงานของเราจึงช่วยระงับความรุนแรง ช่วยสร้างสิทธิมนุษยชน สร้างความยุติธรรม ไม่ให้เกิดการเบียดเบียนคนที่ไร้อำนาจหรือคนที่มีอำนาจน้อย เราช่วยรักษาสันติภาพรักษาความสงบ

องค์กรแบบนี้เป็นส่วนหนึ่งของราชการไม่ได้ เพราะต้องคอยเตือนรัฐบาลว่าอะไรถูกอะไรผิด ถ้าเป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐบาล เหมือนเป็นมือซ้าย มือขวา มันก็จะขัดกันเอง ทำงานไม่สะดวก จึงมีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องมีเอ็นจีโอ จะได้มีคนเสนอให้รัฐเห็นว่า อะไรที่ควรทำ อะไรไม่ควรทำตามประสบการณ์ของผม ในประเทศอื่นทั่วโลกมีการสนับสนุนองค์กรแบบนี้จำนวนมาก เพราะการที่มีเสียงแบบนี้มันดีต่อสังคม ไม่ใช่ไม่ดี เมืองไทยเราที่ไม่ค่อยชอบเอ็นจีโอ เพราะเป็นแบบอำนาจนิยม ทำอะไรตามใจชอบ

ตามจริงแล้ววิธีการของระบอบประชาธิปไตยต้องมีคนคอยขัดแย้งฝ่ายค้านเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นคนที่คอยส่งเสียงโต้แย้ง คอยเตือนเรา มันมีความเป็นเพื่อน อย่าไปมองว่าเป็นศัตรู เพื่อนที่ดีคือคนที่เตือนเรานะ เพื่อนที่ดีไม่ใช่สนับสนุนเราทุกอย่าง แม้เราจะทำผิด

ดร. ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์

ประธานคณะกรรมการมูลนิธิชุมชนไท

19 ธันวาคม 2558

สารบัญ

คำนำ

- คำตอบอยู่ที่อำนาจขององค์กรประชาชน 4
ประชา หุตานุวัตร

คำนิยม

- สังคมคุณภาพ - อำนาจที่ 3 สู่การสร้างสรรคสังคมไทยขึ้นใหม่ 11
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ประเวศ วะสี
- เอ็นจีโอกับการสร้างควมสงบสุขให้สังคม 17
ดร. ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์

ภาค 1 เรื่องราวจากชุมชนคนเล็กๆ ที่ตงงามและทรงพลัง 23

- ชุมชนคลองไผ่สิงโต ผลสะท้อนของคนจนทั่วประเทศ 27
จำนงค์ จิตรนิรัตน์
- ชุมชนลับแลและขบวนเครือข่ายชุมชนแปงบ้านแปงเมือง
จากงานเอ็นสู่การลุกขึ้นสู้ 45
จำนงค์ จิตรนิรัตน์

- **ชุมชนร่วมสามัคคี จากกองขยะมาเป็นบ้าน** 67
มณฑา อัจฉริยกุล
- **จาก “คนรู” ถึง “องค์กรคนได้สะพาน”** 78
นพพรธรณ พรหมศรี
- **งานจัดตั้งคนไร้บ้านในประเทศไทย** 90
นพพรธรณ พรหมศรี
- **งานจัดระบบชุมชนกลางเมืองเชียงใหม่** 98
ครินพร พุ่มมณี
- **สิทธิที่อยู่อาศัยของชาวคลองแม่ข่า
โอกาสและช่องทางเพื่อการอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรี** 110
เปล่งศรี ทองอ่อน
- **ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตของย่านวัดเกต** 123
อมรรัตน์ อนุวงศ์
- **สามชุก ตลาดร้อยปี** 134
ปรีดา คงแป้น
- **รักษาลุ่มน้ำอุตุตะเภาโดยพลังชุมชน** 151
พิชยา แก้วขาว
- **บางปรอก ชุมชนต้นแบบจัดการน้ำเสีย** 161
อำนาจ จันทร์ช่วง
- **จากบางขุนเทียนถึงอ่าว ก ไก่
การรวมตัวเพื่อปกป้องชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน** 168
ครินพร พุ่มมณี และปนัดดา ทศศิริ
- **งานจัดระบบชุมชนในพื้นที่สีนามิ** 178
จำนงค์ จิตรนิรัตน์
- **“ชุมชนบ้านน้ำเค็มจัดการตนเอง” สู่ “พึ่งพาแห่งความสุข”
รับมือ “ภัยพิบัติธรรมชาติ” สู่ “ภัยพิบัติทางนโยบาย”** 196
ไมตรี จงไกรจักร์

● ชุมชนชาวเลราไวย์ เด็บโตเพื่อชีวิตใหม่	216
โชคดี สมพรหม	
● ชุมชนปลากะตักพัฒนา การต่อสู้บนฐานของความเดือดร้อน สู่ความเป็นชุมชนที่พัฒนาบนฐานข้อมูล	232
สนชัย ฤทธิชัย	
● ไทยพลัดถิ่น สู้เพื่อการดำรงอยู่ในแผ่นดินแม่	244
ภาควินท์ แสงคง	
ภาค 2 กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และหยาดน้ำตา	265
● กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และหยาดน้ำตา	265
ประชา หุตานุวัตร และวราภรณ์ หลวงมณี	
● การจัดระบบชุมชนในประเทศไทย	316
ศรินพร พุ่มมณี	
● เรื่องราวชีวิตนักจัดระบบชุมชน เมื่อชนชั้นกลางเลือกยื่นข้างผู้ยากไร้	327
คณะบรรณาธิการ	
หนังสืออ้างอิง	335

ภาค 1

เรื่องราวจากชุมชนคนเล็กๆ ที่งดงามและทรงพลัง

เรื่องราวทั้ง 17 เรื่องต่อไปนี้ เป็นเรื่องเล่าของนักจัดระบบชุมชน 14 คน ที่เข้าไปทำงานกับประชาชนในพื้นที่ต่างๆ ทุกภาคของประเทศ ถือได้ว่าเป็นกรณีที่ประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจระดับใดระดับหนึ่ง

ทั้ง 17 กรณีอาจแบ่งได้เป็นสี่กลุ่มงาน แต่ละกลุ่มมีนักจัดระบบชุมชนอาวุโสเป็นหัวหน้าทีม

เริ่มจาก *กลุ่มแรก* งานชุมชนแออัดในเมือง โดยจำนงค์ จิตรนิรัตน์ นพพรธน พรหมศรี ปรีดา คงแป้น และคณะ งานกลุ่มนี้เน้นการทำงานกับชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ คือกรุงเทพฯ ต่อมาขยายไปอุบลราชธานี และขยายงานเชิงประเด็นกับกลุ่มคนจนเมือง

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ เขียนเล่าเรื่องที่เขาเกี่ยวข้องกับสองกรณีอย่างมีสีสัน ทั้งที่กรุงเทพฯ และอุบลราชธานี พร้อมทั้งบทสนทนากับชาวบ้านด้วย ทำให้เราเห็นบรรยากาศชีวิตและการทำงานได้อย่างดี อีกทั้งพยายามให้ภูมิหลังความเป็นมาเป็นไปของขบวนการ พร้อมกับการสรุปหลักคิด หลักยึดในการทำงานของนักจัดระบบชุมชนต่อจากการเล่ากิจกรรมที่ดำเนินไป ซึ่งเป็นประโยชน์กับคนทำงานทางสังคมอย่างมาก และทำให้คนนอกอย่างพวกเราเข้าใจรูปธรรมที่น่าเสนอได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ส่วนมณฑล อัจฉริยกุล เล่าถึงชุมชนร่วมสามัคคีในซอยวัดเทพลีลา ที่เธอเกี่ยวข้องกับโดยตรง มณฑลทำงานสังกัดมูลนิธิชุมชนไทยที่มีปรีดา คงแป้น เป็นหัวหน้าทีม เธอเขียนให้เราเห็นกระบวนการทำงานกับคนจน ที่เริ่มจากการทำให้คนจนกลับมาเห็นคุณค่าของตนเองผ่านการลงมือปฏิบัติ และสะสมชัยชนะจนเกิดเป็นพลังประชาชนที่สามารถเจรจาต่อรอง รวมถึงประสานความร่วมมือด้วยกับหน่วยงานรัฐและหน่วยงานภายนอก

นพพรธน พรหมศรี เป็นบุคคลสำคัญที่ปักหลักกับงานคนจนเมืองทุกระดับ เธอสะท้อนความเป็นมนุษย์ผ่านงานเขียนถึงเรื่องราวของคนใต้สะพานและคนไร้บ้านได้อย่างลึกซึ้ง สะเทือนอารมณ์ หากใครได้อ่านงานสองเรื่องของเธอ คงอดไม่ได้ที่จะกลับมาเชื่อมโยงกับความเป็นมนุษย์ของตนเอง และเป็นจุดสำคัญที่ทำให้เราตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของสามัญชนทั้งผอง ที่มีได้ด้อยไปกว่าพ่อค้าคหบดีที่ครอบครองที่ดินนับแสนไร่

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มงานของศรีนพร พุ่มมณี และคณะ เน้นงานในจังหวัดเชียงใหม่ โดยนำประสบการณ์จากงานจัดระบบชุมชนในเมืองหลวงไปปรับประยุกต์ใช้กับหัวเมืองใหญ่อย่างเชียงใหม่ ศรีนพรเป็นนักจัดระบบชุมชนรุ่นแรกที่ได้รับการฝึกให้เป็นนักฝึกอบรมจากครูชาวฟิลิปปินส์ และรับหน้าที่จัดอบรมนักจัดระบบชุมชนรุ่นต่อๆ มา เราจะได้เรียนรู้วิธีการบุกเบิกงานพื้นที่ใหม่อย่างเป็นระบบจากงานเขียนชุดนี้

เปล่งศรี ตองอ่อน ให้ความสำคัญในการทำงานเพื่อสิทธิในที่อยู่อาศัยของชาวบ้านคลองแม่ข่า และการอยู่ร่วมอย่างสร้างสรรค์ของคนจนเมืองกับโบราณสถานอย่างกำแพงเมืองและทรัพยากรสาธารณะ เช่น ลำน้ำแม่ข่า บทเรียนของการทำงานในพื้นที่นี้ส่งผลต่อแนวทางการทำงานของโครงการบ้านมั่นคงทั่วประเทศ

ตามมาด้วยอมรรัตน์ อนุวงศ์ เล่าเรื่องประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตของย่านวัดเกต อันเป็นงานที่กำกับชนชั้นกลางของเมืองเชียงใหม่ เพื่อร่วมกันรักษา

ชุมชนและวัฒนธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของเชียงใหม่จนเป็นต้นแบบสำหรับที่อื่นๆ

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มของปรีดา คงแป้น และคณะ ปรีดาให้ภาพรวมของงานมูลนิธิชุมชนไทที่ก้าวมาจับงาน “เมืองน่าอยู่” และเล่าการทำงานสร้างสรรค์สามชุกตลาดร้อยปี อันเป็นการขยับพื้นที่ทำงานจากคนจนมาทำงานกับชนชั้นกลาง และถือเป็นการฝังรากวิธีคิด วิธีทำงาน ให้กับคนในระบบ จนสามารถยึดกุมกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมที่เน้นความเข้มแข็งของภาคประชาชนเป็นหลัก

ตามมาด้วยพิชชา แก้วขาว เล่าเรื่องรักษาลุ่มน้ำอู่ตะเภาในจังหวัดสงขลา โดยประสานพลังผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำเดียวกัน จนสามารถผลักดันให้เกิดการจัดทำธรรมนูญบึงสาธิตสถานประกอบการโรงงานด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน

อำนาจ จันทร์ช่วง เล่าเรื่องชุมชนต้นแบบจัดการน้ำเสียที่บางปรอก จังหวัดปทุมธานี ทำให้เราเห็นวิธีการทำให้คนในชุมชนเห็นว่าตนเองมีคุณค่า และมีศักยภาพในการลุกขึ้นมาจัดการตนเอง ผ่านการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆ ในการบำบัดน้ำเสียและฝังดักไขมันครัวเรือนก่อนปล่อยน้ำลงคลอง นับเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่เกิดจากชุมชนและใช้โดยชุมชน โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐในการฟื้นฟูคลองที่เป็นวิถีชีวิตของตนเอง

ทั้งสามกรณี รวมทั้งกรณีวัดเกตที่เชียงใหม่ ทำให้เราเห็นได้ว่าชนชั้นกลางสามารถเป็นพลังในการสร้างบ้านเมืองให้น่าอยู่ได้ โดยร่วมกันตัดสินใจร่วมวางแผนกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนในท้องถิ่น และช่วยกันปฏิบัติการรักษาสีเขียวแวดล้อมและฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในเมืองควบคู่กันไปด้วย

กลุ่มที่สี่ เป็นกลุ่มงานที่จำนงค์ จิตรนิรัตน์ ร่วมทำกับปรีดา คงแป้น เริ่มจากการดูแลชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติสึนามิ แล้วขยายเป็นงานเครือข่ายได้อย่างน่าสนใจและทะมัดทะแมงยิ่ง ทั้งงานสังคม การเมือง และเศรษฐกิจท้องถิ่น โดยผู้นำท้องถิ่นก้าวขึ้นมาเป็นเคียงบาเคียงไหล่ และ

กลายเป็นนักจัดระบบชุมชนไปด้วย โดยจำนงค์เล่าถึงงานจัดระบบชุมชนในพื้นที่สีนามิ แล้วโมตรี จงไกรจักร์ ก็เล่าจากแง่มุมของคนที่ได้รับการจัดระบบจากจำนงค์และปรีดา จนทำให้เราเห็นภาพทั้งสองด้านได้อย่างดีเยี่ยม และโมตรียังเล่าให้เห็นความมกแงจากงานร้อนของเขา ไปสู่การสร้างธรรมเนียม “ฟังงาแห่งความสุข” ที่ต้องอาศัยความเย็นเป็นและร้อนเป็นควบคู่กันไป

จากนั้น โชคดี สมพรหม เล่าเรื่องราวต่อเนื่องของการทำงานในพื้นที่ชาวเลที่ราไวย์ เนื่องจากที่อยู่อาศัยที่เคยอยู่มาแต่บรรพชนถูกทุนนิยมภัยพิบัติรุกไล่ ตามด้วยสนชัย ฤทธิชัย เล่าเรื่องชุมชนปลากะตักที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากทุนนิยมภัยพิบัติเช่นเดียวกัน

เรื่องสุดท้ายเป็นเรื่องราวของภาคินทร์ แสงคง เกี่ยวกับไทยพลัดถิ่นที่สู้เพื่อดำรงอยู่ในดินแดนแม่ คนกลุ่มนี้เป็นคนไทยชายขอบที่สุดอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกระทบจากสีนามิ แต่มีปัญหาที่หนักหนาสาหัสอยู่เดิมแล้วเพราะเป็นคนไทยที่ไม่มีสิทธิพลเมือง การเคลื่อนไหวจนได้ชัยชนะของพวกเขาสร้างแรงบันดาลใจได้อย่างดีเยี่ยม ถ้าไม่ยอมแพ้เสียอย่าง คนที่ตกทุกข์ได้ยากย่อมสามารถยืนขึ้นอย่างมีศักดิ์ศรีในสังคมไทยได้อย่างเสมอมาเสมอไหล่กับคนอื่น ด้วยพลังสามัคคีของคนในกลุ่มตนเอง ภาคิคนตกทุกข์ได้ยากด้วยกัน ร่วมกับเครือข่ายจากทุกภาคส่วนที่เห็นคุณค่าและศักดิ์ศรีของคนด้วยกัน

ชุมชนคลองไผ่สิงโต

พลสะท้อนของคนจนทั่วประเทศ

จ่านงค์ จิตนิรัตน์

ในช่วงสั้นๆ ที่คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (รศช.) มีอำนาจ ภายใต้การนำของพลเอกสุจินดา คราประยูร ระหว่างปี 2534-2535 นั้น การประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 295 ว่าด้วยเรื่องการสร้างถนน เป็นแผนการไล่อื้อสลัมย่านคลองเตยอีกระลอกหนึ่ง เพื่อสร้างถนนและศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ อันจะเป็นสถานที่สำหรับประชุมนายธนาคารโลกที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพ

ชุมชนคลองไผ่สิงโตเป็นหนึ่งในชุมชนที่ต้องถูกไล่อื้อเพื่อแก้ปัญหาของความเกโรโกโสที่มาอยู่แนบชิดกับสถานที่ซึ่งจะใช้ต้อนรับบุคลากรทางการเงินของทั้งโลก กับอีกชุมชนหนึ่งคือชุมชนดวงพิทักษ์ซึ่งอยู่ติดทางลงทางด่วนที่จะเข้าสู่ศูนย์ประชุม ชาวบ้านหายใจไม่ทั่วท้อง เพราะทหารช่างเข้ามาก่อสร้างถนนอย่างเร่งด่วนแล้ว

การต่อสู้ของชุมชนไผ่สิงโตได้กลายเป็นประวัติศาสตร์สำคัญของฝ่ายประชาชน เพราะนอกจากสามารถรักษาชุมชนคนจนเล็กๆ ที่แทบไม่มีคนรู้จักแห่งนี้ไว้ได้แล้ว ยังสร้างพลสะท้อนไปทั่วสังคม เพราะเป็นจุดตั้งต้นของกองทุนขนาดใหญ่ที่รัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ตั้งขึ้นเพื่อคนจนเมืองทั่วประเทศ สร้างพลสะท้อนต่อพี่น้องคนจนเมืองอื่นๆ และสังคมไทยโดยรวม

รู้จักชุมชนคลองไผ่สิงโต

คลองไผ่สิงโตเป็นคลองเล็กๆ ยาวราวหนึ่งกิโลเมตร ซึ่งมีนักบุกเบิกบ้านนอกที่พลาดหวังจากภาคเกษตรเข้าปักหลักสร้างชุมชนอยู่ริมคลองนี้ ตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2515 โดยเฉพาะชาวภาคกลางและภาคอีสาน บ้านถูกสร้างแบบง่ายๆ น้ำไฟขอต่อฟ่วงมาจากบ้านตึกที่อยู่คนละฝั่งคลองในราคาแพงกว่าปกติถึงห้าเท่า เพราะไม่มีเลขที่บ้านที่จะไปยื่นขอจ่ายประปาแบบทั่วไปได้

ชาวชุมชนการเริ่มต้นทำมาหากินแบบง่ายๆ เพียงแค่พวกเขาไปยื่นเหยงๆ ที่ตลาดคลองเตยก็มีคนมาเรียกไปยกของ ผมเคยไปจับกลุ่มยื่นอยู่ราวหนึ่งเดือนเพื่อเข้าถึงพวกเขาและวิถีของเขา ก็ได้เงินมาแบบไม่เหน็ดเหนื่อยมาก ส่วนคนรุ่นหนุ่มสาวมีวิถีที่รุดร่ากว่านั้น พวกเขาลงทุนยืมเงินหรือขายนาที่บ้านมาซื้อรถเข็นราคา 4-5 พันบาท ซื้อผลไม้ไม่ต้องมาจัดใส่รถเข็นไปขายที่ตึกสำนักงานสำหรับสาวออฟฟิศย่านสุขุมวิท ซึ่งขายดีเป็นเทน้ำเทท่า บางคนเป็นขาประจำกันจนแจกซองผ้าป่ากันได้

ตอนเย็นๆ จะเห็นรถเข็นจอดเรียงนับร้อยคันอยู่ในชุมชน เซ็ดถูเตรียมไว้อย่างหมดจด บ้านเรือนรวมทั้งหมดเกือบร้อยหลังคาเรือน ทำให้ทางกายภาพมีความเป็นสลัม แต่เมื่อมีช่องทางทำมาหากิน ชีวิตก็ดำเนินไปได้ได้อย่างมีความสุข

หลังจากยุค รสช. ได้มีการโปรดเกล้าแต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี สำนักกรุงเทพมหานครในฐานะเจ้าของพื้นที่กลับมาไล่ชุมชนเพื่อสร้างศูนย์ประชุมต่อไป ขณะนั้นถนนที่ทหารช่างสร้างเสร็จจสมบูรณ์และเริ่มเปิดใช้ ชุมชนคลองไผ่สิงโตจึงไม่ใช่ชุมชนลึกลับในแมกไม้ อีกต่อไป หากปรากฏตัวเผชิญหน้ากับการสร้างอาคารศูนย์ประชุมสุดหรูที่เป็นภาพลักษณ์และศักดิ์ศรีของประเทศ

กระบวนการทำงานเพื่อสิทธิในที่อยู่อาศัยของคนจน

นักจัดระบบชุมชนที่เป็นหลักทำงานกับคนจนเมืองในชุมชนคลองไผ่-

ชาวสลัมเป็นคนจนกลุ่มใหม่ ช่วงปี 2518 ราชการเรียกว่าแหล่งวิบัติ

สิงโต ประกอบด้วยกลุ่มชุมชนสัมพันธ์ และกลุ่มเพื่อนร่วมงาน (POP) โดยมีกระบวนการทำงานดังนี้

1. จัดระบบการอยู่ร่วมกันในชุมชน

เมื่อชาวบ้านคลองไผ่สิงโตกับทีมนักจัดระบบชุมชนเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งจนสามารถกินข้าวกับชาวบ้านได้ทุกหลัง พวกเราก็ชวนชาวบ้าน ออกแบบการดูแลชุมชนที่อยู่ตามแนวคลอง เริ่มจากการจัดระบบเป็นกลุ่มย่อย 5 กลุ่ม กลุ่มละ 10-15 หลังคาเรือน แต่ละกลุ่มมีตัวแทน 3-5 คน มีการประชุม ทั้งกลุ่มย่อย ประชุมตัวแทนกลุ่ม และประชุมใหญ่สมาชิกเดือนละ 1 ครั้ง จัดการเลือกตั้งประธานชุมชน และจัดให้มีตัวแทนไปร่วมประชุมเป็นทางการ กับศูนย์รวมสลัมอีกเดือนละ 1 ครั้ง

วาระการประชุมของทุกวงประกอบด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์จุดอ่อนข้ออ้างที่ทางสำนักงานกรุงเทพมหานครใช้เพื่อไล่ที่ชุมชนคลองไผ่ว่ามีอะไรบ้าง แล้วหาหรือเพื่อแก้ปัญหา นั้น เช่น เรื่องน้ำในคลองไหลไม่สะดวก คนในชุมชนก็

ช่วยกันลอกคลองเป็นระยะ เป็นต้น หรือวิเคราะห์ถึงภัยที่เริ่มไล่ที่เพื่อนบ้านด้านหน้า แล้วมีมติส่งคนไปช่วย หรือไปศึกษาขุทวารวิธีต่างๆ แล้วมารายงานให้ที่ประชุมทราบ และหาวิธีปรับใช้กับชุมชนตนเอง ทำให้เราได้ข้อคิดบางเรื่องที่สำคัญ เช่น จะสู้แบบไหน ต้องหาใครเป็นพวก การประเมินกำลังคนในชุมชน ลักษณะผู้นำเป็นอย่างไร เป็นต้น แทบทุกเรื่องถูกนำมาปรับแก้กับชุมชนคลองไผ่สิงโตเพื่อเตรียมรับมือ

การจัดระบบโครงสร้างการทำงานภายในนั้น หากมีการกระจายบทบาทและมีภารกิจที่ชัดเจน จะช่วยให้ทุกคนมีความมั่นใจและมีความหวังร่วมกัน เพราะได้รู้ ได้เห็น และได้ลงมือไปด้วยกัน

2. ผูกมิตรสร้างเพื่อน

ในเวลาต่อมา การก่อกวนไล้เรือของสำนักงานกรุงเทพมหานครหยุดลงแบบไม่รู้สาเหตุ แต่มีรถทหารช่างเข้ามาแทน หลังการไล้เรือชุมชนด้านหน้าของคลองไผ่สิงโตจบลง และแนวถนนที่ทหารช่างทำก็เป็นแนวทางจากริมคลองประมาณ 4 เมตร กลุ่มชาวบ้านได้เจรจากับทหารเพื่อขอใช้เส้นทางร่วมกัน ระหว่างนั้นชาวบ้านได้แบ่งปันอาหารให้ทหาร และชวนทหารไปงมหอยมากินด้วยกัน การเป็นมิตรกับทหารด้วยไมตรีจิตนี้มีผลสำคัญต่อชัยชนะของชาวบ้านในเวลาต่อมา

ต่อมามีการไล้เรือที่รุนแรงที่สุดครั้งหนึ่งในชุมชนด้านติดกับตลาดคลองเตย โดยมีการใช้รถทหารที่มีลูกตุ้มแกว่งกวาดบ้านชาวบ้านพังทลาย และชนชาวบ้านขึ้นรถไปในพื้นที่ที่เตรียมไว้ปฏิบัติการเหมือนสงครามครั้งนั้น ทำให้ชาวบ้านริมคลองไผ่สิงโตครั้งหนึ่งที่ค่อนข้างมีฐานะและอยู่ใกล้พื้นที่ด้านหน้าไม่ยอมเสี่ยงกับการร่วมสู้ จึงยอมย้ายออกตามที่ตั้งสำนักงานกรุงเทพมหานครชุกชวณ ทำให้สมาชิกชุมชนคลองไผ่สิงโตลดลงเหลือ 60 หลัง

มติที่ประชุมจึงส่งคนไปชักชวนชาวบ้านกลุ่มที่ถูกไล้เรือรุนแรงแต่ยังไม่ยอมย้ายให้เข้ามาอยู่แทน จำนวนจึงเพิ่มขึ้นเป็น 80 หลัง แต่การสร้างบ้านใหม่ผิดกฎระเบียบของกรุงเทพมหานคร พวกเราจึงต้องวางแผนสร้าง

ให้เสรีภาพในคืนเดียว โดยขอความอนุเคราะห์วัสดุต่างๆ จากองค์กร
สงเคราะห์ และระดมกำลังจากศูนย์รวมสลัม พร้อมกับขอเปิดทางจากทหาร
ให้รถขนวัสดุเข้ามาในชุมชนได้ นี่เป็นผลได้จากมิตรภาพที่สร้างไว้ก่อนหน้านี้
ภายในคืนเดียวนั้น เกิดบ้านใหม่ขึ้นในชุมชนคลองไผ่สิงโต พร้อม
คนขายอยู่อาศัยและหุงหาอาหารเป็นครอบครัวสมบูรณ์ เมื่อกรุงเทพมหานคร
มาเจอก็ทำอะไรไม่ได้แล้ว

นี่เป็นยุทธวิธีการต่อสู้แบบพื้นๆ จากความจนตรอกของชาวสลัม
แถบคลองเตย ที่เราได้เรียนรู้มาจากกรณีต่างๆ ในอดีต และนำไปใช้ในการ
การถูกไล่ออกจากการทำเรือด้วย เป็นการชิงไหวชิงพริบอย่างรู้เท่าทัน มีการ
เผาชุมชนเมื่อไหร่ ใครเข้ายึดพื้นที่ก่อนเป็นฝ่ายชนะ บางทีแคบเสาส์เสร็จ
ต้นก็ถือว่ากำชัยชนะ ได้อยู่ต่อ ส่วนการทำเรือมักใช้ลวดหนามโอบล้อม
พื้นที่หลังไฟไหม้เป็นหลัก

3. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

ชุมชนคลองไผ่สิงโตเตรียมรับมือศึกที่อยู่ข้างหน้าอย่างเข้มข้น สิ่ง
แรกที่ชุมชนทำคือสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โดยชาวบ้านให้พื้นที่ในชุมชน
เพื่อสร้างเพิงอาคารเรียน เราเคยใช้เทคนิคนี้มาหลายแห่งแล้ว แพ้บ้าง ชนะ
บ้าง เมื่อจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กได้แล้ว จึงติดต่อหน่วยงานที่ถนัดมา
ช่วยจัดระบบการเรียนการสอน

เมื่อโรงเรียนเปิด “ธงชาติปลิวไสว” รถที่วิ่งผ่านไปมาก็ให้ความสนใจ
ชุมชนแห่งนี้มากขึ้น ชาวบ้านแล้วความรู้อีกว่า “เหมือนประกาศความเป็นไท
อย่างนั้นเลย” จากนั้นมา ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก็เป็นที่รวมใจของชุมชนและใช้เป็น
ที่ประชุมของชุมชนด้วย มีรถแก่งหลายคันจอดบริจาคสิ่งของให้ศูนย์เด็กๆ เด็กๆ
เข้าแถวเคารพธงชาติตรงฟุตบอลาภิรมถนน เป็นนัยของการประชาสัมพันธ์ชุมชน

4. นิทรรศการชีวิตจริง

“นิทรรศการชีวิตจริง” บนฟุตบอลาภิรม เป็นการเปิดเผยตัวตนให้คนใน
สังคมใหญ่รู้จักพวกเขามากขึ้น โบราณชนถูกแจกแถมไปกับถุงผลไม้

หลายวันแล้ว จึงมีรถเก๋งจอดเป็นแถวยาวเพื่อมาร่วมงานและซื้อของกิน กิจกรรมนี้มีการแสดงอาชีพของคนในชุมชน เช่น อาชีพพรธเนศวรผลไม้ดอกไม้กำลังเตรียมของขาย อาชีพเก็บของเก่าก็วางสิ่งของที่ยังใช้งานได้และขายราคาถูก มีเด็ก ๆ มายินร้องเพลง นักข่าวมากันมาก โดยเฉพาะนักข่าวจาก *สยามรัฐ* บอกว่าคือกฤทธิให้มาดู

สำหรับชาวบ้าน กิจกรรมเหล่านี้มีผลทางจิตวิทยาต่อพวกเขาเอง ทำให้เขารู้สึกว่าอาชีพและการทำมาหากินของเขามีคุณค่า และมีส่วนกับการต่อสู้ของชุมชน ยังมีนักข่าวบางคนเข้าใจชุมชนและหาทางร่วมแก้ปัญหาชาวบ้านมากกว่าการทำข่าวตามหน้าที่

5. การเปิดตัวต่อสาธารณะด้วยยุทธวิธีข้ามกำแพง

เมื่อศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์เริ่มสง่างาม ชุมชนดวงพิทักษ์กว่า 200 ครอบครัวซึ่งอยู่ติดทางหลวงด่วนก็ถูกย้ายออก ชาวบ้านที่นั่นยืนไม่ไหว ส่วนเหตุผลที่ต้องย้ายชุมชนคลองไผ่ลิงโต สำนักงานกรุงเทพมหานครอ้างว่าเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบกรุงเทพมหานคร พวกเขามาพร้อมเจ้าหน้าที่กว่า 200 นาย แต่ชาวบ้านมีมากกว่า วันนั้นจึงไม่มีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น

ช่างบังเอิญสุดๆ ที่ส่วนสัญลักษณ์ประนมมือของศูนย์สิริกิติ์นั้นเผชิญหน้ากับบ้านที่โหดที่สุดของชุมชน เจ้าหน้าที่สร้างรั้วสังกะสีขึ้นกันความไม่งามนี้ไว้ ชุมชนจึงร่วมมือทำรั้วกันเพิ่ม และจัดงานวาดภาพฝาผนังโดยฝีมือของเด็กนักเรียน

วันงานเหมือนมีมหรสพอีกครั้ง พนักงานออฟฟิศและประชาชนที่ขับรถผ่านเข้ามาร่วมสมทบ สื่อมวลชนจำนวนมากสัมภาษณ์ชาวบ้านอย่างละเอียด ผนังสังกะสีแถบหนึ่งมีจิตรกรรมฝาผนังสวยงามขึ้นให้ชื่นชมภายในครึ่งวัน เช้าวันรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์หลายฉบับพาดหัวข่าว “ชาวบ้านวาดฝาผนังรับนายเบงก” แต่คือกฤทธิ ปราโมช เขียนลงคอลัมน์ใน *สยามรัฐ* ว่า “รัฐหน้าบาง เห็นแก่เงิน สร้างภาพปกปิดความจน ไม่ยอมรับความจริงว่า ยังมีคนจนในประเทศ” บทความนี้พุดถึงความทุกข์และวิถีของชุมชนได้

อย่างทะลุจุดเดือด รวมไปถึงการห้ามชาวบ้านไม่ให้ไปหาขุดทรายในบึงโรงงาน
ยาสูบเพื่อบีบให้ชุมชนย้ายออก

ในห้วงความเป็นความตายของชุมชน ยุทธวิธีของชาวบ้านคือความ
แข็งแก่งอยู่หลังกำแพงรั้ว แต่อ่อนนุ่มผ่านกิจกรรมสะท้อนวิถีชีวิตบนริม
ฟุตบาทและวิถีอื่นๆ ให้ปรากฏต่อสาธารณะ

6. การเจรจาและต่อรอง อีกรัฐวิธีปกป้องวิถีชุมชนที่ก่อผลสะท้อน ทางสังคม

การเจรจาและต่อรองเป็นเครื่องมือการต่อสู้ที่สำคัญ กรณีนี้ นายก-
รัฐมนตรีขอเปิดการเจรจากับชุมชนคลองไผ่สิงโตเพื่อแก้ไขภัย “รัฐหน้าบาง”

ชุมชนคลองไผ่สิงโตประชุมเตรียมเจรจากับนายกรัฐมนตรีนี่ มีมติให้
เจรจาสองข้อ คือ หนึ่ง หยุดไล่ชุมชนคลองไผ่สิงโตทันที และให้พัฒนาระบบ
ที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค สอง ให้รัฐสนับสนุนงบประมาณตั้งกองทุนแก้
ปัญหาสลัม ร่วมกับกองทุนพัฒนาที่อยู่อาศัยคนจนเมืองที่เครือข่ายตั้งขึ้น
มาสองปีแล้ว โดยให้ชาวบ้านบริหารกองทุน

ทีมเจรจาประกอบด้วยชาวบ้านล้วนๆ นำโดยพี่เปี้ยก พี่สังวาลย์
ชาวบ้านเจรจาตามบทบาทสมมุติที่ฝึกมาก่อนหนึ่งวัน ใช้เวลาราวหนึ่งชั่วโมง
ก็จบลงตามข้อเสนอทุกประการ คือ ชุมชนคลองไผ่สิงโตอยู่ต่อได้ และนายก-
รัฐมนตรีรับปากนำเรื่องกองทุนเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีด้วยงบประมาณ
1,000 ล้านบาทแรก แต่จะตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแล เป็นอันว่ารัฐบาลพลิก
กลับจากรับเป็นรุกทางสังคมทันที เงินจำนวนนี้เป็นกองทุนคนจนก้อนแรก
ในประวัติศาสตร์ที่เกิดจากการต่อสู้และการเจรจาของชาวบ้าน

เบื้องหลังการถ่ายทำ : เครื่องมือสร้างความเข้มแข็งกับชุมชน

การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนคลองไผ่สิงโตมีความชัดเจนทั้ง
ด้านระบบและขั้นตอน ดังนี้

1. การค้นหาคน วิเคราะห์คน รวมคน รวมความหลากหลาย รั้งไว้

ส่วนรวม

สิ่งสำคัญที่สุดคือคน นักจัดระบบชุมชนต้องค้นหาและจัดระบบให้เขามีตำแหน่ง มีบทบาท ทำงานเป็นที่ร่วมกับพี่น้องของเขา

วิธีการที่นักจัดระบบชุมชนใช้คือ เอาปัญหาของชุมชนขึ้นมาถามทุกคน เพื่อให้รู้ว่าแต่ละคนคิดอย่างไร และเข้าไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์เป็นรายบุคคล เพื่อให้เห็นความตั้งใจ ความมุ่งมั่น เห็นตนเองกับเพื่อนบ้าน วิธีคิดต่อรัฐ ต่อการเมือง เป็นนักคิดหรือนักเลงบ้านนอก มีพวกหรือบารมีในเรื่องอะไร เป็นต้น การรู้จักคนลึกมากเท่าไร จะทำให้เราประเมินพลังชุมชนได้มากเท่านั้น และมีผลต่อการออกแบบระบบหรือโครงสร้างกลุ่มในอนาคตดังตัวอย่างกรณีชุมชนคลองไผ่สิงโต

“พี่เปี้ยก” (ทวีศักดิ์ แสงอาทิตย์) เป็นคนอยุธยา เรียนจบชั้น ม.6 มีอาชีพขับรถบ้าน บุคลิกมีทั้งบุนนู้ มีอำนาจการวิเคราะห์การเมืองสังคมอย่างฉลาดฉลาด แสดงจุดยืนชัดเจน เขาชอบอ่านหนังสือระหว่างรอรับส่งเจ้านาย มีมุมหนังสือใต้ถุนบ้าน มีทั้ง *สรรพนิต์เหมา* หนังสือพุทธทาส และเคยเป็นมวลงคนหนึ่งในช่วง 14 ตุลาคม 2516 ฐานะค่อนข้างยากจน เครียดติดกับเพื่อนบ้านปานกลาง แต่ได้รับการยอมรับทางความคิดจากขบวนการชุมชนสูงมาก เป็นผู้ผลิตวาทกรรมตระหนง “เมืองจะเจริญไม่ได้ถ้าปราศจากคนจน”

“พี่เสนห์ จันท์พวง” นักเลงเก่าอยุธยา ฉลาดเป็นกรดแม้จบแค่ ป.4 ขับรถตุ๊กตุ๊กรับจ้าง ฐานะดีหน่อย มีชาวบ้านหลายหลังพ่วงน้ำและไฟด้วย เป็นตัวหลักในการสร้างขวัญกำลังใจชาวบ้านไม่ให้กลัว เป็นจอมวางแผนสู้กับฝ่ายไล่อื้อ และเป็นผู้ยกที่ว่างในการครอบครองให้จัดตั้งเป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

“มหาแดง” ชาวอีสาน ถูกเลือกเป็นประธานชุมชนในฐานะผู้อาวุโสตามแผนของเสนห์เพื่อรวมใจชาวอีสาน นอกจากนั้นยังมี “พี่เลิศ” พนักงานบริษัทที่พร้อมช่วยทุกอย่างที่ได้รับมอบหมาย “เป๊ะเกี” จอมงกเจ้าของร้านของเก่าที่มีลูกหลานมาก “พี่ทาและตึง” แรงงานพื้นฐานในตลาด เมียเซ็น

ชุมชนที่มีการจัดตั้งแล้วยกระดับขึ้นเป็นเครือข่ายศูนย์รวมสลัมเพื่อร่วมสู้การไล่รื้อ

พลไม้ดอง กลุ่มศิลปินขี่เม้าเครดิตตำที่เร้าเชิดชูให้มีบทบาทขึ้นเป็น “วงไปไม้”
จนขึ้นเวทีรณรงค์ในธรรมศาสตร์

คนเหล่านี้มีศักยภาพธรรมชาติแตกต่างกัน งานของเราคือการทำให้พวกเขาสามารถร่วมสู้ด้วยกันได้ ผ่านระบบประชุมปรึกษาหารือ แล้วร่วมปฏิบัติการในภารกิจที่ผ่านการวิเคราะห์ร่วมกันว่ามีความจำเป็น คนฉลาดเป็นกรด อาจมีบทบาทแก้ปัญหาภายในชุมชนได้ดีมาก แต่ถ้างานประสานร่วมกิจกรรมกับขบวนการชุมชนภายนอกอาจสู้พวกกลุ่มศิลปินไม้ได้

แกนนำชุมชนกลุ่มเล็กๆ มีหน้าที่นำการสู้และการพัฒนาชุมชน พวกเขาเป็นส่วนสำคัญในการทำให้ชุมชนชนะหรือแพ้อย่างหมดรูป เขาจึงต้องมีคุณสมบัติสำคัญหลายประการที่นักจัดระบบชุมชนมีหน้าที่ทำให้เขามีขึ้นมากที่สุด คือ หนึ่ง มีสำนึก จุดยืน เสียสละเพื่อส่วนรวม มีวินัย รักษากติกาที่ตกลงกันอย่างโปร่งใส ไม่มีการเมืองกันเอง (ทั้งระบบการเมืองและเล่น์เหลี่ยม) สอง เห็นพี่น้องชาวบ้านเป็นเพื่อนร่วมงาน มีศักดิ์ศรีเท่ากัน

เคียงข้างกัน ไม่ใช่เป็นลูกน้อง สาม คิดเป็น ออกแบบได้ กำหนดเป้าหมายชัดเจน มียุทธวิธี มีข้อมูล หูตากว้าง ลี คิดไกลไปถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นธรรม และทำ ทำงานเป็นที่มกับคนอื่นได้

ประสบการณ์และเป้าหมายในการขับเคลื่อนที่ผ่านมาทั้งหมดเหล่านี้ทำให้เกิดเอกภาพระหว่างชุมชนคลองไผ่ลิงโตกับขบวนของศูนย์รวมพัฒนาชุมชน (ศพช.) ซึ่งเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งของชุมชนที่ถูกไล่ออกจากบ้านเดิมและเกิดความพร้อมสูงสุดในการเจรจากับนายกรัฐมนตรีที่จะลงพื้นที่สลัมเป็นครั้งแรก

2. การฟัง การคุย การตั้งคำถาม นำไปสู่กระบวนการคิดใคร่ครวญ

แกนนำชุมชนส่วนใหญ่เรียนจบชั้น ป.4 สูงสุดชั้น ม.6 และส่วนหนึ่งออกกลางคันตอน ป.2 - ป.3 นักจัดระบบชุมชนใช้วิธีการพูดคุยทั้งแบบประกบส่วนตัวและแบบกลุ่มย่อย กระบวนการทบทวนใคร่ครวญเป็นเรื่องสำคัญเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงทุกคน แม้ได้ผ่านมันมาด้วยตัวเองก็ตาม แต่บางสถานการณ์มันก็ผ่านเลยไปเสียบๆ แต่เมื่อนำมาย้อนทบทวนถูกที่ ถูกเวลา ถูกสถานการณ์ มันเป็นการยกระดับจากยอมจำนนต่อชะตากรรม เป็นความสำนึกที่จะไม่ยอมให้เกิดความล้มเหลวขึ้นในชีวิตอีก นี่เป็นสำนึกพื้นฐานเบื้องต้นที่แกนนำต้องรู้สึก ตกลงใจ และตกผลึกก่อนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

การคุย ตั้งคำถาม และรับฟังเพื่อการคิดใคร่ครวญ ทั้งเป็นรายบุคคล กลุ่มย่อย หรือกลุ่มใหญ่ เพื่อให้ทุกคนตกผลึกพื้นฐานพร้อมๆ กัน และเกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน กระบวนการคิดใคร่ครวญนี้สำคัญมากในบทบาทของการนำพาพี่น้องฝ่าข้ามกำแพงอุปสรรคทั้งปวงที่กำลังเผชิญหน้า

3. การบันทึกร่องรอยความคิดบนแผ่นกระดาษ เป็นกระบวนการสร้างคนกลุ่มใหญ่

การพูดอย่างเดียวโดยไม่เห็นภาพอาจยากสำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ ยิ่งคุยเยอะยิ่งสมาธิแตก วิชาครูช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือต้องมีกระดานขีดเขียนคู่กับการพูด ดังตัวอย่างการประชุมแลกเปลี่ยนและสรุปเป็นแผนงาน

ของชาวคลองไผ่และสมาชิก ศพช. ในพื้นที่ใกล้เคียงอื่นๆ

“ความอยู่ดีศรีธรรมคืออะไรบ้าง” นักจัดระบบชุมชนถาม ให้ชาวบ้านอธิบาย คำตอบก็ประมาณ น้ำไฟแพง ตำรวจค้ายา เด็กเราไม่ได้รับการดูแล ไม่มีสนามกีฬาให้ ไม่มีศูนย์เด็กให้ ไล่ที่ กดค่าแรง เป็นต้น

นักจัดระบบชุมชนใช้คำถามเจาะลึกต่อ พร้อมวาดรูปบนกระดาน

“สิ่งเหล่านี้ถูกเสาค้ำให้มันดำรงอยู่ได้ มีกี่เสาที่ค้ำยันมันอยู่”

“เราจะล้มมันได้ก็ต้องโค่น ต้องหักเสาเหล่านี้ ถูกไหม จะล้มอย่างไร”

“ในภาพนี้เราเห็นอะไรบ้าง เห็นสามเหลี่ยมมุมฉาก มันจะอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีอะไรค้ำ ถ้าสามเหลี่ยมคือเป้าหมายการไล่เรา และเสาคือเครื่องมืออาวุธของเรามีอาวุธอะไรบ้าง”

คำตอบก็ออกมาประมาณ พวกเขตฯ การเคหะฯ รัฐบาล ตำรวจ ทหาร ธนาคารโลก

“ขึ้นมาช่วยกันวิเคราะห์ว่า แต่ละเสามีอำนาจ พลังขนาดไหน”

ชาวบ้านช่วยกันวิเคราะห์

“1. สำนักงานเขตฯ กทม. กับรัฐบาลกลางจะไล่ชาวคลองไผ่ออก ซึ่งเขาเชื่อว่าไล่สำเร็จแน่ เพราะเขามั่นใจในกฎหมาย และเห็นว่าเราเป็นชุมชนเล็กกำลังน้อย ไม่มีพิษสงเหมือนคลองเตย

2. สาเหตุที่อ้างเป็นเรื่องระดับชาติว่า ให้เป็นที่ประชุมนายแบงก์โลก แต่ธนาคารโลกอ้างว่าเขาไม่เกี่ยว เขาแค่มาประชุม แล้วแต่เจ้าภาพจัดที่ไหน

3. เราอยู่ในช่วงรัฐบาล รสช. แต่เขาตั้งรัฐบาลอันนั้แล้ว ดังนั้นอำนาจอยู่ที่นายกฯ แล้ว

4. การเคหะฯ มีหน้าที่แค่จัดเตรียมที่รองรับไว้รอเราย้ายออกเท่านั้น ตอนนี้เขาอาจไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง

5. ตำรวจเกี่ยวแน่ อาจร่วมกับเจ้าหน้าที่เขตมาล้อมชุมชน ส่วนทหารคงไม่เกี่ยว ไม่มาใช้กำลัง”

“สื่อมวลชน ประชาชนในสังคมเกี่ยวไหม”

“อาจเกี่ยว ถ้าสื่อต่างชาติ สังคมก็อาจเห็นด้วยกับการย้าย หรือถ้าเขาไปสัมภาษณ์เยอะๆ หลายนๆ คนที่รุ่มกันพูดให้เราย้าย รัฐบาลก็จะมิกองเชียร์”

“สาเหตุเหล่านี้คือเสาค้ำที่ทำให้เป้าหมายของเขาสำเร็จ คือโล่เรา ถ้าจะทำให้เขาไม่สำเร็จก็ต้องล้มทุกเสา หรือทำเสาส่วนใหญ่ให้หักหรือล้ม หรือดึงมาเป็นพวกเรา ให้เข้าใจความเดือดร้อนของพวกเรา โดยเฉพาะพวก ‘อาจจะ’ ทั้งหลาย ถ้าดึงมาค้ำเราแทนไปค้ำเขาได้ เป้าหมายใหญ่ของเขาก็จะล้มครืนลง”

“คิดว่ามีเสาอื่นที่ช่วยค้ำเขาอยู่อีกหรือไม่”

“เอ็นจีโอที่ไปเข้าข้างการย้ายก็อาจจะมี (จากตัวอย่างตรอกไผ่)”

“นั่นเรามาดูกันว่าจะโค่นเสาไหนอย่างไร จะดึงเป็นพวกได้อย่างไร”

“กทม. เขามีเป้าไล่ชุมชนตามคูคลองอยู่แล้วด้วยข้อหาทิดขวางการระบายน้ำ ฉะนั้นเราต้องแก้ข้อกล่าวหา ลดเงื่อนไขนี้ลง โดยขุดลอกร่องระบายน้ำและดูสิ่งแวดล้อมทุกอย่างให้ดูสะอาด และควรลงมือเลย ทำให้เสานี้กล่าวหาชุมชนน้อยลง”

“รัฐบาลบอกว่าชุมชนเราไม่สวย อยาต่างชาติ จึงต้องการปรับภูมิทัศน์รอบๆ ศูนย์ประชุมสิริกิติ์ เรามีวิธีแก้ไขให้สวยไหม เช่น ปลุกต้นไม้หน้าชุมชนตลอดแนว หรือทำรั้วสังกะสีกันชุมชนไว้ข้างหลัง ถ้าให้สวยขึ้นอีกก็ให้เด็กในศูนย์วาดรูปใส่เลย ร่วมมือกับรัฐขึ้นป้ายต้อนรับนายเบงก์เลย เสาร์ัฐบาลก็จะลดความชอบธรรมในการไล่ลง”

“จะให้สังคม สื่อ รู้จักชุมชนเราได้อย่างไร เรามีอะไรดีในชุมชน” นักจัดระบบชุมชนรุกต่อ

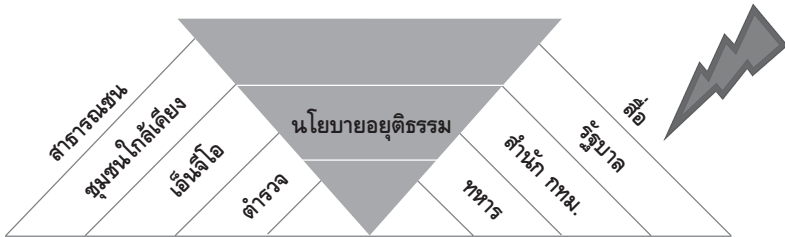
ตอนแรกชาวบ้านก็เกือบบหาข้อดีของตนเองไม่เจอ แต่ในที่สุดคิดได้ว่าเราต้องจัดแสดงวิถีชีวิตการทำกินทุกอย่างตรงริมถนนเลย ให้คนผ่านไปมาเห็น โดยเฉพาะสื่อ ถ้าได้มาในชุมชน เห็นวิถีการอยู่กินแล้วจะเข้าใจชุมชนมากขึ้น ดึงมาเป็นพวกเราได้

ส่วนเสาเอ็นจีโอ นักจัดระบบชุมชนรับไปประสานให้มาร่วมมือช่วย

ชุมชนผ่านกลุ่มศึกษาปัญหาสลัม โดยชวนเขามาทำกิจกรรม เช่น มาช่วย
สร้างรั้ว ปลูกต้นไม้

“ถ้าทำแบบนี้เสาต่างๆ น่าจะเริ่มอ่อนตัว งอ และหักไปในที่สุด ที่สำคัญ
เราต้องระวังความเหินแค้นภายในอยู่ตลอด อย่าให้เหมือนพื้นที่หัวคอง
ที่หันไปเข้ากับกม.”

เหล่านี้ทั้งหมดเป็นยุทธวิธีที่ทำให้ชาวบ้านได้เห็นฝ่ายต่างๆ ที่เข้ามา
เกี่ยวข้อง ร่วมกำหนดวิธีแก้ไขด้วยตัวเอง และรับงานแบ่งงานกันไปทำด้วย
ความเข้าใจว่าจะเกิดผลโดยรวมอย่างไร นี่เป็นวิธีการสร้างคนแบบหนึ่งจาก
กระดาษหนึ่งแผ่น

4. บทเพลงการต่อสู้

เราอาจคาดไม่ถึงว่า นี่คือการต่อสู้ของคนที่พักผ่อนบ้านหลังโทรมๆ
เล็กๆ ราคาไม่กี่พันบาทจากเจ้าหน้าที่รัฐ และบางภาพก็เป็นการ์ตูนตัดลืนใจที่
เด็ดเดี่ยวของเด็กตัวเล็กๆ เพื่อปกป้องบ้าน ทั้งหมดนี้อยู่ในกระบวนการ
ต่อสู้เพื่อบ้านของชาวสลัม การสำนึกในสิทธิชุมชนและสิทธิของความเป็น
พลเมืองที่ ศพช. ได้ปลุกฝังอบรม ถ่ายทอดให้พวกเขาเข้าใจนั้นยังคงอยู่เสมอ
จำได้ว่าหัวหนึ่งแห่งการต่อสู้ ประสพการณ์ของชาวชุมชนถูกกลั่นออกมา
เป็นบทเพลงด้วยความเข้าใจแล้วว่า ในการต่อสู้อีกยาวนานนั้น ต้องมีการ
สร้างขวัญพลังใจ ปลุกเจ้าพี่น้องให้ฮึกเหิมไม่ยอมจำนน

...ใจยังอยู่สู้สู้ต่อไป ใจใจใจ ยังอยู่ สู้สู้ต่อไป...

...ถึงลำบากแค่ไหนแต่ใจก็ยังมันคง ลำบากเพียงไหนไม่มัน...

...ทนสู้แก้ปัญหาด้วยกัน...

พวกเขาเรียนรู้จากนักจัดระบบชุมชนที่ต่างก็มีบทเพลงปลุกใจปลั่งใจในเส้นทางการเคลื่อนไหวเพื่อสังคมด้วยเช่นกัน พวกเขาจึงสร้างสรรค์บทเพลงจากชีวิตขึ้นมาเอง ให้คงอยู่ในเส้นทางนี้อีกยาวนาน

5. เตรียมให้พร้อมต้องซ้อมใหญ่

ข่าวการมาประชุมของนายแบงก์ทั่วโลก และการสร้างศูนย์ประชุมใหญ่โตไว้รองรับครีโคโนมเท่าไค ข่าวการไล่ชุมชนก็จะพุ่งทำเป็นเงาตามตัวโดยอัตโนมัติ การติดตามข่าวกระแสสังคมอย่างต่อเนื่อง และการวิเคราะห์ในวงแกมมีความสำคัญมาก เราวิเคราะห์ยุทธวิธีกันว่า ชุมชนจะไม่แสดงท่าทีคัดค้าน แต่จะมีส่วนร่วมทำ (ไม่ปะทะแต่ลดร่องกำแพง) ปรับให้ชุมชนเป็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม แต่ไม่ยอมย้ายเด็ดขาด เมื่อการจัดงานแสดงวิถีชีวิตชาวคลองไผ่สิงโตเป็นข่าวหนังสือพิมพ์ ในที่สุดก็มีเจ้าหน้าที่มาแจ้งนัดหมายว่านายกรัฐมนตรียะลงชุมชน

การประชุมพิเศษถูกจัดขึ้นที่ศพช. ชาวชุมชนคลองไผ่สิงโตเข้าร่วมมากเป็นพิเศษ เพื่อเตรียมการรับมือนายกรัฐมนตรียะลงและวิเคราะห์สถานการณ์ร่วมกับสมาชิกชุมชนศพช. ประเด็นสำคัญแรกคือการสรุปทเรียนที่เคยเจอจากับรัฐบาลที่ผ่านมาทั้งหมด และสรุปความต้องการหรือข้อเสนอของชาวคลองไผ่ ซึ่งรวบรวมได้ 3 ข้อ คือ ให้ชุมชนอยู่ต่อในที่เดิม ให้ขอน้ำไฟได้ และรัฐช่วยปรับปรุงศูนย์เด็กเล็ก

“ผมขอว่าชาวคลองไผ่เสนอเรื่องให้อยู่ได้ในที่เดิมกับเรื่องน้ำไฟพอ” พี่เปี้ยกเสนอ

“เห็นด้วย ศูนย์เด็กเราสร้างเอง ขอเขาเสียดักดีศรี แล้วก็มีดวงประทีปช่วยอยู่แล้ว” เสน่ห์เสริม

“พี่น้องคลองไผ่ตกลงเห็นด้วยกันไหมแบบนี้ ไม่พูดเรื่องศูนย์เด็ก” ประธานสังวาลย์ถาม

“เอาแบบนั้นแหละ ศูนย์เด็กเราดูแลกันเอง” ชาวบ้านคลองไผ่ว่า

และชวนกันยกมือ

“ผมเสนอว่า เราถือโอกาสนี้เสนอนายกฯ ตั้งกองทุนใหม่บวกกับเงินกองทุนของพวกเราไปเลย เอายอดเงินที่นักวิชาการพูดกันเลย หมื่นล้านบาทนะ” พี่เปี้ยกเสนอ

“เห็นด้วยนะ นายกฯ กำลังถูกด่า อาจต้องพยายามแก้ตัว”

“สรุปว่าเรามีข้อเสนอกับนายกฯ สองข้อนะครับ คือเรื่องของคลองไฟ กับเรื่องกองทุนใหม่ เราถอนเงินของพวกเรามาวางให้เหินๆ กันเลยนะครับ” ประธานสรุป

“เราต้องเตรียมรับนายกฯ ให้ดีนะ เห็นว่ามีเวลา 15 นาที เราต้องให้นายกฯ หนึ่งให้ได้และเจรจาเลย ไม่ต้องมีพิธีต้อนรับ วิธีให้หนึ่งนาน เราเตรียมโซฟาเลย ไปยืมของดวงประทีปมา พอนั่งปุ๊บ ตัวแทนเรารู้ว่าไม่ค้ำใส่เลย เสนอให้หมดว่าเราต้องการอะไรรวดเร็วๆ คงมีเวลาพูดครั้งเดียว และขอเน้นว่า ต้องการพูดกับนายกฯ ไม่ต้องการพูดกับหน่วยงาน และขอคำตอบเลย เพราะชาวบ้านมีความทุกข์มาก เดี่ยวเราเลือกทีมเจรจนะ ทีมที่เข้าร่วมเจรจจะฝึกทำบทบาทสมมุติเรื่องการเจรจา ต้องทำบทบาทสมมุติละเอียดหน่อย เดี่ยวเสียท่าเขา”

6. วันจริงรับนายกฯ

วันสำคัญก็มาถึง นายกรัฐมนตรีนายอานันท์ ปันยารชุน กับทีมงานเดินทางมาตามนัด ตอนแรกจะยืนคุยที่ริมฟุตบาท

“ท่านครับ ตั้งแต่เกิดปัญหาขึ้นมาไม่เคยมีผู้ใหญ่ลงมาเลยสักคน ท่านเป็นคนแรกที่มา อยากเชิญที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของชุมชนสักครู่ครับ” พี่เปี้ยกไม่ยอม

“อ้อ จ้ะแหออ เด็กที่วาดภาพใช้ใหม่ เอ้า พวกเราเข้าไปกัน” นายกฯ พุดยิ้มๆ

ก้าวแรกเป็นไปตามแผน ที่นั่นเด็กนั่งอยู่เต็มห้องชั้นใน ห้องนอกจุนประมาณ 30 คน มีโซฟาสี่เทาพร้อมแจกันดอกไม้ongฟ้าวางสวยงาม นายกฯ

ทวีศักดิ์ แสงอาทิตย์ผู้นำชุมชนคลองไผ่และศูนย์รวมสลัมเจรจากับนายอานันท์

เดินไปดูเด็กสักครู่หนึ่ง เด็กๆ ทักพร้อมกันตามนัด

“สวัสดิ์ดีคะคุณตา” นายกา หัวเราะ พยักหน้า แล้วกลับมาที่นั่งที่โซฟา
พอนั่งเรียบร้อยแล้ว เบียดถือไมโครโฟนรออยู่แล้ว เกริ่นเนื้อหา “โหด”

“ท่านนายกฯ ครับ ประเทศนี้เป็นอะไรครับ คนจนไม่มีค่าเลยหรือครับ”
ระหว่างที่เบียดพูด นายกา เรียกเจ้าหน้าที่มาคุยเป็นระยะ

“พวกเราชุมชนคลองไผ่และศูนย์รวมพัฒนาชุมชน ขอให้ท่านช่วย
ทั้งชุมชนคลองไผ่และชาวสลัมทั้งหมดตั้งนั้นะครับ

1. พวกเราชุมชนคลองไผ่ทั้งหมดอยากอยู่ที่นี้ต่อ เพราะหากินง่าย
อยู่ใกล้ตลาด และจะร่วมพัฒนาคลองร่วมกับกทม. ขอให้หยุดไล่ และให้มี
น้ำไปปกติได้ไหมครับ

2. ตอนนี้อยู่บ้านได้ตั้งกองทุนขึ้นมาแล้ว 7,000 บาท ขอให้รัฐบาล
สมทบเพื่อตั้งเป็นกองทุนพัฒนาสลัมแทนการเคหะฯ เพราะการเคหะฯ
เหลือเพียงหน่วยเล็กๆ ที่ทำเรื่องสลัมครับ กองทุนนี้ช่วยทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะ
คพช. ครับ ได้ไหมครับ แต่ขอให้ชาวบ้านบริหารเองนะครับ”

“ของบตั้งกองทุนเท่าไร” นายกฯ ถามยิ้มๆ

“หนึ่งหมื่นล้านบาทครับ” พี่เปี้ยกตอบพร้อมเสียงฮือฮา

นายกฯ เรียกเจ้าหน้าที่มากระซิบบอกหนึ่ง

“เออล่ะ วันนี้ผมมาเยี่ยมณะ คือถ้าพวกเราต้องการอยู่ที่นี้ ก็ขอให้ร่วมมือพัฒนา อย่างการมีศูนย์เด็กนี่ก็ดีมาก ช่วยกันดูแลลูกหลาน ส่วนเรื่องกองทุน ผมตอบไม่ได้วันนี้ แต่จะเอาเข้ากรม. ที่จะถึง แต่เอาเป็นว่าจะเสนอหนึ่งพันล้านก่อนนะ และถ้าผ่านก็ใช้งบตามกฎหมาย ชุมชนก็อยู่ที่นี้แหละ ช่วยกันพัฒนา เออล่ะ ผมมีงาน ต้องขอตัวก่อน พุดเก่งมาก ทำมาหากินอะไร”

“ขั้บรทบ้านครับ” พี่เปี้ยกตอบ

“ชาวชุมชนและศูนย์รวมๆ ขอขอบพระคุณท่านนายกฯ ครับที่ดูแลคนจนครับ”

“นี่เป็นเงินสนับสนุนศูนย์เด็กนะ” นายกฯ ยื่นเงินปีกหนึ่งให้ก่อนออกจากศูนย์เด็กฯ

นี่คือชุมชนหนึ่งที่ดำรงวิถีอยู่ต่อไปได้จากแรงกระแทกจากโครงการรัฐกลางใจเมือง

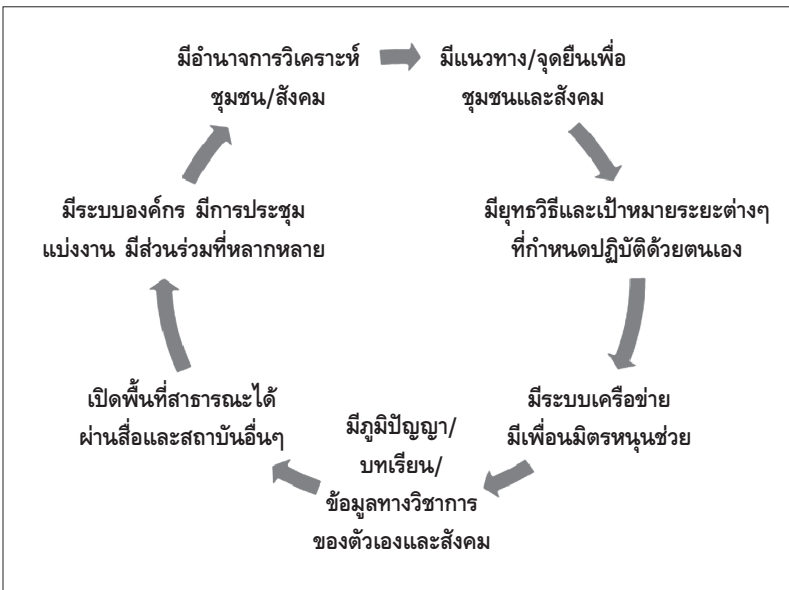
อีกสิบกว่าวันต่อมา คณะรัฐมนตรีอนุมัติงบตั้งกองทุนพัฒนาคนจนเมืองหนึ่งพันล้านบาท และมอบหมายให้นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม เป็นผู้ก่อตั้งกลไกการดำเนินงาน แม้ตอนแรกกองทุนนี้จะแขวนอยู่กับการเคหะฯ แต่ต่อมาก็ได้รับการเสนอเป็นกฎหมายสถาบันองค์กรมหาชนคือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่เป็นกองทุนใหม่ตามเป้าหมายของศพช. เต็มรูปแบบ

จากกรณีการจัดระบบชุมชนคลองไผ่สิงโตที่ประสบความสำเร็จในการยื่นการใส่ชื่อครั้งสำคัญของรัฐได้อย่างสมศักดิ์ศรี โดยชุมชนได้เข้าร่วมกับศพช. อย่างยาวนานและนำโดยพี่เปี้ยกที่มีพัฒนาการทางความคิดโดดเด่น ทำให้คนจนมีความหวังในสิทธิชุมชน และมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

จนปัจจุบัน นับว่าเป็นรากฐานที่ขบwnยุคพีเียกวางไวนั้นเอง

บทสรุป : คนสร้างองค์กร องค์กรสร้างคน

การจัดระบบชุมชน คือการสร้างองค์กรชุมชน เพื่อพัฒนาคนทางความคิด และมีวิถีต่อสู้เพื่อสิทธิ และมีความสำนึกร่วมในระบบองค์กร โดยมีปัจจัยหลายประการที่ร่วมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนยั่งยืนและมีคุณค่ากับสังคมโดยรวม

ปัจจัยเงื่อนไขความเข้มแข็ง

นอกจากชัยชนะของการได้อยู่ที่เดิม ชาวคลองไผ่จำนวนหนึ่งได้ข้ามกำแพงแห่งการยอมจำนน และข้ามชะตากรรม “จนตกขอบ” ที่เป็นผลมาจากแนวทางการพัฒนาเป็นสู่โลกกว้างของการต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ร่วมกับขบวนพี่น้องคนจนอีกมากมาย

ชุมชนลับแลและเขวอนหรือค่ายชุมชนแปงบ้านแปงเมือง จากงานเขียนสู่การลุกขึ้นสู้

จันทน์ จิตรนิรัตน์

สถานการณ์ปี พ.ศ. 2550

อุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่อยู่ติดประเทศกัมพูชาและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งมีการประกาศใช้กฎหมายการศึกษาตามแนวชายแดนเนื่องจากมีเหตุการณ์ความไม่สงบในประเทศลาวเป็นระยะ

กฎหมายการศึกษาทำให้เกิดพื้นที่ของการใช้อำนาจอย่างไม่โปร่งใสและขาดการตรวจสอบ เป็นช่องทางให้นายทุนตักตวงผลประโยชน์ โดยร่วมมือกับนักการเมืองท้องถิ่นและข้าราชการออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ ประชาชนขาดพลังร่วมกันตรวจสอบอำนาจรัฐ กลุ่มที่คัดค้านโครงการรัฐก็มีกฎหมายประณามจากสังคมว่า เป็นผู้ขัดขวางการพัฒนาประเทศ ดังเช่นกรณีเขื่อนปากมูล ส่วนองค์กรชาวบ้านและนักพัฒนาเอกชนทุกกลุ่มล้วนถูกจับตามองไม่ให้เคลื่อนไหว

หากย้อนกลับไปดูพัฒนาการสู่ความเป็นเมืองของจังหวัดอุบลราชธานี (เมืองอุบล) เราจะพบว่ามีคนอพยพเข้าเมืองมาสองช่วง คือ

ช่วงแรก เมื่อมีการขยายเส้นทางรถไฟจากโคราชถึงเมืองอุบลในปี พ.ศ. 2473 การสร้างทางรถไฟต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ทำให้ประชากรจากอำเภอและจังหวัดโดยรอบอพยพเข้ามา

ช่วงที่สอง เมื่อมีทางรถไฟก็มีการขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ สู่มืองอุบล และกลุ่มชาวบ้านที่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ ก็เริ่มกลับบ้าน เพราะปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย

ฝั่งเทศบาลเมืองเกิดชุมชนประมาณ 13 แห่ง และฝั่งเทศบาลวาริน-ชำราบประมาณ 10 แห่ง ผู้ชายเริ่มตื่นอาชีพด้วยการถีบสามล้อและขายแรงงาน ส่วนผู้หญิงทำงานร้านอาหารและงานบริการต่างๆ ผู้คนมีชีวิตเพื่อดำรงชีพ ชาวชุมชนส่วนใหญ่ขยันแต่ยากจน มีโอกาสตกเข้าสู่วงวนยาเสพติด การพนัน และห่วย ไม่รู้เห็นอะไรได้ในภัยการพัฒนาที่จะมาถึง แถมยังมีความรู้สึกด้อยค่าในสังคมในฐานะคนจน คนสลัม ผู้บุกรุก ยาเสพติด ฯลฯ

เปิดพื้นที่ใหม่ ย้ายงาน

ผมย้ายครอบครัวจากกรุงเทพฯ ไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองอุบล ช่วงแรกผมใช้เวลากับการสร้างบ้านใหม่ ทำสวน ส่งลูกไปโรงเรียน แต่ใจก็ยังอยากทำงานพื้นที่ จึงตามพี่สาวที่เป็นพยาบาลลงชุมชน และตัดสินใจเริ่มทำงานในพื้นที่หนึ่ง แต่ก็ได้บทเรียนความล้มเหลวอีกครั้ง ความมุ่งมั่นอย่างเดียวของผู้ปฏิบัติงานจัดระบบชุมชนที่จะไปเปิดงานในที่ใหม่ช่วยอะไรไม่ได้มาก แม้จะมีประสบการณ์มาเพียงใดก็ตาม งานจัดตั้งชุมชนซับซ้อนอ่อนไหวแปรเปลี่ยนมากกว่าศิลปะงานวาดภาพเป็นไหนๆ และไม่อาจเอาสูตรจากที่หนึ่งไปสวมหรือทำในอีกที่หนึ่งได้

ชุมชนที่ผมเลือกลงครั้งแรกถูกไล่ที่มาจากการสร้างสนามบินอุบลราชธานี และมีข่าวว่าจะถูกย้ายจากการขยายสนามบินอีกรอบ ผมลงพื้นที่นี้แบบมีเวลาน้อย เมื่อเริ่มคุ้นเคยกับชาวบ้าน ก็เริ่มกระตุ้นชาวบ้าน ให้ข้อมูลด้วยภาพสไลด์การต่อสู้ของขบวนการศูนย์รวมพัฒนาชุมชน (ศพช.) ประมาณเดือนกว่าที่ลงชุมชนในลักษณะโฉบเฉี่ยวและอัดฉีด วันหนึ่งชาวบ้านที่ปรารถนาดีมาบอกว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่อยากให้เราลงชุมชน และได้กระจายข่าวว่าเราคือคอมมิวนิสต์ พี่สาวเซ็คดูก็เป็นเรื่องจริงว่าเขาต่อต้าน

ผมจึงหยุดลงพื้นที่ ได้แต่คำรามว่า “ข้อยสิริเทิร์นกลับมา...ท่าเบ็ง”

ผมสรุปว่า คนที่ชีวิตส่วนตัวยังยุ่ง ไม่นิ่ง ไม่เป็นที่ไว้ใจในชุมชน ไม่รู้จักบริบทของชุมชน กุมสถานการณ์พื้นที่ไม่แม่น แม้จะมีเครื่องมือที่พิเศษแค่ไหนก็ไร้ความหมาย

จัดระบบตัวเอง ไล่สื่อออกย่อยย (ตั้งหลัก)

ผมผิดหวังเล็กน้อย เครียดนิดหนึ่งที่เกิดเหตุการณ์เกินคาด จึงทำใจและเร่งสร้างบ้านให้เสร็จ แต่ยังคงเก็บเกี่ยวข้อมูลเมืองอุบลอย่างเงิบๆ เอาไปครุ่นคิดเป็นการบ้าน

ด้วยความไม่เซ็ดหลาย ช่วงกลางปี 2540 ซึ่งอยู่ในกระแสรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ผมจึงตัดสินใจลงชุมชนฝั่งวารินชำราบ แบบข้ามฝั่งแม่น้ำมูลไปเลยเพื่อหนีโจทย์เก่า โดยเริ่มด้วยวิธีการสำรวจแบบลงไปพูดคุย ไม่ใช่ใส่สไลด์ปลุกกระตมอีกแล้ว ตอนนี้มีเวลาเต็มที่ ใช้การสำรวจ สังเกต ทำแผนที่ และทำเครื่องหมายดาวไว้ให้สำหรับคนที่น่าสนใจ คึกขาววิถีชีวิตและประวัติความเป็นมาพิเศษ เช่น ถูกละที่มาห้าครั้ง ผมเลือกพื้นที่ทำงานสองแห่ง คือชุมชนเกตุแก้วและชุมชนลับแล พร้อมกับเฝ้าติดตามอีกสี่แห่ง

ดาวดวงแรก บ้านแม่ใหญ่บัวริน ครั้งที่ 1

ผมเริ่มพูดคุยกับร้านขายของชำที่มีสินค้าเต็มร้าน เพื่อทำความรู้จักและสร้างความคุ้นเคยกันในเบื้องต้น

“แม่ใหญ่สวัสดิ์ดีครับ ผมชื่อจ่านงค์ จากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยครับ”

“จ้าหวัดดีจ้า มีหยงปลุก”

“ผมเคยทำงานพัฒนาชุมชนใน กทม. หลายปี มีประสบการณ์พัฒนาให้ชุมชนดีขึ้น ทั้งเรื่องที่ดิน ที่อยู่อาศัย กลุ่มออมทรัพย์ พัฒนาเยาวชน ก็เลยมาปรึกษาแม่ว่าที่ลับแลมีการพัฒนาเรื่องเหล่านี้กันหรือเปล่าครับ เพราะตอนนี้ทั่วประเทศชุมชนเขาทำเรื่องเหล่านี้กันเยอะครับ” (แนะนำตัวเราให้

ชัดเจน ให้เห็นจุดดี ของเรา)

“อ้อ เป็นราชการหรือเปล่าจ๊ะ”

“ไม่ครับ ผมเป็นนักพัฒนาเอกชน คือมูลนิธิที่จดทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทยครับ แล้วชุมชนเราพัฒนาอะไรกันบ้างครับ”

“อ้อ เป็นมูลนิธิ ที่นี่ก็ไม่มีอะไร บอกตรงๆ ไม่ชอบมัน มีแต่พวกเล่นยาเต็มไปหมด กลุ่มออมทรัพย์ก็เคยทำนะ แต่ล้มไปนานแล้ว คนเก็บเงินทำเงินหายบ้าง อะไรบ้าง ล้มเลย”

“อ้อ เหนอครับ น่าเสียดายนะ แบบนี้ต่อไปชุมชนเราก็จะเสียโอกาส จะไม่ได้รับกองทุนใหม่ๆ ของรัฐบาลนะ เขากำลังเตรียมเงินให้ชุมชนที่มีกลุ่มออมทรัพย์มาบริหารจัดการกันเองด้วย เป็นครั้งแรกเลยที่ชาวบ้านแบบเราๆ จะได้ดูแลจัดการกันเอง เราน่าจะเริ่มใหม่ใหม่ครับ เพื่อให้มีโอกาสกับเขาบ้าง อีกไม่กี่เดือนเงินก็เริ่มลงแล้วครับ แต่ขั้นแรกเราต้องมีกลุ่มออมทรัพย์ก่อน อย่างน้อยหกเดือนนะครับ” (ให้ข้อมูลที่เป็ประโยชน์และกระตุ้น)

“ตั้งกลุ่มออมทรัพย์เหอ คนขีดแล้วนะ จะได้หรือเปล่า แต่แม่สนใจนะ แม่เบื่อการขายยา เสพยา ลูกหลานแม่ก็กำลังโต กลัวจริงๆ”

“ลองชวนใครมาปรึกษาเพิ่มใหม่ครับ มีใครที่น่าชวนคุยเรื่องนี้อีกครับ ลักสองสามคน” (ขยายหาคนเพิ่มจากแม่ใหญ่ จะได้คนที่พูดกันทางเดียวกันได้เลย ดีกว่าถกเถียงว่าทำได้หรือไม่ได้)

“ลูกลองไปคุยกับพ่อใหญ่ซานดูนะ อยู่ข้างล่าง ที่ต้นบักทัน ลองไปคุยดูนะ”

“ครับ เดี่ยวผมจะไปหา ถ้าพ่อใหญ่สนใจ เรานัดคนอื่นๆ หรือลูกๆ หลานๆ ที่ใช้ได้มาคุยกันใหม่ครับ” (เสนอวิธีที่รุกไปข้างหน้า และบันทึกประเด็นสำคัญจากการพูดคุยไว้ในแผนที่ด้วย)

ดาวดวงที่สอง พ่อใหญ่ขุน

พ่อใหญ่ขุนเป็นช่างใหญ่ มีลูกศิษย์เยอะ เป็นรุ่นบุกเบิกก่อตั้งชุมชน เป็นคนที่ต่อต้านยาเสพติด ผมคุยเนื้อหาทำนองเดียวกันกับแมริน พ่อใหญ่ คิดทางบวก เช่น กลุ่มออมทรัพย์ล้มได้ก็ตั้งได้ คิดอะไรได้รับทำเลย หากดีชาวบ้านก็มาเอง โดยเฉพาะประโยคนี้ “ถ้าแมรินว่ายังนั่นก็นั่นเลย” เหล่านี้ ต้องบันทึกลงใต้ดาวด้วย

เราต้องวิเคราะห์ความคิดเห็นของเขาเลยว่า บวกหรือลบ ลึกหรือกว้าง

การลงพื้นที่ครั้งแรกถือว่าคืบหน้าเกินคาดหมาย การลงพบกับกลุ่ม อาวุโสส่วนใหญ่ผลเป็นทางบวกต่อการเดินไปข้างหน้า โดยเฉพาะคนที่เรา สืบมาแล้วว่าธรรมะธัมโม วันจุดประกายจริงๆ จึงเกิดขึ้น ทุกคนตื่นตื่น เพราะนี่คือการประชุมครั้งแรกหลังมีความรู้สึกไร้ความหวังมานานกว่าสิบปี

พื้นที่ทั้งหมดที่เลือกทำงานเป็นสลัมเต็มที ทรุดโทรม ยากจน มี สถานะบุกรุก มีภาพลบต่อสาธารณะ ทั้งยาเสพติดและอาชญากรรมลักขโมย แต่ยังไม่มียาเสพติดที่ คือเป็นพื้นที่เย็น ซึ่งถ้าไม่ใช่ทางสงเคราะห์ ในวง การงานจัดตั้งถือว่าเป็นสนามปราบเซียน แต่ตอนนั้นมีข่าวการจัดตั้งกองทุน (ชุมชน) เพื่อการลงทุนทางสังคมหรือซีพี (Social Investment Fund: SIF) ผมใช้เงื่อนไขนี้เตรียมตัวให้พวกเขาใช้สิทธิในฐานะพลเมืองยากจน โดย ต้องตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อจะได้เข้าถึงเงินกองทุน และได้ไปทำความรู้จัก กับนักพัฒนาชุมชนของเทศบาลวารินชำราบที่ชาวบ้านยอมรับ และชวนลง ชุมชนพร้อมกันเพื่อความปลอดภัย

ตอนนั้นผมลงชุมชนพร้อมกับถือเอกสารและหนังสือพิมพ์ที่มีข่าว กองทุนลงไปคุย มีกระดาดชาร์ตสำหรับเขียนลากเส้นโยงว่าเกี่ยวกันอย่างไร มีวิธีการออมทรัพย์ มีแผนที่รายชื่อคนที่จะไปหาพูดคุย ถ้าพบคนใหม่ก็ เพิ่มชื่อ ขยายกลุ่มเป้าหมาย ชัยไปทีละคน แต่พอเริ่มคุ้นเคยก็ให้ผู้มี บารมีนัดเจอกันเป็นกลุ่ม

ชาวบ้านประชุมร่วมกันเพื่อหามติร่วม

ที่ชุมชนลับแล ในที่สุดมียายๆ และพ่อใหญ่ที่เข้าใจและต้องการทำอะไรดีๆ เพื่อลูกหลานเริ่มตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้ 11 คน คนละ 100 บาท และขยับไปใช้วิธีเดียวกันที่ชุมชนเกตตุแก้วซึ่งอยู่ไม่ห่างมากนัก

ชาวชุมชนเกตตุแก้วยากจนมาก มีอาชีพที่เป็นกลุ่มก้อนคือเข็นรถซูกเก็บขยะขาย ชุมชนเกตตุแก้วตกลงออมวันละบาท และเนื่องจากผมได้รับบสนับสนุนจากกองทุนแดนเสด (DANCED) ด้านสิ่งแวดล้อม ผมเลยเสนอให้เขาคิดเรื่องการรีไซเคิล โดยร่วมกันรับซื้อของเก่า เป้าหมายของเราคือการจัดตั้งกลุ่มอาชีพนั่นเอง ต่อมาก็เกิดโครงการคนกับล้อ มีโลโก้รถณรงค์สิ่งแวดล้อมติดข้างรถ ที่นี้จึงกล้าหน้ากว่าชุมชนลับแล เพราะมีระบบกลุ่มอาชีพที่สื่อสารกับสาธารณะได้

หลักคิดการทำกิจกรรมออมทรัพย์ คือออมเงินและรวมคนเพื่อคิดเรื่องส่วนรวม การรวมรถซูกขยะก็เช่นเดียวกัน นั่นคือการรวมคนมาจัดระบบเป็นกลุ่มขึ้น

กลุ่มออมทรัพย์ของทั้งสองแห่งเติบโตขยายตัวมากขึ้น ความเคลื่อนไหวของสองชุมชนนี้กระจายแบบปากต่อปาก ชุมชนไหนสนใจผมก็ไปตามไปจัด

ระบบกลุ่มชุมชนให้ จนมีอีกสี่แห่ง เป็นการเกิดกลุ่มชาวบ้านแบบใหม่ที่ไม่ใช่ราชการหรือนักการเมืองจัดตั้ง ผมประสานให้พวกเขาเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ และจัดเวทีเสวนาชุมชนกับกองทุนพัฒนาพื้นที่ชุมชนลับแล เชิญผู้ใหญ่จากส่วนกลางและท้องถิ่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรี ขึ้นเวทีพร้อมกัน เป็นการรับรองว่าขบวนการกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ เป็นการปักธงเครือข่ายชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้านที่แท้จริงขึ้นมา

ประสบการณ์การจัดตั้งเครือข่ายงานร้อนแบบชาวบ้านถูกไล่ที่จากกรุงเทพฯ ถูกนำมาปรับใช้ในพื้นที่เย็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ที่นี้จัดตั้งเครือข่ายออมทรัพย์โดยยังไม่ชัดเจนนักว่าทางข้างหน้าจะเป็นไปอย่างไร เงื่อนไขไม่สมบูรณ์ ไม่เห็นทิศทาง แต่เมื่อรวมคนได้ก็ถือว่าเริ่มต้นได้ การบ้านคือต้องคิดค้นมากเป็นพิเศษ !

มูลค่าและคุณค่าของชุมชนกับเมือง

แม้การเกิดกลุ่มหรือเครือข่ายจะเริ่มต้นจากกองทุนและการออมทรัพย์ แต่การพูดคุยปรึกษาของคนที่มาเจอกันไม่ได้หยุดเพียงแค่นั้น คนดีๆ ที่อึดอัดกับขบวนการเสพยา การประณามจากสังคม ล้วนอยากพ้นจากความเก็บกดนั้น คนที่เขินร้อไปรื้อถึงขยะก็ต้องการศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เช่นกัน กิจกรรมออมทรัพย์เป็นจุดเริ่มต้นที่จะได้สิ่งเหล่านั้นคืน แต่ลับแลยังไม่พบว่าการออมทรัพย์สามารถแก้ปมยาเสพติดได้อย่างไร ขณะที่เกตุแก้วมีคำอธิบายใหม่ในอาชีพเก็บขยะที่พวกเขาทำ

การคิดค้นมากต้องหุดาไว ต้องตั้งคำถามทั้งกับตัวเองและกับชาวบ้านอยู่เสมอ เห็นอาชีพก็ลองเจาะลึกเพื่อหาจุดเริ่มต้นบางอย่าง การสนทนากับพ่อใหญ่ตั้ง พรมลา มีอณม้งด้าน “กึ่งลักเบ๊ก” ก่อนและหลังเข็นรถซูกเก็บขยะ สามารถนำไปสู่การคิดจัดการบางอย่างและสร้างสรรค์งานใหม่

ผมถามพ่อใหญ่ว่า “เต็มคันทันนี้หน้าจะได้สักสองร้อยนะ กระดาษแข็ง ขวดขาว พลาสติกใส ทวีเก่า จักรยานเด็กพัง” (คะเนจากประสบการณ์จากกอง

ขยะอ่อนนุช)

“มากกว่า มีทองแดงอยู่ข้างล่าง”

“ใครตั้งราคา”

“ร้านของเก่า”

“ตั้งจากอะไร”

“ไม่รู้ หัวหน้าถามแบบนี้ ผมสะอึกเลย ผมเก็บใบเสร็จไว้เป็นบีก เพิ่งนึกได้ว่า เขาบอกเท่าไหร่ ก็เท่า นั้น”

“หา! เก็บเป็นบีกเลยหรือ ก็วัน” (เริ่มคิดข้ามข้อคิดถึงตัวเลขวิจัขยะที่กทม.)

“ห้าหรือหกปีโน่น”

“หรือ ไปดูกันหน่อย”

พ่อใหญ่ตั้งรวบรวมใบเสร็จขายของเก่าถูกรอบ ทุกวันไว้กว่าห้าปี ใบเสร็จจะบุลินค้าเป็นประเภทกระดาษ พลาสติก เหล็ก ทองแดง พร้อมน้ำหนัก และราคา รวมวันละ 250-350 บาท มูลค่าของเก่าที่พ่อใหญ่ตั้งเก็บถูกนำมาคำนวณรวมกับของคนอื่นอีกยี่สิบคนในชุมชน เป็นมูลค่าหลายบาทต่อปี นั่นคือคุณค่าการรีไซเคิลของคนจนต่อเมือง

วันหนึ่งที่หน้าร้านยาย แหล่งชุมนุมพวกเปรี๊ยะปากยามเย็น หัวข้อสนทนาวันนี้เปลี่ยนไป

ผมชวนคุย “ใบเสร็จนี่คือหลักฐานช่วยชาตินะ พ่อใหญ่ตั้งเก็บของเก่ารวมทั้งหมดถึงวันนี้ เจ็ดหมื่นกิโล เวลารัฐก้าจัดขยะ เขาคำนวณค่าขยะ 1 กิโลกรัม ต้องใช้เงิน 45 บาท แสดงว่าต้องใช้เงินถึง 3,150,000 บาท สำหรับการลงเก็บขยะในเมือง โห พ่อใหญ่ตั้งเก็บขยะนี้รัฐประหยัดเงินไปหลายล้านบาท ถูกไหม”

คนเก็บขยะทุกคนอ้าปากค้าง “แสดงว่าที่เราทุกคนเก็บของมา ก็ประหยัดเงินหลวงนะสิ”

โครงการจากแดนเสดเข้ามาถูกจ้งหวะ ช่วงที่เราพบสมาชิกคนเก็บ

ขยะขายกว่ายี่สิบคัน รถซुकทั้งหมดโคโรโกโสสุดขีด ผมจึงชวนสมาชิกประชุม มีเมาคึ่งหนึ่งแต่อยากมา ครั้งนี้คุยกันว่าอาชีพเราจะดีขึ้นได้อย่างไร

“ไม่ให้ตำรวจไล่ หรือคนบีบแตรไล่”

“อยากให้ราคาของดีกวานี้ บางวันลดลงเยอะ”

“อยากมีรถดีๆ จะได้ไปหาได้ไกลๆ นี้ไม่กล้าไป เจอของใหญ่ก็ไม่กล้าเอา”

“อยากมีเงินลงทุน จะได้ซื้อของตามบ้านบ้าง บางทีเขาจะขายให้”

“อยากมีที่ดินของตัวเอง ไม่ใช่อาชีพก็จน ที่ดินที่อยู่ก็ไม่รู้ของใคร ไม่รู้เขาจะปิดทางเข้าออกวันไหน ถ้าปิดตอนน้ำท่วมได้ลอยคอกันแน่” นี่เป็นข้อเสนอของนายตั้งคนนั้น

เมื่อระดมปัญหาได้แล้วก็พูดคุยทางแก้ แต่ทุกคนตีบตัน ผมจึงเสนอความคิดที่ทำการบ้านหาความเป็นไปได้มาแล้ว

1. ถ้าเราต้องการอาชีพที่ดีขึ้น เราต้องแสดงจุดดีของเราให้คนอื่นเห็น เช่น ตัวเลขการเก็บขยะ

2. ถ้าจะรวมกลุ่มอาชีพ ทำกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มรถซุก เราต้องแสดงการพึ่งตัวเองก่อน เราจะเอาทุนของเราบวกกับทุนที่จะขอจากแดนเสดมา เปิดอู่ซ่อมรถเข็น ช่วยกันซ่อมเครื่องมือสำคัญของเรา

3. ราคาของจะดีขึ้น ถ้าเรารวมกันตั้งราคาเอง หรือไปส่งร้านใหญ่เอง หรือแยกส่วนขาย และซ่อมขาย

4. ที่อยู่อาศัย เราต้องเสนอให้รัฐบาลช่วย แต่ต้องรวมตัวกันทั้งชุมชน และชวนชุมชนอื่นร่วมแก้

สมาชิกทุกคนเห็นด้วยกับข้อเสนอทั้งหมด แดนเสดสนับสนุนโครงการต่างๆ ชาวบ้านช่วยกันสร้างโกดังรับซื้อขายของเก่าขึ้นในชุมชน มุมหนึ่งเป็นศูนย์ซ่อมรถเข็น โดยใช้เครื่องมือไม้ที่ขึ้นซึ่งรวบรวมจากที่ทุกคนมี รถทุกคันมีป้ายฟันเป็นคำขวัญรณรงค์สิ่งแวดล้อม มีการตั้งกติกา ไม่ขโมยของ ไม่ทิ้งเศษของตามถังขยะ ไม่กีดขวางการจราจร กติกาที่ถูกฟันขึ้นป้ายรณรงค์ด้วย

ความคึกคัก

เหล่านี้คือภาพลักษณ์ใหม่ของอาชีพขายของเก่าที่นี่ ทุกคนมั่นใจในการออกมาหากินโดยไม่ต้องปิดผ้าคลุมหน้า กรรมการกาชาดจังหวัดให้พื้นที่เครือข่ายชุมชนแอ็ดดอปฯ จัดแสดงผลงาน ได้แก่ ตัวเลขจำนวนขยะที่ชาวบ้านช่วยรีไซเคิล และของใช้ที่นำมาซ่อมและขายราคาถูก เป็นการเปิดพื้นที่และอัตลักษณ์ให้ชุมชนสลัมได้อย่างสร้างสรรค์ ทดแทนชื่อเสียงในอดีตอย่างสวยงาม

เครือข่ายคนอนเมือง

การลงทำงานชุมชนสำเร็จขั้นต้นทั้งที่ลับแลและเกตุแก้ว อย่างน้อยทั้งสองแห่งมีแกนนำชุดแรก สมาชิก 15-20 คนร่วมทำกิจกรรมรวมคน ทั้งออมทรัพย์และคนกับล้อ มีระบบการประชุมของชาวบ้านเอง เหล่านี้เป็นสิ่งใหม่ที่รำลือไปถึงชุมชนอื่นๆ ผมจึงตามไปสำรวจและเลือกชุมชนอีกสามแห่ง การขยับทำกิจกรรมกับชุมชนขยายง่ายกว่าชุมชนเปิดงานมาก วิธีหนึ่งที่ย่ายและไปเร็วคือ การเอาชาวบ้านจากที่หนึ่งไปลงพื้นที่ที่กับเราด้วยในบางโอกาส

กิจกรรมคำนวณมูลค่าให้เป็นคุณค่าได้ใช้คู่ไปกับการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์หรือกิจกรรมอื่นๆ ที่เหมาะกับแต่ละชุมชน “คุณค่าวิถีชุมชน” กลายเป็นหัวข้อสำคัญในเครือข่าย ชาวชุมชนทุกแห่งต้องการอธิบายคุณค่าของตัวเองกันถ้วนหน้า พวกเขาช่วยกันหาข้อมูลเอง

เมื่อมีกระแสการไล่อื้อชุมชนเพื่อสร้างเมืองใหม่เทพธานี สร้างสนามกอล์ฟที่สามเหลี่ยมมรกตและอื่นๆ สถานการณ์นี้ถูกนำเข้ามาวิเคราะห์ในที่ประชุมเครือข่าย และเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่ชุมชนทุกแห่งต้องประกาศร่วมกันในการอยู่ที่เดิมในฐานะผู้บุกเบิก โดยร่วมกันจัดงานนามทกรรมเชิดชู “ชุมแพ่งบ้านแปงเมือง” มีเนื้อหาของผู้บุกเบิกสร้างหมู่บ้าน ผู้ปั้นอิฐสร้างเมืองอุบล ผู้หาปลา ผักหญ้า เนื้อโคกระบือขึ้นสู่ตลาดปีละหลายสิบตัน แรงงานก่อสร้างและภาคบริการอีกนับหมื่นคนต่อปี เห็นชัดเจนไปถึงด้านวัฒนธรรม

ประเพณี การทะนุบำรุงศาสนา ผ้าป่า กล้าหิน สร้างคุ้มวัด ซึ่งมีมาพร้อมกับ การกำเนิดชุมชน เป็นความอุดมสมบูรณ์ของวัฒนธรรมซึ่งอยู่ที่ชุมชน รวมถึงภาพจำลองของการพัฒนาไทยอินโดจีน ถนอมจากพม่าผ่านไทยสู่ผืนอัน เวียดนาม ถนอมจากคุนหมิงผ่านลาวไทยเหนือลงไป ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนมี ขึ้นเพราะคนจนเป็นผู้สร้าง

ข้อมูลเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นว่า วิถีชีวิตเหล่านี้มีคุณค่า พวกเขาเห็นคุณค่าการที่ตัวเองให้สังคมทดแทนความอ่อนด้อยทั้งหมดที่ประดังเข้ามา ความเข้าใจสิทธิชุมชนของชาวบ้านเกิดขึ้น เมื่อเขาเข้าใจแล้วว่าชุมชนกับ สังคมพึ่งพิงกัน ชุมชนจึงสำคัญต่อความเจริญของเมือง

ตรงแห่งความมั่นใจในคุณค่า ความเท่าเทียม สำนึกสิทธิชุมชน ได้ ถูกปลุกปล้ำในเครือข่ายอย่างเงียบๆ ทั้งยังมีกิจกรรมรูปธรรมที่จับต้องได้ เรา ยกคำพูดของทวีศักดิ์ แสงอาทิตย์ (ชาวบ้านชุมชนคลองไผ่สิงโต ผู้เจรจากับ รัฐบาลตั้งกองทุนพอช.) ที่กล่าวว่า “เมืองจะเจริญไม่ได้ถ้าปราศจากคนจน คนอุบลเห็นยังงี้” ทุกคนพยักหน้า และยิ้มกันหน้าบาน

ในสายตาของนักจัดระบบชุมชน เมื่อมองเห็นชาวชุมชนและสภาพที่ แวดล้อมทุกมิติ ย่อมเชื่อมั่นว่า เมื่อพวกเขามีโอกาสการรับรู้ใหม่ การคิด ใหม่และปฏิบัติกรใหม่ก็เกิดขึ้นได้ และสามารถข้ามเส้นแห่งความจำยอมได้ สำนึกด้านดีนี้ฝังตัวอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ และในที่สุด เมื่อผ่าน กระบวนการที่เหมาะสมและมีเป้าหมายชัดเจน ทุกคนก็จะก้าวสู่ความเป็น จริงที่ว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั่นเองคือพลัง เมื่อกระแสใล่ริ้วชุมชนมาถึง ชุมชนต่างมีข้อสรุปของตัวเองแล้วว่า เขาคือผู้บุกเบิกสร้างบ้านแปงเมืองมา กับมือ

ปลุกจิตสำนึก... ชุมชนไปไหนไปไหนอีกแล้ว

เมื่อเงินกองทุนซัพพอร์ตก้อนใหญ่กว่าสี่ล้านบาทของเครือข่ายหายไปจุด สายลม ทิ้งโจทย์ถูกโจรกรรมไว้ให้เครือข่ายครุ่นคิดเป็นบทเรียน ความจริง

เครือข่ายอาจล้มพังครืนลงเมื่อเกิดเรื่องนี้ แต่เครือข่ายและสมาชิกมีแก่นความคิดที่ไม่ใช่เงินเป็นใหญ่แล้ว นั่นคือการเห็นคุณค่าในตัวเอง และการทำบางสิ่งบางอย่างด้วยตัวเองได้ โครงการเงินวันละบาทของทุกชุมชนจึงยังคืบหน้าต่อเนื่อง บางชุมชน เช่น ลับแล ใช้วิธีการบริหารจัดการจัดการของชุมชนเต็มรูปแบบ มีธนาคารคนจน ศูนย์ดูแลเด็กเล็ก และศูนย์ประสานงานชุมชนที่เป็นระบบ

ในสถานการณ์ที่รัฐบาลตัดสินใจตัดหัวเมืองชายแดนเพื่อเชื่อมต่อกับอินโดจีน การวิเคราะห์ในเครือข่ายก็มีบทสรุปที่ชัดเจนว่าจะต้องขึงยึดพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมหรือที่เหมาะสมโดยใช้การพัฒนาเป็นตัวนำร่อง สมาชิกเครือข่าย 6 ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เปราะบางร่วมเสนอโครงการบ้านมั่นคงต่อพอช. ร่วมทำกิจกรรมรณรงค์สิ่งแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชน จัดนิทรรศการผลงานการพัฒนา ออกงานแสดงคุณค่าจากวิถีชุมชน จัดกิจกรรมต่อต้านค่าเอฟที และรณรงค์การเลือกตั้งสะอาด การทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องทำให้ชุมชนมีที่ยืนในสังคม ส่วนบรรยากาศการพัฒนาชุมชนลับแลก็สร้างสรรค์ เบียดขับขบวนการค้ายาให้สงบเสงี่ยมลง

สำนักสิทธิชุมชนได้พาพวกเขาข้ามพ้นสภาพยอมจำนน เพื่อเผชิญหน้ากับกระแสการไล่รื้อของกลุ่มทุนที่ขยายตัวเข้ามาสูบที่ดินในเขตที่อยู่อาศัยจากนโยบายการพัฒนาหัวเมืองชายแดน ชาวบ้านหลายคนล้มเลิกกับความมั่นคง จึงตัดใจขายสิทธิ์การครอบครองไป

นักจัดระบบชุมชนกระตุ้นให้ชาวบ้านวิเคราะห์ มองเห็น และรับมือความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ กระทั่งเครือข่ายได้จัดสัมมนา “อนาคตใหม่ของชุมชน” ให้ทุกแห่งได้ฝันและวางแผน กลุ่มทุนมีแผน ชาวบ้านก็ต้องมีแผนเช่นกัน เป็นแผนการสร้างชีวิตใหม่ที่พออยู่ ปักหลักได้ ไม่ถูกโยกย้ายไปไหน และมีคุณภาพชีวิตที่ดี

ความฝันและแผนของชาวบ้านที่มีพลังเกิดจากหลายองค์ประกอบที่ตกผลึก คือ หนึ่ง การเข้าใจคุณค่าในวิถีชีวิตและคุณค่าต่อสังคม ทำให้

ช่วงที่ไม่มีสถานการณ์ร้อน ก็จัดตั้งมวลงผ่านความเชื่อของชุมชน

ชาวสลัมเข้าใจในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สอง การกล้าประกาศตัวที่จะอยู่ร่วมกับสังคมในที่ดินที่บุกเบิก สาม มีความฝันสร้างชุมชนแบบใหม่ที่ปรารถนาสี่ เห็นโลกและทรัพยากรที่กว้างขึ้น ห้า เห็นเพื่อนและพลังอื่นในสังคมที่ต่างก็มี การต่อสู้ และหก มีเพื่อนคู่คิดอย่างนักจัดระบบชุมชน

การตกผลึกทางความคิด พร้อมการลงมือริเริ่มกิจกรรมพัฒนาชุมชนกับกลุ่ม และเริ่มเห็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างจับต้องได้ คือจุดเปลี่ยนสำคัญในชีวิต จากผู้ยอมรับชะตากรรมเป็นผู้กำหนดอนาคตตัวเองและสังคมรอบข้าง นี่คือการยกระดับความคิดทางการเมืองแบบใหม่ในจังหวัดกาฬการงานจัดระบบชุมชน

จัดตั้ง... ยึดที่ดิน สร้างชุมชนด้วยมือตัวเอง

การยกระดับความคิดที่เกิดประโยชน์กับวิถีชุมชน คือการลงมือปฏิบัติการสร้างความยั่งยืนของชุมชน นักจัดระบบชุมชนตั้งโจทย์คำถามในที่ประชุมเครือข่ายกับชาวบ้านว่า

“เมื่อเราเข้าใจแล้วว่า ชุมชนพวกเราจะถูกผลกระทบจากการขยาย

เมืองแน่นอน เราจะรอให้มีการไล่ที่เราก่อน หรือเราจะลงมือพัฒนาเพื่อยึดพื้นที่ไว้ก่อน”

“เราน่าจะพัฒนาของเราเองเลย ทำได้แค่ไหนก็ทำก่อน เช่น โครงการบ้านมั่นคงของพอช. เราก็เสนอเลย” อ้อยจากชุมชนลับแลเสนอ

“ชุมชนสวนสุขมีหลายกลุ่ม บางกลุ่มอยากได้โฉนดของตัวเอง ส่วนใหญ่ถ้าแก่เตาอิฐคูลที่ดินไว้หมด พวกลูกจ้างไม่เคยมีที่ดินมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ลูกๆ บั้นอิฐอย่างเดียว ไม่เคยมีที่ดินของตัวเองเลย” นางเตี้ยกังวล

“เกตุแก้วจะเอาที่ดินตรงไหนทำที่อยู่บ้านมั่นคง อยากได้ที่ใหม่ สร้างทั้งบ้านทั้งสังคมใหม่เลย” พ่อใหญ่ตั้งพูดเสียงเครียดๆ

“ตอนนี้เทศบาลเขาจะไล่แล้ว น้ำก็ท่วมอีกต่างหาก ที่เราท่วมก่อน ลดที่หลัง” ยายโอบอายุกว่าหกสิบว่า

“หนองสระสภาพสังคมและทะเล มีทั้งยา การพนัน มีการจ้างคนมาโซ้ว อนาคตมันสุดขีดแล้ว หนูไม่อยากให้ลูกหลานโตขึ้นมาในสังคมแบบนี้แล้ว”

“ชุมชนเรามีความแตกต่างกันมาก เราต้องช่วยกันคิดออกแบบของแต่ละที่ให้มันทางออก แล้วเสนอโครงการเป็นชุด มีการบริหารจัดการร่วมกัน ช่วยกันให้ปลอดภัยพร้อมๆ กัน เอาอย่างนี้ไหม มาไล่วิเคราะห์ชุมชนทีละแห่งเป็นรายชุมชน เพื่อดูเหตุผลความเป็นไปได้ต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นเอกสารส่วนหนึ่งในการเสนอโครงการ”

ร่วมวิเคราะห์ชุมชน ร่วมคิดกันเสนอโครงการ

1. ชุมชนหาดสวนสุข จุดแข็งคือกลุ่มแรงงานบั้นอิฐที่มีอาชีพบั้นอิฐมากกว่า 70 ปี บนพื้นที่ของอบจ. จึงต้องการแบ่งสรรที่ดินจากการครอบครองของนายจ้าง โดยขอแบ่งซื้อที่ดินราคาถูกจากถ้าแก่ หรือถ้าถ้าแก่ต้องการอยู่ในโครงการด้วย ก็ได้หนึ่งสิทธิ์เท่ากัน แล้วสร้างชุมชนใหม่

2. ชุมชนลับแล ประกาศเป็นชุมชนบ้านมั่นคงในที่ดินเดิมที่การรถไฟอ้างสิทธิ์ และร่วมกันจัดระบบสิ่งแวดล้อม บริหารกองทุน สร้างกลุ่ม

อาชีพ พร้อมต่อสู้กับโครงการที่จะมาลดรอนสิทธิชุมชน

3. ชุมชนเกตุแก้ว เป็นที่ดินอบจ. ที่นายทุนเช่าราคาถูก และกำลังจะหมดสัญญาเช่า อบจ. เตรียมให้นายทุนรายใหม่มาเช่าแทน ถ้าชาวบ้านจะใช้สิทธิการเช่าก็ต้องบุกเข้ายึดสร้างเพิงหรือที่อยู่ชั่วคราวก่อน แล้วเจรจาขอเช่าที่หลัง และจะได้ยกระดับจากโครงการคนกับล้อ สูโครงการคนกับที่ดินอยู่ถาวร

4. ชุมชนหนองสระ ไม่ยอมรับสภาพสังคมที่เดิมซึ่งอิทธิพลใหญ่ครอบงำอยู่ ต้องชัดเจนว่ามีสมาชิกขัดที่รายที่จะออกไปร่วมสร้างชุมชนใหม่ และต้องมีความร่วมใจสูงสุดเพราะเหมือนเริ่มจากศูนย์ และมีเป้าสูง คือการสร้างสังคมแห่งใหม่ที่สวยงามแทนสังคมอาชญากรรมในที่เดิม และต้องเป็นหนี้ทั้งค่าที่ดินและค่าสร้างบ้านใหม่ ที่นี้คนรุ่นใหม่กำลังจะสร้างชุมชนใหม่ในฝัน

5. ชุมชนคุรุมิตร เป็นกลุ่มคนยากจนทรุดโทรมที่สุดในเขตเทศบาลนครเมืองอุบล แม้ศักยภาพการจัดการต่างๆ ต่ำสุด แต่นี่คือโอกาสที่จะมีที่อยู่มั่นคงเป็นครั้งสุดท้าย สิทธิที่ดินยังคงคลุมเครือว่าเป็นของใครแน่ระหว่างโรงเรียนหรือราชพัสดุ เป็นสิ่งท้าทายที่คนยากจนที่สุดจะได้อยู่ในที่ทำเลทองทางเศรษฐกิจ

6. ชุมชนท่าวังแดง ถูกการประปาไล่ที่ พวกเขายากจนไม่น้อยกว่าชาวคุรุมิตร สมาชิกทุพพลภาพหลายสิบชีวิตอยู่ที่นี้กับอาชีพร้อยพวงมาลัย ขายถั่วต้มและปลาหมึกย่างตรงสี่แยกไฟแดง การต้องย้ายจากที่นี่ นอกจากจะไร้ที่ทำกินแล้ว อาจกลายเป็นผู้ไร้ที่อยู่อย่างถาวร

ชาวสลัมยากจนเหล่านี้ คือกลุ่มประชากรที่มีแต่จะจนลง และมีโอกาสไร้ที่อยู่ ที่ทำกิน การจัดตั้งเป็นกลุ่ม เป็นองค์กร เป็นเครือข่าย กลายเป็นสถาบันเดียวที่เขาพึ่งได้ แม้แต่ระเบียบของพอช. ซึ่งเป็นองค์กรที่ถูกผลักดันขึ้นมาจากคนจน ก็มีเงื่อนไขที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ เช่น พอช. จะสนับสนุนโครงการที่ไม่มีปัญหาการแย่งสิทธิที่ดิน ชุมชนต้อง

มีเอกสารทางการที่รับรองว่า ชุมชนเป็นเจ้าของสิทธิเท่านั้น โจทย์ของนักจัดระบบชุมชนก็คือ จัดตั้งให้ชุมชนสู้เพื่อสิทธิที่ดินและสิทธิการเข้าถึงงบพอช. ไปพร้อมกัน โดยมีเป้าลึกๆ ว่า ขบวนการเพื่อสิทธิคนจนในขั้นนี้จะยกระดับคนจนเหล่านั้นให้มึบทบาทในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในภาพรวมด้วย

ยกระดับพื้นที่งานเย็นให้ร้อนที่กำเนิด

กระบวนการทำโครงการบ้านมั่นคงที่ผ่านไปด้วยดี พอช. ยอมรับเงื่อนไขการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินควบคู่ไปกับการทำโครงการบ้านมั่นคง ชุมชนได้รับการสนับสนุนงบประมาณ ทำให้มีทั้งบ้านใหม่ ถนนทางเดินใหม่ สภาพแวดล้อมใหม่ ความสำเร็จทั้งหมดเป็นที่กล่าวขาน เพราะเกิดจากน้ำพักน้ำแรงการนำทำโดยแม่บ้าน (สามารถดูรายละเอียดได้จากหนังสือ*แสงแม่ที่หนองผ่า*) แรงงานปั้นอิฐหาคสวนสุข 74 คน มีบ้านและที่ดินเป็นของตัวเอง ชาวท่าวังแดงยังคงมีอาชีพเก่าอยู่ได้ และอยู่ในที่เดิม ฯลฯ

ความสำเร็จของชุมชนบ้านมั่นคงชุดแรกของอุบลราชธานียังไม่ทันจางจากความตื่นเต็นยินดี รัฐก็ประกาศเดินหน้าพัฒนาหัวเมืองชายแดนรอบใหม่ หน่วยงานที่ดูแลสิทธิที่ดินเดินหน้าจะเอาที่ดินที่เป็นโครงการบ้านมั่นคงคืน การชุมนุมของชาวบ้านนับพันคนจึงเกิดขึ้นที่ศาลากลางจังหวัดหลายรอบ และเมื่อไม่เกิดผล ชุมชนก็เดินทางสู่ทำเนียบรัฐบาลทันที เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของคนจนเมืองอุบลที่มีอิสระหลุดออกจากการเจรจาระดับท้องถิ่น เพื่อเจรจากับระดับนโยบาย นั่นหมายถึงมิติของการหวังพึ่งพาการเมืองอุปถัมภ์ได้ทะลายลง มีมิติการเติบโตทางความคิดที่ว่า “สิทธิชุมชนคือสิทธิผู้บุกเบิก” ขึ้นมาแทน และต่อเนื่องไม่สะดุดหยุดไปกับการสร้างบ้านมั่นคง

หน้าทำเนียบวันนี้ได้ต้อนรับนักชุมนุม นักไฮปาร์กหน้าใหม่ ที่ท่าทางไม่ค่อยคล่องแคล่วนัก และเพิ่งผ่านเวทีบทบาทสมมุติซึกซ้อมมาสดๆ ร้อนๆ “นายกฯ ที่เคารพ ฉันมาจากอุบลราชธานี วันนี้มาขอความเป็นธรรม

จากรัฐบาล ชุมชนลับแลบ้านฉันรุ่นพ่อรุ่นแม่ก่อตั้งมาเกือบร้อยปี ตกทอดมาถึงรุ่นฉัน ไปตลาดก็ใกล้ หาปลาในกุดก็ใกล้ ฐานะไม่รวยแต่พออยู่ได้ มาวันนี้นายทุนจะมาเอาที่สร้างอาคารพาณิชย์ แล้วอย่างนี้จะให้ชาวบ้านอยู่อย่างไร เราไม่ยอมนะคะ รัฐบาลต้องให้ชาวบ้านอยู่อย่างมั่นคงนะคะ” นักไฮปาร์กมือใหม่พูดใส่ไมค์เสียงลั่นๆ

“ชุมชนฉันก็อยู่กันมานานเป็นร้อยปี อาชีพฉันก็เป็นประโยชน์กับเมือง หาปลา รับจ้างใช้แรงงานให้คนในเมือง เพื่อนชุมชนพวกฉันบางชุมชนปั่นอิฐส่งให้เมืองใกล้ๆ ไม่ต้องเดินทางไปซื้อไกลๆ เราขอความเป็นธรรมค่ะ” นักไฮปาร์กอีกคนลั่นไม่แพ้กัน แต่เนื้อหาตรงกับใจที่เตรียมมาหลายคืน

“พี่น้องครับ เราเดินทางมาไกลจากอุบล มาเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับชุมชนผู้ที่บุกเบิกถากถางดงเสื่อป่าหวัลงขึ้นมาเป็นบ้าน เป็นชุมชน ใช้ไหมพี่น้อง” (รอคำตอบว่า ซ้ายยยย)

“ตั้งเป็นเวลาเกือบร้อยปีมาแล้ว ปู่ย่าเราเขาทำอะไร เขาหักร้างถางพง ที่ที่ดินมีเงินไม่เอา เขาตั้งบ้านเรือน สร้างวัด สร้างโรงเรียน จนมาถึงตอนนี้ บ้านวัดโรงเรียนอยู่กันมา เรียกว่าชุมชน เขาเอาปลาขึ้นจากน้ำ เหลือกินก็ส่งตลาดเป็นอาหารสดๆ ดิๆ ของใครครับพี่น้อง คนมีเงินสร้างบ้านจ้างใคร พวกเราไปเป็นแรงงาน เขาเรียกเมื่อไหร่ไปเมื่อนั้น พี่น้องครับ ในวันที่ความเจริญมาถึง ทำไมไม่ให้ผู้บุกเบิกมีสิทธิก่อน”

การขึ้นทำเนียบครั้งนั้น ไปเพื่อยื่นข้อเสนอกับรัฐบาลให้ชุมชนต่างๆ มีสิทธิอยู่ในที่ดินเดิม ซึ่งต่อมาภายหลังเมื่อเข้าร่วมกับ “ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม” หรือพิมูฟ จึงได้ร่วมกันผลักดันให้มีโฉนดชุมชนในปี 2553

ผลของการเจรจาที่ทำเนียบทำให้ปัญหาชุมชนถูกไล่ที่โดยรัฐบาลท้องถิ่น และกลุ่มทุนระงับลงจนถึงปัจจุบัน และรัฐบาลชุดต่อๆ มารับเรื่องโฉนดชุมชนเป็นนโยบาย แม้จะยังไม่ได้ประกาศเป็นกฎหมาย แต่พื้นที่ของชุมชนต่างๆ ของเมืองอุบลในเครือข่ายนี้ กลายเป็นพื้นที่นำร่องสำหรับการทำโฉนดชุมชน

เป็นเสมือนการสร้างต้นแบบรูปธรรมให้ผู้อื่นได้เห็น ว่า แนวคิดนี้เป็นไปได้จริง
อย่างไรบ้าง

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายเป็นกระแสข่าว จนหลายชุมชนที่มี
ปัญหาที่ดินต่างมาสมัครเป็นสมาชิก โดยสรุปแล้ว ชุมชนทุกประเภททั้ง
พัฒนาแล้วหรือไม่ก็มีความถูกต้องทั้งสิ้น สถานการณ์งานเย็นเปลี่ยนไปแล้ว
การไปล้อมรอบใหม่กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยมีชุมชนกลุ่มหนึ่งรวมตัว
พัฒนาขึ้นเป็นเครือข่าย และตกผลึกจนประกาศตัวในการสืบทอดสิทธิชุมชน

นักจัดระบบชุมชนมองสถานการณ์นี้ว่า ความสุขของมวลหมู่ของการก่อเกิด
ขบวนการประชาชนที่กว้างขวางขึ้น เป็นเงื่อนไขของการเคลื่อนไหวสิทธิที่ดิน
ในวงกว้าง เมื่อสถานการณ์ยกระดับ การต่อสู้ก็ต้องยกระดับองค์กรให้ มี
พลังมากขึ้นด้วย การประสานงานเพื่อให้เกิดเครือข่ายระดับชาติจึงเกิดขึ้น คือ
“เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปการสังคมและการเมือง (คปสม.)” ซึ่งเรา กระตุ้น
ชุมชนให้ร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ ดังตัวอย่าง

“ถ้าเราจะแก้ปัญหาดินทั้งหมดของสมาชิก ประสบการณ์สอนเรา
แล้วว่า ระดับจังหวัดทำอะไรไม่ได้ อดีตรัฐมนตรีรับหนังสือ แล้วรอคำตอบนาน
หลายเดือน พอตอบก็คือ เรานุกูก หน่วยงานเขาจะใช้ประโยชน์ราชการ”
แกนนำวิเคราะห์

“สาเหตุจริงๆ คือรัฐบาลไม่เห็นความสำคัญของชุมชน ถ้าเห็นก็ต้อง
กันพื้นที่ให้ชุมชน ไม่ไล่ทิ้งขว้างแบบนี้ นี่แสดงว่านโยบายรัฐสนับสนุนแต่
ภาคธุรกิจ เพราะพอเอาที่ดินไปจากชุมชนได้ ก็เป็นของกลุ่มทุนหมด เห็น
ใหม่ตัวอย่างหลายแห่ง” นักจัดระบบชุมชนกล่าว

“เราต้องพูดกับรัฐบาลกลางให้เปลี่ยนนโยบาย หนูเห็นด้วยว่าเราต้อง
มีพลัง มีพวกเป็นเครือข่ายใหญ่ขึ้น จะได้มีพลังต่อรอง” ผู้นำชุมชนสรุป

ก่อนหน้านี้ ระหว่างทำโครงการบ้านมั่นคง มีกรณีการไฟฟ้าเรียก
เก็บค่าเอฟที เครือข่ายวิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาร่วมของประชาชน ควรรณรงค์
เคลื่อนไหว ได้ทั้งมิตร ได้ทั้งตัวเอง เช่นเดียวกับการออกไปรณรงค์การ

แก้ปัญหาของปัจเจกควบคู่กับการทำงานชุมชน

เลือกตั้งบริสุทธิ์ทุกครั้งที่มีวาระ เครือข่ายมียุทธวิธีสร้างพื้นที่เชิงบวกเสมอ
เมื่อมีโอกาส

ในพื้นที่สังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ คนจนเหมือนอยู่ในหลุมหรือที่ลุ่ม
มองเห็นแต่สิ่งที่อยู่สูงขึ้นไปในมุมแคบๆ ซึ่งนำมาสู่ระบบอุปถัมภ์ แต่การ
จัดระบบชุมชนเสมือนเป็นบันไดให้ข้ามที่ละชั้นๆ จนมายืนในที่สูงได้ มอง
เห็นภาพกว้าง ความจริง ความแตกต่างหลากหลายมิติ ให้เปรียบเทียบด้วย
ตัวเอง และค่อยๆ เห็นทางเลือก เห็นเพื่อน และเห็นความไม่เป็นธรรม เมื่อ
มีข้อมูลเพิ่มขึ้น พวกเขาจะสรุปได้ด้วยตัวเองว่า การเมืองในระบบหรือ
ระบบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ก็คือธุรกิจการเมืองนั่นเอง เมื่อมีความเข้าใจเช่นนี้
ก็จะมองเห็นความทุกข์ร้อนของเพื่อนในสังคมเป็นประเด็นสาธารณะที่ต้อง
ร่วมมือกันแก้ไขและผลักดัน

ในที่สุด ชุมชนก็เป็นคู่แข่งรากับผู้ว่าราชการจังหวัดและรัฐบาลกลาง
เมื่อผ่านกระบวนการจัดตั้งและต้องคิดอย่างต่อเนื่อง พวกเขาสร้างนวัตกรรม
ใหม่ให้ตัวเองและสังคม ได้แก่

1. แกนนำชุมชนหนองผำ สร้างชุมชนบ้านมั่นคงที่พิเศษ มีระบบ

บ้านบ้น้ำเสียทุกครัวเรือน บ้านมีระบบประหยัคพลังงาน และมีการออกแบบให้พื้นที่สีเขียวที่สวยงาม ที่สำคัญ พวกเขายังเป็นกำลังของเครือข่ายในการร่วมผลักดันปัญหาสาธารณะ และมีข้อเสนอพัฒนาคุณภาพชีวิตของพี่น้องตนเอง มีการเชื่อมโยงให้สมาชิกในเครือข่ายทำกองทุนสวัสดิการที่มีสมาชิก 700-800 คน ดูแลสมาชิกที่บาดเจ็บ ล้มป่วย คลอดลูก เสียชีวิต ถือว่าเป็นกลุ่มสวัสดิการประชาชนที่ไม่พึ่งเงินจากรัฐเลย

2. ชุมชนเกตุแก้ว ยึดพื้นที่ป่าไมยราบที่ดินแล้ง เลว ของอบจ. จำนวน 2 ไร่ เป็นชุมชนคนจนเมืองแห่งแรกที่มีเกษตรสวนครัวอยู่ในชุมชน นับเป็นการบุกเบิกแปลงพืชผักสวนครัวที่ยากลำบากแห่งหนึ่ง แต่เพียงปีเดียวทุกคนก็ได้ชื่นชมกับผลงาน จนรถขายผักเลิกมาขายที่นี่ นอกจากลดรายจ่ายมีรายได้เพิ่มแล้ว นี่คือโมเดลชุมชนใหม่ของคนจนเมืองที่มีพื้นที่ความมั่นคงทางอาหารปลอดภัย

3. เกิดสถาบันการเงินของเครือข่าย มีการจัดตั้งธนาคารคนจนของเครือข่ายขึ้น ปัจจุบันธนาคารของชุมชนเกตุแก้วมีเงินให้สมาชิกกู้ยืมในนามกลุ่มชุมชนเพื่อใช้แก้ปัญหาเศรษฐกิจร่วมกัน เช่น การทำนารวม ไร่หมุนรวม เงินสร้างบ้านสำหรับสมาชิกที่ไม่มีสัญชาติไทย เงินยืมไม่มีดอกสำหรับการศึกษาของเด็ก และมีบางส่วนหนึ่งสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชนและตรวจสอบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง

ยกระดับองค์กรชุมชน จากเครือข่ายท้องถิ่นสู่เครือข่ายระดับชาติ

การเคลื่อนไหวอย่างคึกคักและมีพัฒนาการที่เป็นรูปธรรม ทั้งภายในองค์กรเอง และจากการกดดันให้ต้องเจรจากรัฐของเครือข่ายชุมชนแออัดในเมือง ถูกกล่าวขานไปทั่วสังคมคนจน กระทั่งชุมชนชนบทรอบนอกที่มีปัญหาที่ดินก็มาสมัครเป็นสมาชิก โดยตัวแทนจากชุมชนเกตุแก้ว ลับแล หาดสวนสุข ท่าวังแดง คุรุมิตร หนองสระ ในฐานะกรรมการเครือข่าย เป็นผู้ตัดสินใจว่าจะรับหรือไม่

“พวกเขาอยู่ไกลไปป์ เวลาประชุมจะไม่พร้อมนะ ไม่เหมือนพวกเรา
อยู่กันใกล้ มากันเมื่อไหร่ก็ได้” ข้อสังเกตจากกรรมาการท่านหนึ่ง

“ถ้าเขาเต็มใจเต็มที่ มีความพร้อม เขาก็ต้องมาสิ” อีกคนแย้ง

“ฟังที่เขาเล่ามีปัญหาหนักนะ เหมือนเราเมื่อก่อนตอนอยู่บ้านนอกก็
เกิดปัญหาแบบนี้ แก้ไม่ได้จนต้องหนีมาในเมือง นำช่วยเขาละ” แม่ใหญ่
คนหนึ่งว่า

“ฉันรับนะ เครือข่ายรับเขาเลย จะได้ช่วยเขา แต่เขาต้องทำตาม
ระเบียบกติกาศึกษาของเครือข่ายนะ คนจนถ้าไม่ช่วยกันแล้วใครจะช่วย”

โดยส่วนใหญ่เป็นความเห็นของผู้หญิง ซึ่งจะมีความเห็นอกเห็นใจ
กันเป็นพิเศษ

การวิเคราะห์ขบคิดและตัดสินใจของชาวบ้าน มักจะออกมาในทาง
ความเห็นอกเห็นใจ ทางคุณธรรม แต่การมีกติกาศึกษาของการอยู่ร่วมกันก็เป็น
เงื่อนไขให้การตัดสินใจดีขึ้น พวกเขาจึงนัดชุมชนที่จะสมัครมาประชุม
พร้อมกัน และคุยกติกาเงื่อนไขให้ฟัง ในที่สุดเครือข่ายก็ได้สมาชิกเพิ่ม

การขยายรับสมาชิกใหม่ครั้งนี้ เป็นกลุ่มที่มีปัญหาที่ดินขนาดใหญ่
ทำให้เราต้องเอาประสบการณ์ของการแก้ปัญหาที่ดินสืนามิข้ามน้ำข้ามทะเล
มาช่วย หลังจากที่เครือข่ายเคยระดมกำลังไปช่วยสร้างบ้านให้ กรรมาการ
พิสูจน์สิทธิที่ดินสืนามิก็เต็มใจลงพื้นที่ช่วยพิสูจน์สิทธิที่ดินคนจนอุบลฯ และ
เราใช้เงื่อนไขเอง จัดอบรมเชิงปฏิบัติการ “กระบวนการพิสูจน์สิทธิที่ดิน
ให้พี่น้องชุมชนจากทั่วประเทศ” ในหัวข้อ

1. การวิเคราะห์แผนพัฒนา เพื่อให้เห็นพลังกลุ่มคนที่อยู่เบื้องหลัง
แผนการไว้ที่

2. การเตรียมความพร้อมระบบองค์กรชุมชนเครือข่าย เพื่อการต่อสู้
ที่ยืดเยื้อ

3. การทำข้อมูลชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน และหลักฐานอ้างอิงทาง
ธรรมชาติ พิษพรรณน พยานบุคคล เอกสารทางการ พังมือแผนที่ที่ดิน

ทรัพยากรที่สาธารณะ ผังมือแปลงที่ดินสมาชิก การใช้ประโยชน์อย่างละเอียด
แผนที่อากาศ และผังตระกูลครอบครัวสมาชิก เป็นต้น

การมีสมาชิกนอกเมืองเพิ่ม ทำให้เครือข่ายตกลงใจเปลี่ยนชื่อจาก
“เครือข่ายชุมชนเมืองอุบล” เป็น “เครือข่ายชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี” การ
ขยายตัวนี้ถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ เพราะเครือข่ายกลายเป็นที่รวมของ
คนจนที่มีปัญหาที่ดินมากที่สุดในการต่อสู้ภาคประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานี
จึงมีกลุ่มเพื่อนปากมูลกับเครือข่ายเท่านั้นที่มีการเคลื่อนไหวเพื่อความเป็น
ธรรมในปัญหาที่ทำกินที่อยู่อาศัยกับภาครัฐอย่างมีพลัง

เป้าหมายของงานนักจัดระบบชุมชนคือ การสร้างองค์กรชุมชนให้มีความ
เข้มแข็ง แก้ปัญหาอุปสรรคเร่งด่วน และมีส่วนร่วมแก้ไขนโยบายให้
ชุมชนได้รับความเป็นธรรม ในการทำงานบางพื้นที่ แม้นักจัดระบบชุมชน
จะลงทำงานอย่างต่อเนื่อง ครบกระบวนการ และเนียนที่สุดแล้ว แต่ก็ใช้ว่าจะ
สำเร็จตามเป้าหมายเสมอไป มีชุมชนจำนวนหนึ่งที่ได้แค่การแก้ปัญหา
เฉพาะหน้าของตัวเอง เพราะคนที่นี่มีข้อจำกัดด้านการรับรู้ การเชื่อมโยง
ไม่สามารถเพิ่มอำนาจการวิเคราะห์มากกว่านั้นได้ สนามปราบเซียนจึงมัก
ปรากฏอยู่เสมอในพื้นที่ต่างๆ

ชุมชนร่วมสามัคคี จากกองขยะมาเป็นบ้าน

มณฑา อัจฉริยกุล

เมื่อเริ่มเป็นชุมชน

“ชุมชนร่วมสามัคคี” ตั้งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บริเวณ “สี่แยกน้ำแฉะ” ในซอยรามคำแหง 39 (ซอยวัดเทพลีลา) ในช่วงนั้นถือครองกรรมสิทธิ์โดยบริษัทแสนสุรัตน์ จำกัด บริเวณสองฝั่งซอยวัดเทพลีลานั้น ในอดีตเป็นท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ เรียกว่า “นาวังทองหลาง” เป็นที่ถือกำเนิดของมหาวิทยาลัยรามคำแหงในปี พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นที่มาของแหล่งงาน และดึงดูดผู้คนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อหางานทำ และค่อยๆ ขยายไปสู่บริเวณใกล้เคียง

ประมาณปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนอย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่อพยพมาจากเขตห้วยขวางและเขตอื่นๆ ในกรุงเทพฯ อีกส่วนหนึ่งมาจากภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคเหนือ ที่เหลือเป็นคนรุ่นลูกรุ่นหลานที่เกิดในชุมชน โดยเข้ามาอยู่เอง หรือมาซื้อสิทธิการอยู่อาศัย และเมื่อลงหลักปักฐานมั่นคงแล้ว ก็จะมีญาติพี่น้องจากต่างจังหวัดเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น จนอยู่ในสภาพแออัด

จากการที่ชาวชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยเป็นกลุ่มๆ โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาจากชุมชนเดิม จึงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งด้านอาชีพและที่

อยู่อาศัย การรวมกลุ่มเป็นไปตามธรรมชาติแบบไม่เป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องงานรับจ้างก่อสร้าง ชาวชุมชนมีความชำนาญเรื่องงานช่างอยู่สามกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มช่างปูน ช่างไม้ (ทำเฟอร์นิเจอร์) และช่างตักแต่งภายใน (ติดวอลเปเปอร์) คนที่มีความชำนาญจะชักชวนญาติมิตรที่เป็นสมาชิกในชุมชนไปทำงานด้วย จนมีความสัมพันธ์กึ่งเพื่อนกึ่งลูกน้อง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มของคนขายผลไม้ ทั้งคนที่เป็นพ่อค้ามาจัดใส่รถเข็น แล้วจ้างญาติหรือคนรู้จักมาเข็นขาย กับกลุ่มออกไปขาย เป็นต้น โดยแบ่งผลประโยชน์กันจากกำไรที่ได้

จุดเริ่มต้นของการรวมตัว

ชุมชนร่วมสามัคคีเป็นชุมชนบุกรุก จึงไม่ได้รับบริการพื้นฐานจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้า น้ำประปา หรือสาธารณูปโภคอื่นๆ ชาวบ้านต้องซื้อน้ำไฟจากบ้านห้องแถว ส่วนบ้านก็ปลูกอยู่บนลำราง และมักทิ้งขยะลงใต้ถุน ทำให้ข้างล่างเต็มไปด้วยขยะ ลูกหลานซึ่งวิ่งเล่นอยู่บางครั้งก็ตกลงไป ในปี พ.ศ. 2536 ชาวบ้านรวมตัวกัน และตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้น โดยมีนายอภิสิทธิ์ นุชัน เป็นประธาน

คณะกรรมการชุมชนมีบทบาทดูแลสมาชิกชุมชนให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้ดำเนินการจริงจังมากนัก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2538 บริษัท แสตนสัรต์ จำกัด ซึ่งถือกรรมสิทธิ์ที่ดินมีหนังสือแจ้งให้ชาวชุมชนทราบว่า บริษัทจะเข้ามาดำเนินการพัฒนาใช้ที่ดินดังกล่าว แต่ไม่ได้แจ้งข้อมูลรายละเอียด ทำให้ชาวบ้านตื่นตัวเรื่องที่อยู่อาศัย และเริ่มประสานงานกับชุมชนข้างเคียงในซอยรามคำแหง 39 ซึ่งตั้งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินฯ เช่นเดียวกัน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือ ต่อรองเพื่ออยู่อาศัยในที่ดินเดิม

คณะกรรมการชุมชนนำโดยนายอภิสิทธิ์ขอเข้าพบผู้บริหารบริษัท แสตนสัรต์ แต่ถูกปฏิเสธไม่ให้เข้าพบ มีการปิดประตูสำนักงานไม่ให้ชาวบ้านเข้า ชาวบ้านจึงกลับมาที่ชุมชนด้วยความผิดหวัง หลังจากนั้นบริษัทได้นำเอกสาร

ร่วมกันจัดการขยะในชุมชน

มาปิดประกาศให้ชุมชนออกจากพื้นที่ สร้างความตกใจให้ชาวบ้านมาก

ต่อมาชาวชุมชนร่วมสามัคคีได้ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น โดยการส่งเสริมของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) [ต่อมาพัฒนาเป็นสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ในปัจจุบัน] และได้เรียนรู้แนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยของพชม. ทำให้คณะกรรมการหลายคนออกไปหาที่ดินแปลงใหม่เพื่อหาทางออกให้ชุมชน แต่ก็ไม่มีที่ดินที่ราคาและสถานที่เหมาะสม

กิจกรรมคือเครื่องมือของการเปลี่ยนแปลง

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2539 โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง ซึ่งได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากสำนักความร่วมมือทางด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา หรือแดนเสด ประเทศเดนมาร์ก ได้เปิดโอกาสให้ชุมชนแออัดคิดค้นรูปแบบ กิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง และจัดทำโครงการเสนอผ่านเครือข่าย

โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมืองเข้ามาในช่วงที่พหุ. ตั้ง
กลุ่มออมทรัพย์ไว้ในเมืองหลายแห่งแล้ว โครงการนี้จึงเป็นเครื่องมือเชื่อม
กลุ่มออมทรัพย์หรือชุมชนทั้งหลายให้ร่วมมือกัน สร้างพลังของเครือข่าย
เพื่อสร้างการต่อรองของชุมชนมากขึ้น

การทำงานในช่วงนั้น นักจัดระบบชุมชนได้ลงชุมชน และใช้เวลา
ศึกษาชุมชน จึงเข้าใจปัญหาของชาวบ้านเรื่องที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นปัญหาใหญ่
รวมทั้งน้ำไฟที่ราคาสูงมาก และขยะใต้ถุนชุมชน พวกเขาอยู่กับขยะมานาน
อาจไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นปัญหา แต่คนข้างนอกมองอย่างกตัญญูชุมชนว่า อยู่กับ
ขยะน้ำคร่ำ เป็นชุมชนสกปรก และไม่มีการพัฒนา

การจัดการขยะ:

เราเสนอกับประธานและคณะกรรมการชุมชนว่า ขยะของชุมชนเป็น
ปัญหา หากมีการจัดเก็บ ชุมชนจะสะอาดขึ้น เป็นกิจกรรมที่ไม่ต้องใช้เงิน
มาก และจะได้เปิดตัวกับเขตวังทองหลางที่ยังไม่ยอมรับการมีอยู่ของชุมชน
ร่วมสามัคคีด้วย ชุมชนชวนรับกิจกรรมนี้ มีการประชุมวางแผนการเก็บขยะ
แบบรวมหมู่ เมื่อไปเก็บขยะที่กลุ่มบ้านไหน กลุ่มบ้านนั้นต้องดูแลเรื่อง
อาหารและน้ำดื่ม ส่วนประธานชุมชนก็ไปประสานกับเขตวังทองหลางเพื่อ
นำรถมาขนขยะ

พอถึงวันจัดเก็บ ชาวชุมชนก็ออกมาช่วยกันเก็บทุกหลังคาเรือน มี
บางหลังติดงานก็ฝากเงินไว้เป็นค่าอาหาร เจ้าหน้าที่เขตวังทองหลางเข้ามา
ต่างตื่นตกใจ เพราะขยะใต้ถุนชุมชนเยอะมาก ผลของกิจกรรมนี้ได้เปลี่ยน
ท่าทีของเขตที่มีต่อชุมชน เพราะกรรมการทำงานกันจริงจัง ชุมชนก็รู้สึก
ประสบความสำเร็จ แม้จะเหน็ดเหนื่อยแต่ก็ยิ้มแย้มแจ่มใสมีความสุข หลัง
จากครั้งนั้น ชุมชนยังมีการนัดเก็บกันอีกหลายครั้งกว่าจะเก็บหมด และมี
การนำขยะไปถมที่บางส่วนของชุมชน จึงทำให้ได้ที่เพิ่ม

ขณะเดียวกัน บริษัทแสนสุวรรณ์ยังส่งเอกสารมาติดประกาศตลอด

ร่วมพัฒนาสวนหย่อมในชุมชน

โครงการหรือกับชาวบ้านว่าให้เขาติดไป เพราะชุมชนอื่นๆ ก็ยังอยู่กันได้ นอกจากนั้น สำนักงานทรัพย์สินฯ ก็เริ่มมีแนวทางพัฒนาชุมชนบนที่ดินของทรัพย์สินฯ บ้างแล้ว เราจึงคิดว่า ทำอย่างไรจึงจะมีการเจรจาหล่งสำนักงานทรัพย์สินฯ กับชุมชน ชาวบ้านจึงต้องคิดกิจกรรมการพัฒนาให้มากขึ้น ให้เห็นว่าชุมชนไม่ได้นิ่งเฉย แต่คิดค้นเพื่อพัฒนาตลอด

น้ำประปา

เมื่อทำกิจกรรมหนึ่งสำเร็จ ชาวบ้านรู้สึกฮึกเหิม มีกำลังใจที่จะทำเรื่องอื่นต่อ และเห็นร่วมกันว่าจะทำเรื่องน้ำประปา เพราะค่าน้ำแพงมาก ส่วนเรื่องไฟฟ้า แม้จะแพงเช่นกัน แต่เมื่อต้องเลือก ชุมชนขอเลือกน้ำก่อน เพราะเป็นปัจจัยสำคัญ จึงนำเรื่องเสนอต่อโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง จากนั้นจึงประสานกับชุมชนใกล้เคียง และนำโครงการเข้าไปหารือหลายชุมชนเห็นร่วมกันว่าควรรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือกัน เรื่องที่อยู่อาศัยและเรื่องอื่นๆ การรวมตัวกันจึงเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในชื่อ

“เครือข่ายวังทองกลาง” มีสมาชิกทั้งสิ้น 6 ชุมชน คือชุมชนร่วมสามัคคี ชุมชนแก้วพัฒนา ชุมชนทรัพย์สินแก้ว ชุมชนน้อมเกล้า ชุมชนเทพลีลา และชุมชนรุ่งมณี

ชุมชนร่วมสามัคคีเสนอโครงการติดตั้งน้ำประปา มีการตั้งคณะกรรมการเรื่องน้ำประปา โดยแบ่งกลุ่มเป็น 18 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีหัวหน้ากลุ่มเพื่อดูแลมิเตอร์และเก็บเงินส่งคณะกรรมการน้ำ (ต่อมาระบบหัวหน้ากลุ่มจัดการน้ำได้กลายเป็นระบบการดูแลชุมชนด้วย) เมื่อเสนอต่อโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมฯ ชุมชนร่วมสามัคคีก็ได้รับอนุมัติงบประมาณ 160,000 บาท ชาวบ้านดีใจมาก เพราะถือเป็นงบประมาณก้อนแรกที่ลงมาในชุมชน ชาวบ้านต่อน้ำประปาจนเสร็จ มีการประชุมเปิดโครงการน้ำประปา โดยเชิญเขตวังทองกลาง เครือข่ายฯ และโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมฯ มาร่วมด้วย

การทำกิจกรรมเรื่องน้ำครั้งนี้ทำให้ชุมชนมั่นใจมากขึ้น ทั้งยังมีชุมชนอื่นขอมาศึกษาดูงาน ทั้งในประเทศและชุมชนจากกัมพูชา คณะกรรมการชุมชนได้อธิบายการทำงานตั้งแต่กิจกรรมขยะ สู่กิจกรรมน้ำประปา รวมถึงระบบการบริหารจัดการ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เหล่านี้ทำให้ชุมชนเองได้เรียนรู้ด้วย

ไฟฟ้าและเบียดบ้าน

ปี พ.ศ. 2543 นายอภิสิทธิ์ ประธานชุมชนบอกว่า ตอนนี้หยุดไม่ได้แล้ว เมื่อได้น้ำประปาก็คิดเรื่องไฟฟ้าต่อ และเริ่มวางแผนเดินเรื่องขอบ้านเลขที่ โดยขอให้เครือข่ายด้วย นายอภิสิทธิ์นำรายชื่อเข้าพบเจ้าหน้าที่สำนักงานทรัพย์สินฯ ซึ่งในช่วงหลังไม่ได้แสดงตัวว่าจะไล่อีกรื้อชาวบ้าน จนได้ลายเซ็นของผู้มีอำนาจให้ความเห็นชอบ ถึงแม้จะได้มาเพียงชุมชนละ 30 หลังคาเรือน แต่พวกเขาก็จัดการให้บ้านหนึ่งหลังเป็นจุดต่อไฟได้ 4-5 ครั้วเรือน นับเป็นความสำเร็จที่ตามมาอีกหนึ่งเรื่อง

นายอภิสิทธิ์บอกว่า “ต่อไปนี่มีความมั่นใจมากขึ้น ไม่กลัวปัญหาที่

ตามมาแล้ว เกิดอะไรขึ้นก็จะใช้ประสบการณ์ที่ทำงานมาแก้ปัญหา” ส่วนในชุมชนก็ตื่นตัวสูง มีการร่วมมือกันอย่างกว้างขวางทั้งในชุมชนและชุมชนข้างเคียง

กลุ่มออมทรัพย์กับการหลอมรวมชุมชน

จากเดิมชุมชนตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน ต่อมาได้ใช้กลุ่มออมทรัพย์นี้เพื่อระดมทุนกัน และใช้เป็นเงินออมไว้ประสานงานกับแหล่งทุนภายนอกเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนตนเอง จนพัฒนารูปแบบกิจกรรมในชุมชนหลากหลายขึ้น เพื่อสร้างการยอมรับจากหน่วยงานภายนอก เช่น กลุ่มอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นต้น แม้ชุมชนจะตั้งกลุ่มกิจกรรมดังกล่าวขึ้นกันเองโดยไม่ได้รับการรับรองจากทางราชการ แต่ก็เป็นกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการอย่างจริงจังจนผลงานเป็นที่ยอมรับ และได้รับงบประมาณสมทบจากหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสำนักงานเขตวังทองหลาง และนักรการเมืองท้องถิ่นก็เริ่มมองเห็นความจริงจังและเข้าใจชาวชุมชนมากขึ้น

นอกจากนี้ ชาวชุมชนยังให้ความสำคัญกับการจัดกิจกรรมในวันสำคัญของทางราชการและงานประเพณีต่างๆ อาทิ งานวันขึ้นปีใหม่ วันเด็ก วันสงกรานต์ วันแม่ และวันพ่อ เป็นต้น การรวมกลุ่มทำกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นช่องทางของการได้รับทรัพยากร และเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก รวมถึงเป็นการกระตุ้นความร่วมมือของชาวชุมชนอย่างต่อเนื่อง

กองทุนจากอภีพีและเมียชาว

จากการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง และการร่วมมือด้วยดีของสมาชิกชุมชนนี้เอง ชุมชนร่วมสามัคคีจึงได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) เพื่อจัดสวัสดิการให้สมาชิกชุมชน

ด้านการศึกษากองทุนอาชีพ กองทุนผู้สูงอายุ รวมทั้งได้รับเงินจากกองทุนมิยาซาวา จากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) เพื่อพัฒนาอาชีพและแก้ไขปัญหาเงินกู้ยืมนอกระบบ ทำให้ชาวชุมชนมีประสบการณ์ในการบริหารการเงินเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้การรวมกลุ่มทำกิจกรรมและสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ แต่กลุ่มคนที่มิชอบทบทวนในชุมชนยังจำกัดอยู่ที่ผู้นำเพียง 7-8 คนเท่านั้น โดยประธานชุมชนเป็นผู้มีบทบาทและมีอำนาจตัดสินใจหลัก และหลายกรณีดำเนินการโดยละเอียดการรับฟังความคิดเห็นจากคณะกรรมการชุมชนและสมาชิกในชุมชน ด้วยความเชื่อมั่นว่าความคิดและกิจกรรมที่เสนอเป็นความต้องการของลูกบ้านจริงๆ ด้วยบุคลิกที่เป็นคนคิดเร็ว ทำเร็ว อาจก่อให้เกิดปัญหาในการทำงานร่วมกัน แต่ความที่เป็นคนซื่อสัตย์ ไม่จับเงิน ก็เป็นจุดแข็งที่ทำให้ชาวชุมชนยอมรับในตัวผู้นำชุมชนเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เมื่อคณะกรรมการมีการท้วงติงกัน การกลับมาคิดร่วมกันก็ค่อยๆ เพิ่มขึ้น ทำให้การทำงานชุมชนยังดำเนินไปได้

ต่อมาคณะกรรมการชุมชนได้เสนอโครงการทำสะพานไปที่เขตวังทองหลาง ซึ่งก็ได้รับการอนุมัติ สร้างความดีใจให้กับชุมชนเป็นอย่างมาก และต่อมา แม้ทราบว่าโครงการนี้เป็นงบประมาณจากมิยาซาวาที่ผ่านการค้าหะแห่งชาติลงมา โดยให้เป็นวัสดุก่อสร้าง ไม่ได้ให้เป็นตัวเงิน ชาวบ้านก็ยังสามารถดำเนินการก่อสร้างจนเสร็จสิ้นตามแผนงานที่กำหนด

กาลาออกประกาศ พจนานุกรมที่แสดงถึงความร่วมแรงร่วมใจของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2544 คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจและสังคมสำหรับเอเชียและแปซิฟิก องค์การสหประชาชาติ (ESCAP) มีโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องการสร้างโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคมโดยองค์กรชุมชน หรือ Social Safety Net โดยให้มูลนิธิชุมชนไทเป็นผู้ดำเนินการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น

ช่วยกันสร้างบ้านมั่นคง

ชุมชนร่วมสามัคคีได้เป็นชุมชนนำร่องในการวิจัย โดยให้ชุมชนเสนอโครงการด้วย ในที่สุดชุมชนเสนอโครงการสร้างศาลาอเนกประสงค์ เพื่อเป็นศูนย์รวมกิจกรรมต่างๆ และเป็นเวทีแสดงออกให้หน่วยงานต่างๆ เห็นศักยภาพของชาวชุมชนมากขึ้น

การดำเนินโครงการศาลาอเนกประสงค์ทำให้เกิดผลที่น่าสนใจหลายประการคือ ชาวชุมชนทั้งหญิงและชายช่วยกันก่อสร้างศาลาอย่างขะมักเขม้น นายช่างต่างๆ ทุกประเภทที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นช่างเฟอร์นิเจอร์ ช่างปูน ช่างไม้ ช่างเหล็ก ต่างมาช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างกว้างขวาง ในกระบวนการทำโครงการที่มีคนเข้าร่วมจำนวนมาก ซึ่งแต่ละคนต่างมีความรับผิดชอบและมีความสามารถ จึงเกิดการคานกันและฟังความเห็นกันมากขึ้น ผู้นำเก่าที่มีความเชื่อมั่นตนเองสูงมาก ไม่ค่อยรับฟังความเห็นผู้อื่น ก็เริ่มเข้าใจการทำงานแบบใหม่ และลดบทบาทลงไปทำงานในบทบาทที่เหมาะสมอื่นๆ เกิดผู้นำใหม่ขึ้นมา 3-4 คน รวมทั้ง

ชุมชนมีช่างหลักอยู่หลายคน การวางแผนก่อสร้างจึงไม่ยากเท่าไร ได้แบ่งการก่อสร้างเป็น 4 เฟส เริ่มการก่อสร้างเฟสแรก 31 หลัง โดยใช้แรงงานในชุมชนทั้งหมด ชาวบ้านเริ่มถมดินตั้งแต่บประมาณเฟสแรกยังไม่ลงมา แม้เจ้าหน้าที่ของสำนักงานทรัพย์สินฯ จะยังไม่อนุญาตให้ถมดิน แต่ชุมชนก็เดินหน้าจ้างกลุ่มออมทรัพย์ของตนเองไปก่อน และนายอภิสิทธิ์ ประธานชุมชนก็ไปเจรจาขอเบิกของล่วงหน้าจากร้านวัสดุก่อสร้างด้วย

เมื่อเริ่มขึ้นบ้านหลังแรก เจ้าหน้าที่ของสำนักงานทรัพย์สินฯ มาสั่งระงับการก่อสร้าง ชุมชนก็หยุดสร้างในช่วงที่เจ้าหน้าที่มา แล้ววันรุ่งขึ้นก็ดำเนินงานต่อ จนเสร็จทั้งหมด 31 หลังตามที่วางต่อม่อไว้ จนทำให้สำนักงานทรัพย์สินฯ ต้องเรียกเข้าไปคุยเรื่องการเช่าที่ดิน หลังจากเจรจากันอยู่นาน ก็ได้ข้อสรุปเรื่องค่าเช่าที่ดินที่ราคาตารางวาละ 15 บาทต่อเดือน ชุมชนจึงก่อสร้างต่อจนเสร็จ 4 เฟส โดยเฟสผู้เช่าเป็นอาคารชุดสูง 4 ชั้น และมีการเสนอขอเงินกู้เพิ่มจากเดิมอีก 5 ล้านบาท เนื่องจากงบประมาณไม่พอ โดยชุมชนต้องส่งเงินกู้พอช. เป็นเวลา 15 ปี

จากชุมชนบนกองขยะของผู้บุกรุก ซึ่งเกือบต้องโยกย้ายไปอยู่ที่ใหม่ แต่เพราะการต่อสู้ของชุมชน แรงผลักดันที่ไม่ยอมหยุดนิ่ง เป็นเหตุให้ชุมชนได้ที่อยู่อาศัย การได้ที่อยู่อาศัยของชุมชนร่วมสามัคคีทำให้ชุมชนอื่นที่อยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินฯ ตื่นตัวไปด้วย และร่วมกันผลักดันให้เกิดการเจรจา จนได้เช่าที่ดินเหมือนกัน เช่น ชุมชนแก้วพัฒนา ชุมชนน้อมเกล้า ซึ่งอยู่ในเครือข่ายวังทองกลางด้วยกัน 🙏

จาก “คนรู” ถึง “องค์กรคนใต้สะพาน”

UWWSSRU WSRHFR

“คนใต้สะพาน” คำนี้อาจเป็นอดีตไปแล้ว ทุกวันนี้หากเรานั่งรถผ่านไปตาม สะพานต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร มักจะเห็นลูกกรงเหล็กปิดล้อมใต้ สะพานไว้เพื่อไม่ให้คนเข้าไปอยู่ แต่ครั้งหนึ่ง พื้นที่ใต้สะพานต่างๆ เหล่านี้ เคยเป็นที่อยู่อาศัยของคนจำนวนหนึ่ง ภาพภายนอกอาจเข้าใจว่า ใต้สะพาน เป็นเพียงสถานที่พักอาศัยที่ประกอบด้วยตัวบ้านและหลังคา (สะพาน) แต่ใคร จะรู้บ้างว่าในมิติที่ลึกกว่านั้น ที่นี้มีชีวิต มีลมหายใจของคนที่ร่วมชะตากรรม เดียวกัน

ใต้หลังคาใหญ่เหล่านี้ พวกเขามีกลุ่ม มีความเป็นเพื่อน มีการช่วยเหลือเจือจานกัน ทุกข์หรือสุขก็ร่วมแบ่งปัน เมื่อมีคนตาย พวกเขาจะเรียไร เงินช่วยกันจัดพิธีศพ มากน้อยอย่างไรก็จะช่วยกันจนงานเสร็จ งานบวช งาน แต่งก็จัดกันที่ใต้สะพาน หรือแม้แต่งานตามประเพณี สงกรานต์ ปีใหม่ ชาว ใต้สะพานแต่ละแห่งก็จะร่วมกันจัด ช่วยกันทำอาหารคาวหวาน จัดงานรดน้ำ ดำหัวให้คนเฒ่าคนแก่ นิมนต์พระมาทำบุญสะพาน เป็นสิริมงคลเพื่อให้ที่ อยู่อาศัยของพวกเขาได้ร่มเย็นเป็นสุข เรื่องราวเหล่านี้เกิดขึ้นที่นี่ ที่ใต้ สะพานที่ผู้คนทั่วไปเดินข้ามผ่านไปมา

บ้านฉันอยู่ที่ใต้สะพาน

เสียงรถวิ่งฝ่าไปตามถนนทั้งกลางวันกลางคืน แทบไม่ต้องดูก็แยกแยะออกกว่าเป็นรถชนิดใด แต่สะพาน หลายชีวิตซุกตัวอยู่ในซอกมืดๆ แคบบ้าง กว้างบ้าง แล้วแต่จะจับจอง หลายปีมานี้ พวกเขานอนหลับอย่างเป็นสุข แต่วันนี้ เขาไม่แน่ใจแล้วว่าจะได้นอนอยู่ที่เดิมอีกหรือไม่

เด็กหญิงนุช วัย 14 ปี ถูกรถชนขาหัก อาศัยอยู่ที่ใต้สะพานมักกะสัน “หนูอยู่ที่นี้มาสัปดาห์แล้ว อยู่กับพ่อแม่และน้องอีกหนึ่งคน แม่ตายไปได้ปีเศษแล้ว ตายที่นี้ ตื่นนอนมาก็พบว่าแม่ตายแล้ว”

ลุงเชิด ชายร่างเล็ก ผอมจนเห็นกระดูก มีอาชีพเก็บกระดาษขาย อยู่ที่ใต้สะพานนานาเหนือ “ลุงอยู่ที่นี้มาสัปดาห์แล้ว เป็นคนอยู่ชยา ล่องเรือมาเรื่อยๆ ในที่สุดก็มาปักหลักอยู่ที่นี้ อยู่จนเรือผุพังไปหมดแล้ว ตอนมาอยู่ไม่มีสะพาน เขาเพิ่งมาสร้าง ลุงเลยต้องอยู่ที่นี่”

ยังมีอีกหลายร้อยหลายพันชีวิต ที่ต้องพึ่งพาอาศัยใต้สะพานเป็นที่หลบแดดหลบฝน เป็นแหล่งทำมาหากิน

ลุงเชิดและเด็กหญิงนุชต่างก็รู้ชะตากรรมของตัวเอง เพราะรู้ว่าทางราชการจะรื้อย้ายพวกเขาออกไป

“ลุงไม่รู้ว่าจะไปไหน แก่จนปานนี้แล้วจะทำอะไรได้ นอกจากเก็บกระดาษไปวันๆ”

“หนูไม่อยากไปอยู่ที่อื่น หนูอยากอยู่ที่นี้ แม่หนูตายที่นี้ อยู่ในนี้ไม่ได้กะกะใคร หนูไม่เห็นว่าจะเอาที่ไปทำอะไรได้” นี่เป็นเสียงสะท้อนของพวกเขา ผู้ไม่แน่ใจว่าอนาคตจะไปอยู่ที่ไหน ลูกหลานเขาจะมีที่อยู่หรือไม่

เริ่มต้นทำงานกับคนใต้สะพาน

ในการตัดสินใจลงทำงานกับคนใต้สะพานนั้น คำถามที่มีอยู่ในใจคือ “คนใต้สะพาน สามารถจัดตั้งได้หรือไม่” จะรวมกลุ่มเป็นองค์กร มีแกนนำมาทำงานต่อเรื่องได้หรือไม่

สภาพความเป็นอยู่
ใต้สะพาน

แต่เมื่อลงทำงานแล้ว คำถามนี้ต้องมีคำตอบแน่นอน

ชุมชนใต้สะพานแรกๆ ที่เริ่มต้นทำงาน เป็นพื้นที่ที่อยู่ในสถานการณ์กำลังถูกไล่ที่ ตอนนั้นมีสะพานนาหนาเหนือและสะพานมักกะสันในเขตราชเทวี ย่านฝั่งธนบุรีคือสะพานดาวคะนองนอก ช่วงการถูกไล่หรือ ชาวบ้านจะตื่นตัวสูง มีสมาธิร่วมกันคิดแก้ปัญหา ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ดีของการเริ่มต้นทำงาน ภาระหน้าที่ของนักจัดตั้งคือการให้ข้อมูล แนะนำช่องทางที่จะได้ข้อมูล ได้ประสบการณ์และวิธีการต่อสู้ ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้จากคนจนด้วยกัน การพาไปแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานให้เห็นของจริง เหล่านี้ล้วนเป็นตัวช่วยกระตุ้น

และสร้างความมั่นใจให้ชาวบ้าน และที่สำคัญได้เรียนรู้ว่า กว่าจะแก้ปัญหาได้สำเร็จ ไม่ว่าจะเรื่องใด กรณีใด ล้วนต้องเผชิญกับหน่วยงานรัฐและเจ้าของที่ดินอย่างเข้มแข็งเอาจริงเอาจังทั้งสิ้น เพราะสำหรับคนจนแล้วไม่มีอะไรได้มาง่ายตาย

ก่อนตัดสินใจทำงานจัดตั้งคนใต้สะพาน มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) ได้ทำโครงการสำรวจคนใต้สะพานร่วมกับนักศึกษาที่มหาข้อมูลทำวิทยานิพนธ์ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2536 ถึงต้นปี พ.ศ. 2537 ทำให้ได้พบสถานการณ์ที่เลวร้าย จึงตัดสินใจทำงานอย่างจริงจัง และขยายพื้นที่การทำงานเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากกรุงเทพมหานครมีนโยบายรื้อย้ายคนใต้สะพานออกทั้งหมด จำนวน 52 สะพาน 564 ครอบครัว 2,449 คน ต้องทำงานสองอย่างไปพร้อมกัน คืองานจัดตั้งเชิงคุณภาพและงานขยายเชิงปริมาณ ต้องให้ได้ว่าคนทำงานที่มาจากคนใต้สะพานเอง และให้ได้ความชัดเจนเรื่องทิศทางการแก้ปัญหา ซึ่งต้องผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันอย่างต่อเนื่องหลากหลาย

โดยสรุปกิจกรรมที่คนใต้สะพานทำร่วมกัน อาทิเช่น การพัฒนาเล็กๆ น้อยๆ ในชุมชน ทำความสะอาดชุมชน ทำห้องน้ำ ทำป้ายชื่อชุมชน มีการจัดระบบผู้แทนชุมชน มีเงินกองกลางไว้ใช้ในการทำกิจกรรมส่วนกลาง ซึ่งจะเน้นการมีส่วนร่วมจากสมาชิก การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดประชุมภายใน เป็นต้น ซึ่งในแต่ละสะพาน ชาวบ้านมีความพร้อมความเข้าใจไม่เท่ากัน ทำให้บ้างไม่ได้บ้าง หรือบางที่บางกิจกรรมก็ต้องสู้กันจนตัวโก่ง บางสะพานสภาพการอยู่อาศัยก็เร่วร้อน ไม่แยแสใส่ใจกับชีวิต หาเงินได้ก็เมาทั้งวัน ไม่เคยคิดถึงอนาคต เพราะมันเป็นเรื่องเป็นไปไม่ได้ ไม่กล้าฝัน เพราะไกลเกินจะฝัน บางคนมีอาการไม่สมประกอบทางสมอง ไม่ใช่คนบ้า แคสติไม่ค่อยดี เมื่อต้องทำงานคลุกคลีด้วยก็สนุกไปอีกแบบ แต่คนเหล่านี้แหละที่ได้พิสูจน์ตัวเองว่า เอาไหนเอากัน ไปไหนไปกัน ขอแค่ให้บอก

ในขณะที่ลงทำงานรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา กรุงเทพฯ-

มหานครซึ่งเป็นหน่วยงานเจ้าของพื้นที่ก็มาไล่อี้อเป็นระยะ โดยไม่รับผิดชอบ ถึงภาระหน้าที่ในฐานะหน่วยงานท้องถิ่นที่ต้องดูแลทุกข์สุขของคนในพื้นที่ อีกทั้งไม่ได้ใส่ใจต่อมติคณะรัฐมนตรี เมื่อ 10 สิงหาคม 2536 ที่ระบุให้กทม. และการเคหะแห่งชาติจัดหาที่รองรับให้ชาวบ้านได้สะพานที่ต้องถูกไล่อี้อ โดยให้งบประมาณดำเนินงานแก้ปัญหาจำนวน 160 ล้านบาท ถ้อยคำอมตะที่เจ้าหน้าที่เขตมักใช้เวลาที่ชาวบ้านบอกว่าไม่มีทางไปคือ “มาทางไหนไปทางนั้น”

การฉ้อระบบการทำงาน

ในช่วงแรกที่ยังทำงานได้ไม่ทั่วถึงทุกสะพาน สะพานที่ลงทำงานด้วยชาวบ้านรับรู้ข้อมูล ก็สามารถตั้งรับและต่อสู้ต้านการไล่อี้อได้ แต่หลายสะพานที่ไปไม่ถึงก็ต้องถูกรื้อย้ายไป เมื่อทำงานไปได้ราวครึ่งปี จึงมีการจัดระบบพบปะพูดคุยระหว่างคนใต้สะพานด้วยกันชัดเจนขึ้น คือกำหนดให้มีการประชุมร่วมกันของตัวแทนชาวบ้านจากทุกสะพานเดือนละครั้ง โดยจัดประชุมหมุนเวียนไปตามสะพานต่างๆ

การประชุมประจำเดือนของคนใต้สะพานเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม 2538 และในต้นเดือนเมษายนปีเดียวกัน สมาชิกจากใต้สะพานทั้งหมดได้เข้าร่วมสัมมนาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันที่สระบุรี ได้ข้อสรุปและพันธสัญญาร่วมกันว่า ชาวใต้สะพานทุกแห่งจะช่วยเหลือกันเมื่อถูกไล่ที่ รวมทั้งมีความชัดเจนร่วมกันเรื่องทิศทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยว่า จะไม่ย้ายไปอยู่โครงการทดลองกรุง เขตหนองจอก ตามข้อเสนอของการเคหะแห่งชาติ แต่ขอให้รัฐจัดพื้นที่รองรับกระจายหลายจุดใกล้บริเวณที่อยู่อาศัยเดิม ด้วยเหตุผลเรื่องอาชีพที่ต้องผูกพันกับความเป็นเมืองและพื้นที่เดิม หลังการสัมมนาครั้งนั้น ชาวบ้านได้คัดเลือกแกนนำจำนวนหนึ่งเพื่อเป็นตัวแทนของคนใต้สะพาน

การสร้างแกนนำและสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรคนใต้สะพาน เริ่มจากการศึกษาดูงานกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่ชุมชนสีพระยา

ศึกษาการประชุมประจำเดือนของเพื่อนชาวสลัมที่ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน (ศพช.) ซึ่งดำเนินการประชุมโดยชาวบ้าน การสนับสนุนให้แกนนำได้นำเสนอปัญหาและทางออกต่อที่ประชุมในเวที “ทิศทางการแก้ปัญหาชุมชนแออัดในแผน 8” ซึ่งจัดโดยสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อเป็นการเปิดโลกการรับรู้สู่ภายนอก

ในการเจรจาแก้ปัญหา แกนนำคนได้สะพานได้เข้าพบผู้อำนวยการฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติขณะนั้น คือคุณประยูร อภิวัฒน์ชัชวาลย์ เพื่อเสนอทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหา จนในที่สุด การเคหะแห่งชาติยอมรับข้อเสนอตามแนวทางของชาวบ้าน ที่ต้องการจัดพื้นที่รองรับกระจายไปตามพื้นที่ที่อยู่เดิม โดยการเคหะฯ สรุปลงแบ่งพื้นที่การอยู่อาศัยออกเป็น 4 โซน คือ โซน 1 สะพานฝั่งธนบุรีทั้งหมด โซน 2 สะพานในเขตเมืองชั้นใน โซน 3 สะพานฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ และโซน 4 สะพานฝั่งเหนือของกรุงเทพฯ ทั้งนี้ให้ชาวบ้านสำรวจหาที่ดินผืนใหม่ที่ต้องการย้ายไปอยู่ และนำเสนอต่อการเคหะแห่งชาติเพื่อดำเนินการจัดซื้อและจัดโครงการรองรับต่อไป

จากความพยายามของชาวบ้านที่ร่วมกันทำงานอย่างต่อเนื่อง สู่ความสำเร็จที่ปรากฏขึ้นที่ละเล็กละน้อย ได้กลายเป็นการต่อยอดความมั่นใจ ความกล้าที่จะก้าวไปข้างหน้า เกิดความเชื่อมั่นและศรัทธาในพลังของการรวมกลุ่มมากขึ้น ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดในสถานการณ์ถูกไล่ที่ ชาวบ้านจากใต้สะพานต่างๆ จะไปช่วยกัน ทั้งเจรจา ต่อรอง และต่อต้าน จนสามารถหยุดการไล่ที่ใต้หลายสะพาน ความเข้าใจเรื่องพลังความสามัคคีของคนทุกซ์หัวอกเดียวกัน ได้ตกผลึกเป็นความคิดที่จะร่วมกันก่อตั้งกลุ่มองค์กรของพวกเขาตนเอง

ในการล้มมนาใหญ่ชาวใต้สะพานเมื่อเดือนธันวาคม 2538 “กลุ่มพัฒนาชุมชนใต้สะพาน” องค์กรของคนใต้สะพานถือกำเนิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นองค์กรประสานงานของคนใต้สะพาน มีการเลือกประธานและกรรมการ

ขึ้นมาเป็นตัวหลักในการทำงาน โดยมีประธานคนแรกคือ ลุงนาก ลือบางใหญ่ จากสะพานโกวบ้อ และกรรมการอีก 4 คน มีการกำหนดภารกิจและแบ่งหน้าที่กันชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการจัดทำจดหมายข่าว เพื่อนำเสนอข่าวสาร เผยแพร่กิจกรรมการรวมกลุ่มแก้ปัญหา และกิจกรรมพัฒนาชุมชนของสะพานต่างๆ แจกจ่ายสมาชิกชาวใต้สะพานทุกแห่ง ทำให้สมาชิกที่ไม่มีเวลามาร่วมกิจกรรมก็สามารถรับรู้ความคืบหน้าต่างๆ ได้

คนรูก็คือคน

“เป็นคนชั้นต่ำ ไม่มีค่าในสังคมเลย อาชีพเราหาของเก่า สภาพมันมอซอ คนเขาก็รังเกียจ แสดงท่าไม่พอใจ สกปรก มองเราเหมือนขยะ นี่คือนิสัยที่คนเขามอง”

ความเข้าใจของคนทั่วไปในสังคมที่มีต่อคนใต้สะพานถูกสะท้อนออกจากปากของชาวใต้สะพานเอง นี่คือนิยามสรุปคร่าวๆประการหนึ่งในการแก้ปัญหา สาธารณชนมักมีทัศนคติเชิงลบกับคนใต้สะพาน มองว่าใต้สะพานเป็นแหล่งมั่วสุม ยาเสพติด ก่ออาชญากรรม จี้ปล้น แม้กระทั่งเรียกคนอยู่อาศัยใต้สะพานว่า “คนรู”

แล้วสำหรับคนใต้สะพานเล่า พวกเขารู้สึกเช่นไรที่สังคมไม่เคยให้ความสำคัญเป็นธรรมแก่เขา พวกเขายอมรับว่าปรากฏการณ์เชิงลบเหล่านั้นมีอยู่จริง แต่ก็เพียงเพียงส่วนน้อย ส่วนใหญ่คนที่อาศัยอยู่ใต้สะพานเป็นคนทำมาหากินสุจริต เพียงแต่มีรายได้น้อย ไม่มีงานแน่นอน ไม่มีความสามารถพอที่จะมีบ้านของตนเองหรือกระทั่งไปเช่าอยู่ในชุมชน

ด้วยตระหนักถึงปัญหาเชิงทัศนคติที่คนในสังคมมีต่อคนใต้สะพาน ในขณะที่ต้องเร่งผลักดันให้เกิดแนวทางการแก้ปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัย กลุ่มพัฒนาชุมชนใต้สะพานจึงพยายามสื่อสารกับคนภายนอก โดยจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวของพวกเขา ผ่านสื่อมวลชน หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และกิจกรรมรณรงค์สะท้อนวิถีชีวิต เรื่องราว และความพยายาม

การประชุมเรียกร้องให้รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณสร้างที่อยู่อาศัยแห่งใหม่

ในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง จึงมีการจัดงาน “ขอวันเด็ก... ให้กับเด็กได้สะพาน” ในวันเด็กแห่งชาติ 14 มกราคม 2539 เพื่อให้เด็กได้สะพานมีโอกาสมีวันเด็กเหมือนเด็กทั่วไป และงาน “เสี่ยงจากได้สะพาน” ที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ ซอยทองหล่อ เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2539 เพื่อสะท้อนชีวิตผ่านการแสดงละครของกลุ่มเด็กได้สะพาน โดยมีกลุ่มกระเจงก เป็นผู้ฝึกสอน เป็นต้น

หญิงชราตามหาความฝัน

ซาเล้งสองคน บรรทุกหญิงชราอายุ 70 ปีสองคน นั่งโยกเขยอกตระเวนหาที่ดินไปตามถนนเพิ่มสิน เพียงหวังว่าจะมีที่ดินและบ้านเป็นของตนเอง ลำพังตัวเองไม่กี่ปีก็ตายจากแล้ว ลูกหลานจะได้ไม่ลำบาก ไม่ต้องดิ้นรนเหมือนรุ่นแม่

“ยายล่า” ถึงแม้อายุจะมากแต่ก็ยังแข็งแรง ยังต้องทำงานหาเลี้ยงตัว

เองและครอบครัว มีอาชีพออกเรือรับซื้อของเก่าตลอดคลองเปรมประชากร ส่วน “ยายเขียว” ดีหน่อยตรงที่อยู่ดูแลบ้าน ไม่ต้องออกทำงาน เพราะมีลูกดูแลเลี้ยงดู หญิงชราสองคนกำลังเข้าใจถึงความฝัน เพื่อมอบมันเป็นสมบัติสุดท้ายให้ลูกหลาน

ปลายปี พ.ศ. 2538 จากความสำเร็จในการเจรจาการเคหะแห่งชาติ ยอมรับแนวทาง “การย้ายใกล้แบบกระจายจุด” การออกตระเวนหาที่ดินของชาวบ้านจึงเริ่มขึ้น ชาวบ้านแต่ละโซนจะออกหาที่ดินร่วมกันในวันหยุด หรือเวลาที่แต่ละคนออกไปหาของเก่าก็จะมองหาที่ดินไปด้วย เมื่อพบที่ดินที่น่าสนใจก็จะมาประชุมพูดคุยกัน แล้วพากันไปดูทุกๆ แปลง ขึ้นต่อไปประชุมร่วมกัน ลงมติเลือกแปลงที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าเหมาะสมที่สุด พอใจที่สุดในที่สุดชาวบ้านเลือกที่ดินได้จำนวน 3 แปลง ได้แก่ แปลงที่ 1 อยู่ซอยประชาอุทิศ 76 เขตราชบุรีบูรณะ รองรับชาวบ้านใต้สะพานฝั่งธนบุรี (โซน 1) แปลงที่ 2 อยู่อ่อนนุช เขตประเวศ รองรับชาวบ้านใต้สะพานเขตราชเทวี ห้วยขวาง ลาดพร้าว บางกะปิ วังทองกลาง บึงกุ่ม ดุสิต มีนบุรี และสวนหลวง (โซน 2 และ 3) และแปลงที่ 3 อยู่ถนนเพิ่มสิน เขตสายไหม รองรับชาวบ้านใต้สะพานเขตบางเขน จตุจักร หลักสี่ บางซื่อ ดอนเมือง สายไหม (โซน 4)

สถาปนิกชาวดี

เมื่อได้ที่ดินแล้ว ชาวใต้สะพานร่วมกันออกแบบผังที่ดิน โดยจัดประชุมชาวบ้านระดมความคิด ความต้องการในการใช้พื้นที่ว่า พวกเขาต้องการมีพื้นที่ไว้ใช้ประโยชน์อย่างไร วิธีคิดของชาวบ้านเกิดจากวิถีชีวิตของพวกเขาขณะที่อยู่ใต้สะพาน ซึ่งถูกจำกัดด้วยสถานที่และความยากจน หลายครั้งเด็กถูกรถชนเพราะออกมาวิ่งเล่นข้างถนน เวลาเย็นกลับจากทำงาน พวกเขาใช้ข้างสะพานและทางเท้าเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ พูดคุย บ่อนข้าวลูก ผังที่ดินที่พวกเขาออกแบบจึงเน้นให้พื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์ส่วนรวมมีขนาดกว้างขวางไว้ก่อน เช่น พื้นที่ทำสนามเด็กเล่น สวนหย่อม พื้นที่ทำ

ศูนย์เด็กหรือศูนย์อเนกประสงค์ และพื้นที่สำหรับทำกลุ่มอาชีพของชุมชน ส่วนพื้นที่ที่อยู่อาศัยให้มีขนาดเล็กลงเพื่อเพิ่มพื้นที่ให้ส่วนกลาง โดยในแต่ละ โชน ชาวบ้านได้ร่วมกันออกแบบผังชุมชนตามความต้องการของตัวเอง และ ให้การเคหะแห่งชาติไปจัดทำต่อตามหลักวิชาการ

ในส่วนการออกแบบบ้าน มีทีมสถาปนิกเพื่อที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม (CASE) มาช่วยจัดกระบวนการออกแบบบ้านให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและ ประหยัดงบประมาณการก่อสร้างมากที่สุด

หลังจากได้แบบบ้าน ชาวบ้านได้จัดงานนิทรรศการ “บ้านใหม่... คน ใต้สะพาน” ขึ้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2552 ที่ลานเสาชิงช้า หน้าว่าการ กรุงเทพมหานคร เป็นการจัดแสดงแบบบ้านเท่าของจริง วัสดุก่อสร้างราคา ประหยัด และรณรงค์ต่อสาธารณชนให้เห็นถึงการรวมกลุ่มแก้ปัญหาและ พัฒนาตัวเองของคนใต้สะพาน

ในส่วนสิทธิในที่ดิน คนใต้สะพานเจรจาเช่าที่ดินกับการเคหะฯ ใน นามกลุ่ม และบริหารจัดการที่ดินด้วยตัวเอง ไม่เข้าเป็นรายบุคคลเหมือน ระบบปกติของการเคหะฯ

บ้านใหม่ ชีวิตใหม่

15 มีนาคม 2544 สะพานดำบางซื่อเป็นสะพานแห่งแรกที่ย้ายคนออก และทยอยรื้อย้ายไปเรื่อยๆ จนแห่งสุดท้ายคือสะพานบางกอกน้อยเมื่อวันที่ 30 เมษายน ปีเดียวกัน

ก่อนการรื้อย้ายมีการเตรียมการหลายอย่าง เช่น เต็นท์รองรับชั่วคราว ห้องน้ำ น้ำใช้ ไฟชั่วคราว ประสานเขตเรื่องย้ายโรงเรียนเด็ก การออก ทะเบียนบ้าน และรถขนย้าย เมื่อย้ายจริงก็มีปัญหาติดขัดต้องแก้ไขเฉพาะ หน้าไปพร้อมกับสร้างบ้านใหม่ กว่าทุกอย่างจะเข้าที่ก็ใช้เวลาเป็นปี ชีวิต ใหม่ที่นี่มีชีวิตชีวา เด็กๆ มีที่วิ่งเล่นกว้างขวางขึ้น อากาศบริสุทธิ์มากกว่า ตอนอยู่ใต้สะพาน มีบ้านที่มั่นคงบนที่ดินของตนเอง ถึงแม้จะเป็นการเช่า

จากการเคหะฯ ก็ตาม ปัญหาสำคัญที่หนักหน่วงของชาวบ้านก็คือ ปัญหาหนี้สินที่เพิ่มขึ้นกว่าสมัยอยู่ใต้สะพาน ซึ่งต้องใช้เวลามากกว่าหลายปีกว่าภาระนี้จะคลี่คลาย

ผู้สังกมยุติธรม

การรวมกลุ่มของคนจนจะเข้มแข็ง ต้องมีกิจกรรมต่อเนื่อง คนต้องเติบโต มีคุณภาพ คิดและมองปัญหากว้างขึ้น สมาชิกต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่ม และต้องมีระบบการจัดการองค์กรที่ชัดเจน

องค์กร “กลุ่มพัฒนาชุมชนใต้สะพาน” ของคนใต้สะพานได้พัฒนาไปเป็นสมาชิกของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เมื่อครั้งไปสัมมนาด้วยกันที่สงขลา เมื่อเดือนตุลาคม 2538 และร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาคเรื่อยมา ทั้งเรื่องการรณรงค์แก้ปัญหาสลัมระดับนโยบาย เช่น พ.ร.บ. ชุมชนแออัด การผลักดันให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ปัญหาชุมชนแออัดระดับชาตินโยบายการศึกษาฟรี เป็นต้น นอกจากนั้นยังทำงานร่วมกันในประเด็นที่ยกระดับข้ามพ้นไปจากผลประโยชน์ของตัวเอง กลุ่มประโยชน์ของคนจนทั้งหมดและของสังคม เช่น การเข้าร่วมหนุนช่วยแก้ปัญหาของคนจนกลุ่มอื่น การรณรงค์ร่างรัฐธรรมนูญใหม่ปี พ.ศ. 2540 โดยจัดขบวนรณรงค์ที่มีรถแห่ลั่นนำหน้าและโบกธงเขียวเป็นสัญลักษณ์การสนับสนุน การร่วมคัดค้านการประชุมของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (เอดีบี) ที่เชียงใหม่ การรณรงค์เวทีองค์กรัดที่ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ การคัดค้านการเก็บค่าไฟฟ้าผันแปรเอฟที แม้กระทั่งการรณรงค์ต่อต้านสงครามเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2556 ปฏิบัติการทั้งหมดนี้เกิดขึ้นควบคู่กับกิจกรรมพัฒนากลุ่มผ่านการจัดฝึกอบรม ให้ข้อมูล วิเคราะห์ เชื่อมโยงปัญหา เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจน

ในช่วงปี พ.ศ. 2540 กลุ่มพัฒนาชุมชนใต้สะพานได้เข้าร่วมกับสมัชชาคนจนในนามเครือข่ายสลัม 4 ภาค โดยนำปัญหาการขาดงบประมาณซื้อ

ที่ดินของคนใต้สะพานอีก 1 แปลงเข้าร่วมเจรจาต่อรองกับรัฐบาล คนใต้สะพานเข้าร่วมอย่างแข็งขัน หมุนเวียนกันมานอนข้างทำเนียบร่วมกับพี่น้องชนบท ทำให้ได้เห็นความเดือดร้อนของพี่น้องคนจนที่มีอยู่มากมาย ได้สัมผัสปัญหาและรู้สึกถึงความเห็นอกเห็นใจกันระหว่างคนจน ได้สนับสนุนเสบียงอาหาร ชาวบ้านหลายคน เช่น ลุงเสรีจิวออกหาปลา ป้าแขกออกงมหอยใส่ซาเล้งมาให้ ต่างระดมเสบียงอาหารเท่าที่มี ขับซาเล้งนำหน้าขบวนร่วมทอดผ้าป่าสมัชชาคนจน

กระบวนการจัดตั้งที่ฝึกฝนให้ชาวบ้านทำงานด้วยตัวเอง การพาออกไปสัมผัสเรียนรู้อุปสรรคของคณจณกลุ่มอื่น การฝึกอบรมยกระดับความคิด การวิเคราะห์เชื่อมโยงปัญหา การเข้าร่วมกับขบวนคนจนเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของคนจนและคนทั้งสังคมนั้น ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเปิดโลกทัศน์ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าปัญหายังมีอีกมากมาย การได้รับรู้ถึงการพัฒนาที่ส่งผลต่อการเกิดความเหลื่อมล้ำ การได้เข้าไปสัมผัสรับรู้ปัญหาโดยตรงอย่างเข้าใจ จะทำให้เกิดสำนึกและความชัดเจนในทิศทางขององค์กรชาวบ้าน

ณ ปัจจุบัน พ.ศ. 2558 “กลุ่มพัฒนาชุมชนใต้สะพาน” ยังคงดำรงอยู่และมุ่งมั่นพัฒนาภายในชุมชนใหม่ของตนอย่างโดดเด่น เป็นชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้ในการจัดการขยะ การทำเกษตรอินทรีย์ในเมือง และการทำงานพัฒนาทางเลือกต่างๆ และที่สำคัญ ยังคงเป็นสมาชิกของเครือข่ายสลัม 4 ภาคที่เข้มแข็ง เป็นการพิสูจน์ตัวเองมาระดับหนึ่งว่าไม่ใช่องค์กรที่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของตัวเอง แต่ยังข้ามพ้นไปสู่ปัญหาของคนทั้งสังคม และเป็นพลังหนึ่งของขบวนการภาคประชาชน และได้พิสูจน์แล้วว่า คนจนที่อยู่ใต้สะพานนั้นสามารถจัดตั้งให้มีพลังได้

งานจัดตั้งคนไร้บ้านในประเทศไทย

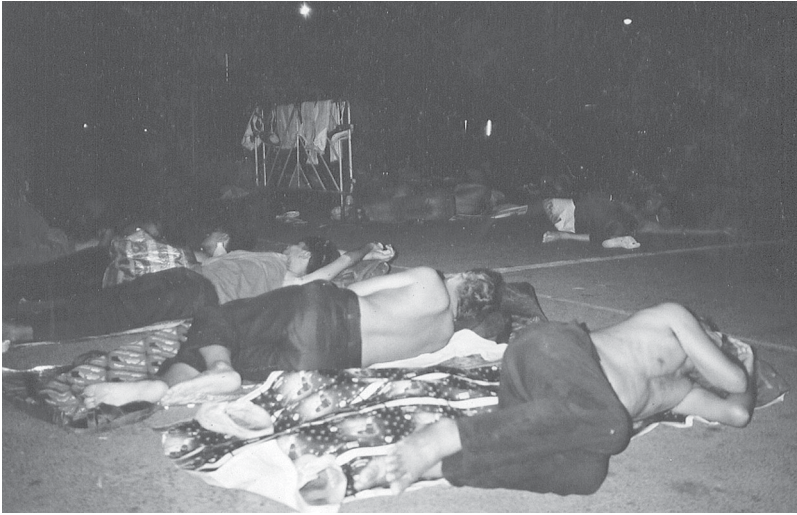
อุฬรรณ พรหมศรี

มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) เป็นองค์กรที่ทำงานจัดตั้งชุมชนคนจนเมือง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 โดยเริ่มต้นทำงานกับคนสลัมในกรุงเทพมหานคร ก่อนจะขยายงานไปยังชุมชนแออัดในหัวเมืองใหญ่ทั่วประเทศ ในปลายปี พ.ศ. 2536 มพศ. ทำงานจัดตั้งกับคนจนเมืองอีกกลุ่มหนึ่งที่ยากจนกว่าชาวสลัม คือคนที่ใช้ชีวิตอยู่ใต้สะพานในเขตกรุงเทพมหานคร หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2544 มพศ. เริ่มทำงานจัดตั้งกับกลุ่มชายขอบที่สุดในสังคมเมือง คือกลุ่มคนเร่ร่อนไร้บ้านที่ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ

ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเป้าหมายไหน ทั้งชาวสลัม คนใต้สะพาน หรือคนไร้บ้าน งานจัดตั้งของมพศ. มุ่งเน้นการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย ซึ่งเป็นองค์ประกอบของขบวนการคนจนเมืองที่เข้มแข็ง มีศักยภาพในการต่อสู้ เพื่อสิทธิในที่อยู่อาศัยและสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของคนจน รวมถึงการร่วมกับคนกลุ่มอื่นๆ ต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมทางสังคม

เบื้องหลังการทำงานกับคนไร้บ้าน

เหตุที่ทำให้มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยตัดสินใจเริ่มงานจัดตั้งคนไร้บ้านในกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2544 คือการดำเนินนโยบายของกทม. ที่ห้าม

คนไร้บ้านนอนใต้ทางด่วนอุรุพงษ์ ตรงข้ามตึกศรีจุฬารักษ์

ไม่ให้คนไร้บ้านนอนที่สนามหลวงตั้งแต่ช่วง 4 ทุ่มถึงตี 5 ขณะนั้นคนไร้บ้านในกรุงเทพฯ จำนวนมากใช้สนามหลวงเป็นที่พักผ่อนตอนกลางคืน การไล่นี้ทำให้คนไร้บ้านเดือดร้อน และทำให้มพศ. เริ่มทำงานกับกลุ่มคนไร้บ้าน

ในการทำงานกับคนไร้บ้าน มพศ. เรียนรู้ว่า เหตุผลที่ทำให้เกิดภาวะไร้บ้าน ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวแตกแยก เป็นผู้มีความหวาดกลัว เป็นคนพิการ เป็นนักโทษที่พ้นออกจากคุกและไม่มีที่ไป เป็นผู้ติดเชื่อเฮชไอวีที่ไม่สามารถอยู่กับครอบครัวได้ หรือแม้กระทั่งผู้สูงอายุที่ไม่มีใครดูแล หากมองอย่างผิวเผิน บัจจัยเหล่านี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ส่วนตัว แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะพบว่า สาเหตุเหล่านี้มีรากมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจชั้นพื้นฐานที่ไม่เป็นธรรม และรัฐไม่มีมาตรการและนโยบายด้านสวัสดิการสังคมที่เอื้อต่อการดูแลผู้ประสบปัญหาเหล่านี้

การใช้ชีวิตประจำวันของคนไร้บ้านเต็มไปด้วยความยากลำบาก เช่น ไม่มีที่อาบน้ำ ที่นอน ที่ซักผ้า ไม่มีห้องน้ำให้ใช้ ต้องแอบอาบน้ำและซักผ้า

ตามทำเนียบสาธารณะ ซึ่งต้องหลบหลีกเจ้าหน้าที่รัฐ หากวันไหนมีรายได้จากการทำงานก็อาจสบายขึ้น สามารถจ่ายเงินใช้ห้องน้ำของเอกชนได้

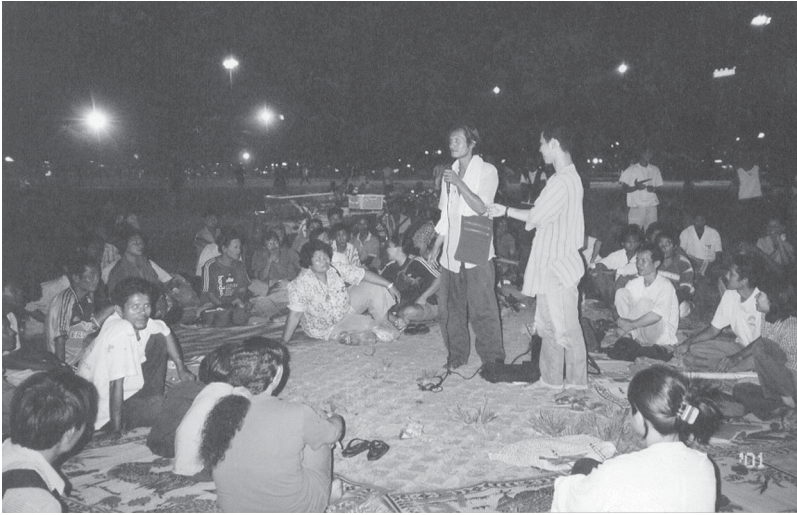
การที่คนไร้บ้านส่วนมากไม่มีบัตรประชาชน จึงไม่สามารถเข้าถึงบริการพื้นฐานจากรัฐ เช่น บริการด้านแพทย์ หรือสวัสดิการของผู้สูงอายุ คนพิการ หากถูกทำร้ายร่างกายหรือถูกละเมิดสิทธิรูปแบบใดๆ ก็ไม่สามารถแจ้งความกับตำรวจได้ การไม่มีบัตรประชาชนทำให้ไม่สามารถสมัครงานใดๆ ที่มีความมั่นคง นอกจากนี้ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคใหญ่ในการแก้ปัญหาคือทัศนคติในแง่ลบของสังคมและเจ้าหน้าที่รัฐ รวมทั้งการที่รัฐบาลขาดนโยบายที่เหมาะสมในการรับมือกับปัญหาของคนไร้บ้าน

นอกจากความเดือดร้อนภายนอกทั้งหลายที่คนไร้บ้านต้องประสบทุกวันแล้ว ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการไร้อำนาจมากที่สุดคือปัจจัยด้านใจ โดยเฉพาะความรู้สึกสิ้นหวังที่เกิดจากความล้มเหลวซ้ำหลายครั้งในชีวิต การถูกปฏิบัติจากครอบครัวและชุมชน รวมถึงความรู้สึกที่สังคมมองว่าเขาเป็นคนที่ไม่ควรใช้ชีวิตร่วมด้วย เป็นส่วนเกิน กระบวนการทำงานกับคนไร้บ้านจึงต้องเน้นการฟื้นฟูความมั่นคงด้านใจ ให้มีความหวังในชีวิต และให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์กลับมา ถ้าประสบความสำเร็จเรื่องนี้ ก็จะแก้ไขปัญห่อื่นๆ ง่ายขึ้น

กระบวนการทำงานอัตตังคนไร้บ้าน

ช่วงที่ 1 การเข้าถึงคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะ

นักจัดตั้งเริ่มต้นงานขึ้นตอนนี้โดยการสร้างความสัมพันธ์และความไว้วางใจกับคนไร้บ้าน ขณะเดียวกันก็เรียนรู้ปัญหาของคนไร้บ้านไปด้วย โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น การนอนในที่สาธารณะกับคนไร้บ้าน ไปยืนเข้าแถวรอรับอาหารฟรีจากสถานสงเคราะห์หรือที่โบสถ์ซิกซ์ ไปขายของหรือหาเก็บของเก่าร่วมกับคนไร้บ้าน รวมทั้งร่วมทำกิจกรรม “การเดินกาแฟ” ซึ่งคิดค้นโดยนักจัดตั้งของมพศ. และแกนนำคนไร้บ้านที่ทำงานร่วมกัน โดยออก

ยุคแรกของการประชุมคนไร้บ้านที่สนามหลวง ปี 2544

เดินไปในพื้นที่ต่างๆ ของเมืองที่มีคนไร้บ้านอยู่ พร้อมเครื่องดื่ม เช่น น้ำร้อน กาแฟ หรือน้ำเต้าหู้ ยา อาหารสำเร็จ เพื่อสร้างโอกาสเข้าไปพูดคุยทำความเข้าใจกับคนไร้บ้าน รวมถึงเรียนรู้ปัญหาและสถานการณ์ของคนไร้บ้านที่อยู่ในที่สาธารณะไปด้วย

หลังจากได้รับความไว้วางใจจากคนไร้บ้านหลายคน และเรียนรู้ถึงปัญหาของเขา นักจัดตั้งของมพศ. จะเริ่มส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มเล็กๆ ในพื้นที่สาธารณะจุดต่างๆ ทั่วประเทศ วิธีการหนึ่งที่ใช้ในการสร้างกลุ่มคือ การฉายหนังเร่ในพื้นที่ที่มีคนไร้บ้านอยู่จำนวนมาก เช่น ลานคนเมือง หนังจะดึงดูดคนไร้บ้านให้มาอยู่รวมกันเพื่อหาความบันเทิง ทำให้ นักจัดตั้งสามารถใช้โอกาสนี้ให้ข้อมูลที่จำเป็นต่อพวกเขา โดยเชิญนักวิชาการ นักศึกษา หรือคนที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาต่างๆ มาร่วมพูดคุย ซึ่งจะ กระตุ้นให้เกิดการพูดคุยกัน และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการที่นำไปสู่การแก้ปัญหาของคนไร้บ้านอย่างเป็นรูปธรรม

ขั้นตอนการแก้ปัญหาของคนไร้บ้าน เป็นขั้นตอนสำคัญที่นักจัดตั้งต้องระมัดระวัง และต้องให้เกิดผลสำเร็จ เพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจในหมู่คนไร้บ้านว่า เมื่อพวกเขาารวมกัน เขาจะแก้ปัญหาได้ และเขาไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว

นโยบายปิดสนามหลวงตั้งแต่ 4 ทุ่มถึงตี 5 ของกรุงเทพมหานคร เริ่มขึ้นวันที่ 1 สิงหาคม 2544 นักจัดตั้งของมฟศ. นัดประชุมคนไร้บ้านกลางท้องสนามหลวงในคืนนั้น ถือเป็นการประชุมครั้งแรกของคนไร้บ้าน มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเจรจากับกทม. โดยมีข้อเสนอให้กทม. จัดหาเตียงชั่วคราวรองรับเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และให้จัดศูนย์พักรองรับคนไร้บ้านเป็นลักษณะศูนย์เปิดในระยะต่อไป กทม. ยอมตามเงื่อนไขที่คนไร้บ้านเสนอ จัดตั้งเตียงรองรับที่ศาลแม่หมู ริมคลองหลอด ตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย จากนั้นคนไร้บ้านได้ร่วมกันหาที่ดินเพื่อสร้างศูนย์พักคนไร้บ้าน เป็นที่ดินของการรถไฟบริเวณบางกอกน้อย โดยเครือข่ายสลัม 4 ภาค มาร่วมผลักดัน จนสามารถเช่าที่ดินจากการรถไฟแห่งประเทศไทยนำมาจัดสร้างศูนย์พักได้สำเร็จ

ช่วงที่ 2 ร่วมกันผลักดันจนเกิดศูนย์พักคนไร้บ้าน

ในขั้นนี้ คนไร้บ้านได้ร่วมกันผลักดันให้รัฐสนับสนุนงบประมาณมาสร้างศูนย์พักคนไร้บ้านที่ริมทางรถไฟบางกอกน้อย จนได้รับงบประมาณจากศูนย์ต่อสู้เพื่อชนะความยากจน (ศตจ.) ผ่านสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ดำเนินการจัดสร้างศูนย์พักคนไร้บ้านแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2551 ตั้งชื่อว่า “ศูนย์พักคนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู”

หลังก่อสร้างเสร็จ นักจัดตั้งช่วยสร้างกระบวนการที่ทำให้คนไร้บ้านสามารถกำหนดการบริหารจัดการศูนย์พักด้วยตัวเอง ร่วมกันกำหนดกติกาการใช้ชีวิต การรับผิดชอบค่าใช้จ่ายที่เกิดในศูนย์ เช่น ค่าเช่า ค่าน้ำ ค่าไฟ และสร้างระบบการทำงานที่มีขอบเขตหน้าที่รับผิดชอบชัดเจนในการบริหารศูนย์ร่วมกัน ความสำเร็จในการสร้างและดำเนินการศูนย์พักของเขาเอง

เคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายปิดสหามหลวงของกรุงเทพมหานคร

ทำให้กลุ่มคนไร้บ้านมั่นใจตนเองมากขึ้น ทำให้เขาเชื่อมั่นว่า ชีวิตของตนเองสามารถดีขึ้นได้ผ่านการทำงานและความพยายามของตัวเอง

นักจัดตั้งของมฟศ. ตั้งใจให้คนไร้บ้านเห็นถึงศักยภาพและคุณค่าของตัวเอง และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนี้ นักจัดตั้งจึงเน้นการพัฒนาและสร้างผู้นำคนไร้บ้านผ่านกิจกรรมต่างๆ ซึ่งนอกจากเป็นการยกระดับศักยภาพของผู้นำแล้ว ยังสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของสมาชิกกลุ่มด้วย ตัวอย่างเช่น การปลูกผักในแปลงรวม การทำร้านค้ากลุ่มที่บริหารในรูปแบบสหกรณ์ การขายของเก๋าร่วมกัน การสร้างทีมช่างรับจ้างก่อสร้าง การทำกองทุนสวัสดิการที่สามารถดูแลสมาชิกกลุ่ม และการเอื้ออำนวยให้คนไร้บ้านเข้าถึงการมีบัตรประชาชน ซึ่งจะทำให้เข้าถึงสวัสดิการรัฐอื่นๆ โดยตรงด้วย

งานสำคัญอีกด้านหนึ่งในการสร้างและยกระดับจิตสำนึกให้แกนนำคนไร้บ้านเห็นคุณค่าของตัวเอง และสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มคนไร้บ้าน

คือการเปิดพื้นที่ที่กว้างออกไปสู่สังคม รวมถึงเปิดพื้นที่การทำงานใหม่ๆ ที่มีคนไร้บ้านอยู่ ทั้งในกรุงเทพฯ เชียงใหม่ และขอนแก่น ซึ่งเป็นการเชื่อมร้อยคนไร้บ้านในพื้นที่ต่างๆ เข้าหากันเป็นเครือข่าย เพื่อหนุนช่วยและเป็นพลังในการแก้ปัญหา เช่น การไปช่วยสร้างบ้านให้ชุมชนที่ประสบภัยลิทามิ เมื่อปี พ.ศ. 2547 การช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ. 2554 และช่วยเหลือชุมชนแออัดสมาชิกเครือข่ายสลัม 4 ภาคในการต่อต้านการไล่รื้อ ซึ่งล้วนมุ่งเน้นการขยายคุณค่าของคนไร้บ้านทั้งสิ้น

การเปิดพื้นที่ออกไปสู่สังคม นอกจากจะช่วยพัฒนาศักยภาพของผู้นำคนไร้บ้านแล้วยังทำให้คนในสังคมเข้าใจสถานการณ์ของคนไร้บ้านมากขึ้น เห็นความพยายามของพวกเขาในการแก้ปัญหาของตัวเอง เปลี่ยนทัศนคติมาเป็นการเห็นคุณค่าของคนไร้บ้าน และยอมรับพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่สามารถใช้ชีวิตร่วมกันได้อย่างไม่แปลกแยก

กิจกรรมสร้างศักยภาพทั้งหลายเหล่านี้ ช่วยสร้างให้คนไร้บ้านรู้สึก ว่าตนเองมีคุณค่า และเกิดความเชื่อมั่นว่าเป็นไปได้ที่จะฝันถึงการมีบ้าน และชุมชนใหม่ของตนเองในอนาคต ขณะเดียวกัน กิจกรรมเหล่านี้ก็ช่วยสร้างความมั่นใจในศักยภาพของกลุ่มที่จะสามารถเจรจากับหน่วยงานรัฐให้เข้าถึงการทำความฝันให้สำเร็จเป็นจริงได้

ช่วงที่ 3 การมีบ้านและชุมชนของตนเองร่วมกันตามความฝันของคนไร้บ้าน

นักจัดตั้งของมพศ. สนับสนุนให้คนไร้บ้านมีบ้านและชุมชนร่วมกันตามความฝันของพวกเขา ในปัจจุบัน คนไร้บ้านกำลังสร้างชุมชนของตนเอง เก็บเงินในกองทุนที่อยู่อาศัย เก็บวัสดุก่อสร้างเก่า ออกแบบบ้านและผังชุมชนใหม่ร่วมกับสถาปนิก และวางแผนขั้นตอนต่างๆ ของการก่อสร้าง ควบคู่กับการผลักดันนโยบายให้รัฐจัดสรรงบประมาณให้กลุ่มชายขอบที่สุดของสังคมเข้าถึงที่อยู่อาศัยที่มั่นคงได้ ผลจากความพยายามนี้ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนและกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้

ตกลงอนุมัติงบประมาณสนับสนุนให้เกิดโครงการนำร่อง ที่จะมีการสร้างบ้าน สำหรับคนไร้บ้านกลุ่มแรกจำนวน 12 หลัง สำหรับ 20 ครอบครัว 38 คน ในที่ดินที่เครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้าจากการรถไฟแห่งประเทศไทย บริเวณ พุทธมณฑลสาย 2 เขตทวีวัฒนา กทม.

บทเรียนสำคัญ

การสร้างกลุ่ม สร้างเครือข่าย เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งสำหรับคนไร้บ้าน ในการทำงานจัดตั้งของมพศ. เพราะการรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือการ สร้างตัวตนของคนชายขอบให้มีพื้นที่ในสังคม ขณะเดียวกัน ตัวตนของ เครือข่ายคนไร้บ้านและงานรูปธรรมที่เกิดขึ้นก็พิสูจน์ให้สังคมเห็นว่า กลุ่ม คนไร้บ้านเป็นกลุ่มที่ทำงานหนักเพื่อเปลี่ยนชีวิตตนเองและสร้างสังคมที่ดีขึ้น นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายของคนไร้บ้านก็มีผลในการฟื้นฟูคน เพราะ ความเป็นเครือข่ายเป็นการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ที่มีการช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน เกิดความไว้วางใจกันระหว่างคนไร้บ้านซึ่งล้วนผ่านประสบการณ์การถูกทอดทิ้ง จากครอบครัว ชุมชน และสังคมมาแล้ว สุดท้าย การที่เป็นส่วนหนึ่งของ เครือข่ายได้สร้างให้เขามีกำลังใจ มีพลัง มีความมั่นใจในการเดินทาง และ มีความหวังในชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

งานจัดระบบชุมชนชนกลางเมืองเชียงใหม่

ศรีนพ พุ่มณี

เริ่มงานที่เชียงใหม่

การทำงานจัดระบบชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่เริ่มต้นเมื่อฤดูฝนของปี พ.ศ. 2537 เป็นการทำงานด้านชุมชนแออัดในพื้นที่ต่างจังหวัดเป็นครั้งแรกของกลุ่มเพื่อนร่วมงาน (People's Organization for Participation หรือ POP) เพื่อขยายงานจัดระบบชุมชนแออัดจากกรุงเทพฯ ให้กระจายสู่ภาคอื่นๆ

เชียงใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าวกำลังได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือ โดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญคือไนท์บาร์ซาร์ ตลาดนัดกลางคืนที่เกิดจากกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในเชียงใหม่ คือมูลนิธิสามัคคีการกุศล ต้องการให้มีสถานที่รวบรวมสินค้าหัตถกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงใหม่ ไนต์บาร์ซาร์ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นตลาดกลางคืนที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว และเป็นส่วนสำคัญทำให้เศรษฐกิจของเชียงใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

การเริ่มงานในพื้นที่ที่เราไม่คุ้นเคย ทั้งในแง่กายภาพ สิ่งแวดล้อม ภาษาวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ เป็นเรื่องไม่่ง่ายนัก แต่ก็ไม่เหลือบ่ากว่าแรง หากรู้ว่าทำอะไร และทำไปเพื่ออะไร วิธีการทำงานแบบการจัดระบบชุมชน

ถูกนำมาใช้ในฐานะเครื่องมือที่ประกอบด้วย หลักคิด เป้าหมาย และวิธีการทำงาน

งานเริ่มด้วย “การศึกษาแผนที่ทางกายภาพของเมือง และระบุพื้นที่ที่เป็นแหล่งชุมชนแออัด” พบว่าชุมชนหนาแน่นมากบริเวณแนวกำแพงเมืองที่ขนานไปกับคลองแม่ข่า “การเดินทางสำรวจ” ตามแผนที่ ทำให้ระบุตำแหน่งของชุมชนได้แม่นยำขึ้น เป็นการทำความรู้จักชุมชนและชาวบ้านที่อาศัยในชุมชนนั้นๆ ไปพร้อมกัน การสำรวจทางกายภาพผ่านแผนที่และการเดินทางสำรวจ จะช่วยให้เราเข้าใจสภาพความเป็นเมืองและชุมชนได้อย่างรวดเร็ว

งานสำคัญต่อมาคือ “การทบทวนเอกสาร” ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแออัดทั้งหมดที่มีในเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็น เพราะทำให้รู้ถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองเชียงใหม่อย่างถูกต้อง มีความเข้าใจ และสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งของการทำงาน

ขั้นต่อมาคือ “การเข้าพบผู้คนที่เกี่ยวข้องและเป็นผู้รู้ในเรื่องชุมชน” ช่วงเวลาดังกล่าว มีองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านชุมชนอยู่แล้วคือมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) กำลังขับเคลื่อนเรื่องพ.ร.บ. ชุมชนแออัด และจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ มีนักวิชาการท้องถิ่นที่ให้ความสนใจปัญหาของชุมชน และมีกลุ่มที่เห็นว่าชุมชนแออัดเหล่านี้เป็นปัญหาของเมืองและต้องการกำจัดทิ้ง เนื่องจากทำให้เมืองดูเสื่อมโทรม ขาดความสวยงาม การพูดคุยทำความรู้จักกับกลุ่มคนที่หลากหลาย ทำให้ได้รับรู้ความรู้สึกนึกคิดของคนกลุ่มต่างๆ ที่มีต่อชุมชนแออัด และรับรู้สถานการณ์ของชุมชนในขณะนั้นไปพร้อมกัน

ข้อมูลที่ได้มาในเมืองต้นสามารถนำมาใช้วางแผนการทำงานได้อย่างดี การให้ความสำคัญกับชุมชนแออัดที่กำลังเผชิญหน้ากับปัญหาเร่งด่วนคือการไล่ที่นั่นถือเป็น “ปัญหาร้อน” ที่ช่วยให้เราเริ่มทำงานจัดระบบชุมชนได้รวดเร็ว เพราะเป็นเรื่องที่ “เกิดกับผู้ด้อยโอกาส มีประเด็นชัดเจน มีกลุ่มคนจำนวนมากได้รับผลกระทบ มีคู่ต่อสู้ เป็นปัญหาความขัดแย้งที่นำไปสู่การเผชิญหน้าและการต่อรอง” ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของงานจัดระบบชุมชน

ที่นำไปสู่การเริ่มจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนที่มีโครงสร้าง เพื่อเป็นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนและพัฒนาองค์กรชุมชนในระยะต่อไป

ชุมชนที่เผชิญกับการไล่ที่ในช่วงเวลาดังกล่าวคือ ชุมชนสันติธรรม ซึ่งอยู่ในที่ดินของมัสยิดสันติธรรม ชุมชนคลองแม่ข่า 1 และ 2 ชุมชนร่องกระเจาะ และชุมชนเอราวัณ สามแห่งหลังบุกเบิกสร้างบ้านเรือนบริเวณลำเหมืองร้างที่อยู่ในความดูแลของเทศบาล นอกจากนี้ยังมีชุมชนเซ็นทรัลพัฒนาที่อยู่ในที่ดินของห้างเซ็นทรัล และชุมชนรถไฟพัฒนา ที่อยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ชุมชนทั้งหมดไม่ได้รับการรับรองจากเทศบาลนครเชียงใหม่

ชุมชนสันติธรรม ถูกไล่ที่โดยผู้ดูแลผลประโยชน์ของมัสยิด มีการนำรถแบคโฮมารื้อถอนบ้านของชาวบ้าน ชาวบ้านรวมตัวกันสู้ โดยพยายามเจรจาต่อรองกับมัสยิด ขอยืดเวลาออกไปก่อนจนกว่าจะหาที่ดินใหม่ได้ และขอค่ารื้อถอนเนื่องจากชาวบ้านมีสัญญาเช่า ผลจากการเจรจาต่อรองกับมัสยิด ชุมชนได้รับค่ารื้อถอน และรวมกลุ่มกันจัดตั้งสหกรณ์ที่อยู่อาศัย นำเงินไปจัดซื้อที่ดินผืนใหม่บริเวณบ้านหนองจ่อม อำเภอสันทราย นับว่าการไล่รื้อชุมชนสันติธรรมเป็นเหตุการณ์การไล่รื้อชุมชนแออัดที่รุนแรงที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่

ชุมชนเซ็นทรัลพัฒนา เป็นชุมชนขนาดเล็กจำนวน 30 หลังคาเรือน ชาวบ้านประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปและเก็บขยะเป็นอาชีพเสริม มีฐานะยากจนมาก การทำงานจัดระบบชุมชนเริ่มจากปัญหาพื้นฐาน น้ำ ไฟ เนื่องจากเป็นชุมชนที่บุกรุกที่ดินเอกชนรายใหญ่ ทำให้การต่อรองเรื่องการติดตั้งน้ำ ไฟจากทางการยากลำบาก ชาวบ้านหาทางออกด้วยการชุดน้ำบ่อ โดยร่วมกันออกเงินและร่วมกันลงแรงชุดบ่อ ทำให้ชุมชนมีน้ำสะอาดใช้ ส่วนไฟฟ้าต้องขอต่อพ่วงมาจากร้านค้านอกชุมชน ทำให้ต้องเสียค่าไฟแพงกว่าคนทั่วไป

เมื่อแก้ไขระบบพื้นฐานแล้ว ก็มาพิจารณาถึงการดำรงชีพของคนในชุมชน พบว่าการเก็บขยะของชาวบ้านสร้างปัญหาให้ผู้อื่น คือมักคุ้ยเขี่ย

เอาแต่ของมีราคา และทิ้งของที่ไม่ต้องการไว้เกลื่อนกลาด เป็นที่รังเกียจของคนเมือง ปัญหานี้ได้รับการหยิบยกขึ้นในที่ประชุมและหาทางออกร่วมกัน

เราจัดการร่วมพูดคุยกับชุมชนเรื่องการเก็บขยะที่ไม่ส่งผลกระทบต่อผู้อื่น และรวมกันเป็นกลุ่มคนเก็บขยะที่ใช้รถพ่วงข้างเป็นพาหนะ ตั้งชื่อว่า “กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด” มีตราสัญลักษณ์ของกลุ่ม และใช้กระบวนการเก็บขยะที่มีความรับผิดชอบต่อสถานที่ ทำให้คนยอมรับมากขึ้น พร้อมกับเริ่มประสานความร่วมมือกับประชาคมอื่นๆ ในเมือง เช่น ขอความร่วมมือกับคริสตจักรที่ 1 ให้สมาชิกที่มาโบสถ์วันอาทิตย์นำขยะที่คัดแยกแล้วมาทิ้งในภาชนะที่โบสถ์จัดไว้ และกลุ่มชาวบ้านจะมาเก็บ เป็นโครงการที่ได้รับความร่วมมืออย่างดี และช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนจนกับกลุ่มคนอื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ แต่โครงการต้องล้มเลิกไปเมื่อชุมชนประสบปัญหาการไล่ที่

ส่วนชุมชนอื่นที่เหลือยังคงอยู่อาศัยในที่ดินเดิมต่อไป เหตุผลสำคัญที่ทำให้ยังอยู่ได้คือ ชุมชนเหล่านั้นเป็นฐานคะแนนเสียงสำคัญของนักการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาล ที่การแข่งขันเริ่มเข้มข้นมากในช่วงเวลาดังกล่าว

การทำงานช่วงนี้ทำให้ภาพชุมชนคนจนในเขตเทศบาลเมืองเชียงใหม่เริ่มปรากฏชัดเจน ชาวการไล่ที่ การเจรจา การเดินขบวนประท้วงเทศบาลกลายเป็นจุดสนใจ และเรียกเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสาธารณะรวมถึงนักวิชาการทั้งในแง่บวกและลบ นักวิชาการบางกลุ่มแสดงความเห็นว่า ชุมชนแออัดในเขตนครเชียงใหม่เป็นเหมือนมะเร็งร้ายของเมือง ลดทอนคุณค่าความงามของเมืองที่มีวัฒนธรรมอันรุ่งเรือง ควรกำจัดให้หมดไป ขณะที่นักการเมืองท้องถิ่นกลับให้คำมั่นสัญญากับชุมชนว่า จะไม่มีการไล่ที่อย่างแน่นอน ผลกระทบที่เกิดกับคนทำงานคือ นักวิชาการมองว่าเราเป็นผู้สนับสนุนให้มะเร็งร้ายลุกลามไปทั่วเมือง ส่วนนักการเมืองท้องถิ่นก็ระแวงสงสัยว่าการทำงานลักษณะนี้จะนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางการเมืองของตน

การทำงานจัดระบบชุมชนในช่วงนี้ยังคงใช้การเข้าไปคลุกคลี พูดคุย ทำความรู้จักกับชาวบ้านในชุมชนที่ไม่มีปัญหาการไล่ที่อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยเฉพาะกลุ่มที่อาศัยตามแนวลำแม่ข่าและลำน้ำสาขา แม้การทำงานแบบนี้จะไม่สามารถเปิดประเด็นปัญหาพร้อมระดับชุมชนได้ แต่กลับทำให้มองเห็นปัญหาพร้อมระดับเมืองบนสายน้ำลำแม่ข่า ที่นำไปสู่การเคลื่อนงานด้านสิ่งแวดล้อมของเมืองในระยะต่อไป คือประเด็นชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเมือง

เมื่อชุมชนปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้แล้ว ขั้นตอนต่อไปที่สำคัญคือ “การประเมินผล (evaluation) ร่วมกับชุมชน เพื่อพิจารณาถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว และเป็นการย้อนมองตนเอง (reflection) เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน ชุมชน และตัวคนทำงานไปพร้อมกัน” ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการสำคัญที่สุดของงานการจัดระบบชุมชนสำหรับการขับเคลื่อนงานระยะต่อไป พร้อมกับวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบริบทของชุมชนของเมือง การเมืองท้องถิ่น ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของชุมชนและสังคมอันประกอบด้วนักวิชาการและกลุ่มประชาสังคมต่างๆ เพื่อกำหนดท่าทีและแนวทางในการทำงาน โดยมีบทเรียนที่ได้จากการทำงานดังนี้

1. ชุมชน มีกลุ่มชาวบ้านที่ตื่นตัวเรื่องสิทธิของตนเอง เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม และเห็นพลังศักยภาพของตนเอง
2. ประชาคม เมืองเชียงใหม่ขณะนั้นมีประชาคมที่หลากหลาย ทุกกลุ่มมีแนวคิดที่หวังดีต่อเมือง แต่รวมกันไม่ได้ ต่างคนต่างทำในเรื่องที่ตนเองสนใจ และพบว่ามีกลุ่มนักวิชาการที่เข้มแข็งและสนใจคนจนในเมือง ซึ่งเป็นพันธมิตรที่สำคัญในการขับเคลื่อนงาน
3. การเมือง ให้ความสำคัญกับฐานคะแนนเสียง การทำงานจึงต้องมีทั้งการต่อรอง ปะทะ และประนีประนอม (จริงๆ แล้วเราปะทะน้อยมาก แต่พบว่าภาคการเมืองไม่พอใจการทำงานของเรามาก และผู้นำชุมชนที่ทำงานกับเราก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากฝ่ายการเมือง กลุ่มการเมืองขณะนั้นคือ

กลุ่มนวัตรัฐพัฒนา นำโดย พลโทอินทรัตน์ ยอดบางเตย)

4. คนทำงาน การทำงานในเมืองเล็กๆ ทำให้อยู่ใกล้กับศูนย์กลางอำนาจ ชุมชนแต่ละแห่งมีขนาดเล็ก พลังไม่พอ เพราะฉะนั้นการทำงานลงลึกอย่าง เดียวไม่พอ ต้องทำกว้างด้วย และต้องใช้เครื่องมือหลากหลายมากเพื่อสร้างความตื่นตัวให้ชุมชน แต่สิ่งที่ขาดไม่ได้คือการประเมินและย้อนมองตนเอง ทุกกิจกรรม รวมถึงการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อเป็นฐานการขับเคลื่อนงาน และพัฒนาความรู้

นวัตกรเรียนที่ได้มากำหนดทิศทางการทำงาน

ปลายปี พ.ศ. 2538 การท่องเที่ยวในเชียงใหม่เฟื่องฟูมาก และตลาด ไนท์บาร์ซาร์ยังคงเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยวในเขตเมืองที่คนทั่วประเทศสนใจ และเป็นเป้าหมายสำคัญของการมาเชียงใหม่

ไนท์บาร์ซาร์ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นตลาดสินค้า หัตถกรรมที่ใหญ่ที่สุดของเชียงใหม่ สินค้าเหล่านี้มาจากพื้นที่รอบนอกของ เมือง ที่มากที่สุดคือจากชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่นำข้าวของเครื่องใช้ในชีวิต ประจำวันมาขาย ได้แก่ ผ้าทอชาวเขา เสื้อผ้า เครื่องจักสาน เครื่องเงิน มีด เครื่องมือสำหรับสูบฝิ่น บ้องกัญชา เครื่องประดับ และอื่นๆ สินค้าเหล่านี้ ได้รับความนิยมมาก สถานที่ผลิตสินค้าส่วนใหญ่จึงย้ายจากยอดดอยมา อยู่ในชุมชนใกล้ๆ ไนท์บาร์ซาร์ เป็นการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดที่สัมพันธ์ กับเศรษฐกิจของเมืองชัดเจน คือใกล้ตลาดหรือแหล่งงาน นอกจากนี้ยังมี ชุมชนอื่นๆ อีกจำนวนมากที่ไม่ได้อยู่บริเวณริมคลองแม่ข่าและแนวกำแพง เมือง

จากข้อมูลของกองสวัสดิการ เทศบาลนครเชียงใหม่ ขณะนั้นมีชุมชน ที่ได้รับการยอมรับจากเทศบาลจำนวน 18 ชุมชน แต่ความจริงมีมากกว่า และ ขาดสิทธิขั้นพื้นฐานที่จำเป็น ทั้งที่ชุมชนเหล่านั้นทำการผลิตและมีส่วน สำคัญในการสร้างเศรษฐกิจให้เมือง

ขณะนั้นการเมืองท้องถิ่นอยู่ในช่วงเลือกตั้งผู้บริหารชุดใหม่ กำลังขับเคลื่อนระหว่างกลุ่มเก่าที่เป็นคนท้องถิ่น คือกลุ่มอานันท์ภูมิ ที่บริหารเทศบาลมายาวนาน กับกลุ่มใหม่ คือกลุ่มนวิรัฐพัฒนา นำโดยพลโทอินทร์ธน์ ยอดบางเตย อดีตทหารจากกองพันพัฒนาที่ 3 แมริม ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับการเมืองส่วนกลาง เป็นช่วงเวลาที่การเมืองท้องถิ่นเริ่มถูกท้าทายจากคู่ต่อสู้ที่ไม่ใช่คนในท้องถิ่น มีการจ่ายเงินค่าหัวคะแนนสูงขึ้น และใช้วิธีอุ้มผู้นำไปเก็บในเซฟแฮร์รี่ในวันก่อนลงคะแนน

เมื่อประมวลเหตุการณ์ทั้งหมด ทำให้คนทำงานต้องกำหนดแนวทางการเคลื่อนงานให้เหมาะกับสถานการณ์ เวลา รวมถึงการสะท้อนปัญหา ร่วมกันของชุมชนถึงการเข้าไม่ถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของชุมชน กระบวนการจัดระบบชุมชนจึงถูกปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ คือทำงานทั้งในระดับกว้างและลึก เปิดเผย และสร้างภาคีการมีส่วนร่วมให้มาก โดยใช้ข้อมูลเป็นฐานในการขับเคลื่อนงาน

กระบวนการสำรวจชุมชนทั้งเมือง

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด วิธีการสำรวจจึงใช้แนวทางสร้างความร่วมมือเป็นที่มากระหว่างชุมชน เทศบาล การเคหะแห่งชาติ และสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ โดยคนทำงานคาดหวังว่า กระบวนการสำรวจทั้งหมดจะส่งผลต่อไปนี้คือ

1. กระบวนการสำรวจชุมชนจะเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน รู้จักผู้นำ รู้จักสภาพชุมชนว่าเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไร และอยู่ในที่ดินของใคร
2. เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
3. เกิดเวทีการพูดคุยแบบทางการและไม่เป็นทางการ
4. เกิดพลังของชุมชน
5. ชุมชนมีพื้นที่ มีตัวตน และมีที่ยืนในสังคม

6. ลดความระแวงสงสัยจากฝ่ายการเมือง การปกครอง รวมถึงชุมชนด้วย

7. เกิดภาพของการร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ในเชิงสร้างสรรค์

8. เกิดแผนพัฒนาด้านต่างๆ ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด

กระบวนการของการสำรวจและศึกษาทั้งเมืองนี้เป็นช่วงเวลาสำคัญมากที่ทำให้คนทำงานมีโอกาสรู้จักผู้นำชุมชน รู้จักชาวบ้าน รู้จักหน่วยงาน และผู้ที่สนใจปัญหาของชุมชนจำนวนมาก ซึ่งมีผลต่อการขับเคลื่อนงานอย่างมีประสิทธิภาพในเวลาต่อมา

เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการสำรวจและรวบรวมข้อมูล คณะทำงานที่มีชุมชนเป็นหลักได้ร่วมกันจัด “เวทีนำเสนอผลการสำรวจต่อสาธารณะ” โดยเชิญผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรี ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ารับฟังข้อมูล และนำไปสู่การประกาศการจัดตั้ง “ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่” โดยมีชุมชนสมาชิกทั้งหมด 53 ชุมชน ร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชน 5 เรื่องคือ ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม รายได้สวัสดิการ และเยาวชน

ต่อมาเกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำภายในศูนย์ประสานงานฯ เนื่องจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) เข้ามาสนับสนุนเรื่องกระบวนการออม-ทรัพย์ และให้คำจ้างผู้นำชุมชนในการทำงานกับชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านไม่พอใจ และแยกกลุ่มออกมาเป็น “เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่” ที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ไม่มีความมั่นคงเรื่องที่ดิน ทำให้ปัญหาาร่วมของกลุ่มชัดเจนมากขึ้น

กิจกรรมสำคัญระดับชุมชนและเครือข่าย

ภายหลังการจัดตั้งเครือข่ายเพื่อเป็นเวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยนและหาแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน เครือข่ายได้เริ่มคิดค้นการทำกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อให้ชุมชนมีโอกาสแสดงศักยภาพ และเป็นการ

พัฒนาผู้นำของชุมชนและเครือข่ายไปพร้อมๆ กัน

การพัฒนาชุมชน ให้มีความสำคัญกับคุณภาพชีวิต เช่น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน น้ำ ไฟ ทางเดิน ชยะ เน้นให้ชุมชนเป็นผู้วางแผน ลงมือทำ และบริหารจัดการงบประมาณด้วยตนเอง และลงท้ายด้วยกระบวนการประเมินผลงาน เพื่อดูว่างานสำเร็จตามแผนหรือไม่ มีอะไรเป็นปัญหาและอุปสรรค และทบทวนย้อนมองตนเอง เพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงเชิงวิถีคิดของชาวบ้านในช่วงก่อนและหลังทำกิจกรรม ว่าชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิดและทัศนคติต่อเรื่องที่ได้ลงมือทำอย่างไรบ้าง

การพัฒนาคลองแม่ข่า เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเนื่องจากคลองแม่ข่า ขณะนั้นเน่าเหม็นจากการทับถมของขยะจำนวนมาก ส่งกลิ่นรบกวน และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุง เด็กๆ ในชุมชนได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากสภาพแวดล้อมดังกล่าว กิจกรรมนี้เริ่มจากการพูดคุยกับผู้นำชุมชนที่อาศัยบริเวณริมคลองทั้งหมด 14 ชุมชน จัดตั้งทีมงานไปพูดคุยแบบเคาะประตูบ้านกับทุกชุมชน เพื่อสอบถามความคิดเห็นและชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรม เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านจำนวนมากให้ความสนใจและเข้าร่วมเนื่องจากทุกคนได้รับผลกระทบจากสภาพคลองที่เน่าเหม็นและสกปรก

คณะทำงานวางแผนให้กิจกรรมนี้สร้างการรับรู้ต่อคนในเขตเทศบาลเมือง เพื่อเปลี่ยนทัศนคติที่ติดตรากนจนว่าเป็นมะเร็งร้ายของเมือง ให้เห็นคนจนเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการรักษาสมบัติของเมือง ด้วยการร่วมกันทำความสะอาดคลองแม่ข่า ในฐานะที่เป็นหนึ่งในเจ็ดไฮมวงคลองของเมือง กิจกรรมนี้ทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับการมีอยู่จริง และมีศักดิ์ศรีที่จะอยู่ร่วมกับเมืองอย่างเท่าเทียม

งานวิจัยชุมชน เพื่อร่วมกันศึกษาอาชีพในภาคแรงงานนอกระบบ โดยร่วมกันสำรวจอาชีพของคนในชุมชนบริเวณริมคลองแม่ข่า พบว่าชาวบ้านมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบแรงงานนอกระบบทั้งสิ้น มีการนำช่วงเวลาของทุกอาชีพที่ชุมชนทำมาร้อยเรียงกัน ทำให้เห็น “ปฏิทินชีวิตของชุมชน” ที่

มีส่วนช่วยสร้างเศรษฐกิจที่หล่อเลี้ยงเมืองตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง เริ่มจากการเก็บของเก่าหลังจากสถานบริการปิดในช่วงเที่ยงคืนถึงตีหนึ่ง ต่อด้วยการทำงานในโรงฆ่าสัตว์ช่วงตีสอง พอตีสี่จะขนเนื้อหมูไปส่งตลาด และเริ่มขายจนเช้า ช่วงเวลานี้จะมีตลาดเช้าที่คนจนมาซื้อของสดไปประกอบอาหารขาย ทำอาชีพกวาดถนน เก็บขยะ ขนของในตลาดสดยามเช้า รับจ้างขนน้ำพริกหนุ่ม เต็ดผัก ขับรถโดยสาร เวลากลางวันจนเย็นมีอาชีพรับจ้าง ลูกจ้างบริษัท มีการค้าขายที่ตลาดรอบเย็น และเข้าสู่ภาคบริการในช่วงกลางคืน

ปฏิทินชีวิตของชุมชนเป็นข้อมูลสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า อาชีพของชาวชุมชนเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของเมือง โดยคาดว่า มีเงินหมุนเวียนในภาคแรงงานนอกระบบเหล่านี้ไม่ต่ำกว่าวันละ 10 ล้านบาท งานวิจัยชิ้นนี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้คุณค่าของคนจนเริ่มปรากฏ พวกเขามีความสำคัญต่อความเป็นเมือง หากไม่มีคนจน เมืองจะอยู่ได้อย่างไร

โสงเฮียนคนแบ่งเมือง เกิดขึ้นในช่วงของการทำงานวิจัยชุมชนร่วมกัน เนื่องจากมีการจัดประชุมร่วมกันหลายครั้ง และมีนักวิชาการเข้าร่วมด้วย มีเสียงเรียกร้องจากผู้นำชุมชนในขณะนั้นว่าต้องการเรียนรู้เรื่องราวสถานการณ์บ้านเมือง และอยากให้มีนักวิชาการมาพูดคุยสร้างความรู้ให้ชุมชน ทำให้เกิดการพัฒนาไปสู่การจัดตั้งโสงเฮียนคนแบ่งเมืองซึ่งเป็นชื่อที่ชุมชนช่วยกันตั้ง มี ม.ร.ว. อคิน ทรัพย์พัฒน์ เป็นประธานในการเปิด และร่วมเวทีพูดคุยกับชุมชนทุกครั้ง และมีอาจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์ เป็นวิทยากรหลักที่ร่วมพูดคุยและเสริมความรู้ในโอกาสต่างๆ

ธุรกิจชุมชน มีการสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจของชุมชนและเครือข่าย โดยร่วมกันทำธุรกิจผลิตน้ำดื่มชื่อ “น้ำดื่มเครือข่าย” เพื่อขายน้ำดื่มราคาถูกให้สมาชิกเครือข่าย และสนับสนุนน้ำดื่มให้ทุกเครือข่ายชาวบ้านที่มาเดินขบวนเรียกร้องหน้าศาลากลางจังหวัด แม้โรงงานผลิตน้ำดื่มจะไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แต่ก็เป็นที่รู้จักที่ชาวบ้านภาคภูมิใจและสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนและคนทำงานอย่างมาก ปัจจุบันธุรกิจยังคงดำเนินมา

อย่างต่อเนื่องแม้จะทำกำไรไม่มากนัก

วิทยุชุมชน ในช่วงที่กระแสวิทยุชุมชนเป็นประเด็นสำคัญในฐานะเครื่องมือสื่อสารที่สร้างการรับรู้ต่อสังคม เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว และได้รับเลือกเป็นเครือข่ายนำร่องในการตั้งวิทยุชุมชนในเขตเมือง และเป็นเครือข่ายเดียวที่ยังคงดำเนินการมาจนปัจจุบันโดยไม่มีผู้สนับสนุนรายการหรือโฆษณา

จากการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ทำให้เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนในเขตเทศบาลของ 15 จังหวัดภาคเหนือ และเป็นพี่เลี้ยงให้จังหวัดอื่นๆ ในการทำกิจกรรมร่วมกัน และพัฒนาต่อมาเป็น “เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองภาคเหนือ”

คนในชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่เป็นคนยากจน หลายครอบครัวเก็บของเก่าเป็นอาชีพเสริม และมักถูกเอาเปรียบจากผู้รับซื้อของเก่า เช่น โกงน้ำหนัก ให้ราคาไม่เป็นธรรม ปัญหาเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนคิดเรื่องการจัดตั้งโกดังรับซื้อขยะของตนเอง “โกดังเชียงใหม่พวงสะอาด” ถูกคิดต่อยอดมาจากกลุ่มเชียงใหม่พวงสะอาด นอกจากโกดังจะรับซื้อของเก่าในราคาเป็นธรรมแล้ว ยังมุ่งรณรงค์ให้คนในเชียงใหม่ร่วมกันแยกขยะเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัวอีกทาง มีการประสานงานกับคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บริษัทห้างร้าน โรงเรียน ขอรับบริจาควัสดุเหลือใช้ โดยโกดังจะนัดวันเวลาเก็บ ซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดี นอกจากนี้ โกดังยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการจ้างงานให้คนในชุมชนด้วย เมื่อมีคนต้องการคนทำสวน ตัดหญ้า ตัดต้นไม้ ทำความสะอาด หรือขนของ ก็จะมาติดต่อที่โกดัง และทางโกดังจะประสานงานกับคนในชุมชนที่มาลงชื่อหางานไว้ต่อไป ต่อมากิจการโกดังต้องล้มเลิกไป เนื่องจากค่าเช่าที่ดินที่ตั้งโกดังแพงขึ้น ชาวบ้านสู้ราคาไม่ไหว

ปัจจุบันเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ 18 ปี แม้

จำนวนสมาชิกในเครือข่ายจะลดลง แต่เครือข่ายก็กลายเป็นสัญลักษณ์ของ
การรวมกันเป็นศูนย์กลางของชุมชน เวลาที่ชุมชนประสบปัญหา ก็จะมีผู้แทน
ของชุมชนเข้ามาพบเพื่อปรึกษาขอคำแนะนำจากเครือข่ายอยู่เสมอ

สิทธิที่อยู่อาศัยของชาวคลองแม่ข่า

โอกาสและช่องทางเพื่อการอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรี

เปล่งศรี ทองอ่อน

ย้อนอดีตคลองแม่ข่า

คลองแม่ข่าหรือขุนแม่ข่า เป็นหนึ่งในไฮยมงคลของการสร้างเมือง เชียงใหม่ในสมัยพญามังรายมหาราช เป็นสายน้ำที่ไหลจากดอยสุเทพ อ้อม จากทิศเหนือไปสู่ทิศตะวันออก แล้วลงสู่แม่น้ำปิงทางตอนใต้ เคยเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในฐานะคูเมืองชั้นนอกทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออก ที่เสริมความมั่นคงระหว่างคูเมืองกับแม่น้ำปิง

คลองแม่ข่าในอดีตกว้างและใส ใต้พื้นน้ำเป็นทราย สองฝั่งคลอง เต็มไปด้วยต้นไม้ โดยเฉพาะต้นข่าที่ขึ้นอยู่หนาแน่นเป็นปราการ เป็นสายน้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนบริเวณนี้มาโดยตลอด หน้าฝนน้ำข่าเอ่อท่วมทุกปี แต่ก็ไม่สร้างความเดือดร้อนเพราะท่วมไม่นาน ชาวบ้านปลูกบ้านหันหน้าเข้าหาคลอง ใช้ประโยชน์จากคลองเพื่ออุปโภคบริโภค หาปูปลาในคลองมา กินมาขาย เป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสายน้ำซึ่งเป็นไฮยมงคลของเมือง

คลองแม่ข่าไหลคู่ขนานกับกำแพงเมืองชั้นนอก เมื่อก่อนช่วงระแกง หัวฝาย กำแพงงาม เป็นสันกำแพงดินเก่า ไกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย มีบ้านเรือนปลูกกันเป็นหย่อมๆ ริมกำแพงเป็นทางเกวียนเล็กๆ ไม่ค่อยมีผู้คนผ่านไปมามากนัก บริเวณวัดหัวฝายมีกลุ่มแขกปาทานและไทยใหญ่ที่

ชุมชนที่อยู่อาศัยอยู่บริเวณริมคลองร่วมกันทำความสะอาดลำคลองเพื่อให้น้ำไหลสะดวก

เป็นกลุ่มดั้งเดิมอาศัยอยู่ แยกปาทานมีอาชีพเลี้ยงวัว ส่วนใหญ่ทำรองเท้าน้ำ และเข็มขัดจากหนังวัวเพื่อส่งขายในเมือง ส่วนย่านวัดพุกช้างเป็นกลุ่มคนเมืองที่มาอยู่ตั้งแต่ยุคแรกๆ ของการเกิดชุมชน

ริมคลองแม่ข่า เมื่อเมืองเชียงใหม่พัฒนา

บริเวณนี้มีผู้คนอาศัยมากขึ้นนับจากการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอนไชยมาอยู่บริเวณริมคลองแม่ข่าเมื่อปี พ.ศ. 2498 ทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพฆ่าและหมูย้ายตามมาด้วย บริเวณนี้ใกล้ตลาดถึงสองแห่ง คือตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม ต่อมาในช่วงต้นปี พ.ศ. 2500 เทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่า และไถก่าแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนน ทำให้มีหน่วยงานของรัฐบาลมาตั้งสำนักงานเพิ่มขึ้น ทำให้ภาคธุรกิจการค้าอาหารพาณิชย์ขยายตัวตามมา ผู้คนอพยพเข้ามาบุกรุกพื้นที่ริมคลองแม่ข่าและก่าแพงดินมากขึ้นทั้งคนเมืองและชาวเขา

คนเมืองส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง เช่น ช่างหุ้ม กรรมกร เก็บขยะ พนักงานร้านอาหาร พนักงานล้างรถ ค้าขาย เช่น ขายกล้วยเตี๋ย ขายผักผลไม้ เนื้อหมูไก่ กระจุกวัวตัวม กาแฟ ของชำ และเข็นรถตามตลาด ส่วนชาวเขาอาชีพหลักคือทำหัตถกรรมเพื่อไปขายที่ไนท์บาร์ช่า สภาพบ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ปลูกกระเถาะกระเไม่ เป็นระเบียบ ทางเดินเท้า มีน้ำขังเวลาฝนตก เอะอะแอะเป็นหลุมเป็นบ่อ เด็กๆ เข้าโรงเรียนใกล้บ้าน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาต่างๆ ภาคการผลิตสมัยใหม่เติบโตเต็มที่ นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกหลั่งไหลเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการต่างๆ ได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างเต็มที่ การส่งเสริมการลงทุนในเชียงใหม่ ทำให้ความต้องการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ละเลยภาคการเกษตร พืชผลราคาตกต่ำ ชาวนามีหนี้สินและค่อยๆ สูญเสียที่ดินทำกิน และอพยพเข้าเมืองเพื่อมาหางานทำ กลายเป็นแรงงานราคาถูกของเมือง

เมื่อแรงงานเหล่านี้เข้าสู่เมือง พื้นที่รกร้างว่างเปล่าเป็นป่าหายากในการบุกเบิกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะริมคลองแม่ข่า จากบ้านไม้ที่หลังเมื่อ 50-60 ปีที่แล้ว กลายเป็นหลักร้อยในปัจจุบัน สภาพของสายน้ำที่เคยสะอาดเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน ผู้คนไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคลองแม่ข่าอีกต่อไป

ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลสภาพปัญหา

จากการสำรวจข้อมูลเมื่อปี พ.ศ. 2539 ของคณะทำงานศึกษาชุมชนเมืองเชียงใหม่ พบว่ามีชุมชนริมคลองแม่ข่าและลำน้ำสาขาทั้งสิ้น 14 ชุมชน เป็นชุมชนแออัดหรือสลัม ตามคำนิยามชุมชนในที่ดินบุกรุกสมัยนั้น ปัญหาส่วนใหญ่ได้แก่ ไม่มีไฟฟ้า เดิมใช้ฟุ้งกับเอกชนซึ่งเสียค่าใช้จ่ายแพงมาก ไม่มีน้ำประปา ใช้น้ำจากบ่อที่ไม่สะอาด เป็นสนิม ไม่มีทะเบียนบ้าน ทำให้ลูกหลานเข้าโรงเรียนลำบาก ทางเดินเท้าเอะอะแอะในหน้าฝน ไม่มีทางระบายน้ำ น้ำ

เยาวชนในชุมชนร่วมกันเล่นน้ำหมักในคลองแม่ข่า ปี 2548

ท่อม ริมตลิ่งคลองพัง และปัญหาความไม่มั่นคงในที่ดิน

คลองแม่ข่าถูกบริหารจัดการไปแล้วบางส่วน ได้แก่ ส่วนที่ผ่านใจกลางเมืองจะถูกตาดซีเมนต์สองฝั่งคลอง โดยเริ่มจากบริเวณแจ้งศรีภูมิ จนมาถึงสุดตรงบริเวณชุมชนระแกงบางส่วน หลังจากนั้นไม่ได้ตาดซีเมนต์ ซึ่งเป็นบริเวณที่ชุมชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2539 มีกระแสการไล่อื้อชุมชนริมคลองแม่ข่าเป็นระยะ แต่สุดท้ายไม่มีหน่วยงานใดเอาจริงเอาจัง

ในอดีต พื้นที่ริมคลองแม่ข่าบางส่วนสามารถออกโฉนดได้ด้วยแบบโฉนดวันโฉนด บางหลังก็ไม่มี ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า “ทางการเคยแจ้งให้ไปออกโฉนดที่ดิน แต่เราไม่มีความรู้ ไม่มีเงิน เลยไม่ได้ไป ที่สำคัญเราคิดว่ามันเป็นพื้นที่หลวง เรากลับ แต่มีบางหลังที่มีความรู้ เขาไปออก เขาก็ได้โฉนดมา”

จากการสำรวจคลองแม่ข่าของเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ และกลุ่มเยาวชนรักษ์แม่ข่า พบว่า คลองแม่ข่ากลายเป็นทางระบายน้ำเสีย

ขนาดใหญ่ของเมืองเชียงใหม่ไปแล้ว น้ำเสียจากบ้านเรือนของทุกครัวเรือน มุ่งหน้าไหลมาลงที่คลองแม่ข่าทุกเส้นทาง ทำให้น้ำในคลองแม่ข่ากลายเป็นสภาพจากคลองใสไหลเย็นกลายเป็นคลองน้ำเน่า

พื้นที่คลองแม่ข่ามีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่หลายภาคส่วน ได้แก่ กรมศิลปากรดูแลกำแพงเมืองเก่า กรมธนารักษ์ (ราชพัสดุ) ดูแลที่ดินบริเวณกำแพงเมืองกับคลอง กรมเจ้าท่าดูแลน้ำในคลอง เทศบาลนครเชียงใหม่ ดูแลพื้นที่สองฝั่งคลองส่วนที่ไม่อยู่ในที่ราชพัสดุ ฝั่งเมืองจังหวัดดูแลการออกแบบและก่อสร้างเมืองทั้งหมด แต่ละภาคส่วนต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ ไม่ได้ประสานงานกัน ส่งผลให้คลองแม่ข่าไม่ได้รับการดูแลอย่างจริงจัง

กระแสการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเพิ่มพื้นที่สีเขียวและการอนุรักษ์โบราณสถาน ทำให้ท้องถิ่น ส่วนราชการ และภาคประชาสังคมในเชียงใหม่เล็งเห็นว่าควรปรับปรุงคลองแม่ข่าทั้งหมดให้เป็นพื้นที่สีเขียวเพื่อเป็นปอดให้เมืองเชียงใหม่ และเนื่องจากคลองแม่ข่าอยู่ติดกำแพงเมืองชั้นนอก ยิ่งทำให้เกิดกระแสการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้น นักอนุรักษ์ต้องการย้ายชุมชนริมคลองแม่ข่าออก และกล่าวหาว่าชุมชนทำให้คลองแม่ข่าเน่าเสีย

จุดเริ่มต้นของการรวมตัว

เมื่อปี พ.ศ. 2539 เจ้าหน้าที่เทศบาลพูดกับชาวบ้านในแขวงเม็งรายว่า “แขวงเม็งรายไม่เวิร์ก” ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ จึงพูดคุยกันว่าต้องลงคำสาปประมาทให้ได้ จึงคิดหาประเด็นทำงานร่วมกันเพื่อพิสูจน์ให้ท้องถิ่นเห็นพลังชุมชนในแขวงเม็งราย และพบว่า สภาพการอยู่อาศัยบริเวณคลองแม่ข่าและลำคูไหวน่าจะเป็นประเด็นร่วมด้านสิ่งแวดล้อมที่ทุกชุมชนเข้าร่วมแก้ไข ปัญหาได้ เป้าหมายแรกคือ ทำให้คลองแม่ข่าและลำคูไหวสะอาด และน้ำไหลสะดวก

นี่เป็นการทำงานร่วมกันครั้งแรกของชาวบ้าน ซึ่งยังไม่มีสิ่งประสะบการณ

และความมั่นใจ คนทำงานจัดระบบชุมชนจากกลุ่มเพื่อนร่วมงาน (POP) จึงให้ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ที่มีการจัดการคลองได้สำเร็จ ชาวบ้านสนใจไปเรียนรู้กระบวนการทำงานของกลุ่มชาวบ้านคลองลำโรง จังหวัดสงขลา หลังจากกลับมา ชาวบ้านได้ร่วมกันสรุปงาน วิเคราะห์ปัญหาของคลองแม่ข่า และตกลงกันว่า จะร่วมกันพัฒนาคลองแม่ข่า ใช้ชื่อว่า “โครงการคืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสสู่คลองแม่ข่า” ในวันที่ 9 สิงหาคม 2539 โดยมีการกำหนดแผนงาน ดังนี้

- ผู้นำทุกชุมชนต้องทำความเข้าใจกับลูกบ้านถึงความสำคัญของงาน
- ก่อนวันงานสองวัน กลุ่มผู้นำในแขวงเมืองรายทั้งหมดจะร่วมกันรณรงค์ในทุกชุมชนอีกครั้ง
- การเปิดงาน ชาวบ้านตกลงกันว่าให้ผู้นำในแขวงเมืองรายทุกคนเป็นคนเปิด
- การประกาศเจตนารมณ์ของชุมชนริมคลองแม่ข่าในการดูแลคลองให้มีสภาพดีขึ้น
- กำหนดการประสานงานกับเทศบาล ทั้งเชิญร่วมงาน ขอรถขนขยะ และเครื่องมือทั้งหมด

ในวันงาน มีชาวบ้านมาร่วมพัฒนาคลองแม่ข่าประมาณ 500 คน ทั้งคนเมืองและกลุ่มชาวเขา ซึ่งถือเป็นกลุ่มหลักที่เข้ามาช่วย ตั้งแต่เก็บขยะที่ทับถมกันหนาแน่นออก กำจัดวัชพืชต่างๆ รวมระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมคลองแม่ข่าของพี่น้องคนยากจนในเขตเมืองเชียงใหม่ ผลงานของชาวบ้านกลายเป็นข่าวท้องถิ่น อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็เขียนชมเชย คนเชียงใหม่เริ่มมองคนจนในมุมใหม่ จากนี้งานรักษาคลองแม่ข่าขององค์กรต่างๆ ก็เกิดขึ้นตามมาอีกหลายครั้ง

รวมกลุ่มแก้ปัญหาสาธารณูปโภคพื้นฐาน

จากที่ชุมชนมีปัญหาระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน กลุ่มเพื่อนร่วมงานจึง

นำประเด็นนี้มาจัดระบบชุมชน โดยรวมกลุ่มชาวบ้านให้ทำงานร่วมกันเพื่อ แก้ปัญหาใกล้ตัวเป็นเบื้องต้นก่อน ตัวอย่างเช่น ชุมชนกำแพงงามแก้ปัญหา ไฟฟ้า ชุมชนทุ่งพัฒนาแก้ปัญหาสะพานคนเดินที่ยกให้สูงได้ถ่าน้ำท่วม ชุมชน ระแงงแก้ปัญหาไม่มีศาลาชุมชน เป็นต้น

จากการแก้ปัญหาเล็กๆ ที่ชาวบ้านช่วยกันทำ เริ่มขยายสู่ปัญหาอื่นๆ ที่ เป็นความต้องการของคนในชุมชนเพิ่มขึ้น ชุมชนกำแพงงามขยายมาสู่การ แก้ปัญหาที่มีร่วมกัน เช่น ทำที่กั้นกันตลิ่งพัง ปลูกต้นไม้ยัดริมตลิ่ง ทำ สะพานข้ามคลอง เก็บขยะ ทำทางเดินเท้า เป็นต้น

นอกจากการรวมกลุ่มผู้ใหญ่แล้ว เด็กและเยาวชนในพื้นที่นับเป็น กำลังสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พวกเขาเริ่มทำกิจกรรมพัฒนา คลองแม่ข่าตามกำลังของเด็ก เช่น เก็บขยะในชุมชน ในคลองแม่ข่า คัดแยก ขยะเพื่อขายเป็นรายได้ เป็นต้น เมื่อผู้ใหญ่เห็นลูกหลานมาร่วมกิจกรรมก็ สนใจกิจกรรมต่างๆ และคอยสนับสนุนกิจกรรมนั้นๆ ด้วย ส่งผลให้ ผู้ใหญ่เปลี่ยนแปลงทางความคิดในการพัฒนาคลองแม่ข่า

การแก้ปัญหาเรื่องไฟฟ้าของชุมชนกำแพงงามถือเป็นจุดสำคัญที่ ทำให้คนในชุมชนภาคภูมิใจ เมื่อพวกเขาได้รับอนุมัติเสาไฟฟ้า 7 ต้น แต่มี ปัญหาในการนำเข้าไปในชุมชน เพราะชุมชนอยู่ริมคลองและทางเดินแคบมาก ชาวบ้านจึงใช้วิธีนำเสาลงน้ำแม่ข่า และช่วยกันลากข้ามฟากไปตามจุดต่างๆ ที่ต้องปักเสาไฟ เป็นระยะทางประมาณ 200 เมตร และช่วยกันปักเสาไฟฟ้า จนเสร็จ ชาวบ้านภูมิใจในความสำเร็จในครั้งนี้นัก กลายเป็นคำพูดที่ใช้กัน เสมอเวลาต้องทำเรื่องที่ยากว่านี้ว่า “งานขนาดชนเสาไฟฟ้ามาปักได้เองยังทำ มาแล้ว จะมีอะไรยากไปกว่านี้อีก”

เบื้องหลังการทำงาน

เริ่มแรก เราลงไปพูดคุยกับชาวบ้าน สอบถามถึงความเป็นอยู่ สภาพ ของคลองแม่ข่า และสภาพปัญหาของชุมชน ในระยะแรกชาวบ้านยังไม่ไว้ใจ

ไม่ค่อยพูดกับเรา แต่เราก็เดินไปเรื่อยๆ จนไปเจอร้านค้าที่อยู่ในชุมชน และไปแวะซื้อน้ำซึ้อขนมปังรับประทาน ชาวบ้านจึงเข้ามาถามว่าเป็น “เป็นใคร มาทำอะไร บ้านอยู่ไหน” ถือเป็นโอกาสเล่าเรื่องของเราให้เขาเชื่อถือและไว้วางใจเรามากที่สุด

ที่ชุมชนกำแพงงามและหัวฝาย ซึ่งมีทั้งคนเมือง และอาข่า ลีซูจากบนดอย ความไม่ไว้วางใจคนข้างนอกจะมีมากกว่าชุมชนอื่น จึงต้องใช้เวลาในการคลุกคลีกับชาวบ้าน เราใช้วิธีไปเยี่ยมบ้านลีซูท่านหนึ่งที่หัวฝาย ซึ่งชวนเราไปงานเทศกาลขึ้นปีใหม่ลีซู พอเราไป ปรากฏว่าชาวลีซูจากหมู่บ้านหัวฝายมางานกันเกือบทั้งหมด ทำให้เรารู้จักและคุ้นเคยกับชาวบ้านคนอื่นมากขึ้น

พอรู้จักกันสนิทกันมากขึ้น เราก็ชักชวนพวกเขาทำกิจกรรมเล็กๆ ที่สามารถทำด้วยกันได้ โดยนัดคนที่มีเวลามากคุยกันที่ร้านขายของชำในชุมชน “เราพบว่าชุมชนมีปัญหาหลายอย่าง ทุกคนอยากแก้ปัญหามาใหม่ ถ้าอยากแก้ จะแก้ปัญหานี้ก่อนดี”

ทุกคนช่วยกันระดมความคิดเห็น พอได้สิ่งที่อยากทำแล้ว จึงเริ่มลงรายละเอียดงานทันทีว่าจะทำอะไร ทำเมื่อไหร่ มีการแบ่งหน้าที่ แบ่งงานกันทำตามความสามารถและความถนัด เช่น ชาวชุมชนกำแพงงามช่วยกันกันตลิ่งไม่ให้พังลงมา โดยใช้ไม้ไผ่ปักเป็นแนว แล้วนำกระสอบทรายมาทับซ้อนๆ กัน จากนั้นนำดินลงถม งานนี้สำเร็จลงได้เพราะทั้งเด็กและผู้ใหญ่ช่วยกันทั้งแรงกายแรงใจจนสำเร็จ แล้วมานั่งสรุปกันว่าเป็นอย่างไร เป็นต้น

สิ่งที่ได้คือความภูมิใจที่ชาวชุมชนสามารถแก้ปัญหาเองได้ เห็นความร่วมมือของทุกคน สิ่งสำคัญคือการสรุปบทเรียนการทำงานทุกครั้ง เพื่อเป็นการตอกย้ำ ช้ำ ทวนสิ่งที่เกิดขึ้น และเชื่อมโยงสู่ประเด็นปัญหาอื่นๆ และเป้าหมายที่ใหญ่ขึ้น คือคนจนสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

สิ่งหนึ่งที่เราเชื่อมั่นเสมอคือ ชาวบ้านสามารถทำได้เองถ้าได้รับโอกาส เมื่อเราเชื่อสิ่งนี้ การทำงานทุกอย่างที่ชาวบ้านทั้งคิดและทำด้วยตนเอง ไม่

ว่าจะสำเร็จหรือไม่ สามารถนำมาสรุปบทเรียนและหาวิธีแก้ไขร่วมกัน

มีอยู่ครั้งหนึ่ง เจ้าหน้าที่เทศบาลลงมากในชุมชนกำแพงงามและถามชาวบ้านว่า มีเอ็นจีโอเข้ามาในพื้นที่ไหม ชาวบ้านบอกว่าไม่มี เจ้าหน้าที่ถามว่า แล้วสองคนนี้เป็นใคร ชาวบ้านบอกว่าเป็นลูกเป็นหลานของเรา นี่แหละทำให้เรารู้ว่า ถ้าเราไว้วางใจพวกเขา เขาจะไว้วางใจเรา เชื่อใจเรา และเขาก็จะปกป้องเรา

ยกระดับการเคลื่อนไหวร่วมกับชุมชน

ปี พ.ศ. 2545 “โครงการจัดระเบียบผังเมือง ปรับสภาพคลองแม่ข่า และอนุรักษ์กำแพงเมืองชั้นนอกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศประวัติศาสตร์” ทำให้ทางจังหวัดเตรียมตลาดคลอง (เทศบาลนครตรังคลอง) และย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ เพื่อปรับปรุงพื้นที่เป็นแหล่งพักผ่อนและเป็นพื้นที่สีเขียวให้คนในเมืองมาออกกำลังกาย ทางจังหวัดนำรถแบคโฮเข้ามาขุดลอกคลอง และมีข่าวว่าจะไล่หรือชุมชน

คนทำงานนำประเด็นนี้ไปพูดคุยกับชาวบ้านกำแพงงาม ซึ่งจากการพูดคุยและทำงานร่วมกันที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญในการอาศัยอยู่ในที่ดินเดิม แต่มีคำถามว่าจะอยู่อย่างไรให้หน่วยงานเห็นชอบ ชาวบ้านจึงคิดเรื่องของการอยู่ร่วมกับคลองและโบราณสถาน โดยมีเป้าหมายคือ การมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม อยู่ร่วมกับเมือง เพื่อสร้างโอกาสและช่องทางเพื่อการอยู่รอดของชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี

พวกเขาเริ่มขยับบ้านจากคลองแม่ข่าขึ้นมา และขยับลงจากกำแพงเมืองมาอยู่ข้างล่าง กันแนวเขตบ้านให้อยู่ห่างจากกำแพงดินอย่างน้อย 1 เมตร สร้างเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมขายสินค้าให้นักท่องเที่ยวที่มาดูกำแพง มีนักศึกษาคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร มาช่วยทำสิ่งที่ชาวบ้านคิดให้เป็นรูปธรรม ช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจและเห็นภาพในสิ่งที่ตนเองคิดมากขึ้น

ชาวบ้านนำแบบที่ตนเองคิดไปเสนอกับกรมศิลปากร เชียงใหม่ ขณะ

ปรีภุมิทัศน์ ทำความสะอาดคลองแม่ข้าว ปี 2550

นั้นคุณสหัสวัฒน์ เน้นหนา ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ ซึ่งเข้าใจและเห็นด้วยกับแนวทางของชาวบ้าน แต่กฎหมายของกรมศิลปากรไม่มีแนวทางให้คนกับโบราณสถานอยู่ร่วมกัน ชาวบ้านจึงพิสูจน์ให้เห็นว่าคนอยู่ร่วมกับคลองและโบราณสถานได้ โดยมีมาตรการในการดูแลที่อยู่อาศัยร่วมกันคือ หนึ่ง ควบคุมไม่ให้มีการปลูกบ้านเพิ่ม สอง ดูแลไม่ให้มีการดำเนินธุรกิจบ้านเช่าสาม ไม่ให้มีการขายต่อสิทธิในการอยู่อาศัย และสี่ ดูแลเรื่องปัญหาเสพติด

ชาวบ้านชุมชนกำแพงงามได้ปรับปรุงบ้านเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นโครงการทดลองให้ชาวบ้านและหน่วยงานต่างๆ เห็นว่าบ้านและโบราณสถานอยู่ร่วมกันได้ และเป็นกรณีศึกษาโบราณสถานให้สังคมด้วย โดยได้รับงบประมาณจากสำนักความร่วมมือทางด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ประเทศเดนมาร์ก (DANCED) จำนวน 1 ล้านบาทเพื่อสร้างบ้านใหม่ 39 หลัง รวมกับเงินออมทรัพย์ของพวกเขาก็จำนวนหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ยกระดับเป็นโครงการนำร่องของโครงการบ้านมั่นคง

กิจกรรมคือเครื่องมือของการเปลี่ยนแปลง

งานคืนน้ำดีสู่ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า เป็นกิจกรรมแรกๆ ที่ทำให้ชาวบ้านริมคลองแม่ข่าได้รวมกลุ่มกันพัฒนาคลองแม่ข่า เพื่อพิสูจน์ว่าคนริมคลองซึ่งเป็นคนยากจนสามารถทำได้ โดยเริ่มตั้งแต่การคิดกิจกรรม การวางแผนการทำงาน การประชาสัมพันธ์ การติดต่อประสานงานให้หน่วยงานและชุมชนต่างๆ เข้าร่วม การเตรียมอุปกรณ์ การปฏิบัติภารกิจจริง การสรุปบทเรียน และเป็นกิจกรรมที่นำไปสู่กิจกรรมอื่นๆ จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านได้จัดกิจกรรมคืนน้ำดีฯ เป็นครั้งที่ 13 แล้ว

งานสืบชะตาคลองแม่ข่า เป็นกิจกรรมหนึ่งที่น่าพิศวงและความเชื่อของคนในท้องถิ่นมาเป็นประเด็นในการทำงานกับชุมชน เพื่อให้ชุมชนเห็นความสำคัญของคลองธรรมชาติที่มีความสำคัญตั้งแต่อดีต แต่ตอนนี้กำลังถูกเปลี่ยนเป็นการดาดซีเมนต์โดยเทศบาล ทำให้ระบบนิเวศริมคลองแม่ข่าถูกทำลาย

งานสืบชะตาเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งคลอง ชุมชนต่างๆ ริมคลองแม่ข่าและลำน้ำสาขาหันมาดูแลรักษาความสะอาด หน่วยงานท้องถิ่นเริ่มสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ คนในสังคมลดอคติ และยังได้เผยแพร่งานสู่สาธารณะ นักวิชาการเข้าใจคนจนที่อยู่ริมคลองแม่ข่าในอีกมุมมองหนึ่งว่า คนเหล่านี้ไม่ได้ทำให้คลองแม่ข่าเน่าเสีย แต่พวกเขาช่วยกันดูแลและพัฒนาคลองแม่ข่าให้ดีขึ้น

โครงการปรับปรุงที่อยู่อาศัยบริเวณริมคลองแม่ข่าและแนวกำแพงเมือง เป็นกิจกรรมที่ส่งผลสะท้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายภาพและวิถีคิดของชุมชน โดยเริ่มต้นที่ชุมชนกำแพงงาม เป็นโครงการที่มีผลต่อแนวทางการทำงานของโครงการบ้านมั่นคงทั่วประเทศ การทำงานใช้เวลาเกือบสามปี โดยเริ่มจากกิจกรรมเล็กๆ เช่น การไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ต่อรองกับหน่วยงานท้องถิ่นเรื่อยๆ โดยเฉพาะการดาดคลอง จนสามารถระงับโครงการดาด และการปรับปรุงที่อยู่อาศัย

พัฒนาการของชาวบ้าน

ผลจากการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนและต่างชุมชน ก่อให้เกิดผู้นำที่ไม่เป็นทางการเข้ามาทำงานร่วมกันเพื่อคนยากคนจน คนในชุมชนมองข้ามปัญหาส่วนตัวสู่ปัญหาส่วนรวมมากขึ้น เข้าใจสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนควรได้รับจากรัฐ เกิดการต่อรอง เจรจากับหน่วยงานท้องถิ่น หยุดการไล่หรือชุมชนริมคลองแม่ข่าได้ และหน่วยงานทุกภาคส่วนเข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญหา เช่น บริษัทแมงกานีสที่เข้ามาบำบัดน้ำเสียต้นทางกับชาวบ้าน

การที่ชุมชนริมคลองแม่ข่าลุกขึ้นมาพัฒนาและวางแผนการอยู่อาศัยในระยะยาวในพื้นที่สาธารณะ ส่งผลให้ชาวบ้านสามารถอยู่ในที่ดินเดิมได้โดยขยับบ้านขึ้นมาจากคลองแม่ข่า เปิดทางเดินเชื่อมต่อกันตั้งแต่หัวฟาย กำแพงงาม และฟ้าใหม่ แต่ชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่สามารถอาศัยอยู่ในที่ดินเดิม เพราะเป็นบริเวณแคบและเขตที่ดินริมคลองติดกับพื้นที่เอกชน ชาวบ้านจึงหาทางออกร่วมกัน โดยซื้อที่ดินของเอกชนในชุมชนหัวฟายให้บ้านเหล่านี้อยู่อาศัย

กระบวนการหาซื้อที่ดินใหม่และปรับปรุงที่อยู่อาศัยในที่เดิมจึงเกิดขึ้น กลุ่มปรับปรุงบ้านในที่ดินเดิมทั้งหัวฟายและกำแพงงามมีทั้งหมด 25 หลังคาเรือน กลุ่มที่ต้องซื้อที่ดินใหม่ 22 หลังคาเรือน ประจวบกับขณะนั้นมีโครงการบ้านมั่นคงของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ชุมชนจึงทำกระบวนการบ้านมั่นคงร่วมกัน ตั้งแต่การสำรวจข้อมูล ระบุข้อมูล ทาคณะทำงาน จัดทำโครงการ ต่อรองเรื่องที่ดิน ทำผังชุมชน และนำเสนอโครงการนับเป็นชุมชนแรกๆ ในเชียงใหม่ที่บ้านมั่นคงได้เข้ามาสนับสนุน และหลังจากนั้นมีการขยายการทำงานออกไปอีก 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนช่างฆ้อง ชุมชนอินทนิล และบ้าน 8 หลังย่านวัดเกต โดยมีทีมเครือข่ายฯ เป็นพี่เลี้ยงคอยให้ข้อมูลและช่วยจัดทำกระบวนการ

ในปี พ.ศ. 2547 กลุ่มเพื่อนร่วมงานขยายพื้นที่การทำงานเรื่องที่อยู่อาศัยโดยใช้บ้านมั่นคงเป็นเครื่องมือทำงาน และใช้ระบบการเรียนรู้แบบ “พี่

สอนน้อง” โดยชุมชนที่ได้รับงบประมาณและผ่านการทำกระบวนการบ้าน
มั่นคงมาก่อน เข้าไปถ่ายทอดประสบการณ์และให้คำแนะนำการจัดทำโครงการ
ทำให้ขยายพื้นที่ไปอีก 14 ชุมชน แม้มีปัญหาอุปสรรคหน้การเพราะท้องถิ่น
ยังไม่ยอมรับ แต่ด้วยการมีเป้าหมายเดียวกันทำให้ทุกคนในเครือข่ายฝ่าฟัน
ไปได้ และในปี พ.ศ. 2552 ได้ขยายการทำงานออกไปอีก 13 ชุมชน ครอบคลุม
เขตเทศบาลนครเชียงใหม่ รวมทั้งหมด 32 ชุมชน และได้ขยายการทำงาน
กับภาคีต่างๆ ในท้องถิ่นด้วย

ส่วนเรื่องคลองแม่ข่านั้น ชาวบ้านยังคงดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง และ
ชาวบ้านมีข้อเสนอเพื่อพัฒนาคลองแม่ข่ากับหน่วยงานท้องถิ่นดังนี้

1. ตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานรัฐ
เพื่อแก้ปัญหาให้ตรงจุด
2. ควรมีบ่อบำบัดน้ำเสียครอบคลุมครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาล
โดยส่งเสริมให้ความรู้ และผลักดันให้นำระบบบ่อบำบัดน้ำเสียตามรูปแบบของ
ชุมชนมาใช้อย่างทั่วถึง
3. มีการบังคับใช้กฎหมาย (เทศบัญญัติ) อย่างเข้มงวดในการปล่อย
น้ำเสียของสถานประกอบการ ร้านค้า และบ้านเรือน
4. นำน้ำธรรมชาติเข้ามาสู่คลองแม่ข่า เพื่อให้คลองแม่ข่าคืนสู่สภาพ
ตามธรรมชาติ
5. ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาลองแม่ข่า
และลำน้ำสาขา

ระบบที่เกิดขึ้นคือ ชุมชนร่วมกันทำงานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายในนาม
“เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่” มีการประชุมพูดคุยปรึกษาหารือ
กันทุกเดือน นี่คือผลจากการลุกขึ้นสู้เพื่อสิทธิที่อยู่อาศัยอย่างมีศักดิ์ศรีของ
ชาวคลองแม่ข่า ☺

ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตของย่านวัดเกต

อมรรัตน์ อนุวงศ์

ความเจริญของเมืองเชียงใหม่ พลกระทบสู่ชุมชนวัดเกต

คนที่ผ่านย่านวัดเกตไปมา และมองเห็นแต่อาคารร้านค้าด้านหน้า อาจเข้าใจว่าเป็นย่านการค้าขายเพียงอย่างเดียว แต่ความจริงแล้วย่านวัดเกตมีความพิเศษและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ดังนี้

ด้านกายภาพ อาคารบ้านเรือนสองข้างถนนเจริญราษฎร์ยังคงมีบ้านเก่าแก่ที่คงคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรมที่เจ้าของบ้านอนุรักษ์ไว้ และปรับเปลี่ยนกิจการให้เอื้อต่อเศรษฐกิจในปัจจุบัน ในลักษณะที่เรียกว่า “ของใหม่ก็เอา ของเก่าก็ปลະ” จนได้รับรางวัลพระราชทานอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมดีเด่น ประเภทชุมชนพื้นถิ่นประจำปี พ.ศ. 2548 จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2550

ด้านศาสนา ย่านนี้มีศาสนสถานหลักๆ ตั้งอยู่รวมกันถึง 4 ศาสนา คือ ศาสนาพุทธ มีวัดต่างๆ เช่น วัดเกตการาม วัดศรีโฆง วัดเซตุพน วัดฟ้าฮ่าม มีมัสยิดอัส-ตักวา และวัดซิกข์ ทั้งยังมีโบสถ์คริสต์มากกว่า 4 แห่ง ผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในย่านนี้ยึดหลักการทำงานร่วมกันภายใต้ผู้นำศาสนาทั้ง 4 ศาสนาอย่างเท่าเทียม มีความเคารพซึ่งกันและกัน จนนำมาซึ่งความสงบสุขของผู้คนในย่านนี้ตลอดมา

ด้านการศึกษา มีสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงอุดมศึกษานับสิบแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยพายัพ วิทยาเขตแก้วนครรัฐ โรงเรียนดาราวิทยาลัย โรงเรียนปรินส์รอยแยลล์วิทยาลัย โรงเรียนเชียงใหม่คริสเตียน โรงเรียนจิตต์ภักดีสอนศาสนาอิสลาม เป็นต้น

หน่วยงานที่ตั้งอยู่ในย่านนี้ มีมากมายหลายแห่ง เช่น สมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (สวท.) หน่วยงานของสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย หน่วยงานเอกชนที่ทำธุรกิจด้านสื่อและสิ่งพิมพ์ มูลนิธิบ้านสมานใจที่มีการแบ่งปันต่อผู้พิการทางสมอง กงสุลอังกฤษ สถาบันสอนภาษา ตลอดจนบริษัทร้านค้า ร้านอาหารที่ขึ้นชื่อเรื่องความอร่อย ที่อยู่ร่วมกันสลับกับบ้านพักอาศัย

ผู้คนที่ย้ายมาอยู่ในย่านนี้ยังคงมีความเป็นเครือญาติ หลายคนอยู่สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นบุกเบิก แม้จะมีอาชีพต่างกัน แต่ก็รู้จักและพบปะเจอกันอยู่ประจำทั้งที่โบสถ์ มัสยิด และวัด

ที่สำคัญที่สุด ย่านวัดเกตและพื้นที่เขตเมืองเก่าของเชียงใหม่เป็นย่านที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่อยู่สืบทอดกันมานานนับร้อยปี สืบสานและส่งทอดมรดกทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น มีวิถีชีวิตเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ พออยู่พอกิน จนสามารถกล่าวได้ว่า ย่านเหล่านี้เป็นย่านประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตของเมืองเชียงใหม่ หากได้รับการพัฒนาแบบไม่รู้เท่าทัน ใช้กระบวนการพัฒนาแบบเหมาโหลเหมือนที่อื่นๆ อาจกลายเป็นการพัฒนาเพื่อทำลายมากกว่าการสร้างสรรค์ ในที่สุดย่านวัดเกตและเมืองเชียงใหม่อาจกลายเป็นย่านประวัติศาสตร์ที่ตายแล้ว เพราะคนเชียงใหม่ต้องทิ้งถิ่นออกไปอยู่บ้านจัดสรรตามชานเมือง

จุดเริ่มต้นการรวมตัว

เริ่มจากประเด็นเมืองเก่า โดยทำงานผ่านกลุ่มกิจกรรมและกลุ่มทางสังคมในพื้นที่ 2 กลุ่ม คือ หนึ่ง “กลุ่มพิพิธภัณฑสถานและห้องกลองวัดเกต” เริ่ม

พิพิธภัณฑ์วัดเกตการาม

จากกลุ่มชาวพุทธดั้งเดิมในพื้นที่ที่ศรีท้าวัดเกตได้รวมตัวกันในชื่อ “กลุ่มฮักวัดเกต” เข้ามาพัฒนาวัดเกตและพัฒนากลุ่ม พร้อมกับงานก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนซึ่งเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2541 เริ่มจากการบูรณะซ่อมแซมอาคารเก่าแก่ภายในวัดที่เรียกว่า “โสภาเจ้าหลวง” หรือ “กุฎิหลวง” แล้วจึงริเริ่มก่อตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงของเก่าหายากที่กระจัดกระจายอยู่ในวัดเมื่อปี พ.ศ. 2542 ใช้ชื่อว่า “พิพิธภัณฑ์วัดสระเกต” ภายหลังชาวบ้านนำของเก่าที่ตัวเองเก็บไว้มาบริจาคให้พิพิธภัณฑ์ด้วย นอกจากนั้นยังมีการสอนตีกลองพื้นบ้านให้เยาวชนในชุมชน ได้แก่ กลองปี่จก กลองตีะตั้งโหนด และกลองสะบัดชัย กลองของวัดเกตเป็นกลองเก่าแก่ที่มีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่ มีการนำไปใช้ร่วมในพิธีแห่พระพุทธรูปสังขารทุกวันสงกรานต์โดยกลุ่มช่างตีกลองเก่าแก่ของวัดเกต

ส่วนกลุ่มที่สองคือ “กลุ่มเครือข่ายอาสาสมัครคนใจดีและธุรกิจในพื้นที่”

เป็นผู้ประกอบการธุรกิจและห้างร้านต่างๆ ในวัดเกต ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ คนรู้จักในชุมชน และเป็นกลุ่มผู้ประกอบการที่มีเครือข่ายกว้างขวาง มีศักยภาพในการประสานคน และสร้างการมีส่วนร่วมในการทำงานได้สูง

กระบวนการทำงาน

การทำงานประเด็นเมืองเก่าเริ่มต้นจากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลพื้นฐาน วิเคราะห์ฐานทรัพยากรและศักยภาพ เพื่อหาแนวทางการทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่ม และขยายการทำงานสู่กลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่

จัดเวที “ร่วมค้นหาของดีที่วัดเกต” เพื่อให้กลุ่มต่างๆ ได้แลกเปลี่ยนและประสานความร่วมมือกัน วางแนวทางและหาประเด็นร่วมในการทำงาน พัฒนาย่านวัดเกต โดยสรุปได้วางเป้าหมายร่วมกันคือ งานด้านการท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาให้ย่านวัดเกตเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ผ่านโครงการต่างๆ คือ

1. สนับสนุนพิพิธภัณฑ์วัดเกต ด้วยการแปลป้ายบอกเล่าเรื่องราวเป็นภาษาอังกฤษ
2. แผ่นพับแนะนำย่านวัดเกต
3. “ป้ายบ้านพูดได้” สำหรับบริการนักท่องเที่ยวในการศึกษาประวัติและความหมายของบ้านที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นบ้านที่โดดเด่นทางสถาปัตยกรรม และเก่าแก่ในยุคการค้าทางน้ำ
4. หนังสือนำเที่ยวเชิงลึก กำล่ำ นำแแล้ว แก้ววัดเกต ชื่อ *ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตของ... บ้านวัดเกต*
5. งานวิจัยเกี่ยวกับความคิดเห็นของชาวบ้านย่านวัดเกตด้านสิ่งแวดล้อมและการปรับปรุงสภาพแวดล้อม
6. การปรับปรุงซ่อมแซมวงซ็อง กลองหลวง ให้มีสภาพดีขึ้น เพื่อใช้ในการถ่ายทอดสู่เยาวชน และออกแสดงตามงานประเพณีของวัดเกตและ

งานประเพณีอื่นๆ ของเมืองเชียงใหม่

ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่

จากการกำหนดผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ (ปรับปรุงครั้งที่ 3) กำหนดผังการใช้ที่ดินของย่านวัดเกตและบริเวณรอบสี่เหลี่ยมคูเมืองให้เป็นพื้นที่สีแดง อันหมายถึงที่ดินประเภทพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก มีโครงการขยายถนนจาก 6 เมตร เป็น 20 เมตร โดยไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนา ไม่มีการแสดงข้อมูลอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ การสำรวจหาข้อมูลและเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้ไม่รอบด้าน และละเอียดประโยชน์ของประชาชนโดยรวม ชาวบ้านในย่านวัดเกต-ฟ้าฮ่าม รวมถึงชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการวางผังเมืองในครั้งนี้ ได้แก่ หนึ่ง ย่านนิมมานเหมินท์ สอง ย่านซอยวัดอุโมงค์ สาม วังสิงห์ ค่ำกาด เมืองใหม่สี่ กาดหลวง กาดเกล้าไย ช้างม่อย ราชวงศ์ ทำยวงวิชยานนท์ ไปรษณีย์ ท่าแพ ห้า เจริญประเทศ ศรีปิง เมืองเชียงใหม่ลำพูน และหก หุ่นโฮเต็ล เจริญเมือง บำรุงราษฎร์ ได้ร่วมกันคัดค้าน และเสนอให้เปลี่ยนสีผังเมืองรวมในย่านวัดเกตเป็นสีเหลืองทแยงขาว ซึ่งหมายถึงการอนุรักษ์เพื่อการอยู่อาศัย และยกเลิกโครงการขยายถนน โดยรวมกลุ่มกันดำเนินงานในนาม “กลุ่มรักษารั้วบ้านรั้วเมือง”

จุดเปลี่ยนสำคัญ

หลังจากชาวบ้านย่านวัดเกตทราบข่าวการกำหนดผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ของย่านวัดเกตเป็นสีแดง จึงเริ่มต้นตัวและติดตามข้อมูลข่าวสารมากขึ้น เนื่องจากคาดว่าต้องมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความสงบสุขของคนในย่านวัดเกตและเขตเมืองเก่า หลายคนห่วงใยผลกระทบที่จะมีต่อรุ่นลูกรุ่นหลาน ผู้คนย่านนี้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง พอใจในความเป็นอยู่อย่างธรรมชาติ ต้องการคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ และ

พร้อมที่จะเก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของย่านวัดเกต ทั้งอาคารบ้านเรือน ศิลปวัฒนธรรม และบรรยากาศความเป็นเมืองเก่าที่มี สิ่งแวดล้อมที่ดีให้คงอยู่สืบไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน จึงเกิดกระบวนการทำงาน ร่วมกัน ดังนี้

1. ชาวบ้านเข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นของประชาชนต่อการจัดวางผังเมืองฉบับนี้ ซึ่งจัดโดยกรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด มีผู้เข้าร่วมรับฟังประมาณ 50 คน นับว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรกว่าหกแสนคนในเขตประกาศใช้ผังเมืองนี้ ที่เวทีนี้ ชาวบ้านย่านวัดเกต-ฟ้าฮ่ามร่วมกันคัดค้านการใช้ผังเมืองรวมที่กำลังดำเนินการอยู่ในระยะที่ 2 จาก 18 ระยะ หลังจากกลุ่มชาวบ้านร่วมพูดคุยและวิเคราะห์กันว่าผังเมืองนี้จะส่งผลกระทบต่ออะไรบ้าง จึงเกิดแนวคิดที่จะจัดเวทีเพื่อระดมความคิดเห็นของชาวบ้านต่อผังเมืองฉบับนี้ และเป็นการเผยแพร่ข้อมูลเรื่องนี้ไปด้วย

2. จัดเวทีระดมความคิดเห็นชาวบ้านย่านวัดเกต-ฟ้าฮ่าม เพื่อแจ้งข้อมูลข่าวสารและระดมความคิดเห็นของชาวบ้านที่มีต่อผังเมือง จากเวทีนี้ ชาวบ้านหลายคนเข้าใจความหมายของการถูกกำหนดให้ย่านนี้เป็นสีแดง และมีมติในที่ประชุมว่า ขอคัดค้านและขอแก้ไขผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ (ปรับปรุงครั้งที่ 3) พร้อมมีรายชื่อแนบท้ายหนังสือยื่นคัดค้าน โดยส่งถึงนายกเทศมนตรีเทศบาลนครเชียงใหม่ กรมโยธาธิการและผังเมืองทั้งในระดับจังหวัดและส่วนกลาง ผู้ว่าราชการจังหวัด กรรมการสิทธิมนุษยชน มีการตั้งคณะทำงานของชาวบ้านย่านวัดเกต-ฟ้าฮ่ามขึ้นเพื่อทำงานร่วมกันโดยมีผู้ประสานงานกลุ่มที่เป็นคนกว้างขวาง มีหลักการและเหตุผล และเก่งหลายด้าน ทั้งด้านเอกสาร ข้อมูล และการสื่อสาร

3. เวทีสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับผังเมืองรวม และการไกล่เกลี่ยระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เริ่มด้วยผู้แทนจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติและชาวบ้านพาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันลงสำรวจพื้นที่ที่ชาวบ้านวัดเกต-ฟ้าฮ่าม เพื่อสัมผัสวิถีชีวิต ชมสถาปัตยกรรม

สภาพบ้านพัก
อาศัยบริเวณริม
แม่น้ำปิงย่าน
วัดเกตการาม

และของดีย่านวัดเกต

4. คณะทำงานจัดประชุมวางแผนการทำงานเรื่องผังเมืองในย่านวัดเกต-ฟ้าฮ่าม เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องผังเมืองแก่ประชาชน มีการแบ่งโซนการทำงานตามย่านถนนต่างๆ จัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อให้ข้อมูลลงไปถึงชาวบ้าน พร้อมกับสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้านเกี่ยวกับผังเมืองแบบนี้ ผังเมืองที่อยากได้ และรวบรวมรายชื่อเพื่อยื่นเสนอให้มีการแก้ไขของการใช้ประโยชน์ที่ดินย่านวัดเกต

5. รณรงค์ด้านสื่อ ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องผังเมืองแก่ประชาชนให้มากที่สุด ผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร แผ่นพับ ใบปลิว อินเทอร์เน็ต ป้ายคัดค้านการขยายถนน รายการ

วิทยุท้องถิ่น รายการเวทีสภาชาวบ้าน เวทีชาวบ้าน และสื่อรายการโทรทัศน์ ช่องต่างๆ

6. เวทีสัมมนาวิชาการ “อุ้งจำประสาคนเมืองเรียงผังเมืองอยู่ดีมีสุข” ครั้งที่ 1 โดยมีองค์กรภาคีร่วมจัด เช่น มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง เทศบาลนครเชียงใหม่ กลุ่มชาวบ้านย่านนิมมานา ซอยวัดอุโมงค์ มีประชาชนเข้าร่วมประมาณ 300 คน มีการระดมความต้องการให้อธิปไตยกรมโยธาธิการและผังเมืองพิจารณาแก้ไขการใช้ประโยชน์ที่ดิน การขยายถนน และข้อกำหนดผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่

7. จัดตั้งคณะทำงานของกลุ่มรวมกันทั้งหมด 7 ย่าน ใช้ชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มรักษาราชการเมือง” มีผู้ประสานงานคือ คุณวรวิมล ชัยรัตน์ โดยยึดหลักการทำงานสองข้อ คือ หนึ่ง เป็นการทำงานร่วมกันในรูปแบบอาสาสมัคร มีคณะทำงานจากตัวแทนทุกย่านถนนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ ภายใต้การอำนวยการของผู้นำศาสนา และสอง จัดโครงสร้างเป็นแบบการตัดสินใจร่วมกัน โดยให้คณะทำงานเป็นกลไกปฏิบัติ และทำหน้าที่กองเลขานุการในการจัดประชุม สรุปผลการประชุม จัดทำจดหมาย และอื่นๆ ตามที่ประชุมมอบหมาย

8. เวทีพมรองอธิปไตยโยธาฯ และคณะ เพื่อรับฟังข้อเรียกร้องของชาวบ้านย่านต่างๆ รวมถึงการยืนยันเรื่องขอบเขต สี และการใช้ประโยชน์ที่ดินย่านวัดเกต รวมถึงการเข้าร่วมประชุมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าฯ กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด เทศบาลนครเชียงใหม่

9. ได้รับร่างทบทวนผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่จากโยธาธิการและผังเมือง เพื่อปิดประกาศ 90 วัน โดยคณะกรรมการผังเมืองมีมติเห็นชอบในร่างทบทวนผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ (ปรับปรุงครั้งที่ 3) มีการนำรายละเอียดปิดประกาศ 90 วันขึ้นเว็บไซต์ และทางคณะทำงานกลุ่มรักษาราชการเมืองได้รับเอกสารปิดประกาศ 90 วันด้วย โดยมีรายละเอียดขององค์

ที่ทำการบริษัทบริติชเบอร์เนียว ที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในเขตภาคเหนือ

ประกอบคือ หนึ่ง ผังขอบเขตพื้นที่ในเขตผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ สอง ผังการใช้ประโยชน์ที่ดิน และสาม ผังแสดงโครงการคมนาคมขนส่ง

10. ในระยะเวลาปิดประกาศ 90 วัน มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียยื่นคำร้องคัดค้านการขยายถนนเส้นอื่นๆ อีก 35 สาย และขอเปลี่ยนแปลงข้อกำหนดในผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ฉบับปิดประกาศ 90 วัน ขณะเดียวกัน กลุ่มรักษ์บ้านรักษ์เมืองได้ร่วมกันพิจารณาร่างเทศบัญญัติเทศบาลนครเชียงใหม่เพื่อกำหนดใช้ในช่วงผังเมืองเป็นสุญญากาศ จนได้หนังสือตอบรับจากเทศบาลให้นำเสนอเข้าสภาเพื่อพิจารณาต่อไป

พัฒนาการของชาวบ้าน

ชาวบ้านย่านวัดเกตมีพัฒนาการที่น่าสนใจหลายประการ คือ

1. ชาวบ้านตื่นตัวและภาคภูมิใจในชุมชนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด
2. เกิดแนวทางอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ที่เกิดจากคน

ผลลัพธ์

1. การเชื่อมร้อยผู้คนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนในวงกว้าง สร้างการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาเมืองได้อย่างแท้จริง โดยมีหลากหลายหน่วยงานที่เป็นภาคีของย่าน วัดเกต ทั้งโรงเรียน มหาวิทยาลัย หน่วยงานราชการ เทศบาล หน่วยงานด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้านศิลปกรรม ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านสื่อสารมวลชนในเชียงใหม่ และจากที่อื่นๆ

2. หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องยอมรับกระบวนการทำงานของชาวบ้าน ย่านวัดเกต และยอมรับกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดผังเมือง เพื่อการพัฒนาเมืองเชียงใหม่อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่

3. ชาวบ้านสามารถรักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตของเมืองเชียงใหม่ไว้ได้ และเกิดเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน และเรียนรู้กระบวนการทำงานของกลุ่มรักษารักเมือง

เข้ามาศึกษากระบวนการพัฒนาพื้นที่พื้นที่หลังประสบภัย

นวัตกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนปลากะตักพัฒนาคือ การรวมกันของ คนยากคนจนที่ลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิ จนนำไปสู่การสร้างชุมชนใหม่ในพื้นที่ของรัฐ และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของภาคประชาชนโดยการสนับสนุนจากรัฐ

จากวันนั้นถึงวันนี้ วิถีชีวิตก็เปลี่ยนไป เรากลายเป็นชุมชนที่ชัดเจนขึ้น มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น มีความสามัคคีปรองดองกันมากขึ้น มีการเข้าร่วมกิจกรรมกับส่วนรวมในชุมชนอื่นอย่างสม่ำเสมอ เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต จัดกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ตั้งกองทุนหมุนเวียนและกองทุนเงินกู้เพื่อประกอบอาชีพของชาวชุมชน จนกระทั่งการมีบ้านมั่นคง เพื่อจะอยู่รวมกันทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมอย่างร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป

สามชุก ตลาดร้อยปี

ปรีดา คงแป้น

ตลาดสามชุกเกือบร้างเพราะการตัดถนน

ตลาดสามชุกเป็นตลาดห้องแถวไม้ริมแม่น้ำท่าจีน มีความเป็นอยู่ผสมผสานระหว่างคนไทยและคนจีน เป็นตลาดที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน เพราะเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของแม่น้ำท่าจีน ซึ่งการคมนาคมในอดีตส่วนใหญ่ใช้เรือเป็นหลักในการเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2480 ยังมีเรือแดงวิ่งระหว่างสามชุกถึงท่าเตียน ผู้โดยสารต้องค้างคืนบนเรือ เพราะใช้เวลาเดินทางประมาณ 20 ชั่วโมง

การเดินทางจากสามชุกไปกรุงเทพฯ ค่อยๆ เปลี่ยนไป คือในช่วงปี พ.ศ. 2505 ต้องนั่งเรือไปต่อรถที่ศรีประจันต์ ต่อมาปี พ.ศ. 2520 มีการตัดถนนสาย 340 กรุงเทพฯ-ชัยนาท จนแม่น้ำและเรือลดบทบาทลงเป็นลำดับ ทำให้ตลาดริมน้ำเริ่มซบเซา และมีการย้ายสถานที่ราชการออกไปจากตลาดสามชุก ตามการพัฒนาสมัยใหม่ ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ตลาดสามชุกจึงซบเซาอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นตลาดเก่าที่เสื่อมโทรมตามสภาพและกาลเวลา ผู้คนเริ่มย้ายออกไปหาที่ทำกินใหม่เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

ทุกข์ร่วมของชาวตลาดสามชุก

พื้นที่บางส่วนของตลาดสามชุกเป็นของกรมธนารักษ์ ซึ่งประชาชนเช่าอาศัยอยู่ เมื่อเป็นตลาดเก่า อาคารไม้เสื่อมโทรม ทำให้กรมธนารักษ์ต้องการพัฒนาเป็นอาคารพาณิชย์ เมื่อปี พ.ศ. 2529 กรมธนารักษ์จะพัฒนาตลาดสามชุกโดยการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์จำนวน 87 หลัง เริ่มตั้งแต่ตั้งรั้วถอนศาลเจ้าพ่อหลักเมืองออกไป ชาวบ้านจึงรวมตัวกันไม่ให้ความร่วมมือกับกรมธนารักษ์

ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 กรมธนารักษ์จึงปรับผังลดลงเหลือ 85 คูหา เพื่อคงบริเวณศาลเจ้าไว้ แต่ชาวบ้านขอชะลอการปลูกสร้างออกไปมีกำหนด 10 ปี ด้วยเหตุผลว่าเศรษฐกิจไม่อำนวย

ปี พ.ศ. 2542 กรมธนารักษ์มีโครงการปรับปรุงที่ดินบริเวณตลาด โดยปรับผังอาคารบริเวณตลาดสามชุกเป็นอาคารพาณิชย์ 3 ชั้น จำนวน 82 คูหา เพื่อให้รายได้เข้ารัฐ ชาวบ้านแบ่งเป็นสองฝ่าย ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย สาเหตุจากเรื่องเศรษฐกิจที่บางคนมีความพร้อม แต่บางคนไม่พร้อม ที่สำคัญในระยะแรกคือ นายพงษ์วิน ชัยวิรัตน์ นายกเทศมนตรีเทศบาลสามชุก ที่เห็นด้วยกับการรื้อตลาดเก่าเพื่อสร้างใหม่ ส่วนกลุ่มที่ออกมาคัดค้านและท้วงติงจนทำให้เกิดการทบทวนคือผู้อยู่อาศัยในซอย 1 มีผู้หญิงเป็นแกนนำ โดยการท้วงติงเป็นไปในการทำงานปรึกษาหารือด้วยท่าที่เป็นพี่เป็นน้อง

ท่ามกลางความเห็นที่แตกต่างกันของชาวตลาดสามชุกในระยะนั้น ชาวตลาดสามชุกใช้วิธีการหาความรู้จากภายนอก โดยในเดือนกรกฎาคม 2544 ชาวสามชุกได้เชิญ ดร.สมเกียรติ อ่อนวิมล ซึ่งเป็นคนดั้งเดิมของที่นี่ และดำรงตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภามาร่วมประชุมปรึกษาหารือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นที่ประชุมมีมติ “อนุรักษ์ตลาดสามชุก” ตามข้อเสนอแนะของ ดร.สมเกียรติ ซึ่งสอดคล้องกับความรู้สึกของคนสามชุกหลายคนอยู่แล้ว

ต่อมามีการแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกชุดแรกขึ้น โดยนายพงษ์วิน ชัยวิรัตน์ เป็นประธาน มีคนในชุมชนและผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ

ระดมความคิดเพื่อฟื้นฟูเมืองเก่า

หลากหลายอาชีพ ทั้งที่ยังอาศัยอยู่ในสามชุกและย้ายออกไปแล้ว ร่วมเป็นคณะกรรมการพัฒนาตลาดสดแรก โดยมีเป้าหมายที่จะรักษาสภาพเดิมของตลาดไว้ และส่งเสริมเศรษฐกิจของตลาดให้ดีขึ้น คณะกรรมการแบ่งเป็น 4 ฝ่าย คือ ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายพัฒนาและปรับปรุงตลาด ฝ่ายเศรษฐกิจ และฝ่ายพัฒนาการท่องเที่ยว จากนั้นมีการประชุมคณะกรรมการหลายครั้ง แต่การฟื้นฟูตลาดยังไม่เกิดผล มีแต่การจัดงานประเพณีต่างๆ ร่วมกัน จนหลายคนเกิดความท้อแท้ และในที่สุดการดำเนินงานก็ชะลอลง

ค้นหาจุดอ่อน กระตุ้นด้วย “คำถาม”

เมื่อทีมงานมูลนิธิชุมชนไทเริ่มปรึกษาหารือและหาข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ที่จะขับเคลื่อนงานได้ข้อมูลจากพี่ตูน (มณฑา อัจฉริยกุล) จึงเดินทาง

ไปดูสภาพทางกายภาพของตลาด และพบกับคณะกรรมการตลาดเพื่อบอก
เล่าจุดประสงค์ของเรา หลังจากเห็นว่าคณะกรรมการตลาดสามชุกให้ความสนใจ
สนใจ ทีมจัดระบบชุมชนจึงเริ่มทำงาน

การจัดระบบชุมชนที่ตลาดสามชุก มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการสนามคือ
ทับทิม และมีอำนาจ โชคดี หรือคนอื่นมาช่วยลงพื้นที่บ้างเป็นระยะ การ
ตัดสินใจเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมใช้การตัดสินใจร่วมกันเป็นทีม ผ่านการ
หารือกับพี่ๆ ที่มีประสบการณ์ คือ พี่แอ๊ด (ศรีนพร พุ่มมณี) พี่ดุก (พิชยา
แก้วขาว) พี่ตุ่น และมีอาจารย์พรรณงาม เกษธรรมสาร เป็นทีมติดตาม
ประเมินผล

ทับทิมมีหน้าที่ลงพื้นที่ และนำข้อมูลของพื้นที่มาเล่าให้ทีมฟังว่า ใน
พื้นที่ที่มีความเคลื่อนไหวอะไรบ้าง มีเรื่องอะไรที่น่าสนใจ ข้อมูลที่เราได้รับคือ
คณะกรรมการตลาดมีความหลากหลาย ทั้งครู ข้าราชการบำนาญ แม่ค้า
คนรุ่นใหม่ นักธุรกิจ ชาวบ้านทั่วไป ฯลฯ มีกิจกรรมประเพณีที่จัดโดยคณะ
กรรมการเป็นระยะ มีการประชุมคณะกรรมการเรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูตลาด
มาแล้วหลายครั้ง ประชุมกันเป็นปีแล้วแต่ไม่มีความคืบหน้า ตอนนั้น
กรรมการหลายคนเริ่มท้อแล้ว

“เราประชุมกันเป็นสิบครั้งก็ไม่มีอะไรเคลื่อนไหว จนเบื่อแทบจะพับ
โครงการไปเลย ทุกคนไม่มีประสบการณ์ อยากจะอนุรักษ์แต่จะอนุรักษ์
ตรงไหนก็ไม่รู้ ขาดความชัดเจนเหมือนพายเรือในอ่าง ไม่รู้จะไปไหน เราได้
แต่คิด แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร ไม่รู้กระบวนการการจัดการ”

ทีมงานวิเคราะห์ว่า เนื่องจากคณะกรรมการตลาดสามชุกไม่มีประสพ-
การณ์การทำงานร่วมกัน เพราะมีแต่การประชุมทางความคิด ไม่มีปฏิบัติการ
(No Action) จึงหาวิธีทำให้คณะกรรมการตลาดสามชุกเกิดกระบวนการ
เรียนรู้จากภายนอก โดยชวนไปร่วมสัมมนากระบวนการฟื้นฟูเมืองเก่าที่
โรงแรมเวียงใต้ พร้อมทั้งจัดให้ลงพื้นที่ศึกษาดูงานย่านเมืองเก่าท่าพระ
อาทิตย์และย่านแพร่งภูธร ที่กรุงเทพฯ

แต่หลังจากดูงานแล้ว คณะกรรมการตลาดสามชุกก็ยังคงคิดไม่ออกว่าจะเดินหน้าต่ออย่างไร ตลาดสามชุกเป็นตลาดที่เคยรุ่งเรืองถึงขั้นต้องยื่นขายของบนเก้าอี้ แต่ขณะนั้นซบเซาจนต้องนอนขาย ทำให้ชาวสามชุกพยายามคิดหาหนทางให้เศรษฐกิจของตลาดดีขึ้นบ้าง แม้หลายคนเห็นว่าลายไม้และสถาปัตยกรรมของสามชุกสวยงาม ควรอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานได้เรียนรู้ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่มั่นใจว่าจะมีคุณค่ามากพอที่จะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาชื่นชม

เมื่อการศึกษาข้อมูลชุมชน การเรียนรู้ชุมชน และการทำความเข้าใจระหว่างนักจัดระบบชุมชนและคณะกรรมการตลาดเดินหน้ามาได้ระยะหนึ่งแล้ว นักจัดระบบชุมชนก็ค้นพบว่า ชาวสามชุกมีความพร้อมทางเศรษฐกิจ มีความตั้งใจที่จะอนุรักษ์ตลาดสามชุก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีกลุ่มคนดั้งเดิมที่ผูกพันกับตลาดสามชุกเป็นอย่างมาก แต่ชาวสามชุกยังไม่มีวิธีการดำเนินงานที่ชัดเจน และสิ่งสำคัญคือ ยังไม่ไว้วางใจองค์กรพัฒนาเอกชนที่ลงมาทำงานในพื้นที่ เพราะกระแสที่รัฐบาลมีต่อองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นไปในด้านลบ

ทีมงานวิเคราะห์ว่า หากไม่มีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมร่วมกันก็จะไม่ยังเกิดความไว้วางใจระหว่างกัน นักจัดระบบชุมชนจึงกระตุ้นและสนับสนุนให้มีการประชุมใหญ่ของชาวตลาดสามชุก เพื่อระดมความคิดเห็นต่อแนวทางการฟื้นฟูตลาดสามชุก และเป็นการแนะนำตัว เปิดตัวมูลนิธิชุมชนไทต่อชาวตลาดสามชุกอีกทางหนึ่ง โดยทีมงานทั้งหมดเข้าร่วมประชุมด้วย และเริ่มการทำงานกับชาวสามชุกโดยใช้ “คำถาม” เพื่อให้คิดร่วมกัน

เวทีประชาคมเพื่อระดมความคิดเห็นต่อแนวทางการฟื้นฟูตลาดสามชุกมีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก พูดได้ว่ามากันทุกหลังคาเรือน กระบวนการในที่ประชุมมีการตั้งคำถามถึงความต้องการอนุรักษ์ตลาด และให้มีการยกมือลงมติยืนยันการ “ไม่ยอมรี้อตลาดสามชุก” อีกครั้ง เพื่อเป็นการทบทวนความทรงจำ สร้างความมั่นใจร่วมกัน และกระตุ้นการมีส่วนร่วม

เมื่อตั้งคำถามว่า “หากต้องการอนุรักษ์ตลาดสามชุกไว้ คิดว่าต้องทำ

ประชุมชาวตลาดสามชุก

เรื่องอะไรบ้าง” จึงมีการระดมความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง และสรุปได้ 13 ข้อ ดังนี้

1. ร่วมกันจัดระเบียบตลาดให้นำเดิน นำซื้อ
2. ระดมกำลังในการจัดการขยะ ดูแลรักษาความสะอาดต่อระบายน้ำ
3. อนุรักษ์บ้านและอาคารโบราณ โดยปรับปรุงจากสภาพบ้านเดิม
4. ไปศึกษาดูงาน “บ้านพิพิธภัณฑน์” เพื่อหาแนวทางและแนวคิดในการพัฒนา
5. พัฒนาจุดท่องเที่ยวชมวิวเพื่อศึกษาวิถีชีวิตริมน้ำ
6. ทำทางเดินริมน้ำและเขตเลี้ยงปลาหน้าตลาด
7. สร้างเอกลักษณ์ของตลาดเช้าและตลาดเย็น
8. ส่งเสริมการออกกำลังกายเพื่อดูแลสุขภาพ
9. จัดงานประเพณีวันสงกรานต์ และระดมภาพประวัติศาสตร์
10. ดึงผู้สูงอายุเข้ามาร่วมศึกษาและให้ความรู้เชิงประวัติศาสตร์
11. ประชาสัมพันธ์เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว

12. ระดมเพื่อจัดตั้ง “กองทุนอนุรักษ์พื้นฟูบ้านที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม”

13. ประสานกับกรมธนารักษ์เพื่อเสนอแนวทางอนุรักษ์ของชุมชน หลังจากนั้นมีการตั้งคำถามว่า “ควรทำกิจกรรมอะไรร่วมกันเป็นกิจกรรมแรก” เพราะไม่สามารถทำทุกอย่างพร้อมกันได้ คำตอบคือ การทำความสะอาดตลาดร้อยปีและกวาดหยากไย่ในแผงมุมในตลาด เพื่อให้ตลาดน่าเดินน่าซื้อ และถามต่อไปว่า “จะทำเมื่อไหร่” จึงมีการกำหนดวันที่ 30 มีนาคม 2546 และในวันที่ 27 มีนาคม 2546 มีการประชุมคณะกรรมการเพื่อวางแผนการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ทั้งกิจกรรมแรกและวางแผนรายละเอียดของกิจกรรมทั้ง 13 ข้อ

นักจัดระบบชุมชนถือว่ากระบวนการระดมความคิดเห็นจากเวทีใหญ่เป็นกระบวนการ “จัดทำแผนชุมชน” และ “ทำประชาคมতিของชาวสามชุก” ไปพร้อมกัน บทบาทของนักจัดระบบชุมชนคือกระตุ้นให้เกิดการทำกิจกรรมอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรมและต่อเนื่อง โดยตั้งคำถามเพื่อกำหนดกิจกรรมแรกร่วมกัน การทำความสะอาดตลาดร้อยปีจึงเป็น “ก้าวแรก” ที่สำคัญของการทำกิจกรรมรวมกลุ่ม ซึ่งมีนัยมากกว่ากิจกรรมอื่นๆ ที่ทำกันมา เพราะมีทั้งการวางแผนร่วมกัน แบ่งงานกันทำ และสรุปบทเรียนร่วมกันหลังทำกิจกรรมแล้วเสร็จ

ก้าวที่มั่นคงของชาวสามชุก การเรียนรู้ท่ามกลางการทำเป็นทีม

การจัดกิจกรรมทำความสะอาดตลาด และร่วมกันกวาดหยากไย่ในแผงมุม เป็นกิจกรรมแรกที่คนในตลาดออกมาช่วยกันทำ ทีมงานสังเกตเห็นว่าเจ้าของบ้านแต่ละหลังออกมาทำความสะอาดเฉพาะบ้านตนเอง ส่วนพื้นที่ส่วนกลางมีเจ้าหน้าที่เทศบาลมาช่วยทำ ทั้งนี้เพราะชาวตลาดสามชุกเป็นคนชั้นกลางที่ฐานะค่อนข้างดี จึงไม่เคยออกมาลงแรงงานร่วมกัน

หลังจากนั้นมีการชวนกันสรุปบทเรียนการทำกิจกรรม โดยช่วยกันประเมินจุดอ่อนจุดแข็ง และเขียนขึ้นกระดาน เพื่อให้คณะกรรมการเรียนรู้

ระบบการทำงาน การประเมิรร่วมกันเป็นไปแบบสบายๆ ไม่เข้มงวด เนื่องจากเป็นครั้งแรกของคณะกรรมการสามชุก ผลออกมาเป็นที่พอใจของทุกคนว่า ตลาดสะอาดขึ้น และทีมงานพยายามชี้ให้เห็นว่า การแก้ปัญหาตลาดสามชุก ทุกคนต้องร่วมกันคิดร่วมกันทำ การทำความสะอาดจึงเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับการฟื้นฟูพัฒนาตลาดโดยตรง

มีการตั้งคำถามว่า “จะทำกิจกรรมอะไรร่วมกันอีก” โดยเน้นย้ำให้แต่ละกิจกรรมที่จะทำต่อไปให้มีการประชุมหารือกันก่อน มีการแบ่งงานกัน และให้หาโอกาสสรุปทเรียนร่วมกันทุกกิจกรรม

หลังจากนั้นมีการริเริ่มคิดค้นเรื่องอาหารดั้งเดิม และการจัดทอดผ้าป่าขยะที่โรงเรียนสามชุกรัตนโกศารามเพื่อถวายพระพยอม ทีมงานเห็นว่าควรเข้าไปหนุนกิจกรรมเพื่อยกระดับสู่การปรับปรุงตลาดอย่างเป็นรูปธรรม ระหว่างนั้นทั้งคณะกรรมการและชาวตลาดสามชุกหลายคนยังไม่มั่นใจว่าจะมีคนมาเที่ยวตลาดหรือไม่ ซึ่งทีมงานยืนยันว่าตลาดมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แต่การทำให้คนในสังคมได้รู้และมาเที่ยวตลาดต้องช่วยกัน ทีมงานได้เข้าไปร่วมคิดกิจกรรมมากขึ้น จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ที่หลากหลายขึ้น คือ

งานสงกรานต์ ภาคกลางวันมีการจัดกีฬาพื้นบ้าน การก่อเจดีย์ทราย ทีมงานประสานให้สถาปนิกชุมชนถ่ายภาพมุมต่างๆ ของบ้านเรือนและสถาปัตยกรรมของตลาดสามชุกมาจัดแสดงในงาน ชาวสามชุกมามุงดูนิทรรศการภาพถ่าย และเริ่มเห็นว่าบ้านเก่าของตนมีความสวยงามอยู่มาก ภาพถ่ายที่แสดงจึงช่วยตอกย้ำว่า “บ้านเก่าของสามชุกสวยงามแน่นอน” และเป็นคำตอบที่ทำให้เชื่อมากกว่าคำอธิบายใดๆ

ภาคกลางคืน ทีมงานกระตุ้นให้คณะกรรมการระดมภาพเก่ามาจัดทำเป็นสไลด์โชว์ในงาน “ภาพเก่าเล่าขานตำนานสามชุก” มีการเล่าเรื่องราวสามชุกในอดีตโดยผู้สูงอายุ ทั้งจากภาพเก่าและความทรงจำ แต่ละคนช่วยกันเล่า ช่วยกันถาม ช่วยกันเติมเต็ม กิจกรรมคืนนั้นได้รับความสนใจจาก

ชาวสามชุกเป็นอย่างมาก เสร็จจากงานนี้ ทีมงานลงพื้นที่เพื่อประเมินความรู้สึกและความคิดของชาวสามชุกอย่างไม่เป็นทางการ พบว่าพวกเขารู้สึกภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์และมรดกอันล้ำค่าของบ้านตัวเองมากขึ้นอย่างชัดเจน

เมื่อถึงจุดนี้ ทีมงานประเมินว่า “การจุดประกายในใจคนสามชุกติดขึ้นแล้ว” และชาวสามชุกต้องยกระดับกิจกรรมของตัวเองอย่างต่อเนื่องแน่นอน ดังนั้นกิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังๆ จึงเป็นกิจกรรมที่คณะกรรมการและชาวสามชุกช่วยกันคิดค้นและร่วมกันทำอย่างมีความสุข เช่น

กิจกรรมอาหารอร่อยดีที่สามชุก จัดในช่วงวันหยุดปลายปี โดยมี การออกร้านจำหน่ายอาหาร และประสานเวทีลูกทุ่งมุ่งสู่ตอนเจดีย์มาเปิดการแสดง มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวตลาดได้ออกมาพบปะสังสรรค์กัน ปิดครัวพากินข้าวหน้าอำเภอร่วมกัน เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจและสร้างความสามัคคี การจัดงานประสบความสำเร็จเกินความคาดหมาย

งานปีต่อมาจัดเวทีโดยใช้การแสดงของนักเรียนในเขตเทศบาล มีวัตถุประสงค์ให้ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดงาน ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 พัฒนาเป็นงาน “อร่อยดีกินฟรีทั้งตลาด ปราศจากแอลกอฮอล์” เกือบทุกร้านทำอาหารเลี้ยงนักท่องเที่ยวตั้งแต่เวลา 17.00 น. โดยคณะกรรมการจำหน่ายซามที่ระลึกเพื่อใช้รับประทานอาหาร เป็นการรณรงค์งดการใช้โฟมและถุงพลาสติก

หนุนเสริมทักษะความรู้ ดูงาน สัมมนา

สำหรับแผนการฟื้นฟูด้านกายภาพของชุมชน ทีมสถาปนิกชุมชนเข้ามาหนุนช่วยการทำมาสเตอร์แพลน โดยเจ้าของบ้านแต่ละหลังมีส่วนร่วมในการจัดทำ ร่วมกันตัดสินใจว่าสิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงอาคารต่อไป

มีการชักชวนกันไปดูงานในพื้นที่ต่างๆ อาทิเช่น “ตลาดดอนหวาย” ดู

ปั่นจักรยานเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรชามหาราชินี

การค้าขายที่เป็นระเบียบ มีบรรจุกุภัณฑ์ของสินค้าที่ดี และแวะเยี่ยมชม “บ้านพิพิธภัณฑ” ของเอนก นาวิกมูล ทำให้เปลี่ยนแนวคิดจากเดิมที่จะรวบรวมของเก่ามาแสดงไว้ที่บ้านขุนจันทน์ มาเป็นแนว “ตลาดมีชีวิต พิพิธภัณฑมีชีวิต” คือใช้ตลาดทั้งหมดเป็นที่จัดแสดงเรื่องราวของชุมชน “เมืองโบราณจังหวัดสมุทรปราการ” ได้เห็นวิธีอนุรักษ์สถาปัตยกรรม “พิพิธภัณฑเขยี่สาร” จังหวัดสมุทรสงคราม ได้เห็นวิธีการทำงานและการจัดวางสิ่งของที่แสดงไว้เป็นหมวดหมู่ ทำให้เกิดแนวคิดอยากให้ตลาดสามชุกนำของเก่าที่มีคุณค่ามาจัดแสดงในแต่ละบ้านอย่างชัดเจน ที่ “ชุมชนแหลมรุ่งเรือง” และ “ถนนยมจินดา” เทศบาลเมือง จังหวัดระยอง ได้เห็นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และเห็นวิธีการซื้ออาหารโดยใช้คูปอง เป็นแรงบันดาลใจในการใช้คูปองในตลาดสามชุก

เป็นเจ้าของจัดประชุม 12 เมืองนำร่อง ทำให้ได้ประสบการณ์ในการจัดงาน และรู้ปัญหาที่แตกต่างกันไปของแต่ละเมือง เกิดความชัดเจนใน

เป้าหมายการทำงานเพื่อมุ่งสู่ความเป็นเมืองน่าอยู่

เข้าร่วมเวทีรวมพลังชุมชน พลังท้องถิ่นทั่วประเทศ ที่โรงแรมปรีณัฐ พาเลซ มีการนำเสนอผลงานของชาวสามชุก และจัดเพลงอีแซวไปแสดงบนเวที ทำให้สามชุกตลาดร้อยปีเป็นที่รู้จักของเครือข่าย

คณะศึกษาดูงานจากเทศบาลนครเชียงใหม่จำนวน 300 คน มาเยี่ยมชมตลาดสามชุก เทศบาลตำบลสามชุกต้อนรับคณะศึกษาดูงานโดยนำคู่มือมาใช้เป็นครั้งแรกเพื่อกระจายรายได้สู่ร้านค้า ปรากฏว่ามีผู้คนออกมาซื้ออาหารกันเป็นจำนวนมาก จึงส่งผลให้เกิด “โครงการอร้อยกันวันพุธ”

โครงการอร้อยกันวันพุธ เชิญนายทรงพล ทิมาศาสตร์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุพรรณบุรีเป็นประธาน มีการนำคู่มือขายให้แก่หน่วยงานในท้องถิ่น ธนาคาร และร้านค้าต่างๆ เพื่อกระตุ้นให้คนมาเที่ยวตลาดสามชุก คณะกรรมการพัฒนาตลาดสามชุกเชิงอนุรักษ์ได้ระดมแม่ค้ามีฝีมือแต่ดั้งเดิมให้ออกมาทำของขาย แรกๆ ก็ไม่มีใครกล้าทำ แต่คุณพงษ์วินบอกกว่า ถ้าเหลือเขาจะซื้อเอง พอทุกคนเชื่อใจ ก็ร่วมมือกันทำของขาย เริ่มแรกบางร้านขายอาหารไม่หมด คณะกรรมการก็ช่วยกันซื้อกลับบ้าน โดยกำหนดว่าจะประทับ-ประคองกันไปสัก 2-3 เดือน ต่อจากนั้นก็ใช้ความสามารถกับคุณภาพของตัวเอง

กิจกรรมนี้ทำให้การค้าขายในตลาดสามชุกเริ่มมีชีวิตชีวาขึ้นอย่างชัดเจน เป็นกำลังใจให้คณะกรรมการทำงานต่อ ผู้สูงอายุที่มีฝีมือต่างก็ช่วยกันสร้างผลิตภัณฑ์อาหารโบราณ อาทิ เกงบวณแม่ระเบียบ หมี่กรอบป่าเทพสุตรส้มซ่า ซึ่งป่าเทพทำกันทั้งครอบครัว แล้วแต่งตัวสวยมาขายเอง ยำหัวปลีพื้มะลิ ออกมาแป็บเดียวหมดทะเลมัง คนรุ่นใหม่ก็มาสร้างผลิตภัณฑ์มากมาย ทั้งแปะก๊วย ลูกหลานในน้ำเชื่อม และขนมอื่นๆ จนแนวถนนเลียบบนที่คับคั่ง

พอตลาดติด เลยชวนกันขยายเป็นงาน ยังไม่หยุดวันอาทิตย์อีกหนึ่งวัน รสชาติและคุณภาพอาหารทำให้ตลาดคึกคักจนถึงปัจจุบัน เกิดบรรยากาศของความสุข สนุกสนาน และกระตุ้นเศรษฐกิจให้ดีขึ้นเห็นผลทันตา

จังหวะการทำกิจกรรมให้ไปในทางเดียวกัน โดยยึดหลักให้ชุมชนคิดเอง ทำเอง บริหารจัดการเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการสรุปทบทวน เพื่อให้ชุมชนเห็นจุดอ่อนจุดแข็งของตนเอง รวมทั้งสร้างความเชื่อมั่นและขวัญกำลังใจร่วมกันเป็นระยะ ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ร่วมกันทำการ “ปลูกบ้าน สร้างชุมชน” และเป็น “กระบวนการเรียนรู้ท่ามกลางการทำ” ทั้งของชุมชนและทีมที่ลงทำงานในพื้นที่ทุกคนอย่างแท้จริง

เจ้าพ่อหลักเมืองสามชุก ก็พึ่งทางจิตวิญญาณของคนสามชุก

คนสามชุกนับถือเจ้าพ่อหลักเมืองสามชุกอย่างยิ่ง เป็นศูนย์รวมใจของคนที่นี่ ทุกครั้งที่มีปัญหาและประสงค์จะให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จะมีการบนบานเจ้าพ่อหลักเมืองสามชุก

ที่สามชุกจัดงานงิ้วปีละสองครั้ง คืองานงิ้วประจำปีเหมือนที่อื่นๆ และงานงิ้วแก้บนเจ้าพ่อหลักเมือง งานงิ้วประจำปีนั้นจัดกันมานานแล้ว แต่งานงิ้วแก้บนจัดขึ้นในช่วง 20-30 ปีมานี้ เนื่องจากเกิดเหตุเพลิงไหม้บ่อยครั้งมาก ผู้คนหวาดผวากันนอนไม่หลับ ต้องแก้ปัญหาโดยมีอาสาสมัครดูแลตลอดคืน มีการทำบุญตลาตและบนบานให้เจ้าพ่อคุ้มครองตลาตให้อยู่กันอย่างมีความสุข และการจัดงานงิ้วแก้บนขึ้น “เชื่อว่าสามชุกมีวันนี้ได้ เพราะเจ้าพ่อหลักเมืองสามชุกเป็นส่วนหนึ่งที่ลดบันดาลให้ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้น ไม่ว่าจะป็นจังหวะหรือโอกาสในการดำเนินการ บางเรื่องดูเหมือนไม่มีทางออกแล้ว แต่ก็มีเหตุการณ์ที่เหนือความคาดหมาย ทำให้เราผ่านมาได้”

เมื่อก่อนตลาตสามชุกมีการไหว้พระจันทร์หลายบ้านแต่ต่างคนต่างไหว้ ระยะเวลาหลังการไหว้พระจันทร์หายไปเพราะไม่มีใครจัด คณะกรรมการตลาตเห็นว่าเป็นประเพณีโบราณที่หายไปจากสามชุกแล้ว ต้องการฟื้นฟูให้อยู่ต่อไป จึงจัดงานไหว้พระจันทร์ขึ้น “สาเหตุที่พวกเราจัดงานไหว้พระจันทร์ เพราะต้องการฟื้นฟูทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยเกิดขึ้นในสามชุกให้กลับมาเหมือนเดิม ทั้งยังได้สืบสานวัฒนธรรมจีน” การจัดงานนี้เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้ผู้สูงอายุ

จัดงานรำวงย้อนยุค

และทำคนรุ่นใหม่มีโอกาสเรียนรู้ประเพณีด้วย ทุกประเพณี ทุกกิจกรรมที่จัด บ่งบอกถึงการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดั่งมลงในผู้ปฏิบัติ ที่ใช้ “รูปธรรม” นำใจ

รางวัลแห่งความสำเร็จ

วันที่ 11 ธันวาคม 2552 ชุมชนสามชุกร่วมกันจัดงานรับรางวัล “อนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมภาคพื้นเอเชียแปซิฟิก” จากยูเนสโก โดยเรียนเชิญนาย อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นายกรัฐมนตรี มาร่วมรับมอบรางวัลจาก นางมอลรี ลี ผู้แทนของยูเนสโก มีสื่อมวลชนตามขบวนนายกรัฐมนตรีมาเป็นจำนวนมาก และได้นำไปออกรายการ “เชื่อมั่นประเทศไทยกับนายกฯ อภิสิทธิ์” ทำให้คนรู้จักสามชุกตลาดร้อยปีมากยิ่งขึ้น

การเสด็จเยี่ยมเยียนตลาดสามชุกของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ยิ่งทำให้ชาวสามชุกปลาบปลื้มและภาคภูมิใจอย่าง

มาก รวมถึงการเยี่ยมชมของบุคคลสำคัญในบ้านเมืองอีกมากมาย

การทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมและต่อเนื่องทำให้คนสามชุกค่อยๆ มั่นใจ ภูมิใจในความสำเร็จของตนเอง ซึ่งอาจารย์พรพรรณม เเงาธรรมสาร ให้ความ เห็นว่า เป็นกระบวนการที่ทำให้ชาวสามชุก “เรียนรู้ตนเองท่ามกลางสังคมใหญ่” ซึ่งดูได้จากกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในด้านดีเรื่อยมาเป็นระยะ

ยื่นหยัดกลางกระแสการเมืองแนวตั้ง

ปี พ.ศ. 2546 มีการเลือกตั้งนายกเทศมนตรีตำบลสามชุกอีกครั้งตาม วาระ คณะกรรมการตลาดเห็นว่านายพงษ์วิน ชัยวิรัตน์ ควรลงสมัครรับ เลือกตั้งอีกรอบ เพื่อให้การดำเนินงานของสามชุกตลาดร้อยปีเดินหน้าต่อ โดยมีเทศบาลเป็นผู้หนุนช่วย แต่ท่ามกลางกระแสการเลือกตั้งท้องถิ่นที่ เชื่อมโยงกับการเมืองระดับชาติ และขอบเขตของเทศบาลตำบลสามชุกใน ขณะนั้นมีพื้นที่ถึง 18 ตารางกิโลเมตร มีชุมชนทั้งสิ้น 14 ชุมชน การ ดำเนินงานที่ให้น้ำหนักกับชุมชนตลาดสามชุกมากเกินไป ทำให้นายพงษ์วิน ไม่ได้รับเลือกเป็นนายกเทศมนตรี

การไม่ได้รับเลือกตั้งเป็นนายกเทศมนตรี ท่ามกลางความพยายาม ฟื้นฟูตลาดเก่าร้อยปีที่กำลังดีขึ้นตามลำดับ ทำให้คณะกรรมการตลาด สามชุกและผู้อาศัยในตลาดจำนวนมากรู้สึกท้อแท้ หลายคนถึงกับร้องไห้ อยากรีไทม์ หลังจากนั้นราวหนึ่งเดือนความรู้สึกดังกล่าวก็หายไป เพราะ ความผูกพันและความเป็นเจ้าของทำให้การฟื้นฟูตลาดสามชุกเดินหน้าต่อไป

ช่วงที่คณะกรรมการรู้สึกท้อถอยนั้น ทีมนักจัดระบบชุมชนได้ติดตาม ประเมินความรู้สึกอย่างใกล้ชิด และเห็นร่วมกันว่า “กลุ่มคนที่ร้องไห้เสียใจ กับท้องถิ่นของตนเองจะไม่ทอดทิ้งท้องถิ่น พวกเขาเพียงต้องการเวลา สำหรับทบทวน” จึงทิ้งช่วงเวลาในการชวนทำกิจกรรมต่างๆ ระยะหนึ่ง

แนวทางที่แตกต่างกันระหว่างผู้บริหารท้องถิ่นชุดใหม่กับคณะ กรรมการตลาดสามชุกคือ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับการทำงาน

แบบสั่งการแบบบนลงล่าง ผู้บริหารท้องถิ่นชุดใหม่พยายามเข้ามาจัดการ ตลาดสามชุก แต่ชาวตลาดสามชุกไม่ยินยอม ด้วยเหตุผลว่า “เราเติบโตมาแบบมีส่วนร่วม มีอะไรเราปรึกษากัน วางกติกาชุมชนร่วมกัน” หรือนายพงษ์วินพูดว่า “การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ทำให้เกิดพลังมหาศาล ในช่วงวันหยุดทุกบ้านในตลาดสามชุกช่วยกันจัดการกับขยะของตนเอง” อย่างไรก็ตาม ความคิดที่แตกต่างกลับเป็นโจทย์ท้าทายที่ทำให้คณะกรรมการตลาดสามชุกร่วมกันผลักดันงานพัฒนาตลาดอย่างเต็มที่ในทุกด้าน

การแพ้เลือกตั้งแต่ละชนะใจคนในตลาด ทำให้การมีส่วนร่วมฟื้นฟูตลาดมีมากขึ้น ประธานคณะกรรมการมีเวลาให้ตลาดมากขึ้น การไม่มีสถานภาพเป็นนายกเทศมนตรีก็ทำให้สามารถคิดค้นทะลุทะลวงเรื่องต่างๆ ออกนอกรอบได้อย่างน่าทึ่ง และชุมชนยังเกิดความรู้สึกว่าต้องร่วมกันฮึดสู้เพื่อพิสูจน์ฝีมือ

นักจัดระบบชุมชนเห็นว่า แกนนำในตลาดสามชุกเข้าใจชัดเจนว่า “การเมืองตัวแทนแบบเลือกตั้ง” กับ “การเมืองภาคประชาชน ที่ร่วมคิด ร่วมทำ” นั้นให้ผลแตกต่างกัน เสียงสะท้อนจากหลายคนบอกว่า “การเลือกตั้งแบ่งแยกพวกเรา” และคำกล่าวของนายพงษ์วินที่ว่า “ตอนนั้นผมเป็นเอ็นจีโอไปแล้ว” คำพูดดังกล่าวมีนัยว่า พวกเขาไม่ยอมให้ใครมาสั่งการ ไม่รับระบบราชการที่ขาดการมีส่วนร่วม ไม่ให้เกียรติคนท้องถิ่น เป็นตัวของตัวเองมากขึ้น แยกแยะเรื่องที่ชุมชนต้องการกับไม่ต้องการได้ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม กลับปฏิเสธสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับตลาดสามชุก

สามชุกกับการocioต้านห้างค้าปลีก

เมื่อเทศบาลตำบลสามชุกอนุญาตให้มีการก่อสร้างห้างค้าปลีกในเขตเทศบาลในช่วงที่ฝั่งเมืองหมดยุกลงเพียงสามเดือน ทำให้ชาวสามชุกจำนวนมากไม่เห็นด้วย เพราะเกรงจะกระทบต่อร้านค้าปลีก ทำลายวิถีชีวิต และเศรษฐกิจของชุมชน จนเกิดความขัดแย้งมากขึ้นระหว่างชาวตลาดกับผู้

บริหารเทศบาล เราแนะนำให้เปิดประชุมที่ลานโพธิ์เพื่อหาแนวร่วม ชาวตลาดสามชุกติดป้ายต่อต้าน และประกาศปิดตลาดในวันที่ 16 กรกฎาคม 2550 เพื่อเดินทางไปยื่นจดหมายและประท้วงที่กระทรวงมหาดไทย ทำเนียบรัฐบาล ก่อนจะกลับมาเดินขบวนรอบตลาดสามชุก วันนั้นชาวตลาดให้ความร่วมมือเกือบทั้งหมด

นับเป็นประสบการณ์การเดินทางประท้วงครั้งแรกของชาวตลาดสามชุก ทำให้พงษ์วิน ชัยวิรัตน์ จำเป็นต้องโดดมาเป็นแกนนำ มีการจัดเวทีต่อต้านห้างค้าปลีกต่างชาติเห็นว่า การอำเภอ มีบางคนสะท้อนว่า เสียขายที่นักจัดระบบชุมชนไม่เคยฝึกให้พวกเขาปราศรัยบนเวที หากมีการฝึกจะทำให้ได้ดีกว่านี้

หลังจากนั้นมีการระดมเงินเพื่อจ้างนายความยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง เพื่อให้ศาลเพิกถอนคำสั่งของนายกเทศมนตรีที่อนุญาตให้มีการก่อสร้างห้างค้าปลีกแห่งนั้น แต่ศาลปกครองยกฟ้องด้วยเหตุผลว่า ผู้ฟ้องไม่ใช่ผู้เสียหายโดยตรง ชาวตลาดสามชุกหลายคนตั้งปณิธานว่าจะไม่เข้าไปซื้อของที่นั่นเลย

อย่างไรก็ตาม การร่วมใจกันหยุดขายของและประกาศปิดตลาด ก็ถือเป็นบทพิสูจน์ความเข้มแข็ง ร่วมมือร่วมใจ ความรัก สามัคคี เสียสละที่สำคัญของชาวตลาดสามชุกอีกครั้งหนึ่ง ☺

รักษาลุ่มน้ำอุ้ตตะเกาโดยพลัดบูมเบน

พิชยา แก้วขาว

ช่วงปี พ.ศ. 2545 โครงการปฏิบัติการและเมืองนำอยู่ ของมูลนิธิชุมชนไท มีพื้นที่ขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อทำเมืองให้นำอยู่หลายเมืองในภาคต่างๆ รวมทั้งภาคใต้ เช่น เมืองพัทลุง เมืองปากพนัง เมืองปัตตานี เมืองระนอง รวมทั้งเมืองหาดใหญ่ ซึ่งเป็นเมืองหนึ่งที่เป็นเป้าหมายในการออกแบบเมืองนำอยู่ร่วมกับชุมชนเครือข่ายภาคประชาสังคม ข้าราชการ และนักการเมืองในท้องถิ่น เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในด้านต่างๆ ร่วมวิเคราะห์ความสำคัญของปัญหาในเมือง และกำหนดแผนงานในการพัฒนาเมืองร่วมกัน โดยเมืองหาดใหญ่ใช้ประเด็น “คลองอุ้ตตะเกา” เป็นประเด็นร่วมเพื่อขับเคลื่อนเชิงนโยบาย

รัฐกลุ่มน้ำอุ้ตตะเกา

พื้นที่ลุ่มน้ำคลองอุ้ตตะเกาอยู่ในเขตจังหวัดสงขลา เป็นลุ่มน้ำย่อยที่ 7 ในลุ่มน้ำ 21 ลุ่มน้ำของทะเลสาบสงขลา ผ่านพื้นที่ 7 อำเภอ คือ อำเภอสะเดา นาทม่อม หาดใหญ่ คลองหอยโข่ง บางกล่ำ รัตภูมิ ควนเนียง ประกอบด้วย 35 ตำบล 252 หมู่บ้าน

คลองอุ้ตตะเกามีความกว้างโดยประมาณ 70 เมตร ฟากตะวันออก

เรียกว่า “หาดใหญ่ใน” และปากตะวันตกเรียกว่า “ท่าตก” จากการสืบค้นพบว่า คลองอู่ตะเภาีมีความเป็นมายาวนาน และมีความสัมพันธ์กับเมืองหาดใหญ่ด้านกายภาพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เอกสารสำคัญหลายชิ้นระบุถึงการพบโบราณวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นภาชนะ เครื่องประดับ เงินตราของต่างประเทศ จากตะวันออกกลาง จีน เวียดนาม อินโดนีเซีย และเหรียญจำนวนมากในท้องคลองที่ตำบลพะตง การจำ อำเภอสะเดา (ชาคริต โภชะเรือง, 2548) นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับการใช้เส้นทางคลองอู่ตะเภาในเหตุการณ์สำคัญช่วงเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ เช่น เป็นเส้นทางลำเลียงกำลังพล และเสบียงอาหารของรัฐบาลไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 3) ในการรวบรวมเมืองเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นในดินแดนทางใต้ หรือสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นสร้างสะพานข้ามคลองอู่ตะเภา (หาดใหญ่ใน) เป็นจุดพักและเป็นพื้นที่เตรียมการขยายอิทธิพล โดยเชื่อมต่อกับตัวจังหวัดสงขลาเป็นเส้นทางในการเคลื่อนพล

ด้านความอุดมสมบูรณ์ของคลองอู่ตะเภา ในอดีตมีการใช้คลองเป็นส่วนสำคัญในการดำรงชีวิต ผู้ที่เกิดและใช้ชีวิตกับคลองอู่ตะเภาเล่าถึงอดีตว่า เกือบร้อยปีก่อนนั้น คลองอู่ตะเภาีมีพันธุ์สัตว์น้ำหลากหลาย ปลาที่เป็นสัญลักษณ์คือปลาทก เป็นปลาตัวใหญ่มาก คล้ายปลาบึกหรือปลาสวาย และมีจระเข้ด้วย ซึ่งปัจจุบันไม่มีแล้ว

ความเปลี่ยนแปลงคือ “ทุกขั”

การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่คลองอู่ตะเภาเริ่มเด่นชัดในช่วงที่เมืองเจริญเติบโต เนื่องจากขาดการบริหารจัดการที่เหมาะสม คลองอู่ตะเภาจึงกลายเป็นพื้นที่รองรับปัญหาจากการพัฒนา เกิดปัญหาน้ำเสียจากครัวเรือน และชุมชน โรงงานอุตสาหกรรม การเกษตร และกิจกรรมอื่นๆ ทำให้ชุมชนและคนที่พึ่งพิงคลองอู่ตะเภาได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่อง เมื่อปี พ.ศ. 2552 มีการวัดคุณภาพน้ำในคลอง พบค่าบีโอดีเฉลี่ย 33 มิลลิกรัมต่อลิตร ต่ำ

สอนเด็กๆ เรื่องธนาคารขยะ และการทำน้ำหมักชีวภาพ

กว่าเกณฑ์ตามมาตรฐานที่ไม่ควรเกิน 20 มิลลิกรัมต่อลิตร

เอกสาร “คนค้นคลอง คลองอู่ตะเภา : เครือข่ายแห่งสายน้ำ พื้นที่แห่งความสัมพันธ์” (ชาคริต โภชะเรือง, 2548) ของโครงการปฏิบัติการและชุมชนเมืองน่าอยู่ มูลนิธิชุมชนไท ซึ่งบอกกล่าวเรื่องราวของคลองอู่ตะเภาอย่างรอบด้าน ได้สรุปสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นกับคลองอู่ตะเภา ณ ขณะนั้นไว้ดังนี้

1. ป่าต้นน้ำถูกทำลาย ป่าต้นน้ำสำคัญของลุ่มน้ำคลองอู่ตะเภาคือป่าเทือกเขาสันกาลาศรีและป่าเทือกเขาแก้ว กั้นระหว่างสงขลาและสตูล ถูกบุกรุกเป็นพื้นที่การเกษตรและลักลอบตัดไม้

2. น้ำเสีย เป็นปัญหารุนแรง ส่งผลกระทบต่อการใช้น้ำในการดำรงชีวิตของชุมชน เกิดจาก

- โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำทิ้งลงคลองโดยไม่ได้บำบัดอย่างถูกต้อง ในปี พ.ศ. 2547 ตรวจสอบพบว่ามีโรงงานปล่อยน้ำทิ้งลงคลองอู่ตะเภาเกือบ 30 โรงงาน ผ่านเกณฑ์การปล่อยน้ำทิ้งประมาณ 11 โรงงาน

- การทำการเกษตรที่ใช้สารเคมี บริเวณแถบคลองอู่ตะเภาที่มีพื้นที่ทำการเกษตรมากถึง 82,321 ไร่

- การปล่อยน้ำเสียที่เป็นน้ำใช้จากครัวเรือน สถานบริการ สถานที่ต่างๆ

- การทิ้งขยะมูลฝอยโดยไม่มีควมรู้ความเข้าใจต่อการจัดการขยะ และจำนวนขยะที่เพิ่มขึ้น

3. ปัญหาน้ำขุ่นขึ้นและตะกอนกีดขวางทางน้ำ จากการทำสวนยางพารา ให้สวนเตียนโล่ง แต่ทำให้น้ำไหลเร็วขึ้น นำเอาตะกอนไปสู่คลอง ทำให้น้ำขุ่นและคลองตื้นเขิน

4. การตัดทราย เป็นธุรกิจอย่างหนึ่งที่นิยมทำกัน เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ตลิ่งพัง และสร้างผลกระทบให้ระบบนิเวศตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ เป็นธุรกิจที่ผูกพันกับผลประโยชน์

5. การปลุกผักบุงและผักกระเฉดขวางทางน้ำ ทำให้น้ำไหลช้าลง ก่อให้เกิดตะกอนของดิน

6. การบุกรุกพื้นที่คลอง มีการสร้างโรงงานล้งลำพื้นที่คลอง ทำให้ความกว้างของคลองลดลง บางแห่งมีการถมและปรับสภาพพื้นที่ใหม่ ทำให้น้ำเปลี่ยนเส้นทาง

การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา เน้นที่การมอบหมายให้รัฐกำกับดูแล แต่ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด เนื่องจากขาดการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่หลากหลายเพื่อร่วมแก้ปัญหา

หลักในการทำงานชุมชนพื้นที่คลองอยู่ตะเภ

การทำงานในพื้นที่คลองอยู่ตะเภ มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะการแลกเปลี่ยน ตั้งวงพูดคุยอยู่เสมอ และเชิญผู้เข้าร่วมจากทุกภาคส่วนให้มีส่วนร่วม โดยเน้นหลักสองประการคือ

1. การพัฒนาคนให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เริ่มจากการวิเคราะห์ดิน และพยายามกระตุ้นให้เกิดการทำงานด้านจิตอาสา ด้วยทัศนคติที่ว่า ทุกคนมีศักยภาพ และพัฒนาจนเกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ เมื่อมีความเข้าใจต่อสถานการณ์ และมองเห็นว่าตนเองเป็นคนหนึ่งและคนสำคัญในการแก้ปัญหา จึงพลิกมุมมองว่าไม่ใช่รัฐเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหา แต่จะเน้นการ

มีส่วนร่วมในการหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

2. การประสานภาคีความร่วมมือ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ มิติแบบทางการเท่านั้น แต่เกิดจากการแลกเปลี่ยนความคิดผ่านการทำ กิจกรรมร่วมกัน และให้บทบาทการแก้ไขปัญหามาตามบทบาทที่ตนยึดถือ และสามารถร่วมมือได้

กระบวนการทำงานและการแก้ไขปัญหา

ระยะแรก เริ่มต้นจากการค้นหาการพัฒนาจากคนในพื้นที่

ด้วยการชักชวนแต่ละกลุ่มจัดกิจกรรม และเริ่มเกาะเกี่ยวกันเป็นขบวน คนทำงาน ได้แลกเปลี่ยนทั้งในเวทีกิจกรรมระดับย่อย เช่น การทำกิจกรรม ร่วมกับท้องถิ่นชุมชน การจัดการเรียนรู้แบบเครือข่ายโรงเรียน การเข้ามา ทำวิจัยของมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น หรือที่ตำบลปริก อำเภอสะเตาะ มี กิจกรรมการจัดการขยะอย่างยั่งยืน การรวมกลุ่มเครือข่ายเยาวชนในพื้นที่ การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งการเข้าไปเชื่อมประสานกับ องค์กรศาสนา ทำให้เกิดแผนเล็กแผนน้อยตามบทบาทของคนที่สนใจ และ สร้างให้เกิดกิจกรรมในคลองอุต๊ะภาคตลอดสาย

การทำงานช่วงแรกๆ เราเน้นให้เห็นว่าคนที่มาเข้าร่วมทุกคนมีความ เท่าเทียมกัน และกระตุ้นให้เกิดแนวคิดและแนวปฏิบัติว่า “เรื่องคลองเป็น เรื่องของเรา เราจะมีส่วนร่วมมือเพื่อแก้ไขปัญหอย่างไร” การทำงานของเรา จึงเป็นการช่วยกระตุ้น ส่งเสริมกิจกรรม ตลอดจนประสานภาคส่วนอื่นๆ ให้ เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะเป็นเจ้าของร่วมกัน เมื่อได้จังหวะ คนทำงานก็ถอย ออกมา และคอยมองอยู่ห่างๆ เพื่อให้แต่ละกลุ่มเติบโตจากการทำงานด้วย ตนเอง ซึ่งมองว่าสามารถช่วยลดความคิดเรื่องความเป็นเจ้าของในพื้นที่ และ สร้างให้เกิดความรู้แก่คนทำงาน ในระยะนี้เราจึงได้คนทำงานที่หลากหลาย

ระยะที่สอง จัดเวทีแลกเปลี่ยนต่อเนื่อง

เราประสานและค้นหาคนที่มีใจมาเปิดพื้นที่ทางความคิดในเวทีแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนของหลายภาคส่วน ประกอบด้วยนักเคลื่อนไหวอาวุโส กลุ่มนักธุรกิจ พ่อค้า ครู กลุ่มคนเกษียณ กลุ่มแพทย์ และกลุ่มอนุรักษ์คลองอยู่ตะเภา โดยใช้กระบวนการตั้งคำถามว่า “ทำไมเราต้องทำเมืองให้น้ำอยู่” จากนั้นจึงตั้งประเด็นแลกเปลี่ยนว่า “ทำไมคลองอยู่ตะเภาจึงมีปัญหาน้ำเสีย” ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำหล่อเลี้ยงคนสงขลาและมีความสำคัญต่อชุมชนมากมาย เป็นการเปิดคำถามที่พยายามเสาะแสวงหาสาเหตุของปัญหาอย่างเข้าใจ และเริ่มต้นออกแบบหนทางแก้ไขร่วมกันเพื่อนำไปทำกิจกรรมของตนเอง รวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมที่สร้างความร่วมมือระดับต่างๆ

การทำงานช่วงนี้เน้นให้เกิดการสร้างความรู้แบบแพร่ขยาย ทั้งความรู้ด้านคุณภาพน้ำ สภาพปัญหาที่แท้จริง และการติดตามอย่างจริงจัง เช่น กิจกรรมการวัดคุณภาพน้ำของโรงเรียนพะตงวิทยา กิจกรรมล่องเรือกับคณะต่างๆ เพื่อรู้จักชุมชนตลอดสายน้ำ และลงสำรวจแลกเปลี่ยนกันในแต่ละจุด เป็นต้น

มีการสร้างเวทีเมือง ซึ่งถือว่าเป็นการจุดประเด็นที่นำไปสู่แนวทางการจัดการคลองอยู่ตะเภาที่ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม ในระยะที่สองนี้ เราจึงเห็นกิจกรรมและบทบาทการทำงานของแต่ละส่วน ทั้งภาควิชาการ โรงเรียน และมหาวิทยาลัย

ระยะที่สาม เพื่อร้อยกลุ่มทำงาน และสนับสนุนให้แต่ละส่วนเคลื่อนกิจกรรมของเครือข่าย

ที่เริ่มต้นชัดคือ การทำกิจกรรมของโรงเรียนจนเกิดเครือข่ายนักเรียนจากโรงเรียนพะตงวิทยา ส่วนกรณีเจ้าของธุรกิจโรงงานนั้น เราใช้วิธีการขอเข้าไปทำความเข้าใจ แลกเปลี่ยน ปรับทุกข์ และสะท้อนปัญหาพร้อมกัน พบว่าโรงงานกลัวถูกชุมชนร้องเรียน ส่วนชุมชนก็รู้สึกไม่เป็นมิตรกับโรงงาน ทั้งสองฝ่ายจึงมีท่าที่ไม่ดีต่อกัน และมีความขัดแย้งและร้องเรียนให้แก้ไขปัญหามานานหลายพื้นที่ ซึ่งเป็นรายละเอียดที่เปราะบาง และอาจนำไปสู่การใช้ความรุนแรงแก้ไขปัญหา

ประเด็นปัญหาดังกล่าวท้าทายการคิดและออกแบบกระบวนการทำงานอย่างยิ่ง จึงเริ่มต้นชักชวนให้โรงงานทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน และเปิดเวทีพูดคุยรับข้อเสนอแนะด้วยความเป็นมิตร ผลลัพธ์ที่ตามมาคือ เกิดการมองเห็นปัญหาและพร้อมแก้ปัญหาาร่วมกันตามบทบาท ดังนั้นการดึงโรงงานมาเข้าร่วมเป็นองค์กรภาคีจึงส่งผลลัพธ์ที่ดี

การทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาคลองอุตะเถาจึงเป็นความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ทั้งภาคเอกชน ภาคธุรกิจ รวมทั้งเครือข่ายวิสาหกิจคลองอุตะเถา โดยมีรูปธรรมการจัดทำโครงสร้างความร่วมมือและทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและหลากหลาย

กิจกรรมสร้างคน คนสร้างกิจกรรม

กิจกรรมที่ใช้ในการดำเนินงานขับเคลื่อนการดูแลคลองอุตะเถานั้น มีพัฒนาการหลากหลายระดับดังนี้

1. เครือข่ายโรงเรียนรักษคลองอุตะเถา

เป็นกลุ่มโรงเรียนร่วมกับชุมชน เริ่มต้นที่โรงเรียนพะตงวิทยาคาร อำเภอสะเตาะ ซึ่งเป็นโรงเรียนต้นแบบที่ชักชวนอีกหลายโรงเรียนมาทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น กิจกรรมนันทศึกษา การวาดภาพ และกิจกรรมร่วมวงเสวนากับผู้ใหญ่เป็นระยะๆ กิจกรรมเด็กกันสำรวจน้ำและเฝ้าระวัง กิจกรรมการล่องเรือชมอุตะเถา การจัดการขยะ การจัดทำข้อมูลนิทรรศการ เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่สร้างเยาวชนให้เข้ามาทำกิจกรรมรักษคลองอุตะเถา และสร้างเป็นหลักสูตรการเรียนรู้ได้

2. ระดับชุมชน

มีการตื่นตัวในการสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนและท้องถิ่นในการทำงานร่วมกันมากขึ้น โดยมีกลไกเฝ้าระวังตลอดสายน้ำ และมีการสื่อสารในเวทีสาธารณะมากขึ้น จนทำให้เกิดการรณรงค์และเผยแพร่ในจุดต่างๆ เช่น ในช่วงสามปีที่ผ่านมามีเทศบาลคลองแหจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาพื้นที่

คลองให้เป็นตลาดน้ำคลองแห ทำให้คนเมืองมองเห็นประโยชน์และรู้จักคลอง

3. ภาคีเครือข่ายความร่วมมือระดับกว้าง

มีการประสานความร่วมมือและการเชิญชวนภาคีกลุ่มต่างๆ เช่น โรงงาน วัด เทศบาล นักวิชาการ เข้ามาคิดและออกแบบกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น กิจกรรมด้านการสื่อสารสาธารณะ กิจกรรมรณรงค์ การจัดการขยะและแผนการฟื้นฟู ซึ่งทำโดยองค์กรท้องถิ่นที่มีความต่อเนื่องและเห็นความสำคัญของการจัดการชุมชน จัดการคลอง เช่น เทศบาลปริก เป็นต้น

4. กลุ่มที่สร้างผลกระทบโดยตรง

เช่น โรงงานอุตสาหกรรมรอบคลองอู่ตะเภา โดยเริ่มต้นจาก 10 โรงงาน ในปี พ.ศ. 2548 มาร่วมกันหาข้อตกลงในการไม่ปล่อยน้ำเสีย และร่วมกับอุตสาหกรรมจังหวัดผลักดันให้โรงงานที่เหลืออีกประมาณ 100 โรงงานเข้าร่วมเพื่อจัดทำ “ธรรมนูญบ่อ” ร่วมกัน ปัจจุบันมีโรงงานประมาณ 50 โรงงานเข้าร่วมงานนี้ ถือเป็นแนวทางหนึ่งที่เป็นรูปธรรมในการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา ในปีที่ผ่านมา กระทรวงต่างๆ ได้เชิญแกนนำโรงงานไปเสวนา และเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์สู่โรงงานอื่นๆ

5. การต่อยอดสู่การจัดกิจกรรมต่อเนื่อง

เช่น การจัดการภัยพิบัติของเมือง พื้นที่หาดใหญ่เกิดภัยพิบัติที่สร้างความเสียหายจำนวนมากถึงสามครั้ง ล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2553 ทำให้ทั้งเมืองได้รับผลกระทบด้านความเป็นอยู่ จนเกิดการปรับตัวและรวมตัวของเครือข่ายคนทำงาน เครือข่ายคนรักคลองอู่ตะเภาได้เข้าร่วมเสนอแนะเพื่อจัดทำแผนพัฒนาที่เน้นการจัดการทุกส่วน เช่น การพัฒนาโครงสร้าง การพัฒนาอาสาสมัคร การพัฒนาคลอง การฟื้นฟูสายคลองให้มีระบบการจัดการที่ดี นับเป็นบทเรียนสำคัญสำหรับการสร้างแนวทางการทำงานของคนที่มีจิตอาสา ที่เมื่อเกิดปัญหาก็สามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกระดับ

นวัตกรรมชุมชน

นวัตกรรมชุมชนที่เกิดขึ้นมีดังนี้

1. การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เช่น ค่าเรียนรัฐ หลักสูตรชุมชนกับโรงเรียน และการเรียนรู้วิถีชุมชน
2. การจัดทำธรรมนูญสภาตำบลประกอบการโรงงานด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน มีโรงงานต้นแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่รอบคลองอยู่ตะเภา คือโรงงานเซฟสกิน และขยายผลไปได้ในหลายพื้นที่
3. เครือข่ายรักษารักษาคลองอยู่ตะเภา ที่ทำงานกับภาคีเพื่อรณรงค์ให้เกิดการจัดการคลองร่วมกัน
4. การคิดระบบและรูปแบบการจัดการคลอง ทั้งด้านการจัดการขยะ การปลูกป่า การตรวจคุณภาพน้ำเป็นระยะอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาแหล่งน้ำหรือแผนการฟื้นฟูและจัดการน้ำเพื่อภัยพิบัติ
5. ความร่วมมือของท้องถิ่นในการจัดทำแผนงานด้านการจัดการคลองในพื้นที่ เช่น เทศบาลปริก อำเภอสะเตา อำเภอเมืองหาดใหญ่ เป็นต้น
6. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยวโดยชุมชน การพัฒนาตลาดน้ำ เป็นต้น

ผลสะท้อนทางสังคมและต่อยอดขยายสาธารณะในพื้นที่

การเคลื่อนกิจกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองอยู่ตะเภาส่งผลสะท้อนที่มองเห็นได้หลายระดับ คือ

ระดับชุมชน ชุมชนเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์คลองให้มีสภาพดีขึ้น หลายชุมชนจัดเวทีในพื้นที่ร่วมกัน มีการรณรงค์เพื่อฟื้นฟูคลองให้ใช้ประโยชน์ได้ มีการเฝ้าระวัง ไม่ทิ้งขยะมูลฝอย การจัดเก็บวัชพืชในวันสำคัญ มีการค้นหาวิธีในการดูแลร่วมกันและทำกิจกรรมร่วมกันในงานประเพณีต่างๆ

ระดับองค์กร หน่วยงาน และเครือข่ายทางสังคม เกิดแผนงานด้านการรณรงค์ร่วมกัน และการจัดเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรต่างๆ ไม่

ว่าจะเป็นในรูปแบบของ สงขลาพอเพียง กิจกรรมของคนรักสุขภาพ การจัดงานวัฒนธรรม และการมีแกนกลางในการทำงานสื่อสารมากขึ้น เช่น สื่อท้องถิ่น รวมทั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัดได้เข้ามาร่วมมือสนับสนุนการทำงานของภาคีเครือข่ายอย่างเป็นทางการมากขึ้น

บทเรียนของคนทำงานอิสระระบบชุมชน

หลักการสำคัญของคนทำงานคือ การกระตุ้นและร่วมแลกเปลี่ยนกับคนในพื้นที่ให้มาก การทบทวนบทบาทของตนเองอย่างสม่ำเสมอ ไม่เป็นคนทำงานเชิงเดียวแบบทำคนเดียว รู้คนเดียว และคิดคนเดียว ซึ่งทำให้ขาดพลังในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนทำงานเพื่อสังคม ทั้งยังไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมได้ ยกตัวอย่างเช่น การเข้าไปทำความเข้าใจและเข้าใจเจ้าของโรงงานอย่างต่อเนื่อง มีการปรึกษาปัญหา เป็นตัวต่อช่วยเชื่อมโยงให้เห็นปัญหา และหาช่องทางเดินเรื่องให้เกิดการแก้ไข ปัญหา เช่น ปัญหาโรงงานปล่อยน้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำ

นักจัดระบบชุมชนสามารถใช้เวทีสาธารณะเป็นแหล่งสะสมความรู้และประสบการณ์จากหลายๆ กลุ่ม ทำให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากจะเป็นการกระจายความรู้ความเข้าใจแล้ว ยังทำให้คนนำไปปฏิบัติได้ เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อคลอง เป็นการใช้ความรู้ทางวิชาการมาส่งเสริมให้ชุมชนและเครือข่ายได้ใช้ประโยชน์มากขึ้น แม้ว่าการทำงานที่ผ่านมาจะไม่เกิดการจัดการได้ทั้งระบบ แต่เป็นการเติมความคิดและเริ่มทำร่วมกันมากขึ้น เกิดความร่วมมืออย่างเป็นทางการในรูปแบบในหลายระดับ

นักจัดระบบชุมชนต้องนึกถึงความหลากหลายในการแก้ไขปัญหาหลายระดับ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาเชิงนโยบายสาธารณะของท้องถิ่น จึงจะลดปัญหาที่เกิดขึ้นได้ เช่น ในระดับชุมชน ต้องมีการรณรงค์สร้างความร่วมมือทั้งภายในและเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน จัดทำข้อเสนอแนะร่วมกัน และจัดกิจกรรมสร้างการเรียนรู้ให้เครือข่ายในหลากหลายรูปแบบ เป็นต้น 🙏

บางปรอก ชุมชนต้นแบบจัดการน้ำเสีย

อำนาจ จันทรชัง

รู้จักชุมชน

ชุมชนบางปรอก ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองบางประร็อก เดิมเรียกว่า “กวางฮาลอก” เป็นภาษามอญ คำว่า “ฮาลอก” หรือ “ประร็อก” แปลว่าปลาจ้ำ “กวาง” แปลว่าหมู่บ้านที่อยู่ริมน้ำ ชุมชนบางปรอกจึงหมายถึงหมู่บ้านปลาจ้ำที่อยู่ริมน้ำ ต่อมาชาวบ้านเรียกชื่อคลองนี้ผิดเพี้ยนไป กลายเป็นบางปรอก

คลองบางปรอกกว้าง 12 เมตร ยาว 1 กิโลเมตร เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ากับชุมชนบางปรอก เมื่อก่อนในคลองมีกุงหอยปูปลาชุกชุมมาก ชาวบ้านนำมาทำอาหาร ส่วนที่เหลือก็หมักทำเป็นปลาร้าเก็บไว้รับประทานและขาย ปลาร้าที่ขึ้นชื่อเรื่องหมักนานถึง 6 เดือน ต่อมาสภาพคลองเปลี่ยนแปลงไปจากการสร้างประตูน้ำเปิด-ปิดน้ำเข้าออก แต่น้ำในคลองก็ยังมีคุณภาพน้ำได้ดี ใช้อุปโภคได้ และเป็นคลองที่หล่อเลี้ยงความสัมพันธ์อันดีต่อกันของชุมชนมาอย่างยาวนาน แม้เมืองปทุมธานีจะขยายความเจริญมากขึ้นก็ตาม

ชุมชนบางปรอกตั้งอยู่ที่ตำบลบางปรอก อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี มีผู้อยู่อาศัยจำนวน 117 หลังคาเรือน ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายมอญที่อพยพมาครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 2 บ้านเรือนตั้งตามแนวของคลองบางปรอก ผสม

การแสดงทางวัฒนธรรมในเวทีชุมชน

ผลงานทั้งบ้านได้ถูกสูงแบบดั้งเดิมกับบ้านสมัยใหม่ครึ่งตึกครึ่งไม้ ประเพณีสำคัญคือ ตักบาตรพระร้อย แห่งทางหงส์ธงตะขาบ และประเพณีสงกรานต์ซึ่งสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบางปรอกอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของเทศบาลเมืองปทุมธานี ที่ผ่านมามีกรรมการหรือคณะทำงานของชุมชนคอยดูแลแก้ปัญหาของชุมชนตลอดจนดำเนินกิจกรรมพัฒนาในพื้นที่มาแล้วสองชุด ต่อมา มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชนอีกครั้ง มีนางฉลวย กะเทว่นาค เป็นประธานคนที่ 3 (ดำรงตำแหน่งช่วงปี พ.ศ. 2543-2552) ซึ่งเป็นช่วงที่ทางผม นักจัดระบบชุมชนลงพื้นที่ทำงาน

น้ำเสียชุมชน จุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มแก้ปัญหา

เมื่อเดือนเมษายน 2547 คลองบางปรอกเกิดวิกฤตน้ำเน่าเสียตลอดสายคลอง ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง สาเหตุมาจากการปิดทางระบาย

น้ำระหว่างคลองบางปรอกกับแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับคลองบางปรอก เป็นคลองที่รับน้ำเสียจากเมือง ทำให้น้ำยิ่งเน่าเสีย ส่งกลิ่นเหม็น น้ำดำ และ ยุงเยาะ การรวมตัวจึงเกิดท่ามกลางวิกฤตการณ์

ขณะนั้นโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ขยายพื้นที่ไปยัง จังหวัดปทุมธานี ผมจึงมีโอกาสลงพื้นที่ศึกษาและเห็นความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น จึงเริ่มทำงานด้วยการประสานงานกับชุมชน เพื่อจัดทำข้อมูลสถานการณ์ และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาในระยะเร่งด่วน

ข้อเสนอเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเรื่องน้ำเน่าเสียคือ การใช้น้ำหมัก ชีวภาพบำบัดน้ำเสีย แม้ช่วงแรกชุมชนยังไม่เชื่อว่าจะแก้ได้ แต่ก็ลองทำดู โดย คำนวณปริมาณน้ำในคลองบางปรอกได้ 24,000 ลูกบาศก์เมตร ต้องใช้น้ำ หมักชีวภาพเทลลอคครั้งละ 4,000 ลิตร ช่วงแรกเทน้ำหมักเดือนละ 2 ครั้ง โดยใช้วิธีวางจุดเท 10 จุด จุดละ 400 ลิตร เมื่อทดลองผ่านไป 2 ครั้ง ปรากฏว่าแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้จริง กลิ่นลดลง ยุงน้อยลง น้ำใสขึ้น ทำให้ ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในแนวทางการจัดการน้ำเสียด้วยระบบธรรมชาติ จน เกิดการขยายความร่วมมือจากชุมชนอย่างกว้างขวาง จึงเป็นที่มาของการ รวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยตนเองเป็นครั้งแรก

ขยายพลพัฒนาสู่นวัตกรรม ถึงดักไขมันครัวเรือน

การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าโดยน้ำหมักชีวภาพเป็นการแก้ปัญหาที่ ปลายเหตุ ผมและคณะกรรมการชุมชนจึงร่วมกันคิดค้นการแก้ปัญหาน้ำเสีย อย่างยั่งยืน โดยร่วมกันศึกษาถึงต้นเหตุของปัญหา ไปเรียนรู้ดูงาน และ แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนที่ทำมาก่อน เช่น ชุมชนศาลาแดงเหนือ สามโคก ที่ปทุมธานี ชุมชนเกษมราษฎร์ ที่อุตรดิตถ์ และชุมชนเมืองที่เชียงใหม่ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้เรียนรู้มาประยุกต์เป็นแนวทางบำบัดน้ำเสียที่เหมาะสม และสอดคล้องกับพื้นที่ในชุมชนในรูปแบบถังดักไขมันในครัวเรือน

กิจกรรมการสร้างถังดักไขมันถือเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญของ

โมเดลถังดักไขมัน

ชุมชนในช่วงนั้น และทำสำเร็จออกมาทดลองใช้ 5 รูปแบบ ประกอบด้วย แบบยั่งยืน แบบดูดซึม แบบประหยัด แบบประยุกต์ และแบบพัฒนา เพื่อการจัดการน้ำเสียจากครัวเรือนต้นทางอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถทำเองได้ด้วยวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ราคาประหยัด และไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

ถังดักไขมันที่นิยมใช้ในพื้นที่บางปรอกเป็นถังดักไขมันแบบยั่งยืน ประกอบด้วยตัวถัง 100-200 ลิตร จำนวน 2 ถัง โบริแรกเป็นถังพักน้ำ เชื่อมต่อช่องอบแบบกาลักน้ำกับถังที่ 2 ซึ่งเป็นชุดชั้นกรองดักไขมัน ประกอบด้วย ถ่านหุงข้าว ทราวยหยาบ และอิฐมอญ วางเป็นชั้นๆ ก่อนปล่อยน้ำทิ้งลงคลองธรรมชาติ

ในปี พ.ศ. 2557 ถังดักไขมันได้รับการตรวจสอบจากกรมควบคุมมลพิษพบว่าสามารถดักไขมันได้มากกว่าร้อยละ 90 โดยชุมชนบางปรอกสามารถติดตั้งถังดักไขมันได้ 90 หลังคาเรือน ถือเป็นกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จ

ส่งผลให้ชุมชนบางปรอกสามารถฟื้นฟูคลองให้กลับมามีชีวิตได้อีกครั้ง

ถอดบทเรียนกระบวนการทำงานวัดระบบชุมชนบางปรอก

ระยะแรก เริ่มต้นจากลงพื้นที่ ศึกษารวบรวมข้อมูลชุมชนและบริบทเมือง

ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ระยะแรกเพื่อรู้จักตัวตนซึ่งกันและกันทั้งเราและชุมชน สังเกตได้ว่าชุมชนจะรอดูท่าที ทดสอบเรา จนค่อยๆ ค่อยๆ ค่อยๆ ช่วงนี้เป็นการลงพื้นที่ตามบ้าน พูดคุยทุกเรื่องของชุมชนที่พวกเขาสนใจ ซึ่งเป็นช่วงวัดใจและใช้เวลาค่อนข้างมาก จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงองค์ประกอบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชนและเมือง โดยตั้งคำถามที่สาเหตุของเรื่องนั้น โดยการถามให้คิดเป็นกลวิธีที่สามารถทำได้ตลอดเวลา

ระยะที่สอง การปรับเปลี่ยนสู่ความเข้มแข็งองค์กรชุมชน

ผ่านกิจกรรมศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อเรียนรู้ประสบการณ์ เทคนิค วิธีการทำงานของของชุมชนและท้องถิ่นที่ทำงานได้ผลมาก่อน ให้ชุมชนได้เห็นตัวอย่างแนวทางการพัฒนาและเพิ่มความมั่นใจในการทำงาน และที่สำคัญ ต้องสรุปบทเรียนร่วมกันทุกครั้ง เพื่อต่อยอดความคิดและพัฒนาไปสู่แนวทางการทำงานของตนเอง

ระยะนี้มีการจัดระบบการทำงาน โดยการจัดตั้งกลุ่ม ค้นหาแกนนำ พัฒนาศักยภาพแกนนำ แบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในชุมชนตามประเด็นกิจกรรม และสร้างกิจกรรมให้ต่อเนื่องเพื่อสร้างความมั่นใจ จนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้ความร่วมมือและสนับสนุนกระบวนการทำงาน

ระยะที่สาม การเปลี่ยนแปลงไปสู่งานสาธารณะเชิงนโยบาย

โดยสนับสนุนและพัฒนากิจกรรมที่มีอยู่ให้โดดเด่น ขยายวงการทำงานขึ้นไปถึงระดับท้องถิ่นและจังหวัดเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคม และทำการสื่อสารสาธารณะจนเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ระยะนี้เป็นช่วงเวลา

ชาวบ้านช่วยกันหาน้ำหมักชีวภาพลงคลองบางปรอก

การทำงานที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ เช่น

ปี พ.ศ. 2547-2548 ใช้โครงการเมืองน่าอยู่เป็นเครื่องมือเชื่อมต่อกอง
สิ่งแวดล้อมและการจัดการน้ำเสีย เกิดการบำบัดน้ำเสียในคลองบางปรอก
โดยน้ำหมักชีวภาพและถังดักไขมันครัวเรือน ส่งผลถึงการเป็นต้นแบบ
ในการออกแบบ และการเสนอเป็นเทศบัญญัติในการติดตั้งถังดักไขมันราย
ครัวเรือน ในเขตเทศบาลเมืองปทุมธานี

ปี พ.ศ. 2549 เกิดกิจกรรมเพื่อจุดประกายให้ชุมชนคลองบางปรอก
สืบทอดประเพณีวิถีชีวิตวัฒนธรรม เปิดพื้นที่ทางสังคมสู่การฟื้นฟูและ
อนุรักษ์สิ่งดีงามของคนเมืองปทุมธานี นอกจากนั้นยังเป็นเวทีในการแสดง
ความคิดเห็นและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการทำเมืองให้น่าอยู่ ผลงานของ
ชุมชนคลองบางปรอกได้รับความสนใจจากชมรมมอญปทุมธานี เทศบาล
สำนักงานวัฒนธรรมฯ ตลอดจนผู้ว่าราชการจังหวัดทุกสมัย เช่น การสร้าง
ห้องสมุดเรือ ซึ่งเป็นศูนย์รวมใจของชุมชน เวทีเชื่อมโยงความสัมพันธ์คนเมือง

ผ่านเรื่องราวของเวทีสืบสานตำนานคนบางปรอก กิจกรรมงานบุญตามประเพณี และกิจกรรมชุมชนเล่าขานสืบตำนานเมืองดอกบัว ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชุมชนบางปรอก ร่วมกับโครงการเมืองน่าอยู่ขยายงานสู่สาธารณะ

ปี พ.ศ. 2549-2552 การแก้ไขปัญหาน้ำเสียโดยใช้น้ำหมักชีวภาพและการติดตั้งถังดักไขมันรายครัวเรือน นำไปสู่การตื่นตัวเรื่องการบำบัดน้ำเสียและฟื้นฟูคลองเมืองปทุมธานี 4 สายคลอง คือ คลองบางปรอก คลองพิบูล คลองบางโพธิ์ และคลองใหญ่ (โสภาราม) โดยติดตั้งถังดักไขมันรายครัวเรือนที่ชุมชนคลองบางปรอก จำนวนร้อยละ 90 ของครัวเรือน จัดตั้งธนาคารน้ำหมักชีวภาพ 8 ชุมชน ธนาคารขยะชุมชน 3 ชุมชน และมีการบันทึกความร่วมมือในการบำบัดน้ำเสียระหว่างชุมชนริมคลอง เทศบาลเมืองปทุมธานี เครือข่ายสิ่งแวดล้อมจังหวัดปทุมธานี สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดปทุมธานี ศูนย์การศึกษาอำเภอเมืองปทุมธานี และมูลนิธิชุมชนไท

กระบวนการสำคัญคือ การประชุมวางแผนก่อนเริ่มกิจกรรมทุกครั้ง และหลังกิจกรรมให้สรุปบทเรียนที่ได้รับจากการทำงาน และสรุปถึงการเรียนรู้ของชุมชน ระหว่างชุมชน รวมทั้งเครือข่ายทั้งในและต่างประเทศ

รางวัลแห่งความสำเร็จ

ส่วนหนึ่งของกำลังใจในการทำงานของชุมชนเล็กๆ คือ การเป็นส่วนสำคัญในการจุดประกายนำร่องและขับเคลื่อนให้ชุมชนอื่นๆ รวมตัวกันเป็น “เครือข่ายสิ่งแวดล้อมจังหวัดปทุมธานี” มาจนถึงปัจจุบัน จนได้รับรางวัลสำคัญคือ ถ้วยรางวัลพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี รางวัลรองชนะเลิศ ประเภทเครือข่ายการจัดการน้ำชุมชน จากสถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร ปี พ.ศ. 2552 🏆

จากบางขุนเทียนถึงอ่าว ก ไก่

การรวมตัวเพื่อปกป้องชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน

ศรีนพ พุ่มมณี และปณิตา ทักษิรี

ก่อเกิดพื้นที่ทำงาน

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาอันมุ่งด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมและภัยธรรมชาติปรากฏชัดทั่วโลก ปัญหาหนึ่งที่อยู่ใกล้ชาวกรุงเทพฯ คือ คลื่นทะเลกัดเซาะชายฝั่ง ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาได้แก่ การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ตามลำน้ำสายหลักๆ ของภาคกลาง ปิดกั้นการไหลของแม่น้ำตามธรรมชาติ และดักตะกอนไม่ให้ไหลสู่ปากน้ำ ทดแทนการกัดเซาะของทะเล นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศยังก่อให้เกิดพายุขนาดใหญ่ การพังทลายของพื้นที่ชายฝั่งจึงรุนแรงขึ้น

การทำงานในพื้นที่บางขุนเทียนอยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2549-2550 ภายใต้โครงการเมืองน่าอยู่ พวกเรา (แอ๊ท-ศรีนพ พุ่มมณี น้อย-ปณิตา ทักษิรี และทับทิม) ขับรถเข้าไปสำรวจและพูดคุยกับชาวชุมชน ช่วงนั้นถนนมุ่งตรงสู่เขตบางขุนเทียนยังเป็นลูกรัง การเดินทางลำบาก ยามฝนตกจะเข้าไม่ได้ ต้องไปอ้อมเข้าทางมหาชัย เราคิดในใจว่า “แค่เห็นถนนก็น่าสนใจแล้ว” ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เราเห็นชัดเจนคือเรื่องการกัดเซาะชายฝั่ง

สำรวจพื้นที่

ชุมชนบางขุนเทียนทำนาทุ่งเป็นหลัก เมื่อแผ่นดินชายฝั่งถูกกัดเซาะ พื้นที่นาทุ่งของชาวบ้านก็ได้รับผลกระทบ ชาวบ้านพยายามขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ แต่ไม่ได้รับความสนใจนัก สำนักงานกทม. เคยนำหินไปถมให้เมื่อปี พ.ศ. 2535 โดยชาวบ้านร่วมกันสละที่ดินให้ 400 กว่าไร่ แต่ด้วยความที่เนื้อดินอ่อน หินก็จมหายไป เมื่อถึงปี พ.ศ. 2538 กทม. ก็หยุดให้งบ ด้วยเหตุผลว่าไม่คุ้มค่าแก่การลงทุน ยิ่งกว่านั้น สำนักระบายน้ำ กทม. จะใช้พื้นที่นี้เป็นที่ระบายน้ำเสียของกรุงเทพมหานครด้วย

ชาวบ้านบอกว่า “ทะเลกำลังพังเข้ามาถึงปากประตูนาทุ่งแล้ว จะทำอย่างไร” ปัญหาชายฝั่งถูกกัดเซาะเป็นเรื่องหนักใจของชุมชนละแวกนี้ยิ่งนัก และเป็นปัญหามานานกว่า 40 ปี แต่ไม่มีใครสนใจ ชาวบ้านบางคนตั้งคำถามกับเราว่า “คุณเป็นใครถึงจะทำเรื่องใหญ่ขนาดนี้ได้ คุณมีเงินหรือ”

แม้พวกเราจะเป็นแค่คนเล็กๆ และไม่มีเงินจริงๆ อย่างที่เขาคิด แต่เราเชื่อมั่นว่า พวกเราสามารถช่วยเหลือตนเองได้ หากเราปล่อยให้มันผ่านไป ชาวบ้านก็คงผิดหวังอีกครั้ง หลังจากที่ยังหวังมาซ้ำแล้วซ้ำเล่า

ร่วมหาทางออก

ก่อนหน้านี้ สำนักงานกทม. เคยมาทำประชาพิจารณ์ความเห็นเรื่องการทำให้กรอย (การทำเขื่อนหินรูปตัวที) หากรัฐทำโครงการนี้สำเร็จจะทำให้คลื่นทะเลกัดเซาะชายฝั่งด้านข้างเป็นรูปวงเดือน ซึ่งสร้างปัญหามากกว่าเดิม เราจึงคัดค้านโครงการนี้ สำนักงานกทม. จึงตกลงว่าจะไม่ทำเขื่อนหิน แต่กลับทำเป็น “ไส้กรอกทราย” หรือ “หนอนยักษ์” รูปตัวทีแทน

“หนอนยักษ์” หรือ “ไส้กรอกทราย” มีลักษณะเป็นปล่องวงรี ข้างในกลวง ยาวชุดละประมาณ 1 กิโลเมตร นำทรายใส่ในปล่องจนพองเหมือนตัวหนอน แล้วนำไปวางเรียงริมทะเล พวกเราสงสัยว่าวิธีการนี้จะใช้ได้ผล

หรือ จึงทดลองนำถุงพลาสติกมาใส่ทรายน้ำหนักประมาณ 1 กิโลกรัม และโยนลงคลอง ปรากฏว่ามันจมลงไปในโคลน จึงคิดว่าวิธีนี้ไม่น่าจะใช้ได้ แต่ช่วงนั้นชาวบ้านมีความคิดเห็นแบบพึ่งพารัฐเสียส่วนใหญ่ เพราะรัฐพาชาวบ้านไปประชุมที่นั่นที่นี้ และทำประชาพิจารณ์จนได้ประชามติออกมา ชาวบ้านไม่มีข้อมูลเพียงพอในการตัดสินใจ จึงเห็นด้วยกับโครงการนี้ และขอให้ทำอะไรก็ได้ที่ป้องกันไม่ให้ที่ดินพัง

เมื่อชาวบ้านต้องการแก้ปัญหา จึงเกิด “กระบวนการศึกษาข้อมูล” เราพาชาวบ้านไปดูไส้กรอกทรายที่ทำกันมาก่อนในพื้นที่อื่น ปรากฏว่าที่วัดคาทอลิกสมุทรสาคร ซึ่งเป็นที่ติดตั้งที่แรก มีปัญหาคือ เมื่อคลื่นซัดเข้าชายฝั่ง ก็มีวัสดุบางอย่างไปที่มัจจนไส้กรอกแตก ทรายทะเลลึกลงมากองที่ท้องทะเล ที่คลองด่าน ก็มีไส้กรอกแตก ทรายออกมาคลุมหน้าเลนหมด ที่บางปูก็ไส้กรอกแตกเช่นกัน ซึ่งทำให้ระบบนิเวศเสียหาย เพราะท้องทะเลอ่าวไทยตอนบนเป็นดินโคลน ซึ่งเป็นที่อยู่ของหอยแครงและหอยต่างๆ เมื่อทรายลงไปปนกับโคลน หอยก็ตาย

เรากลับมาสรุปบทเรียนกับชุมชนว่า หากเป็นแบบนี้จะเอาไหม พวกเขาก็ไม่เอา แต่สำนักงานกทม. พยายามนำหอนอนยักษ์มาติดตั้งที่ชายฝั่ง ชาวบ้านไม่ยอม และมีการประท้วงกันหลายครั้ง วันหนึ่ง ขณะที่เจ้าหน้าที่เข้ามาประชุม และพยายามรับประกันว่าสิ่งนี้สามารถกันแรงกระแทกได้ ชาวบางขุนเทียนคนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยลุกขึ้นเดินไปกรีดตัวหอนอนจนขาด แล้วถามเจ้าหน้าที่คนนั้นว่า “กันได้ไหม” ฝ่ายนั้นเสียงไม่ขึ้น เรื่องจึงจบ

รั้วไม้ไผ่ลอคคลื่น ทางออกเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน

เมื่อเราได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน การรวมกลุ่มระดมทางออกจึงเกิดขึ้น ลุงคนหนึ่งบอกว่า เราพอจะลงมือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้ทุเลาลงได้บ้าง เพราะลุงเรียนรู้อากวิธีการเลี้ยงหอยแมลงภู่นำด้วยการใช้ไม้ไผ่ปักในทะเลพบว่ามันชะลอคคลื่นไม่ให้กระทบฝั่งโดยตรง ลุงยังบอกอีกว่า บริเวณนั้นมี

**ปักไม้ไผ่ทำแนวรั้วชะลอคลื่นกัดเซาะชายฝั่ง
ตะกอนดินหลังแนวไม้ไผ่กลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ**

ป่าชายเลนผืนหนึ่งที่ต้องรักษาไว้ให้ได้ ไม่เช่นนั้นดินแถวชายฝั่งคงทลายหมด เราค้นข้อมูลเพิ่มเติม และเห็นในแผนที่ว่า ป่าชายเลนผืนนั้นหน้ากว้างประมาณ 1 กิโลเมตร จึงคิดว่า อย่างน้อยที่สุดควรรักษาป่าผืนนี้ไว้ให้ได้ก่อน เพราะถ้าจะกั้นหน้าทะเลทั้งหมดต้องใช้งบประมาณสูงมาก

พวกเราร่วมมือกับชาวบ้านเขียนโครงการของบประมาณจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้เงินมาสามล้านบาท ต่อมาก็เริ่ม “วางแผนร่วมกับชาวบ้าน” หาข้อมูลเรื่องไม้ไผ่ จะซื้อไม้ไผ่ที่ไหน ราคาเท่าไร จำนวนเท่าไร จนได้มติว่าจะใช้ไม้ไผ่ตงเนื้อหนาเส้นผ่าศูนย์กลาง 5 นิ้ว ยาว 9 เมตร จากนั้นเลือกช่วงเวลาทำ เพราะต้องดูเวลาน้ำขึ้น-น้ำลงนอกช่วงมรสุม สุดท้ายชาวบ้านตัดสินใจให้ปักไม้ไผ่ให้เสร็จในช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายน นอกจากเวลานั้นเราทำอะไรไม่ได้แล้ว

วันแรกที่ไม้ไผ่เข้าพื้นที่ ชาวบ้านดีใจมาก ออกมาทำงานกันตั้งแต่ตีห้า

เพื่อคัดลอกไผ่ลำที่แข็งแรงชนลงเรือลากออกไปหน้าป่าชายเลน ใช้เวลาลากนานถึงสามชั่วโมง จากนั้นกลับบ้านกินข้าวกินปลาแล้วกลับมาช่วยกันปักไผ่ กว่าจะเสร็จทั้งหมดใช้เวลาถึงสองเดือน

เมื่อทำสำเร็จ เราได้แนวไผ่ไผ่กันคลื่นหนาประมาณ 5 ชั้น ทุกคนดีใจกันมาก เราออกไปยืนดูผลงานร่วมกัน ทุกวันนี้เราก็กังขั้บรถไปดูไผ่ไผ่เหล่านั้นก็ยังอยู่ เราสังเกตเห็นว่าคลื่นทะเลเบาหลังจากมาชนแนวไผ่ไผ่ และปรากฏว่ามีเลนขึ้นมากจริงหลังจากสร้างแนวไผ่ไผ่ได้ประมาณ 1 ปี

กลุ่มเครือข่ายรักทะเลบางขุนเทียน

กระบวนการแก้ไขปัญหาร่วมกันทำให้ชาวบ้านรวมตัวเป็นกลุ่มได้ ชื่อว่า “กลุ่มเครือข่ายรักษ์ทะเล” และทำโครงการขอสำนักงานกทม. และขอโครงการอื่นๆ ด้วยตนเอง จนปักไผ่ไผ่เพิ่มได้อีก 2-3 ชั้น และขยายพื้นที่การปักจาก 1 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งกทม. 4.7 กิโลเมตรได้ ถือว่าช่วยชะลอคลื่นและแก้ปัญหาได้ระดับหนึ่ง

กระบวนการแก้ปัญหาดำเนินต่อไป โดยการทำป่าเทียม ตอนนั้นเราทำได้ประมาณ 2 ไร่บริเวณหลังแนวรั้วไผ่ไผ่ทั้งสองข้าง ข้างละประมาณ 1 ไร่ หลังจากทำป่าเทียมได้ 3 เดือน ช่วงน้ำลงเราเริ่มเห็นเนินเลนระยิบระยับเมื่อแดดส่อง ผ่านไป 6 เดือน เนินเลนเริ่มเห็นชัดขึ้น เมื่อผ่านไป 1 ปี มีหอยกะพงมาอยู่ที่เนินเลนนี้เต็มไปหมด เพราะเป็นแหล่งหลบกระแสน้ำและหลบการเก็บหาของชาวประมง การปักไผ่ไผ่ห่างขนาด 1 คอกทำให้คนเข้าไปในป่าเทียมไม่ได้ จึงเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไปในตัว สามารถแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งได้มาก และมีการดำเนินการขอโครงการขยายพื้นที่อีก

ผู้ฟื้นฟูระบบนิเวศ

ชาวบางขุนเทียนส่วนมากทำประมงแบบเพาะเลี้ยงชายฝั่ง คือทำฟาร์มเปิดแบบธรรมชาติ ใช้การบริหารจัดการน้ำเข้า-ออกระหว่างทะเลและคลอง

ชาวบ้านร่วมอบรมการตรวจคุณภาพน้ำ

เวลาน้ำขึ้นก็เปิดประตูให้น้ำทะเลพาพันธุ์กุ้งหอยปูปลาและแพลงตอนซึ่งเป็นอาหารของสัตว์น้ำเข้ามาด้วย เวลान้ำลงก็ระบายน้ำจากคลองออกไป ทำให้ไม่ต้องลงทุนซื้อพันธุ์มาก ไม่ต้องลงทุนอาหาร

ชุมชนพบว่าพันธุ์สัตว์น้ำลดลง จึงคิดกันว่าจะทำอะไร จนเกิดการปล่อยพันธุ์กุ้งพันธุ์ปลาลงน้ำ โดยมีการศึกษามาแล้วว่าควรปล่อยชนิดไหน ผลที่ได้คือ ทำให้ระบบนิเวศดีขึ้น พันธุ์สัตว์น้ำมากขึ้น ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวประมงที่ไม่มีที่ดินก็ได้ประโยชน์ด้วย

เรือดำน้ำรักษ์อ่าวไทยตอนบน (อ่าวตัว ก)

การแก้ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งอ่าวไทยตอนบนแบบถาวรอาจต้องทำเขื่อนขนาดใหญ่ แต่ก็เป็นการทำลายระบบนิเวศโดยรวม ซึ่งอาจไม่คุ้มค่า เพราะการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่จะทำให้คลื่นกระทบชายฝั่งด้านข้างรุนแรงขึ้น อาจทำให้แผ่นดินในจังหวัดรอบกรุงเทพฯ เสียหายกว่าเดิม การแก้ไขเฉพาะ

จุดจึงไม่สามารถแก้ปัญหาแบบองค์รวมได้ นี่เป็นเรื่องที่เราร่วมถกเถียงกับชาวบ้านมาโดยตลอด และเป็นบ่อเกิดของเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ โดยเริ่มจากชาวบ้านชุมชนเทียนเชิญชาวบ้านจากพื้นที่อื่น เช่น แกนนำชุมชนและผู้ใหญ่บ้านที่เกี่ยวข้องให้มาร่วมด้วยเท่าที่จะเชิญได้ และมีการพาชาวบ้านไปดูงานที่สมุทรสาคร และที่ชุมชนสมุทรจีน สมุทรปราการ

เนื่องจากการแก้ปัญหาไม่สามารถแก้ได้ในพื้นที่เดียว กระบวนการจึงก่อเกิดเป็นเครือข่ายขึ้นในปี พ.ศ. 2552 ชื่อว่า “เครือข่ายรักษ์อ่าวไทย ตอนบน (อ่าวตัว ก)” ครอบคลุมพื้นที่ 6 จังหวัด คือ เพชรบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร กรุงเทพมหานคร ฉะเชิงเทรา และชลบุรีบางส่วน

ลักษณะการทำงานของเครือข่ายคือ แต่ละพื้นที่มีกลุ่มทำงานในพื้นที่อย่างเป็นอิสระต่อกัน และมารวมกันเพื่อพบปะหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่องการปกป้องชายฝั่ง และผลักดันนโยบายร่วม โดยใช้งบประมาณและทำงานร่วมกับศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (ทช.) ของกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง โดยทช. จัดงบประมาณสำหรับการประชุมให้ปีละ 3 ครั้ง

ผลของการแลกเปลี่ยนทำให้เกิดรูปธรรมการทำงาน เช่น ชายฝั่งจังหวัดเพชรบุรีประสบปัญหาเรื่องเรือคราดหอยจำนวนมาก ทำให้พันธุ์หอยและพันธุ์สัตว์น้ำธรรมชาติหมดไป และยังทำให้ตะกอนเลนฟุ้งกระจายขึ้นมาจนน้ำและตะกอนเลนเน่าเสีย ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านหากินลำบาก ชาวบ้านหาทางแก้ปัญหาด้วยการตั้งอาสาสมัครยามเฝ้าทะเล เมื่อมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน จึงทำให้พื้นที่ชุมชนสมุทรจีนเกิดอาสาสมัครยามเฝ้าทะเลขึ้นด้วย

ชุมชนชายทะเลบางชุมชนเทียนซึ่งทำเรื่องไม่ไผ่ชะลอกลิ้นก็ได้ข้อมูลจากพื้นที่โคกขาม สมุทรสาครมาช่วย ต่อมาพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม คือ ดอนหอยตลอด บางจะเกร็ง แลลมใหญ่ บางแก้ว และโคกขาม ก็หันมาใช้แนวไม้ไผ่กันคลื่นเช่นเดียวกัน หลังจากแก้ปัญหาแบบอื่นแล้วไม่ได้ผล ซึ่งที่โคกขามมีคนเข้าไปศึกษาเรียนรู้มากกว่าที่บางชุมชนเทียน เพราะเดินทาง

ชาวบ้านเข้าร่วมประชุมเครือข่าย

สะดวกว่า

การแลกเปลี่ยนในเครือข่าย เราจะไม่เถียงกันว่าวิธีไหนดีกว่ากัน แต่สนับสนุนทุกอย่างที่ทำแล้วไม่ส่งผลกระทบต่อเพื่อนและแก้ปัญหาได้ อย่างไม่ได้ชะลอคลื่นก็ได้เป็นวิธีที่ดีที่สุด แต่เป็นวิธีหนึ่งที่ได้ทำได้ แก้ปัญหาได้ และก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้านที่บางแก้ว สมุทรสงคราม ได้ทดลองปักไม้ไผ่เป็นแนวกันคลื่น พบว่าเพียงไม่กี่วันก็เกิดดินตะกอน แกะจึงเริ่มปลูกป่าเลย ปัจจุบันบริเวณนั้นกลายเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน หาเคย หาหอย ทำให้ชาวบ้านทุกคนในพื้นที่หันมาหนุนเสริมกัน เครือข่ายอ่าวตัว ก จึงเป็นพื้นที่เรียนรู้แลกเปลี่ยนการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดประสงค์ข้อที่หนึ่ง

จุดประสงค์ข้อสองคือ เครือข่ายเป็นพื้นที่ผลักดันนโยบายร่วมที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ โดยสิ่งที่ทำร่วมกันตั้งแต่เริ่มต้นคือ การผลักดัน พ.ร.บ.

ส่งเสริมการบริหารจัดการชุมชนชายฝั่ง

พ.ร.บ. นี้มีกระบวนการร่างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 โดยเป็นการร่างร่วมกันขององค์กรชาวบ้านชุมชนชายฝั่ง 24 จังหวัดทั่วประเทศ กรมอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และข้าราชการ มีจำนวน 133 มาตรา เมื่อเราเข้าร่วมทำงานเครือข่ายในปี พ.ศ. 2551 พ.ร.บ. นี้ออกมาเป็นพระราชกฤษฎีกา มีเนื้อหาดลดลงเหลือ 25 มาตรา โดยตัดเนื้อหาหลักที่ประชาชนร่วมกันร่าง เช่น สิทธิชุมชนชายฝั่งและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนทางเครือข่ายจึงสร้างกระบวนการร่วมผลักดัน พ.ร.บ. นี้กันใหม่ เริ่มตั้งแต่นำร่าง พ.ร.บ. ภาคประชาชน 133 มาตรา มาทำความเข้าใจ จากนั้นก็ร่วมกันผลักดันร่าง พ.ร.บ. ฉบับประชาชน แต่ไม่ได้ผล

ในปี พ.ศ. 2553 ยุครัฐบาลอภิสิทธิ์ เราเข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) เพื่อร่วมผลักดันด้านกฎหมาย มีการประชุมอนุกรรมการแก้ไขปัญหาเรื่องการจัดเขาะชุมชนชายฝั่งได้เพียงครั้งเดียวก็เกิดการยุบสภา ทำให้กระบวนการหยุดชะงัก

หลังจากนั้นในยุครัฐบาลยิ่งลักษณ์ กรมอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเปิดรับฟังความคิดเห็นใหม่เรื่องการปรับปรุงพระราชกฤษฎีกา 25 มาตรา ในทุกจังหวัดของพื้นที่อ่าวต๋อง ก ทำให้ได้เนื้อหาเรื่องสิทธิชุมชนชายฝั่งและแนวทางแก้ไขปัญหาคารกัดเขาะชายฝั่งเพิ่มเข้ามาเป็น 52 มาตรา โดยมูลนิธิชุมชนไทเข้าไปเป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการชุดนี้ด้วย

เมื่อเกิดเหตุการณ์รัฐประหารขึ้น กรมอนุรักษ์ฯ จึงเสนอกฤษฎีกา 25 มาตราต่อรัฐบาลใหม่ ซึ่งมีเนื้อหาเรื่องสิทธิชุมชนชายฝั่งเข้าไปด้วย ทางเครือข่ายร่วมกันผลักดันเนื้อหาเพิ่มเติม สู้ด้ายแล้ว พ.ร.บ. ฉบับนี้จึงเพิ่มจาก 25 มาตรา เป็น 28 มาตรา โดยเพิ่มประเด็นการแก้ไขปัญหาคารกัดเขาะชายฝั่งเข้าไปด้วย ขณะนี้กฎหมายนี้ยังอยู่ในขั้นตอนการศึกษาของคณะกรรมการซึ่งอาจมีการเพิ่มเนื้อหาข้อบัญญัติท้องถิ่นในการดูแลทรัพยากรหน้าบ้านตนเองเข้าไปด้วย

ความท้าทาย

ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นในการทำงานของเครือข่ายคือ เวลาไม่ตรงกัน เนื่องจากแกนนำแต่ละเครือข่ายต้องทำงานในพื้นที่ด้วย จึงมีงานหลายด้านกับอีกส่วนหนึ่งมาจากลักษณะการทำงานแบบเครือข่าย คือทุกคนเท่ากัน สิ่งงานกันไม่ได้คือ หากเราไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนและเพียงพอ แกนนำเครือข่ายจะตัดสินใจไม่ได้ว่าจะทำอะไร

อีกส่วนคือเรื่องการจัดการข้อมูล เนื่องจากแกนนำแต่ละคนเก่งมาก รู้การพยากรณ์ทางทะเล น้ำขึ้นน้ำลง และเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับทะเลเป็นอย่างดี อธิบายได้ แต่เขียนออกมาไม่ได้ เราจึงต้องตั้งปรับการทำงานเป็นการเขียนงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ระบบนิเวศของเครือข่ายอ่าวตัว ก 1 ชุด เพื่อให้พวกเขาได้เติมต่อ ซึ่งต้องวางแผนต่อไป

และด้วยความเป็นเครือข่ายที่ครอบคลุมถึง 6 จังหวัด จึงมีความหลากหลายมาก บทบาทของเราในฐานะนักจัดระบบชุมชนทำหน้าที่ 2 ส่วนคือ ประสานและควบคุมทิศทางของเครือข่าย และทำงานลึกในพื้นที่ที่มีโครงการ ทำให้เราต้องวิ่งงานหลายด้านเพื่อให้เขาเชื่อใจและทำงานได้ยาว ถือว่ามูลนิธิชุมชนไทยเป็นองค์กรเดียวที่ดูอยู่ตรงนี้ และทำงานต่อเนื่องจนเป็นการทำงานแบบครอบครัวพี่น้อง แม้ตอนนี้เครือข่ายอ่าวตัว ก สามารถทำงานเองได้แล้ว แต่พวกเขาก็ยังมาปรึกษาเราอย่างสม่ำเสมอ

งานจัดระบบชุมชนในพื้นที่สีนารี

จันทร์ จิตนิรัตน์

ปี พ.ศ. 2547 พับติภัยสีนารีใน 6 จังหวัดชายฝั่งอันดามันของประเทศไทย ทำให้สังคมไทยได้นวัตกรรมใหม่ คือการกู้ภัยที่ยั่งยืน ที่ต่างจากการกู้ภัยแบบสงเคราะห์ตามเดิม ซึ่งเกิดจากกระบวนการจัดระบบชุมชน และถือเป็นจุดเปลี่ยนในการจัดการภัยพิบัติขนาดใหญ่ บทเรียนใหม่ี่จึงอาจเป็นประโยชน์ต่อนักจัดระบบรุ่นใหม่ที่ต้องเผชิญ “ภัยพิบัติ” ครั้งต่อไป ซึ่งแน่นอน มันเป็นงานจัดระบบชุมชนที่หินสุดๆ

ผมและคณะเข้าพื้นที่สีนารีบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา ซึ่งถูกตัดขาดจากการรับรู้ของสังคมภายนอก ที่นี่เป็นพื้นที่ประสบภัยที่หนักที่สุด เข้าสู่วันที่สี่หรือห้าแล้ว หน่วยกู้ภัยเก็บศพและของบริจาคเพิ่งมาถึง สภาพที่พวกเราเห็นคือการเก็บศพกองเรียงสูงท่วมหัว ศพที่ยังซุกอยู่กับกองไม้ กลุ่มควันไฟพวยพุ่งอยู่เป็นหย่อมๆ เพราะญาติตัดสินใจเผาศพคนในครอบครัวที่คั่นแฉก ทุกชีวิตที่รอดได้ไม่มีแม้กระทั่งอาหาร ที่นอน หรือเสื้อผ้าผลิตภัณฑ์ และขณะที่บางคนยังหาลูก เมีย แม่ ญาติไม่เจอ เพราะทุกอย่างทลายราบเป็นหน้ากลอง

ที่พักชั่วคราวในศูนย์พักพิง

ไม่มีเวลาหาข้อมูลแล้ว หากทางช่วยอะไรสักอย่างดีกว่า

ทีมนเราเกือบทั้งหมดไม่เคยผ่านประสบการณ์ผู้ภัยมาก่อน และไม่คิดว่า จะได้เห็นภาพเบื้องหน้า เราเริ่มต้นที่นายกอบต. บางม่วง ซึ่งกำลัง่วนอยู่กับข้าวของบริจาคกองใหญ่ เราคิดว่าอาจเริ่มช่วยจัดการกับของบริจาค เนื่องจากมีคนมารอรับของกินของใช้ แต่เขาไม่ได้เพราะมีคนกันเอาไว้ ขณะที่ในสำนักงาน เจ้าหน้าที่ราวสิบคนกำลังจัดข้าวของใส่กล่อง ผมคิดในใจว่า “คนกำลังอด หิว ไม่ต้องใส่กล่องแล้ว มันต้องมีอะไรไม่ถูกต้องสักอย่างแน่”

“หวัดดีครับนายฯ พวกเรามาจากมูลนิธิฯ อยากปรึกษาครับว่าพอจะช่วยอะไรได้บ้าง”

“ผมไม่ว่าง ยุ่งมาก โน่นไปคุยกับพวกโน่นเลย สองคนโน่น มันเป็นคนบต. ด้วย ไปเลย” ชี้ไปหาหนุ่มดำๆ สองคนที่อยู่ไกลตา

ขณะนั้นมีชาวบ้านสามสี่คนมาหยิบของที่กองบริจาค แต่ถูกคนของนายฯ ไล่

“ยังไม่ให้ จะจัดแยกทำทะเบียนก่อน ไม่รู้ใครเป็นใคร ตัวจริงตัวปลอม”
นายกฯ ตะโกนโหวกเหวก

เราถอยมาตั้งหลักใหม่เพราะคุยกับใครก็ได้ สภามหาวิทยาลัยถ้าไม่
เคี้ยวชิมตาแดงก่ำ ก็กำลังเดือดกับการถูกกีดกันจากของบริจาค ผมเลยแฉ
ไปหาไอ้สองหนุ่มซึ่งดูท่าทางหึงๆ

“หวัดดีน้อง เป็นอบต. เหรอ พี่เป็นพวกมูลนิธิ พัฒนานะ อยกให้
ช่วยอะไรบ้างล่ะ ไม่เข้าไปช่วยนายกฯ จัดของบริจาคเหรอ” เราพักหายใจ
แนะนำชื่อกัน

“นายกฯ เขาไม่ให้ยุ่งครับ เขาจะจัดการเอง ผมเป็นอบต. ใหม่ครับ”
หนุ่มชื่อป่าวตอบ

“แล้วน่าจะทำอะไรกันดี” เราถามแบบยังคิดไม่ออก

“พี่มีอะไรมาช่วย มีเงินไหม ถ้ามี ตอนนี้อยู่ที่นอนกับส้วมครับ”
หนุ่มไม่ตรี จงไกรจักร์ ถามแบบหยิ่งเชิง

“เงินเหรอ ไม่มี เราว่าจะมาดูก่อนว่าจะช่วยอะไรได้บ้าง แล้วค่อยว่า
กัน” เราตอบแบบเบาโหวงเหว

“ถ้าไม่มีอะไรเลยก็ทำอะไรไม่ได้ ตอนนี้อยู่ที่นอนที่ส้วมแล้ว อาหารมีแล้ว
ยังงัดยิวชาวบ้านก็ต้องไปเอาของบริจาคจากกองทุนเขา นั่น แต่ชาดที่นอน
เพราะบ้านพังหมด วัสดุศพเต็ม ส้วมก็ไม่มี คือพี่ต้องทำทันทีตอนนี้ นี่ล่ะ
จะช่วยพวกเราได้” ไม่ตรีพูดเสียงเข้มห้วน นัยน์ตาเหมือนตำหนิเรา

ส้วมเหรอ เหมือนการจัดระบบชุมชนในปากีสถานจะผุดขึ้นมาในหัว

“ถ้าทำ ก็ห้องถึงพอ และทำที่ไหน” เราถามแบบไม่มั่นใจ ปรีक्षाกันเอง
ก่อนหน้านั้นแล้วว่า มีเงินมาเพียงสี่หมื่น

“ตกลงพี่จะทำไหม เอาเท่าที่มีก่อน สองสามห้องก็ยังมี ถ้าทำเดี่ยว
ผมพาไปคุยกับผู้ใหญ่บ้านคุย ช่วยกันหาที่ลงส้วม” ไม่ตรีรุก “ตอนนี้อยู่
กระจัดกระจาย ของบริจาคอยู่ที่นี่ มาแล้วก็ไม่รู้จะกลับไปนอนไหน ถ้าเราทำ
ส้วมหรือทำบ้านได้ คนก็จะมาที่นี่ เพราะอาหารอยู่ที่นี่” เขาเผยความคิดตอน

ประชุมชาวบ้านในศูนย์พักพิง

หลัง

ต่อมาอีกสิบปีไมตรีถึงบอกว่า ที่ต้องบอกเราแบบนี้เพราะโดนชาวบ้านด่ามา ว่าอุตุสำคัญเลือกให้เป็นอบต. แต่ไม่ช่วยอะไรเลย เจอเราเลยเข้าทางพอดี คนเรามักมีเบื้องหลังความคิดเสมอ

ที่มงานเราไปปรึกษากันเรื่องเงินทำส้วม ตกลงทุ่มสุดตัว จะใช้เงินทั้งหมดทำส้วม แต่อยากทำสิบห้องเลย เพราะสามสี่ห้องแทบช่วยอะไรไม่ได้ จึงตกลงยอมรับความเห็นของไมตรีว่า ถ้ามีส้วมคนจะลงมาจากบนเขา เราเริ่มแบ่งงานกัน ส่วนหนึ่งโทรประสานทางงบประมาณด่วนสุดจากเพื่อนๆ ที่กรุงเทพฯ

ก้าวแรก เราตกลงใจเชื่อสิ่งที่ไอ้หนุ่มอบต. หน้าที่ใหม่ในพื้นที่เสนอ เรา กำลังจะทำส้วมเพื่อรวมคน

ผู้ใหญ่กู่อยู่อีกหมู่หนึ่ง ไม่ใช่คนดูแลพื้นที่นี้ แต่ใจถึง กล่าวเอาคอปาดเฉียง

“เราบุกเข้าไปใช้พื้นที่ของกรมทรัพย์ฯ ที่ติดกับอบต. นี้เลย ทำส้วมที่นี่ ถ้าจะทำที่พั๊กจะได้ขยายได้ ทำไปเลยไม่ต้องขออนุญาต เดี่ยวผมรับผิดชอบ

เอง แต่ต้องทำเร็ว จ้างรถตักมา วัสดุจ่ายบางส่วนที่เหลือเซ็นไว้ ผมนุ้ยเอง
ถ้าตกลง ผมสั่งของให้เลย” ผู้ใหญ่พูดขึงขัง

“นั่นแบ่งงานกันนะ ผู้ใหญ่สั่งรถและวัสดุ ไม่ตรีเตรียมคนมาวางผังพื้นที่
เพื่อที่พักด้วย และระดมคนสร้างส้วม เริ่ม 6 ห้องก่อน ทางเราจะหางบ
สำหรับส้วมและที่พักบางส่วนไว้เลย” เราก็มั่นใจแล้วเช่นกัน

ในที่สุด การคลำหาหนทางในภาวะวิกฤตสุดขีดก็มีจุดเริ่มต้น โดย
ความมั่นใจของกลุ่มคนเล็กๆ ที่เพิ่งรู้จักกัน

การจัดระบบชุมชน หากเริ่มจากคนที่คิดเพื่อส่วนรวม แม้เกิดความ
ผิดพลาดก็คงไม่มาก

เริ่มเร็ว วางระบบกลุ่มพื้นฐาน

เช้าวันต่อมา รถขุดดินก็มาถึงพร้อมวัสดุ ทีมงานของไมตรีเปิดรั้วเข้า
ไปในพื้นที่กรมทรัพย์ากรธรณีที่ทิ้งร้างไว้ ทุกคนกลัวขอทานกรูกรักที่ราชการ

และแล้วส้วมชุดแรกก็พร้อมใช้ ท่ามกลางความสนใจของผู้ประสพภัย
เมื่อรู้ว่าจะสร้างที่พักด้วยก็ยิ่งมีคนสนใจ มีชาวเลกลุ่มหนึ่งใจกล้ามาก่อน ตอน
นั้นยังไม่มีที่พัก เราจึงถือโอกาสขุดกรูอาคารจอดรถที่ทิ้งร้างหลังหนึ่งให้อยู่
ก่อนเลย

เมื่อเห็นคนเริ่มมาเราก็ปรึกษากันอีก ขณะที่ยังไม่ชัดเจนว่ามีเงินมาก
น้อยเท่าไร “ลองหาเต็นท์สนามมาวางดูก่อนไหม เพราะราคาถูก รื้อย้าย
ง่าย” ทีมเราจึงโทรประสานทีมงานในกรุงเทพฯ หาซื้อเต็นท์ 50 หลัง ซึ่งมา
ถึงในเช้าวันต่อมา พวกเขาจัดการวางแปลน โดยใช้ประสพการณ์การจัดตั้ง
กลุ่มย่อยในสลัมมาวางแผนจัดระบบให้เป็นกลุ่มย่อย ชุดละ 10 หลัง เพื่อ
ให้แต่ละกลุ่มย่อยดูแลกันเองในอนาคต

วันต่อมา ภาพที่เห็นคือรูปร่างของค่ายที่พักชั่วคราว มีที่พักและส้วม
ในพื้นที่กว่า 20 ไร่ของหน่วยราชการ ซึ่งเป็นเนินสูงที่เชื่อว่าสึนามิจะมาถึง
ทีมชาวบ้านจึงออกกระจายข่าวแจ้งคนในที่ต่างๆ เราใช้ประโยคว่า “ยาม

กิจกรรมเย็บยาวจิตใจและส่งเสริมอาชีพ

“เดือดร้อนมาอยู่รวมกัน มีส่วน มีที่พัก มาช่วยกันดูแลเรื่องอาหารการกิน”

เดือนที่ 10 หลังถูกใช้หมดภายในพริบตา คนที่มาซ้่าหอบลิ่งของที่พอเหลือจากคลื่นยักษ์มายืนหน้าละห้อยจำนวนมาก เราปรึกษากันอีก ให้อกว่านซื้อเต็นท์มาให้ได้มากที่สุด และจัดส่งด่วน

ภายในสามวัน ผู้ประสบภัยหลังไหลมาที่นี่ เริ่มจากชาวเลชุดแรกกลุ่มหนึ่ง จากนั้นคนอื่นๆ ที่ทราบข่าวจากปากต่อปากก็ทยอยมา พร้อมกับเต็นท์สนามที่ส่งมาถึง เราจัดการให้เข้าอยู่เป็นชุด ชุดละสิบหลัง ใครก็ตามที่มาต้องอยู่ให้ครบสิบหลังก่อน และหน้าที่แรกของคนมาก่อนคือให้ดูแลคนที่มาทีหลัง

นี่เป็นเมล็ดพันธุ์แรกจากบทเรียนของประสบการณ์เก่าๆ และเป็นหลักการงานจัดระบบชุมชนที่เน้นการพึ่งพิงกันเองก่อน การมีส่วนร่วมจัดระบบการอยู่อาศัยกลายเป็นกตึกาหรือสัญญาใจที่จะพึ่งพิงกัน เราพูดประโยคนี้อย่างๆ ในที่ประชุมใหญ่เล็กต่างๆ

ภายใน 5 วัน ค่ายอพยพบ้านบางม่วงก็เต็มไปด้วยคนนับหมื่น ทั่วพื้นที่ 20 ไร่ มีเต็นท์ประมาณ 1,000 หลัง เป็นค่ายที่ชาวบ้านและนักจัดระบบชุมชนร่วมกันสร้างระบบตั้งแต่เริ่มต้น

ชาวบ้านตั้งชื่อค่ายนี้ว่า “ศูนย์ผู้ประสบภัยลี้ภัยบางม่วง” จริงๆ แล้วมันเป็นเพียงหมู่บ้านชั่วคราว เพราะขณะนั้นเราไม่รู้อนาคตเลยว่า ทั้งหมดจะได้กลับคืนสู่บ้านน้ำเค็มซึ่งเป็นที่เดิมได้เมื่อไร คนที่มารวมกันนับหมื่นท่าทางจะปักหลักยาว เพราะแต่ละคนต่างไม่มีที่ไป เกินความคาดหมายของเราแต่แรกมาก

การจัดกลุ่มย่อยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สมาชิกทุกกลุ่มมีหน้าที่ เช่น ดูแลเพื่อนที่เศร้ายิ้ม ดูแลความสะอาดและความปลอดภัยทุกชนิด อีกทั้งต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมประชุม เอาข้อเสนอมาเข้าวงประชุม และเอาเรื่องจากวงประชุมกลับไป จึงมีตัวแทนชาวบ้านมาเป็นเหมือนกรรมการศูนย์ประมาณ 50 คน เราจัดประชุมทุกค่ำหลังจากคนเริ่มพักผ่อน

จัดตั้งศูนย์ผู้ประสบภัยบางม่วง

การกำเนิดขึ้นของศูนย์บางม่วง ที่มีคนอยู่รวมกันจำนวนมาก แต่มีระบบกรรมการชาวบ้านบริหารจัดการกันเอง ดูแลกันเอง ถือเป็นสิ่งใหม่ในหัววงวิกฤต แม้ปัญหาต่างๆ ยังไม่คลี่คลาย เช่น ยังไม่เจอศพ และยังไม่รู้ว่าจะมีบ้านใหม่ได้อย่างไร แต่ศูนย์ก็ช่วยให้ขวัญกำลังใจของคนกลับมา ดีกว่าการไปเผชิญชะตากรรมอย่างโดดเดี่ยว และนี่คือสาเหตุหลักที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือวางกฎกติกาการอยู่ร่วมกัน

การแบ่งที่พักเป็นกลุ่มย่อย มีหน้าที่ภารกิจ และมีตัวแทนเข้าประชุม ทำให้ชาวบ้านหลายคนเริ่มมีพัฒนาการ โดยเฉพาะตัวแทนกลุ่ม เราใช้วงประชุมตัวแทนตอนค่ายกระดืบพวกเขา โดยการระดมความคิดเห็นในงานส่วนกลาง หรือสังเกตภาพรวมของศูนย์ด้วยว่า ต้องปรับปรุงอะไร มีข้อสรุปคือ

1. ต้องมีการประชุมใหญ่สมาชิกทั้งหมดบ้างตามความจำเป็น โดยให้

ลานกลางที่พัก เพราะต้องการให้สมาชิกรู้เรื่องต่างๆ ด้วยตัวเอง ศูนย์จึงมีรูปแบบการประชุมใหญ่สัปดาห์ละ 2 ครั้ง ในการประชุมใหญ่บรรยากาศดีมาก ผู้คนออกมาร่วมกันหนาแน่น เห็นหน้าค่าตากันอย่างพร้อมเพรียง

2. เริ่มมีคนภายนอกเข้ามาในศูนย์จำนวนมาก พร้อมกับมีของหาย มีข้อเสนอว่า ควรมีระบบยามตรวจทางเข้าออกโดยเฉพาะกลางคืน มีเยาวชนเกือบ 40 คนสมัครใจฝึกเปลี่ยนอยู่เวรยาม

3. ชาวบ้านเริ่มทะเลาะกันเอง สาเหตุจากการแย่งคิวรอรับของบริจาคที่มักจะไม่มีมากพอ ที่ประชุมมีมติว่า ให้บริจาคเข้ากองอำนวยการ และมีทีมรับเงินพร้อมถ่ายรูปร่วมกัน และให้แจ้งยอดบริจาคทุกวัน

4. มีข่าวจากผู้ใหญ่บ้านว่า กระทรวงมหาดไทยจะให้กรมการปกครองเข้ามาดูแลจัดการศูนย์นี้ ที่ประชุมไม่เห็นด้วย เพราะราชการไม่เคยเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่แรก

5. มีเสื้อผ้าบริจาคมากจนเหลือใช้ จะจัดการอย่างไรให้มีประโยชน์ ที่ประชุมเสนอดีมากกว่า ให้ประสานทหารเรือเอาเสื้อผ้ากองใหญ่ส่งไปให้ผู้ประสบภัยที่อาเจห์ ประเทศอินโดนีเซีย

6. น้ำเริ่มไม่พอใช้เพราะมีคนอยู่หนาแน่นมาก ที่ประชุมให้ตั้งทีมดูแลเรื่องน้ำใช้ และขึ้นป้ายรับบริจาคเครื่องกรองน้ำ เพื่อกรองน้ำในบึงหน้าศูนย์ขึ้นมาใช้ แต่ช่วงนี้ให้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านไปก่อน

การฟื้นฟูจิตใจ

ในความสับสนวุ่นวายและงานล้นมือกันทั้งนักจัดระบบชุมชนและชาวบ้าน ผ่านไปสามวันแล้ว ผมถึงรู้สึกได้ว่าเหนื่อยมอบต. ไม่ตรีของเราหายหน้าไป สิบสามดูจึงรู้ว่าเขาไปเผาศพพ่อที่นครศรีธรรมราช เราเกือบช็อกอีกครั้งที่รู้ว่าพ่อเขาถูกกระแสน้ำกระซากร่างหายไปต่อหน้าต่อตาที่บ้านโดแห่งนี้ขั้นสุดท้ายในบ้าน เราไม่เห็นเขามีอาการอะไรเลยนับแต่วันแรกที่พบและก่อตั้งศูนย์ เขาไม่เพียงสูญเสียพ่อเท่านั้น รวมแล้วเขาสูญเสียคนในครอบครัวเกือบ

50 คน บางคนช่างใจแข็งเกินคาด

แต่กลุ่มคนอีกจำนวนหนึ่งที่มีอาการเงิบเกินไป เพราะเศร้าโศกเสียใจจากการพลัดพราก

“น้ำกินข้าวยัง” ...เงิบ...

“ไม่นอนเสียละ ดึกแล้วนะ” ...เงิบ...

“ลูกสาวล่องไปไหน”

“ไปกับทหารแล้ว อาจารย์ว่าดีมั๊ย”

“อ้าว เทรอ อ้อ ก็น่าจะดีนะ งั้นเดี๋ยวคงกลับมาอนเลย ไม่ต้องรอนอนชะนะ ดึกมากแล้ว”

แล้วแกก็เข้านอน เราจำภายหลังว่า ลูกสาวแหกต๋ายไปกับเกลียวคลื่น วันต่อมามีทหารมาช่วยค้นหา และบอกว่าจะช่วยหาจนเจอ บางทีแกอาจมีมโนภาพใหม่เกิดขึ้นเพื่อความหวังเล็กๆ ที่อาจเป็นจริง

มีหลายคนไม่ยอมนอนเพราะอาจรอคอยใครบางคนกลับมา เราพูดกับเขาได้เพียงว่า “เดี๋ยวคงกลับมา”

หนุ่มอีกคนหนึ่งมาหาพวกเราตอนใกล้ค่ำของวันหนึ่ง

“ตาเป็นไร” ผมเปลือยตามไป เพราะเห็นนัยน์ตาแดงก่ำเป็นสายเลือด

“ไม่มีอะไร... ร้องไห้” เขาตอบเสียงเบาหวิว และกล่าวอีกว่า

“ไปหาลูกบ่าว แต่ไม่เจอ มาช้า ขอเดินที่หลังนั่งลี” เขาบอกด้วยนัยน์ตาแดง แห้ง น้ำตาคงหมดแล้ว

“อือ... อายุเท่าไร” ผมแข็งใจถาม น้ำตาเริ่มคลอ

“สามขวบ หลุดไปจากมือ กุมมือได้แล้วแต่... เอาไม่อยู่” ดูเหมือนเขาอยากเล่าให้ละเอียด

“เอางี้ เอาเดินที่นั่นไปเลย ไปหาที่วางใกล้ๆ ต้นไม้โน้น เรื่องอื่นค่อยว่ากันนะ” ผมตัดบทไล่เขาไปก่อนน้ำตาเราจะหล่น และนั่นเป็นเดินที่หลังสุดท้ายที่ใช้บนอนเอง เราต้องใจดี ใจเย็น ให้โอกาสเขาให้มากที่สุด

ภายหลังหนุ่มคนนี้เป็นครูสอนตัดเย็บผ้าห่อศพให้สมาชิก สร้าง

กลุ่มอาชีพในศูนย์พักพิง

ชุมชนใหม่ และกลับคืนสู่อาชีพตัดเย็บดั้งเดิมของเขา

สายๆ ของวันหนึ่งที่บรรยากาศในศูนย์สงเคราะห์กรรมกรศูนย์หายหน้ากันไปหมด เมื่อเดินตามไปดู ปรากฏว่าพวกเขา นั่งตาแป๋วอยู่กับหมอนางสาวไทย ซึ่งเธอกำลังอธิบายกิจกรรมของหมอนที่จับมัดจิตใจผู้ซึมเศร้า แนวทางของเธอคือชวนมาร่วมกิจกรรมอื่นๆ เช่น เย็บปักถักร้อย สานตะกร้า หรือมาช่วยเป็นแม่ครัว เรื่องนี้สำคัญมาก และอาจเป็นหัวใจของงานจัดระบบชุมชนในพื้นที่ภัยพิบัติที่รุนแรง คือให้คนที่เข้มแข็งดูแลคนที่อ่อนแอ จากนั้นค่อยค้นคว้าว่าจะยกระดับผู้คนต่อไปอย่างไร

ก่อนหน้านี้ส่วนราชการได้ระดมจิตแพทย์และนักจิตวิทยาทั่วประเทศมากกว่า 10 ชุดลงมาทำงานที่ศูนย์ แต่ละชุดทำงานอิสระ สมาชิกเราต้องร้องให้กันวันละเป็นลิบรอบ พวกเขาักพูดว่า “ไม่ต้องเสียดายทรัพย์สินนะ มัน

ของนอกร่าง” หรือ “ถือว่าเขาทำบุญมาแค่นั้น เขาไปดีแล้วล่ะ” เป็นเหตุให้สมาชิกมาร้องเรียนที่ประชุมว่าไม่อยากให้หมอบำบัดลงพื้นที่ เพราะไม่อยากให้แม่เขาร้องไห้มากกว่านี้ จนเราต้องเจรจากับหมอ แต่ก็ไม่ค่อยเข้าใจกัน ส่วนแนวของหมอนางสาวไทยมาแปลก และน่าจะดีกว่า

กรรมการศูนย์ยึดอาคารของกรมทรัพย์สินฯ เพิ่มเพื่อสร้างโกดังรวมในการจัดระบบข้าวของ ได้เจอผ้าขาวดิบห่อศพเหลืออยู่จำนวนมาก เราจึงเกิดแนวคิดใหม่ว่า ให้ผู้เคร่าซึ่มมาช่วยกันตัดผ้าเย็บส่งขายหารายได้ ประสานนักศิลปะมาช่วยวาดสีเส้นไล่ จนในที่สุดกลายเป็นสินค้าโอท็อปของศูนย์ ต่อมาก็ขยายเป็นกลุ่มบาติกของเยาวชน จากจุดนี้ จึงนำสู่การคิดฟื้นฟูอาชีพเสริมของคนทั้งศูนย์ เพื่อให้ทุกคนพากันข้ามพ้นช่วงเวลาแห่งความเคร่าโศกไปพร้อมๆ กัน มีสมาชิกคนหนึ่งตาบอด ทำอะไรกับเขาไม่ได้ แต่เมียดาตีและเคยเป็นหมอบีบนิ้ว แต่ตอนนี้มือเจ็บ เราก็ให้เขามานั่งที่กองอำนวยการ รับบีบนิ้วแขกที่มาเยี่ยม โดยผัวนิ้ว เมียดาตีเป็นคนบอกตำแหน่งอยู่ข้างๆ ก็ได้เงินจากผู้มาเยี่ยมด้วยความเอ็นดู

บรรยากาศในศูนย์เปลี่ยนจากมหกรรมความเคร่า มาเป็นมหกรรมอาชีพขึ้นทันที แทบทุกคนมีอะไรทำหลังตื่นขึ้นมาและก่อนนอน แถมมีรายได้พอประมาณ มีการเย็บแหวน ตัดเย็บผ้า ทำผ้าบาติก โดยเฉพาะการซ่อมเรือและทำเรือหางปลา ซึ่งมีคุณค่าทางจิตใจอย่างสูง เพราะเรือคือวิถีชีวิตของคนที่นี่ ตอนเกิดคลื่นามิ เรือหางปลาขนาดเล็กแทบทั้งหมดพังเสียหาย เมื่อเกิดโรงซ่อมเรือ ทำเรือ โดยช่างผู้ประสพภัยเอง มันจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นชีวิตใหม่อย่างแท้จริง ถือเป็นก้าวบัพจรลอกใหญ่ครั้งที่สอง เพราะกลุ่มแรกอาจเรียกว่าถูกบัพจรโดยเอ็นจีโอ หรืออาจเรียกว่าบัพจรตัวเองก็ได้ คือชาวบ้านที่ลงมือคิดประสานการทำสั่วม ทำศูนย์ในช่วงแรกนั่นเอง พวกเขาใช้แรงงานสร้างสิ่งต่างๆ ให้เพื่อนๆ ได้เข้ามาอยู่อาศัย และตัวเองก็ใช้สิทธิ์นั้นไม่แตกต่างจากคนอื่น

พลังใจที่ก้าวข้ามความทุกข์ฉกรรจ์ สู่การช่วยเพื่อนเพื่อให้พึ่งพิง

กันเองได้ กลายเป็นเข้าหลอมแก่นนำรุ่นหลังต่อๆ มา พวกเขาไม่เพียงเป็นพลังการจัดการศูนย์บางม่วงเท่านั้น วิธีคิดหรือแนวทางนี้ยังกระจายไปสู่เพื่อนชุมชนอื่นๆ ในพื้นที่ภัยพิบัติ และเกิดเป็นเครือข่ายสึนามิในเวลาต่อมา แท้จริงแล้วทั้งหมดนี้คือมหรกรรมการบำบัดที่ทรงพลังที่สุด และนี่คือก้าวแรกในการฟื้นคืนของคนที่ไร้ความหวัง

จัดระบบปุบริจาค

หลังจากผ่านเหตุการณ์มาสองเดือนกว่า วันหนึ่งเรามีข้อเสนอในที่ประชุมใหญ่ว่า น่าจะเอาข้าวของที่ได้รับบริจาคเป็นส่วนตัวซึ่งเก็บไว้เต็มเต็นท์จนไม่มีที่นอน มาลงทะเลเป็นผาไวก้ที่กองกลาง ส่วนอาหารก็เอามารวมกันแล้วมาเบิกไปกินเป็นกลุ่มย่อย มติที่ประชุมเห็นด้วย

ระบบนี้ถือเป็นการยกระดับสำนึกส่วนรวมอีกด้วย เป็นการสร้างสำนึกร่วมที่เกิดจากความเชื่อมั่นในระบบ แบบแผน หรือโครงสร้างที่ดี ผู้นำที่ดี และเหล่าคนใจแข็งที่สามารถหยุดความเศร้าได้เร็วกว่าคนอื่น ความจริงอาจพูดได้ว่านั่นคือการปลงตก เราได้ยืนยันประโยคที่ว่า “ไม่ว่าคนจนหรือคนรวย ทุกคนเหลือเท่ากัน” ในภายหลัง

การมีสำนึกร่วมในหมู่ผู้ประสบภัยจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่มีผู้บริจาคที่เข้าใจและสนับสนุน ซึ่งเราต้องออกแบบ แนะนำ และพาเขาทำ เพื่อให้การบริจาคเกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้บริจาคตามข้อมูลและแนวทางที่เราได้จากการประชุมชาวบ้านวงต่างๆ เพื่อให้ถูกจังหวะกันทั้งผู้รับและผู้ให้ แต่นักจัดระบบชุมชนต้องเพิ่มการจัดตั้งเข้าไปด้วย หลักการคือให้เกิดระบบกลุ่ม เช่น กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มบาติก กลุ่มเรือ ฯลฯ เพื่อหลีกเลี่ยงการสนับสนุนเป็นรายคน ยกเว้นที่พิเศษจริงๆ เช่น กลุ่มเปราะบาง

ทีมงานเราประสบความสำเร็จในการเชิญชวนผู้บริจาครายใหญ่ ซึ่งเห็นด้วยกับหลักการช่วยเหลือแบบยั่งยืน โดยสนับสนุนให้เกิดกลุ่มอาชีพตามวิถีชีวิตก่อนประสบภัย หรือเกิดช่องทางอาชีพใหม่ที่สมเหตุสมผล จึง

เป็นที่มาของมหรหกรรมพื้นฟูอาชีพ เราทำทะเบียนผู้บริจาคไว้ประมาณ 200 ราย
เมื่อศูนย์บางม่วงลงตัว เราเริ่มออกตรวจตราพื้นที่ข้างเคียง ขณะที่มี
อีกส่วนเดินทางไประนอง กระบี่ ตรัง สตูล ยกเว้นภูเก็ต ซึ่งมีหน่วยงาน
ต่างๆ ลงพื้นที่มากแล้ว โดยใช้แนวทางนี้ที่พอตั้งหลักได้ที่บางม่วงเป็นพื้นที่
ตัวอย่าง เมื่อมีแหล่งทรัพยากรหรือผู้สนับสนุนเป็นพันธมิตร เราจึงตัดสินใจ
ขยายพื้นที่

ประสานพลังเป็น “เครือข่ายผู้ประภยสิณภมิและสิณธิมูชน”

1. สํารวจข้อมูล แก้ไขปัญหาที่ดิน

คลื่นยักษ์สึนามิผ่านไปแล้วครึ่งเดือน แต่คลื่นทุ่นยังก่อตัวและถาโถม
เข้าไปในพื้นที่เหล่านี้ ชุมชนบ้านแหลมป้อม ส่วนหนึ่งของบ้านน้ำเค็ม ถูก
นายทุนระดับรองประธานสภาผู้แทนราษฎรใช้ปีนประกาศห้ามเข้า ชุมชน
มอแกนบ้านทับตะวันและบ้านโนไไร่ มีนายทุนแสดงเอกสารเป็นเจ้าของพื้นที่
ชุมชนมอแกนบ้านทุ่งหว้า อบต. ห้ามชาวบ้านเข้าพื้นที่เพราะจะใช้สร้างโรง
พยาบาล ชุมชนบ้านปากเตรียม อำเภอคูระบุรี นักการเมืองท้องถิ่นไม่ให้คน
หนีตายจากหน้าหาดปลูกสร้างที่พักชั่วคราว ชุมชนที่เกาะลันตา ราชการกับ
นายทุนห้ามชาวบ้านทั้งชาวเลอุรักลาไวยและมุสลิมปลูกสร้างบ้านเรือนในที่เดิม
ชุมชนมุสลิมดั้งเดิมแถวรอยต่อระหว่างเกาะบุโหลน อำเภอละงู จังหวัดสตูล
และเกาะสุกร จังหวัดตรัง ต่างมีปัญหาที่ดินหลังสึนามิว่า ใครเป็นเจ้าของที่
แท้จริง

ประสบการณ์การต่อสู้แก้ปัญหาที่ดินในชุมชนเมือง สอนให้เราช่วย
ชาวบ้านยึดที่ดินชุมชนเดิมไว้ก่อน แล้วค่อยเจรจาทีหลัง ชาวบ้านยึดพื้นที่
อย่างรวดเร็ว โดยมีช่างกลางซึ่งเป็นอาสาสมัครจากศูนย์น้ำเค็มและอาสา
สมัครจากทั่วประเทศร่วมเป็นแรงงานสนับสนุน ผู้บริจาคที่ได้รับการประสาน
ให้เข้าใจเหตุผลทางมนุษยธรรม และการเป็นผู้บุกเบิกที่อยู่อาศัยมาอย่าง
ยาวนาน ให้การสนับสนุนเต็มที่

ก่อนรุ่งวันหนึ่ง มีโทรศัพท์ที่เราไปรับของบริจาคชิ้นหนึ่งริมถนน ปรากฏว่าเป็นรถแคคโตไฮใหม่เอี่ยมคันหนึ่งจากผู้ไม่ประสงค์ออกนาม มันกลายเป็นอาวุธลับของเราในการบุกเข้ายึดพื้นที่แบบรีบเข้ารีบออก เพื่อเปิดทางให้รถขบวนวัสดุสร้างบ้านเข้าถึงพื้นที่ แทบทุกชุมชนต่างอพยพกลับเข้าอยู่ที่เดิม และเริ่มสร้างบ้านสวมตอบ้านหลังเดิม โดยมีทีมเราและอาสาสมัครบ้านน้ำเค็มเป็นที่ปรึกษาใกล้ชิด จนปลายปี พ.ศ. 2548 เกือบหนึ่งปีสีนามิ การฟื้นฟูภัยคลื่นกลายเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิที่ดินชุมชนดั้งเดิมเต็มตัว เมื่อผู้อ้างโฉนดเริ่มฟ้องร้องไล่ที่ชุมชน และทีมเราเตรียมยกระดับจัดระบบต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเต็มรูปแบบ

หลังครึ่งปีสีนามิ ทีมเรามีการวิเคราะห์สถานการณ์ครั้งใหญ่ เห็นได้ชัดเจนว่า ตลอดชายฝั่งอันดามันมีปัญหาที่ดินชุกอยู่ใต้พรม และภัยสีนามิได้คลื่นนอกมา ที่ดินชายฝั่งไม่ว่าเป็นป่า ภูเขา ชายหาด ส่วนใหญ่อยู่ในเอกสารครอบครองตามกฎหมายของหน่วยงานรัฐและเอกชน ทั้งที่ดินดินเหล่านั้นถูกบุกเบิกสร้างชุมชนหมู่บ้านโดยชาวบ้านเองมาหลายร้อยปี เราเริ่มลำดับข้อมูลพบว่าหน่วยราชการที่อ้างครอบครองพื้นที่คืออุทยานแห่งชาติหน่วยป่าชายเลน เจ้าท่า เป็นต้น หน่วยงานเหล่านี้ล้วนพึ่งประกาศเขตราชการบนพื้นที่เหล่านี้เมื่อปี พ.ศ. 2535 และนายทุนเอกชนเพิ่งเข้ามาในช่วงที่มีการท่องเที่ยวไม่กี่ปีมานี้ จนกระทั่งเมื่อเกิดภัยสีนามิ ดูเหมือนเจ้าของที่ตามเอกสารทางกฎหมายจะถือเป็นโอกาสและจังหวะดีในการไล่ที่เสียเลย

เมื่อเกิดเหตุดังกล่าว เราจึงออกแบบระยะเวลาการทำงานไว้เป็นสี่ระยะคือการฟื้นฟู การเข้าถึงสิทธิที่ดินเดิม การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย และการเจรจาระดับนโยบาย

2. เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

ปลายปี พ.ศ. 2548 ทุกชุมชนสามารถเข้ายึดพื้นที่เดิมสำเร็จ และกำลังเร่งสร้างบ้าน การประชุมพบกันระหว่างชุมชนพื้นที่ประสบภัยเกิดขึ้นหลายครั้ง ชุมชนปากเตรียมเป็นพื้นที่ที่มีคนไทยพลัดถิ่นรวมอยู่ด้วย เราจึงประสาน

คนไทยพลัดถิ่นจังหวัดระนองที่จัดตั้งไว้ก่อนหน้านั้นมาร่วมด้วย เพื่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย

ในวาระครบหนึ่งปีแรกของการฟื้นฟูภัยสึนามิ เราได้จัดงาน “ประสบภัย ประสบการณ์ ประสานเพื่อน” ขึ้น โดยเชิญเลขาธิการนายกฯ มารับเรื่อง มีข้อเสนอหลักคือ หนึ่ง ให้รัฐบาลตั้งกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินสึนามิ สอง ให้เจรจากับผู้เกี่ยวข้องให้หยุดการไล่อื้อ และสาม ให้คนไทยพลัดถิ่นได้เข้าถึงการช่วยเหลือ

ต่อมารัฐบาลได้ตั้งกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินสึนามิตามที่เราต้องการ แต่การไล่อื้อทุกแห่งยังไม่ยุติ เรายังใช้ยุทธวิธีสร้างบ้าน พื้นฟูไปเรื่อยๆ จัดตั้งทีมทนายอาสาขึ้นสู้คดีที่ถูกต้อง และตั้งทีมทำภาพถ่ายทางอากาศขึ้นมา ประกอบกับการทำข้อมูลโดยชุมชน เรื่องประวัติศาสตร์พื้นที่ ผังการใช้ประโยชน์แปลงที่ดิน ที่สาธารณะในชุมชน และผังตระกูล เพื่อเตรียมยื่นกับกรรมการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิ มีการอบรมเผยแพร่วิชาอย่างกว้างขวาง ถือเป็นอาวุธลับอีกชิ้นที่มีประสิทธิภาพ เป็นหลักฐานที่มีเหตุผลเมื่อผ่านสื่อออกไปสู่สาธารณะ เพราะทุกชุมชนที่อยู่ในกระบวนการนี้ได้เข้าอยู่ในที่เดิมของตนเองทั้งหมด แต่อยู่ในฐานะผิดกฎหมาย จึงต้องมีการพิสูจน์สิทธิขนานไปกับการถูกฟ้องร้องดำเนินคดี โดยเฉพาะจากเอกชน

3. การเจรจาระดับนโยบาย

ในระดับนโยบายเราประสานทีมส.ว. นำดีโหล่งมาช่วยตรวจสอบพื้นที่ เช่น ที่บ้านทุ่งหว้า ในที่สุดก็ใช้มาตรา 9 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน ว่าด้วยการขออนุญาตเข้าใช้ที่ดินของรัฐ ทำให้สามารถยุติโครงการสร้างโรงพยาบาลชุมชนสามารถอาศัยอยู่ในที่ดินเดิมอีก 10 ปี เลื่อนชะตากรรมชาวบ้านออกไปก่อน

เมื่อการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิบางแห่งเสร็จสิ้น เตรียมยื่นเสนอรัฐบาล เราเห็นว่าพื้นที่หลายแห่งเป็นของรัฐ และหลายพื้นที่เอกชนอ้างว่ามีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับรัฐ เราจึงประสานเครือข่ายต่างภาคที่ส่งอาสาสมัคร

ขั้นบันไดการพัฒนา

มาช่วยสร้างบ้าน จัดตั้งเป็น “เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.)” ขึ้น เพื่อเจรจาประกบการพิจารณาการแก้ไขที่ดินสันามิ และมีข้อเจรจาเพิ่มเติมอีก 2 ข้อคือ หนึ่ง ให้ประกาศเขตรับรองพื้นที่วัฒนธรรมชาวเล และสอง ให้คืนสัญชาติไทย ออกบัตรประชาชนให้คนไทยพลัดถิ่น คปสม. เริ่มมีบทบาทในสายตาสาธารณะ เมื่อมีการยื่นหนังสือเพื่อคืนประชาธิปไตยต่อคณะปฏิวัติในปี พ.ศ. 2549 จากนั้นก็เจรจาต่อเนื่องมา

ทุกรัฐบาล จนกระทั่งปี พ.ศ. 2553 จึงเริ่มมีความสำเร็จ ดังนี้

1. ครม. มีมติรับรองเขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเลพร้อมงบประมาณพื้นที่ผ่านกระทรวงวัฒนธรรม
2. พื้นที่พิพาทที่บ้านทับตะวันได้รับการไกล่เกลี่ย มีการแบ่งที่กับนายทุนและได้โฉนดรายแปลง
3. พื้นที่ทุ่งหว่า ใช้มาตรา 9 อยู่อาศัยได้ 10 ปี พร้อมพื้นที่วัฒนธรรม
4. พื้นที่แหลมป้อม ชาวบ้านได้โฉนด (แต่ไม่มีทางเข้า ท้ายที่สุดต้องขายคืนนายทุน)
5. ชุมชนชาวเลเกาะลันตาบ้านสังกาอู่ ได้โฉนดรายแปลงพร้อมพื้นที่วัฒนธรรม
6. ชุมชนปากเตรียม ชื่อที่ดินดูแลร่วมกัน จัดตั้งเป็นชุมชนใหม่
7. กรณีแก้ปัญหาชุมชนปลากะตักและชุมชนริมป่าชายเลน จังหวัดภูเก็ต ที่ผ่านการทำงานของกรรมการพิสูจน์สิทธิจนได้ที่ดินอยู่อาศัยถาวร กระบวนการแก้ปัญหาได้ขยายไปพื้นที่อื่นๆ กระทั่งจัดตั้งเป็น “เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต” และได้ขยายจากประเด็นผู้ประสบภัยสึนามีสู่ประเด็นสิทธิที่ดินชุมชน
8. กรณีชาวเล นอกจากการแก้ปัญหาเร่งด่วนในบางกรณี และการผลักดันให้เกิดมติ ครม. เขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเลแล้ว ทีมงานเราได้ทำงานจัดตั้งขบวนการชาวเลอย่างต่อเนื่อง เพราะปัญหาสิทธิชุมชนชาวเลส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการแก้ไข และปัญหาได้ทวีความรุนแรงขึ้น เมื่อกรรมการพิสูจน์สิทธิที่ดินหมดวาระลง เราได้เชื่อมโยงประสานให้คปสม. ร่วมกับเครือข่ายอื่นทั่วประเทศ เช่น สหพันธ์เกษตรภาคเหนือ ใต้ อีสาน เครือข่ายปากมูล เครือข่ายลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเป็นธรรมในสังคม รวม 9 องค์กร จัดตั้งขึ้นเป็น “ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส. หรือ PMOVE)” เพื่อเจรจากับทุกรัฐบาลอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน รวมทั้งการผลักดันกฎหมาย 4 ฉบับ ได้แก่ ร่าง พ.ร.บ. โฉนดชุมชน ร่าง พ.ร.บ.

ธนาคารที่ดิน ร่ว ง พ.ร.บ. ภาษีที่ดิน และร่ว ง พ.ร.บ. กองทุนยุติธรรม เพื่อ
แก้ปัญหาการกระจุกตัวของที่ดินและการกระจายทรัพยากรไม่เป็นธรรม

จากงานจัดระบบชุมชนผู้ประสบภัยสึนามิในพื้นที่แห่งหนึ่ง ในที่สุดก็
ยกระดับเป็นประเด็นสิทธิที่ดินชุมชนและการพัฒนาคุณภาพชีวิตแบบครบ
วงจร รวมทั้งใช้พลังทุกส่วนในการเปิดพื้นที่ผลักดันเพื่อแก้ปัญหาความ
เหลื่อมล้ำในสังคม ในห้วงเวลาการเติบโตของขบวนการนับสิบปี

ในการสัมมนาสมาชิกบ้านน้ำเค็มครั้งหนึ่ง ระหว่างการสรุปบทเรียน
ที่เข้มข้นก็มีบทเพลงหนึ่งเกิดขึ้น “เพลงบ้านน้ำเค็ม” และหลังจากนั้นไม่นาน
ก็มีอีกหลายบทเพลงตามมาบรรจู่ในอัลบั้ม “เสียงใจอันดามัน” เป็นอีกบันทึก
บทเรียนความทรงจำมิให้ลืมเลือน

“น้องเหื่อน้องลองไปแลต่าน้ำเค็ม ไปเติมเต็มรู้จักชีวิตลูกเล
ผ่านร้อนหนาวเศร้าสุขทุกข์ โอละเห่ ชีวิตลูกเลไม่มีอะไรแน่นอน
นอนต่า่นุ้ยหลับตนะแม่อีกล่อม แม่จะกล่อมให้เจ้านอนหลับฝันดี
บ้านเราน้ำเค็มก็เป็นอย่างนี้ ลูกเป็นคนดีเท่านี้แม่ก็ดีใจ” ๙

“ชุมชนบ้านน้ำเค็มจัดการตนเอง” สู่ “พลังแห่งความสุข” รับมือ “ภัยพิบัติธรรมชาติ” สู่ “ภัยพิบัติทางนโยบาย”

โมเตี องไกรจักร์

อดีตบ้านน้ำเค็มก่อนถึงจุดเปลี่ยน

พ่อแม่ผมเป็นนักแสวงโชคครอบครัวหนึ่งที่เดินทางมาชุดทองที่บ้านน้ำเค็มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 ในอดีตบ้านน้ำเค็มเป็นดินแดนที่กษัตริย์เมืองไทยในยุคเหมืองแร่ดีบุก (“ยุคชุดทอง” ประมาณปี พ.ศ. 2516-2525) ทำให้นักแสวงโชคจากทั่วประเทศมากกว่า 51 จังหวัดโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในดินแดนแห่งนี้ ต่างคน ต่างถิ่น ต่างกลุ่ม จึงแสวงหาอาณาเขตปกครองของตนเอง แต่ละกลุ่มแสดงบารมีเพื่อปกครองคนอื่น และแย่งชิงเพื่อให้อยู่ได้ท่ามกลางความหลากหลาย หลายคนสร้างฐานะบารมี ขยายอิทธิพลฐานการเมือง หากหลายคนเอาชีวิตมาทิ้ง และหลายคนหมดตัวกลับบ้านเกิดอย่างไร้อนาคต

เมื่อผ่านพ้นยุคชุดทอง จึงคงเหลือแต่ผู้คนที่ไม่มีที่ไป ทำให้ต้องตั้งรกรากลงหลักปักฐานในดินแดนแห่งนี้จนถึงปัจจุบัน รวมทั้งครอบครัวของผม “คนน้ำเค็ม” จึงไม่เคยรวมตัวกันได้ กลุ่มใครกลุ่มมัน ต่างคนต่างอยู่

วันน้ำท่วมโลก วิกฤตมาเยือน

เช้าวันที่ 26 ธันวาคม 2547 อากาศสดใส เรือประมงพื้นบ้านจอด

บ้านน้ำเค็มหลังเกิดสึนามิ

เรียงรายที่ชายทะเลกว่า 300 ลำ เพราะใกล้วันหยุดยาวช่วงปีใหม่ ชาวประมงหลายคนกำลังทำความสะอาดเรือ บ้างเก็บเครื่องมือหาปลา บ้างเข็นเรือขึ้นเก็บชายฝั่ง หลวงพลูย ชาวประมงคนหนึ่งที่กำลังเตรียมตัวหยุดยาวเช่นกัน แกนั่งเช้อยู่ในน้ำระดับอก ล้างท้องเรืออย่างอารมณ์ดี “เฮ้ย ทำไมน้ำลงเร็วจัง ยังล้างเรือไม่ทันเสร็จ น้ำเลแห้งหมดแล้ว” หลวงพลูยเดินขึ้นมา บ่นไปพลางตามนิสัย แกเดินผ่านขึ้นมาใกล้ต้นहुกวาง ซึ่งเป็นที่ที่ชาวประมงนั่งพักเฝ้าเรือ เฝ้าสังเกตท้องทะเล

ผมนั่งอยู่กับเพื่อนๆ ชาวประมงสี่ห้าคน ภรรยาผมนั่งหันลูกปลาตัวเล็กๆ เพื่อเป็นอาหารปลาที่กระชัง เธอตะโกนเสียงดัง “นั่นดูเร็ว ทำไมคลื่นที่มาเป็นกำแพงนั้นสูงจัง ชาวประมงเป็นแนวยาวทั้งทะเลเลย”

ทุกคนลุกขึ้นยืนดูพร้อมกัน “วังเออะ นี่แหละคลื่นยักษ์ถล่มโลกเหมือนในหนัง” เสียงพีโซค พี่ชายผมตะโกนขึ้นมา

พวกเราต่างวิ่งเอาตัวรอด ภรรยาผมเลี้ยวเข้าบ้านไปหาลูกสาวสอง

คนที่ดูทีวีอยู่ในห้องนอน เธออุ้มสิน้ำ จูงมือพู่กันลงมาจากชั้นบน พี่โชคเข้าบ้านตัวเองไปหยิบพระขึ้นแขวนคอทั้งพวงใหญ่ เราสองคนช่วยกันเข้าไป จูงมือแม่

“เดี๋ยวก่อน แม่หาตั้งที่ซ่อนไว้ก่อน ทองแม่ด้วย”

เราเร่งแม่และบ่นแกหลายคำ พร้อมเข้าไปจับแขนแกคนละข้าง ทั้งลากทั้งหิ้วปีก พ่อวิ่งตามหลังมา พวกเราวิ่งมาจนถึงบ้านพี่นวย พี่ชายอีกคน ซึ่งเป็นบ้านหลังใหญ่สองชั้นเพิ่งสร้างเสร็จไม่นาน มีรถจอดเรียงกันสามคันต่างคนก็ขึ้นรถ พร้อมตะโกนบอกเพื่อนบ้านให้หนีด้วย “คลื่นยักษ์มา หนีเร็ว” แต่รถคันเก่าสุดอยู่ด้านนอกสตาร์ตไม่ติด ผมตะโกนให้ทุกคนลงจากรถแล้ววิ่งขึ้นชั้นสอง ผมกับพี่โชคหิ้วแม่ขึ้นบันได พ่อช่วยดันแม่อยู่ด้านหลัง และแล้วน้ำเริ่มมา พ่อเหลียวไปดูแล้วบอกว่า “พ่อไปปิดประตูก่อน” แล้ววิ่งลงไปด้วย

“พ่อขึ้นมา ช่างมัน” ผมบอก

เสียงดังสนั่น ครืนๆ ผมหันกลับไปมอง พ่อหายไปกับน้ำเสียแล้ว คลื่นพัดผ่านชั้นล่างของบ้านจากหน้าไปด้านหลังอย่างแรง ร่างพ่อลอยหายไปกับน้ำทันที เสียงตะโกนโหวกเหวกโวยวายดังขึ้น สภาพของคนที่เหลือนั่งลงอย่างหมดหวัง ทุกคนกลัว เพราะไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ต่างคนต่างตะโกนออกมาอย่างสับสน หลายคนน้ำตาท่วม ผมกับพี่โชคเดินวนรอบบ้านชั้นสองเพื่อตะโกนหาพ่อ

แล้วเสียงหนึ่งก็ดังขึ้น “โชค ไอ้เจลูกเราละ” พี่สะใภ้ตะโกนถามหาลูกชายคนเดียวของแกซึ่งอายุเพียง 13 ปีเท่านั้น พี่ชายผมทรุดทั้งยืน เพราะนึกขึ้นได้ว่าลูกชายขอไปตกปลาที่ชายทะเลตั้งแต่เช้า พี่ชายผมลุกขึ้นตะโกนคำทอไปเรื่อยอย่างคนเสียสติ เกือบสิบห้านาที คลื่นไหลกลับลงสู่ทะเล แล้วภาพใหม่ก็เข้ามาแทนที่ ภาพซากปรักหักพังเหมือนไม่เคยเป็นหมู่บ้านมาก่อน ผมและพี่ๆ หลายคนรีบวิ่งลงมาชั้นล่างเพื่อเร่งหาพ่อ เราต่างตะโกนเรียกหา เมื่อเปิดประตูห้องนอน ผมก็เห็นร่างหนึ่งนอนอยู่ “พ่อ พ่อครับพ่อ”

ผมยกท่านขึ้นมา เขย่าๆ วิ่งขึ้นชั้นบน ทุกคนร้องให้ตะโกนเรียกพ่อกันร่วนวาย เมื่อมันเฝ้าช่วยชีวิตพ่อไม่ได้แล้ว เสียงร่ำไห้ของทุกคนก็ดังขึ้นเรื่อย ๆ

จากนั้นพี่โชควิ่งลงไปตะโกนหาลูกชาย ผมวิ่งตามพี่โชคลงไปช่วยตามหาหลานชาย “เจ... เจ... เจ...” เสียงตะโกนของพี่โชคดังก้องอยู่ในหูผมตลอดเวลา

“หนีเร็วคลื่นมาอีกแล้ว” เสียงหนึ่งตะโกนมาแต่ไกล

เราทั้งคู่มองลงไปในห้องทะเล แนวคลื่นนิ่งเข้าหาฝั่งอีกครั้ง เราทั้งคู่กลับหลังหันวิ่งอย่างรวดเร็วขึ้นบนบ้านชั้นสองอย่างกระวนกระวายว่าจะอยู่ได้หรือไม่ แต่เราก็ไม่มีที่ไป

เมื่อคลื่นสงบ พวกเราเร่งลงไปสำรวจเส้นทางเพื่ออพยพผู้รอดชีวิต แต่เรามีภาระมากเกินไป มีผู้สูงอายุสี่ห้าคน คนตาบอดสองคน มีศพพ่อกับหนึ่ง ผมเหลือบไปเห็นซากกระซังเลี้ยงปลาที่ถูกคลื่นซัดมาติดข้างบ้าน มีทั้งแผงเหล็ก ไม้กระดาน และก้อนโฟมขนาดใหญ่ที่พोटอเป็นแพได้

“เร็ว เราลงไปต่อแพอพยพออกจากที่นี่ให้เร็วที่สุด” ผมตะโกนออกไป ผู้ชายทั้งหมดต่อแพเสร็จอย่างรวดเร็ว

“เอาคนแก่ คนพิการ และศพพ่อก่อนขึ้นแพก่อน ที่เหลือถ้าเดินได้ให้เดินอ้อมซุ้มนี้ไป แล้วเจอกันที่วัด”

ผมกับพี่โชคและอีกสองสามคนช่วยกันว่ายน้ำลากแพข้ามซุ้มน้ำหลังบ้านเพื่อไปอีกฝั่งของซุ้มเหมืองซึ่งเป็นถนน ขณะนั้นพี่เชยผมขับรถกลับมาจากตลาดและเข้าหมู่บ้านไม่ได้จึงจอดรออยู่ที่ถนนตรงนั้นพอดี เราเร่งอพยพทุกคนและศพพ่อก่อน ส่วนใครเดินได้เดินต่อไปก่อน

“ไปรวมกันที่วิทยาลัยการอาชีพตะกั่วป่าก่อนนะ แล้วค่อยว่ากัน” ผมตะโกนบอกพี่เชย

ที่วิทยาลัยการอาชีพตะกั่วป่า มีลูกพี่สาวแม่เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการอยู่ พวกเราจึงไปขออาศัยก่อน ผมและพี่ชายกับคนที่ยังพอมีแรง เดินกลับเข้าพื้นที่ไปหาหลานชายอีกรอบ ก่อนคำเรารีบกลับมาเพื่อวางแผนจัดการเรื่อง

ศพพ่อ เราโทรตามอาที่อยู่นครศรีธรรมราชให้มารับศพพ่อไปทำพิธีที่นั่นก่อน แล้วเราจะตามไป ทุกคนยื่นส่งศพพ่อช่วงเที่ยงคืนกว่าๆ ด้วยจิตใจหดหู่และมีดีแปดด้าน

ภาวะวิกฤต... เปลี่ยนผ่านสู่ความยั่งยืน

สามวันแห่งวิปាកกรรม บ่ายวันที่ 30 ธันวาคม 2547 มีชายหญิงสามสี่คนแต่งตัวแปลกๆ มีผ้าพันคอบ้าง นุ่งผ้าถุงบ้าง เดินเข้ามาหา “หวัดดี มาหาสมาชิกอบต. บ้านน้ำเค็ม ใช่เราหรือเปล่า”

“ครับ ใช่” ผมวางมือจากการยกของที่รับบริจาคอยู่

“เราหาที่นั่งคุยกันหน่อยได้ไหม พวกพี่มาจากกรุงเทพฯ”

ผมชวนทั้งสี่คนไปนั่ง มีสมาชิกอบต. อีกคนมาร่วมวงสนทนาด้วย คุยถามข่าวคราวกันอยู่สักพักก็มีคำถามจากผู้ชายผมยาวหนึ่งในนั้น “เกิดเหตุขนาดนี้ แล้วเราจะทำอย่างไรกันต่อไปดี”

ผมตอบทันที “เอาคนมารวมอยู่ด้วยกันครับ ถึงจะดูแลทุกคนได้”

คำถามต่อมา “แล้วเราจะทำอย่างไรถึงจะรวมคนได้”

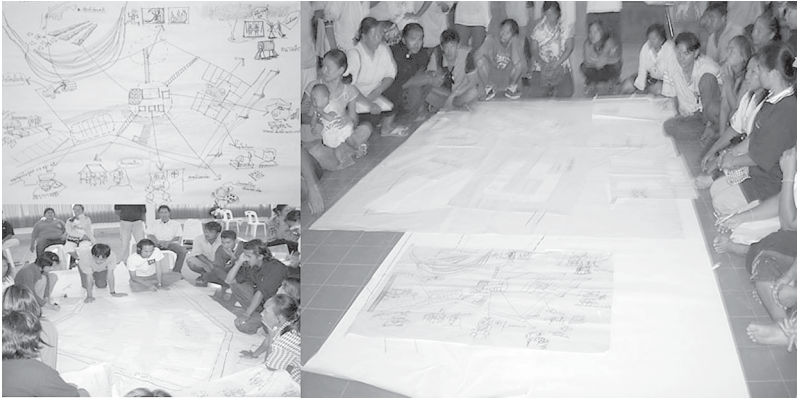
ผมตอบไปอีกว่า “ทำห้องน้ำครับพี่”

คำถามต่อ “ห้องน้ำจะทำให้คนมารวมกันได้จริงหรือ”

“รวมได้แน่นอนครับ” ผมตอบอย่างหนักแน่น

แล้วพวกเขาก็ขอตัวกลับ และย้ำว่าถ้าพรุ่งนี้มีห้องน้ำแล้วเราต้องไปพาคคนมารวมกันนะ ผมตอบตกลงในทันที ไม่ได้คิดอะไรมาก เพราะไม่รู้ว่พวกเขาเป็นใครและจะทำอะไรได้

ก่อนหน้านั้นสองวัน ผมตระเวนไปเยี่ยมศูนย์อพยพตามจุดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่หน้าอำเภอ ที่ภูเขา ในป่า ในวัด โรงเรียนต่างๆ ผมเข้าไปทักทายพวกเขาตำหนิผมทุกเรื่อง เช่น ไปไหนมา ไม่ดูแลลูกบ้านเราเลือกมาให้เป็นผู้นำ อย่างนี้อ่าหวังเลยว่าจะได้รับการเลือกตั้งอีก เราไม่มีน้ำอาบ เราไม่มีลิ้วม เราไม่มีที่นอน เราไม่รู้ข่าวคราวอะไรเลย คุณต้องดูแลเรา

ชาวบ้านร่วมออกแบบบ้านและวางผังชุมชน

ภาระอันหนักอึ้งตกลงมาที่ผมทันที ทำให้ผมคิดหนักมาก และตั้งมั่นว่าจะไม่ไปไหน ไม่ไปทำพิธีศพพ่อ ต้องดูแลพี่น้องในหมู่บ้านที่บ้านแตกสาแหรกขาดก่อน แต่ผมจะไม่ไปเยี่ยมพวกเขาอีกแล้วเพราะไม่อยากถูกตำหนิอีก ผมจึงตั้งมั่นอยู่ที่ทำการอบต. บางม่วง “เราต้องดูแลเขา เพราะเราเป็นนักการเมืองที่เขาเลือกมา” นี่คือหัวใจผมในเวลานั้น

เช้าวันที่ 31 ธันวาคม 2557 คณะเดิมกลับมาอีกครั้ง พวกเขาคือพี่ดวง (ปรีดา คงแป้น จากมูลนิธิชุมชนไทย) พี่นง (จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ เครือข่าย สลัมสี่ภาค) พี่เล็ก [สุวัฒน์ คงแป้น จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.)] เขาชวนผมไปหาสถานที่จัดตั้งศูนย์พักชั่วคราว พื้นที่ของกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่มีบริเวณกว้างพอ เราจึงตัดสินใจตั้งศูนย์พักที่นี่ พวกเขาเริ่มวางผังพื้นที่ว่าจะตั้งที่พักชั่วคราว กางเต็นท์ พื้นที่ส่วนกลาง ห้องอาบน้ำ ห้องส้วมตรงไหน เอากระดาษมาวาดๆ แต่พวกผมมอง ทำไรไม่ถูกเลย

ประมาณ 10.00 น. วัสดุอุปกรณ์การทำส้วมก็มาถึง ผมถามเจ้าหน้าที่ซึ่งดูแลพื้นที่เพื่อขอใช้สถานที่ จึงรู้ว่าต้องไปขออนายอำเภอ เมื่อผมถาม นายอำเภอตอบทันที “สถานที่ราชการ ประชาชนกำลังเดือดร้อนยิ่งได้หมด” ผม

รีบกลับมาดำเนินการทันที

ศูนย์พักชั่วคราว บททดสอบผู้ประสพภัย

เช้าวันที่ 1 มกราคม 2548 ผมมาที่ทำการอบต. บางม่วง เมื่อถึงจึงเห็นสิ่งที่เปลี่ยนไป คือเริ่มมีคนมาร่วมสร้างห้องน้ำ ห้องส้วม มีคนเริ่มกางเต็นท์ เราเริ่มทุกอย่างพร้อมกัน โดยมีการออกแบบผังการวางระบบทุกอย่างเพื่อป้องกันปัญหาระบบน้ำเสีย

ผมไปชวนชาวบ้านที่หน้าอำเภอให้มาอยู่ที่ศูนย์บางม่วง ชาวบ้านถามผมว่ามีที่นอนมีห้องน้ำห้องส้วมหรือเปล่า ผมบอกว่ามีทุกอย่าง แต่ต้องไปช่วยกันสร้าง พวกเขายืนยันที่จะมา ผมจึงตัดสินใจเช่ารถหกล้อรับคนจากที่ต่างๆ เข้ามาอยู่รวมกันในศูนย์พักชั่วคราว กลุ่มแรกที่เข้ามาคือกลุ่มคนชวยตกปู โดยการนำของปาน กลุ่มต่อมาเป็นมอแกน โดยมีพี่ประธานเป็นกำลังหลักในการก่อเกิดศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง

ช่วงนี้ หัวใจหลักอยู่ที่การพัฒนาคนจากผู้ประสพภัยให้กลายเป็นผู้ที่ลุกขึ้นมาบริหารจัดการตนเอง ช่วยเหลือกันเอง และช่วยเหลือผู้อื่น โดยมีคนทำงานจากมูลนิธิชุมชนไทและพอช. เข้ามาสนับสนุนให้เกิดศูนย์พักชั่วคราวที่เป็นระบบ ที่นี้มีการประชุมทุกวัน ทำให้พวกเราเริ่มมองเห็นบทบาทของกันและกัน มองเห็นงานที่ทำร่วมกัน มองเห็นปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาในชุมชนร่วมกัน เป็นจุดเปลี่ยนของพวกเราในช่วงวิกฤต และทำให้เราจับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทที่ได้รับมอบหมาย แต่ละคนมีป้ายแขวนคอว่าใคร สูญเสียอะไร ทำหน้าที่อะไร ตำแหน่งไหน ผมได้รับตำแหน่งเป็น “ผู้ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม”

เมื่อศูนย์พักชั่วคราวจัดระบบลงตัวได้ระดับหนึ่งแล้ว ตอนเย็นวันที่ 2 มกราคม 2548 ผมแอบหนีออกจากศูนย์พักชั่วคราวโดยไม่บอกกล่าวใครเลย เพื่อไปจัดการงานศพพ่อที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ผมหายไปสี่วัน แล้วก็กลับมารับภาระตั้งแต่วันนั้นจนถึงวันนี้

จากเต็นท์พักสู่อำเภอ

คำคืนหนึ่งของปลายเดือนมกราคม 2548 ปาน คักดีดา โทน พี่ประธาน ผม พี่เล็ก (พอช.) และพี่นง ได้เรียกประชุมแกนนำกว่า 200 คน พี่นงเปิดประเด็นเรื่องการสร้างบ้านพักชั่วคราวด้วยความไม่มั่นใจนัก “เราคงต้องอยู่ที่นี้อีกนาน อย่างน้อยหกเดือน เราควรจะต้องสร้างบ้านพักชั่วคราว ไม่ใช่นอนเต็นท์แบบนี้มานานขนาดนั้น ใครมีความเห็นอย่างไรบ้าง”

หลายคนพูดแลกเปลี่ยนกันจนได้ข้อสรุปว่า เราต้องสร้างบ้านพักชั่วคราว เป็นบ้านไม้แบบแถว แถวละ 12 หลัง พวกเราจึงช่วยกันวาดแบบบ้าน

สุดท้ายมีคำถามว่า “เราอยากได้บ้านชั่วคราวครบอาจารย์ แต่ใครจะมาสร้างให้เรา” ชาวบ้านยกมือขึ้นถาม

พี่นงย้ำว่า “บ้านเรา เราต้องสร้างเอง”

หลายคนลุกขึ้นไม่พอใจ เสียงโวยวายดังขึ้น “สร้างเองก็ได้ แต่ขอค่าแรงวันละ 300 บาท เพราะเราเป็นผู้ประสพภัยเราไม่มีเงิน” เสียงหนึ่งดังขึ้นจากด้านหลัง

พี่นงโกรธมาก แกล้งถามว่า “บ้านใคร ใครอยู่ ถ้าเอาค่าแรง ไม่ต้องทำ” แล้วพี่นงก็เริ่มเก็บของ

ผมจึงเข้าแทรกว่า “ให้พี่น้องพลัดกันมาช่วยออกแรงสร้างบ้าน พวกเราอยู่เอง เราไม่ทำ ใครจะมาทำให้”

มีคนยกมือสนับสนุนว่า “ทำก็ทำ ว่ามาจะทำอย่างไร แบบไหน”

พี่นงจึงเริ่มต้นกระบวนการวางแผนการสร้างบ้านชั่วคราวต่อ ทำแผนผังชุมชน จัดลำดับการสร้างบ้าน ทีมช่างและทีมแรงงานแต่ละวันผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาช่วยกันสร้างบ้าน

แล้วบ้านชั่วคราวชุดแรกก็สร้างเสร็จด้วยกำลังจากผู้ประสพภัย และแรงงานสนับสนุนเพิ่มเติมจากเครือข่ายแผนชีวิตชุมชนภาคใต้ ตชด. ตำรวจ และอาสาสมัครมากมาย โดยใช้งบจากพอช.

ช่วยกันสร้างบ้าน และเมื่อบ้านหลังใหม่สร้างเสร็จแล้ว

เมื่อบ้าน 24 หลังแรก 2 แถว สร้างเสร็จ ปัญหาที่เกิดขึ้นอีก เมื่อทุกคนอ้างว่าเดือดร้อนและอยากเข้าไปอยู่บ้านชั่วคราวก่อน เย็นวันนั้นเราจึงเรียกประชุมใหญ่เพื่อแก้ปัญหา และจัดลำดับความสำคัญว่าใครควรได้เข้าอยู่ก่อน ตกเถียงกันเป็นเวลานาน แล้วเสียงหนึ่งก็ดังขึ้น

“ป้าว่าให้เด็กอ่อนเข้าอยู่ก่อนเถอะ เด็กยังอยู่อีกนาน ส่วนคนแก่อย่างป้าอยู่ไม่นานแล้ว ไว้ทีหลังก็ได้”

ประโยคที่ออกจากปากป้าแก่ๆ คนหนึ่งที่นั่งฟังมานาน มีผู้ยกมือสนับสนุนมากมาย จึงถือเป็นข้อตกลงได้คือ ให้เด็กอายุต่ำกว่า 6 เดือนเข้าอยู่ก่อน โดยเรียงจากอายุน้อยสุดเป็นโชนเด็กอ่อน และให้ผู้สูงอายุเกิน 70 ปี เข้าเป็นกลุ่มที่สอง ต่อมาก็ให้ผู้ป่วยที่ได้รับบาดเจ็บ ต่อด้วยกลุ่มแม่หม้าย กลุ่มพ่อหม้าย และสุดท้ายคือครอบครัวที่กีดขวางการก่อสร้างบ้านพักชั่วคราว

บทเรียนราคาแพงของเงินบริจาค สุภารจัดตั้งธนาคารชุมชน

ในช่วงแรกของการจัดตั้งศูนย์พักชั่วคราว ผมนั่งมองคนมาบริจาคเงินในศูนย์ บางครั้งผู้ประสพภัยก็มาแสดงละคร นั่งทำหน้าเศร้าๆ เพื่อให้ได้เงินบริจาคมากๆ บางครอบครัวได้เงินบริจาควันละ 500-1,000 บาท แต่บางคนไม่ได้เลย ผมในฐานะคณะกรรมการศูนย์จึงนำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมเพื่อหาทางออกไม่ให้คนทะเลาะกัน เท้าเทียมกัน และมีมติว่า ให้มีการรับบริจาค

เข้ากองกลางเท่านั้น

ความผิดพลาดเป็นบทเรียนสำคัญสำหรับคณะกรรมการอีกครั้ง เพราะเราได้รับบริจาคเงินกองกลางได้ล้านกว่าบาท เมื่อเอาเข้าหาหรือที่ประชุมใหญ่ประจำวันเรื่องการจัดการเงิน ชาวบ้านในที่ประชุมมีข้อเสนอให้แบ่งเงินเท่าๆ กัน เมื่อคำนวณแล้วได้ครบคร่าวละ 900 บาท โดยให้กำหนดทำหน้าที่เป็นผู้แจกจ่ายเงินให้ชาวบ้าน แต่ผลสะท้อนกลับมาก็คือ กำหนดถูกต่อว่ามากมาย เพราะชาวบ้านหลายครอบครัวไม่ได้เงิน และปัญหาที่ลุกลามเป็นความขัดแย้งระหว่างกำหนดกับชาวบ้านในหลายประเด็น

เราคิดใหม่ว่าจะทำอย่างไรให้ยั่งยืน ที่ประชุมมีข้อสรุปว่า ให้ปิดการรับบริจาคกองกลาง เปลี่ยนมาจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเตรียมการพัฒนาเป็นกองทุนหมุนเวียน โดยมอบหมายให้ทีมประสานงานเจรจากับผู้มาบริจาคว่า ชาวบ้านต้องการบริหารเงินบริจาคให้เป็นกองทุนหมุนเวียนเพื่อส่งเสริมอาชีพ มีหลายหน่วยงานเห็นด้วย แต่หลายองค์กรไม่มั่นใจในการทำงานของคณะกรรมการชาวบ้าน ยังขอเดินแจกเงินด้วยตัวเอง แล้วก็ต้องกลับมาพบว่า ถูกชาวบ้านด่า เพราะแจกเงินให้ไม่ครบทุกครอบครัว

ออมทรัพย์กลุ่มอาชีพ ก่อเกิดธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็ม

บทเรียนที่เกิดขึ้นทำให้ที่ประชุมเริ่มเห็นว่า เงินบริจาคแบบปัจเจกบุคคลนั้นไม่สามารถอยู่อย่างยั่งยืนได้ จึงจัดตั้งกองทุนหมุนเวียน เริ่มจากกลุ่มแรกคือกลุ่มสภากาแฟ โดยลงทุนร่วมกันคนละ 100 บาท ได้ 32 หุ่น รวมเป็นเงิน 3,200 บาท เราจึงเปิดเป็นร้าน “สภากาแฟชุมชนสายสัมพันธ์” สภากาแฟเป็นเครื่องมือที่ให้เราเรามีที่หนึ่งคุยแลกเปลี่ยนกัน คุยเรื่องแนวทางการแก้ปัญหาคร่าวๆ ก่อนการประชุม

จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการนี้ จึงเกิด “กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง” ขึ้นเป็นกลุ่มอาชีพกลุ่มแรก ใช้การออมทรัพย์เป็นเครื่องมือในการรวมคน และวางกติการ่วมกัน จนได้รับงบประมาณสนับสนุนครั้งแรกจากพอช. เริ่มต้นมี

สมาชิกทั้งหมด 21 คน ทุกคนยินดีที่จะเลี้ยงปลาในกระชังเพราะเป็นอาชีพเดิมของเขา และยินดีคืนเงินกลับให้กับกองทุนหมุนเวียน 50 เปอร์เซ็นต์ เมื่อมีกลุ่มแรก ก็มีกลุ่มต่อไป

การทำโครงการจากผู้เดือดร้อน โดยการรวมกลุ่มความต้องการขึ้นมาพร้อมทั้งจัดตั้งระบบออมเงินของกลุ่มตนเอง โดยให้แต่ละกลุ่มคิดเอง แล้วเขียนโครงการเสนอให้คณะกรรมการพิจารณา แล้วจึงประสานต่อไปยังแหล่งทุน ทำให้เกิด “ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม” ขึ้น โดยวิธีนี้ สมาชิกจะนำเงินไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ไม่ได้ และกลุ่มอาชีพก็เกิดขึ้นมาเรื่อยๆ เป็น 20 กลุ่มอาชีพ

ในงานครบรอบ 100 วันสืนามิ วันที่ 4 เมษายน 2548 เป็นวันที่ “ธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็ม” เปิดตัวครั้งแรก ธนาคารชุมชนเป็นกระบวนการจัดระบบการเงินให้มีการบริหารจัดการที่มีรูปแบบและถูกต้องตามหลักการบริหารการเงิน เพราะกลุ่มอาชีพทุกกลุ่มทำออมทรัพย์ และยังมีผู้สนับสนุนเงินบริจาค คณะกรรมการศูนย์และสมาชิกจึงตั้งธนาคารชุมชนบ้านน้ำเค็มขึ้น มีเงินบริหารมากกว่า 10 ล้านบาท

กลุ่มอาชีพประมง ก่อเกิดอุ้งมือสร้างเรือโดยชุมชน

กลุ่มเรือหัวโทงสืนามิเป็นกลุ่มอาชีพประมงที่ต้องการเรือประกอบอาชีพแต่ไม่คิดรอรับของฟรี พวกเขาช่วยกันต่อเรือหัวโทงขึ้นมาใหม่เพื่อทดแทนเรือลำเดิมที่เสียหายไปกับสืนามิ อุ้งสร้างเรือของคนน้ำเค็มจึงเริ่มขึ้นในศูนย์พักชั่วคราวบางม่วงอย่างเอิกเกริก เป็นโรงใหญ่กลางชุมชนในช่วงต้นเดือนมีนาคม มีเครือข่ายความร่วมมือฟื้นฟูชุมชนชายฝั่งอันดามันเข้ามาสนับสนุนด้านการเงิน มีเป้าหมายแรกว่าจะต่อเรือตามจำนวนสมาชิก 50 คน สมาชิกจึงเข้ามาทำงานในอุ้งเรือกันอย่างขะมักเขม้น เสียงกบ เลื่อย ค้อน ขวานดังลั่นไปหมด เพื่อประกอบเรือด้วยไม้แผ่นยาว งาม ใครเห็นเป็นต้องประทับใจ

พวกเขายกระดับการทำงานขึ้นไปอีก เมื่อคนน้ำเค็มคิดทำให้ครบวงจร

คือทั้งอยู่ซ่อมสร้างเรือ อยู่ทำแทน อยู่ซ่อมเครื่อง โรงทำเครื่องกว้านอวน กระทั่ง โรงทำวงกบบานหน้าต่างและประตูบ้าน โดยการสนับสนุนช่วยเหลือทาง ความคิดและแรงงานของพี่น้องจากสมาพันธ์ประมงพื้นบ้าน เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนภาคใต้ เครือข่ายความร่วมมือพื้นฟูชุมชนชายฝั่ง และการสนับสนุนงบประมาณจากหลายฝ่าย

สร้างบ้าน สร้างชุมชน สร้างความมั่นคง

รัฐบาลประกาศจะสร้างบ้านให้ทุกคนครบถ้วนที่มีเอกสารสิทธิที่ดิน เป็นของตนเอง โดยมอบหมายให้ทหารเป็นหน่วยสร้างบ้าน มีแบบบ้านสองแบบ คือขนาด 6 x 6 เมตร และ 4 x 9 เมตร โดยผู้ประสบภัยรอหิวกระเป๋าเข้าอยู่ได้ทันที หากครอบครัวไหนมีสมาชิกเกิน 5 คนจะสร้างให้ที่พิเศษ ซึ่งห่างจากบ้านน้ำเค็ม 10 กิโลเมตร หรือสร้างที่บางม่วงให้อีกหลัง อยู่ห่างจากน้ำเค็ม 4 กิโลเมตร

พวกเราที่มีสมาชิกประมาณ 200 ครอบครัว ไม่เห็นด้วยกับแนวทาง และแบบบ้านของทหาร จึงเริ่มเข้าสู่กระบวนการรวมกลุ่มต่อรองเจรจา จึงเกิดกลุ่มบ้านที่เป็นตัวอย่างให้เห็น ดังนี้

กลุ่มแรก คือกลุ่มบ้าน 23 หลัง

ประยูร จงไกรจักร์ ชักชวนผู้ประสบภัย รวมสมาชิกได้ 23 คนเข้าไปเจรจาท่อรองกับทหารว่าขอออกแบบบ้านเอง ให้ทหารจัดวัสดุอุปกรณ์ให้ และเราจะสร้างบ้านกันเอง คำตอบคือไม่ได้ พวกเราเจรจากันอยู่หลายวัน จนสุดท้ายทหารจะสนับสนุนอุปกรณ์ให้หลังละไม่เกิน 6 หมื่นบาท ทางพี่ๆ ทีมที่ปรึกษาจึงประสานการสนับสนุนจากแหล่งทุนมาให้อีกหลังละ 1.4 แสนบาท ทำให้เกิดการออกแบบบ้านอย่างมีส่วนร่วมเป็นกลุ่มแรก โครงการนี้ทำให้เราได้ผู้นำใหม่และยังคงเป็นผู้นำอยู่จนถึงทุกวันนี้อีก 5 คน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มแรกที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ได้รับสิทธิ์สร้างบ้านจากทหาร และรวมกลุ่มลงมือสร้างบ้านเอง

บ้านชอยตกปู

ปาน ปัญญา อนันตะกุล สร้างบ้าน 11 หลัง ด้วยน้ำพักน้ำแรงของคนในชอย โดยมีสถาปนิกชุมชนจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นมาคุย และออกแบบบ้านให้ตามที่เราอยากอยู่ พร้อมทำผังสะพานให้มีที่ตกปลา บริเวณชุมชนตลอดชอยน้อยอยู่มาก เป็นการลงมือสร้างบ้านเป็นกลุ่มที่สอง

กลุ่มคนไร้บ้าน

ศักดิ์ดา พรธรรังษี เป็นคณะทำงานศูนย์ประสานงาน แต่ไม่มีที่อยู่อาศัย เขาอธิบายว่า “เราเช่าบ้านอยู่ในชุมชนบ้านน้ำเค็ม เราพยายามประสานกับหน่วยงานรัฐ แต่ถูกปฏิเสธ เพราะรัฐไม่มีนโยบายช่วยเหลือคนบ้านเช่า พวกเราจึงไม่มีสิทธิ์มีบ้าน”

ทีมที่ปรึกษา รวมคนเช่าบ้านทั้งหมด 180 คน “พวกเราทำสำรวจ ลงทะเบียน และออมทรัพย์ทุกคน ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการหาวิธีแก้ปัญหา” แต่ออมทรัพย์ได้สองเดือนก็มีคนลาออกเกือบร้อยคน เพราะคิดว่ารัฐบาลเริ่มให้ความช่วยเหลือคนเช่าบ้านแล้ว

แล้ววันนั้นก็มาถึง เมื่อได้ข่าวดีจากพี่จางค์ว่า “เราจะได้เงินซื้อที่ดินเพื่อสร้างบ้านแล้ว ให้สมาชิกไปสืบหาว่าใครมีที่ดินขายบ้าง และแปลงใหญ่พอที่จะสร้างบ้านให้สมาชิก” จนได้ที่ดินที่สมาชิกพอใจ ตกลงราคาซื้อ โดยใช้เงินบริจาคของรัฐบาลเดนมาร์กซื้อที่ดินส่วนกลางของชุมชน เช่น ถนน และกุ้เงินจากพอช. ซื่อที่ดินสร้างบ้านให้สมาชิก ชาวบ้านจึงมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของที่ดินและบ้าน โดยผ่อนชำระรายเดือนผ่านกลุ่มเป็นเวลา 15 ปี และพอช. สนับสนุนงบประมาณอุปโภค

กระบวนการพัฒนาที่น้ำเค็มเกิดขึ้นจากความตั้งใจของทีมที่ปรึกษาที่คิดเรื่องความยั่งยืนของชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นจากจิตใจจริงๆ โดยใช้กลยุทธ์งานพัฒนาที่แต่ละคนสั่งสมมาไม่น้อยกว่า 20 ปี นำมาปรับใช้กับแกนนำในพื้นที่พยายามใช้กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม และให้คนพื้นที่เป็นเจ้าของปัญหาเอง

จากภัยพิบัติธรรมชาติ สู่อุปกรณ์ภัยพิบัติจากนโยบาย

เมื่อโครงการขนาดใหญ่ลงมามีกระทบกับชุมชน เราจึงใช้ประสบการณ์ การเจรจา ต่อรอง กัดไม่ปล่อย พร้อมทั้งความร่วมมือกับภาคี เพื่อปกป้อง ชุมชนให้พ้นจากผลกระทบ

เมื่อบริษัทเค. แชนด์ แอนด์ รีซอสเซส คอร์ปอเรชั่น จำกัด จัดทำ โครงการขุดลอกตะกอนลุ่มน้ำตะกั่วป่า มีเป้าหมายเพื่อเอาทรายไปสิงคโปร์ 21 ล้านคิว โดยอ้างว่าจะสามารถแก้ปัญหาหน้าท่วมได้ ทั้งที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ ป่าชายเลนอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรทางทะเลมากมายแบบที่ชาวบ้านเรียกว่า “ธนาคารทางทะเล” เป็นที่หากินของคนทั้งอำเภอทั้งกลางวันกลางคืน แล้ว เอกชนรายเดียวจะมาขุดป่าชายเลนบ้านเรา!

พวกเราเริ่มรวมตัวกันเพื่อตั้งคำถามถึงความเป็นมาของโครงการ ดู ว่าใครได้ใครเสียผลประโยชน์ ศึกษาข้อมูล ให้ความรู้กับเครือข่าย และ ขยายผลไปสู่เยาวชนที่เป็นผู้ปลูกป่าชายเลน กระบวนการต่อสู้ของภาค ประชาชนเพื่อปกป้องลุ่มน้ำตะกั่วป่าก็เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการศึกษา โครงการอย่างจริงจังในทุกกระบวนการขั้นตอนการอนุญาต ศึกษาผลกระทบ สิ่งแวดล้อมเบื้องต้น (IEE) มีการทำแผนที่ทรัพยากร แผนที่หากิน เพื่อชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงตามข้อมูลโครงการ ด้วยกระบวนการเกาะติดและกัดไม่ ปล่อยทุกขั้นตอน สุดท้ายการขุดลอกลุ่มน้ำตะกั่วป่าจึงยุติโครงการลง

นวัตกรรมชุมชนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ จากบ้านน้ำเค็มสู่จังหวัดพังงา

ช่วงที่อยู่ศูนย์พักชั่วคราวมีแผ่นดินไหวเกิดขึ้นนับครั้งไม่ถ้วน แผ่นดิน ไหวแต่ละครั้งพวกเราเป็นต้องแตกตื่นและตื่นกระหนก เป็นเช่นนั้นมานาน กว่าสามปีแล้ว เราจะอยู่กันอย่างไร เป็นคำถามที่ผมและแกนนำชุมชนตั้ง คำถามและพยายามหาคำตอบอยู่ตลอดเวลา จนเมื่อศูนย์เตรียมความพร้อม ป้องกันภัยพิบัติแห่งเอเชีย (Asian Disaster Preparedness Center - ADPC) เชิญผมในฐานะแกนนำเข้าร่วมอบรมหลักสูตรชุมชนเตรียมพร้อมรับมือภัย

พิบัติ ทำให้เราเห็นแนวทางของการเตรียมพร้อมชุมชนในการรับมือ
การประชุมขององค์กรสนับสนุนอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นอีกครั้งในปี
พ.ศ. 2550

“องค์กรภาคีที่สนับสนุนชุมชนบ้านน้ำเค็ม ควรหาทางสนับสนุนให้
ชุมชนเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ” ผมพูดขณะที่เชิญหน่วยงานกว่า 30 หน่วย
ที่ยังคงอยู่ในพื้นที่บ้านน้ำเค็มมาหารือ

ที่ประชุมจึงจัดตั้ง “ศูนย์เตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติชุมชนบ้าน
น้ำเค็ม” ขึ้นเป็นที่แรก โดยมี 13 องค์กรพร้อมสนับสนุนให้ชุมชนขับเคลื่อน
เรื่องนี้ เช่น องค์กรแอ็คชั่นเอด ประเทศไทย (ActionAid Thailand) มูลนิธิ
รักษ์ไทย มูลนิธิอันดามัน มูลนิธิชุมชนไท สำนักงานและป้องกันและ
บรรเทาสาธารณภัยจังหวัดพังงา และอื่นๆ

กระบวนการทำงานเริ่มจากร่วมกันจัดทำข้อมูลชุมชน แผนที่ชุมชน
มีการจัดทำแผนเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ การขับเคลื่อนแผนเตรียม
พร้อมป้องกันภัย เช่น การจัดทำป้ายบอกทาง การจัดหาเครื่องมือสื่อสาร เลือ
ชูชีพ เลือสะท้อนแสง สร้างจุดปลอดภัย ทำแผนที่เส้นทางอพยพหลบภัย
และเรือกู้ภัย พร้อมทั้งพัฒนาศักยภาพอาสาสมัครอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็น
ทีมอาสาป้องกันภัยพิบัติภาคประชาชนที่เข้มแข็ง

ศูนย์เตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติชุมชนบ้านน้ำเค็มได้เป็นแบบ
อย่าง และขยายไปตามตำบลต่างๆ ในจังหวัดพังงา และถูกบรรจุเป็นแผนการ
รับมือภัยพิบัติระดับจังหวัดอีกด้วย อีกทั้งยังได้รับรางวัลมากมาย จนกลายเป็น
พื้นที่ที่ศึกษาดูงานด้านภัยพิบัติของทั้งในประเทศและต่างประเทศกว่า 30
ชาติ

จากชุมชนบ้านน้ำเค็ม เป็น “เครือข่ายผู้ประภัยสีนาคี”

กว่าหนึ่งเดือนที่พวกเราพยายามจัดระบบภายในศูนย์พักชั่วคราว
บางม่วง ในช่วงนั้นมีของบริจาคเข้ามามาก แต่ผู้ประสบภัยหลายแห่งกลับ

ประชุมร่วมกับภาคส่วนต่างๆ

ยังไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือ เราจึงนำของบริจาคเหล่านี้ส่งต่อให้เพื่อนผู้ประสบภัยที่อื่นๆ พวกเราพบว่า พี่น้องผู้ประสบภัยบางกลุ่มถูกไล่ออกกีดกัน ไม่ให้เข้าพื้นที่ที่พวกเขาเคยอยู่ จึงรวบรวมผู้ประสบภัยเหล่านี้ให้เกิดการเชื่อมโยงและช่วยเหลือกันในเบื้องต้น ถือเป็นเรื่องใหม่ที่ส่งสัญญาณว่า พวกเราจะดูแลซึ่งกันและกันในนาม “เครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิ”

การร่วมแก้ปัญหาพี่น้อง ปกป้องสิทธิชุมชน

จากครั้งแรกของการประชุมในนามเครือข่าย พวกเราประชุมกันต่อเนื่องมากทุกเดือน และยังมีสมาชิกชุมชนผู้ประสบภัยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นอกจากการรวมกลุ่มจัดการตนเองเพื่อฟื้นฟูพื้นที่ประสบภัยสึนามิ 6 จังหวัดแล้ว เรายังได้พบปัญหาของพี่น้องซึ่งคลื่นสึนามิทำให้ปัญหาชัดเจน เช่น ชาวเลมีแต่ทะเล ไม่มีที่ดิน คนไทยด้วยกันแต่ไม่ได้สัญชาติไทย การรวมตัวของเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิจึงไม่ใช่เพื่อการฟื้นฟูวิถีชีวิตจากเหตุภัยพิบัติเท่านั้น แต่

เรายังร่วมกันต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิของตนเองและชุมชนอีกด้วย

การประชุมแต่ละครั้งจะมีข้อเสนอต่อระดับนโยบาย ซึ่งผู้แทนรัฐบาลจะลงพื้นที่กระจายอยู่ในทุกจังหวัดช่วงนั้น การเจรจาต่อรองจึงเกิดขึ้นในทุกช่วงขณะ เมื่อรองนายกรัฐมนตรี พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เดินทางมารับข้อเสนอของเครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิที่ศูนย์พักชั่วคราวบางม่วง เป็นครั้งแรก และให้นโยบายผ่านสื่อมวลชนว่า “ผู้ประสพภัยทุกคนมีสิทธิ์ที่จะอยู่ในที่ดินเดิมได้” หลังจากการเจรจาจบลง ผู้ประสพภัยจึงกลับไปยึดพื้นที่เดิมของตนเองสร้างบ้านสร้างชุมชนทันที

จากบทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งยึดหลักการว่า “ต้องร่วมสร้างชุมชนให้หน้าอยู่ด้วยมือคนในชุมชนเอง” เครือข่ายผู้ประสพภัยสึนามิจึงขยายไปสู่พื้นที่จังหวัดอื่นๆ เช่น ปทุมธานี อุบลราชธานี สงขลา ฯลฯ กว่า 400 ชุมชน และจัดตั้งเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) เพื่อยกระดับเครือข่ายไปสู่การขับเคลื่อนปกป้องสิทธิชุมชนและสร้างสังคมใหม่ในทุกมิติ

จังหวัดจัดการตนเอง “พังงาแห่งความสุข”

คนพังงาส่วนใหญ่อาจไม่เคยรับรู้มาก่อนว่า “พังงา” เคยเป็นจังหวัดที่มีความสุขมากที่สุดในประเทศไทยติดต่อกันสองปี ในปี พ.ศ. 2552 และ 2553 จากรายงานสถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย “ทำไมพังงาจึงมีความสุข แล้วมีความสุขจริงหรือ” แต่หลังจากนั้น การจัดลำดับจากการรายงานการสำรวจสำนักต่างๆ พังงากลับเป็นจังหวัดที่คนมีความสุขลดลง ดังนั้น “คนพังงาควรทวงถามและค้นหาความสุขที่แท้จริงจากคนพังงาเองเสียทีแล้ว” นั่นคือบทสรุปของขบวนการประชาชนกลุ่มเล็กๆ ซึ่งมีผู้เข้าร่วมจากหลายภาคส่วนที่ผมเข้าไปเกี่ยวข้อง จนได้รับการยอมรับให้เป็นผู้ประสานงานเดินทางพัฒนาสู่พังงาแห่งความสุข

“พังงาแห่งความสุข” เป็นนวัตกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นจากวงเล็กๆ ขยาย

ไปสู่กลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อออกแบบนโยบาย การพัฒนาจังหวัดด้วยกระบวนการหาฉันทามติ แล้วจึงจัดเวทีประกาศ เจตนาารมณัของคณพ้งงา เพือ “เดินหน้าพัฒนาสู่พ้งงาแห่งความสุข” มีผู้เข้า ร่วมจากทุกภาคส่วนกว่า 800 คน โดยจัดให้มีพื้นที่รูปธรรมแห่งความสุข จากเรื่องเล็กๆ ในประเด็นงานพัฒนาในพื้นที่ รวมถึงเศรษฐกิจของคณพ้งงา ในเวทีนี้ ผู้ว่าราชการจังหวัดพ้งงาเข้าร่วมพ้งงาการนำเสนอทิศทางการของคณพ้งงา และมอบให้เป็นนโยบายจังหวัดพร้อมสนับสนุนงบประมาณ โดยมีเป้าหมาย ร่วมกันคือ เพือค้นหาความสุขของคณพ้งงา คำถามจึงตามมาว่า “จะอย่างไร จะเริ่มตรงไหน จะชวนใครมาร่วม จะทำกับใคร”

พวกเราและภาคประชาชนในพ้งงาจึงสรุปบทเรียนว่า กระบวนการ ประชาชน ประชาสังคม และภาคส่วนต่างๆ ต้องทำความเข้าใจไปในทางที่ สอดคล้องกัน จึงมีวงพูดคุยกันหลายรอบ และลงมือทำโดยการลงพื้นที่ระดับ ตำบลเพือค้นหาความสุขของคณพ้งงา โดยรวมคณพ้งงาที่มีความสุขจริงๆ แต่มีบางสิ่งๆ ที่ทำให้ความสุขลดลง เช่น การพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วม การ พ้นที่มีเจ้าหน้าที่รัฐบางคณเข้าไปไม่มีผลประโยชน์

จังหวัดจัดการตนเอง “พ้งงาแห่งความสุข” จึงเกิดการขับเคลื่อนและ ดำเนินการตามแผนงาน ดังนี้

ปี พ.ศ. 2555 เตรียมประสานความร่วมมือกับทุกภาคส่วน และประกาศ เจตนาารมณัร่วมกัน

ปี พ.ศ. 2556 จัดเวทีพัฒนาเพือกำหนดเป้าหมายร่วมกัน โดยมีองค์กร ชุมชน ภาคประชาสังคม ภาคธุรกิจ นักวิชาการ และข้าราชการเกษียณ เข้า ร่วมเพือกำหนดแผนงานร่วมกันในการลงพื้นที่ปฏิบัติการ ผู้ว่าราชการจังหวัด พ้งงาได้ออกคำสั่งแต่งตั้งคณทำงาน พร้อมทั้งสนับสนุนงบประมาณในการ ขับเคลื่อน โดยจัดเวทีในพื้นที่ปฏิบัติการระดับตำบล เพือศึกษาปัจจัย ต้นทุน ข้อกังวล และข้อเสนอ ที่จะทำให้คณพ้งงามีความสุขเพิ่มขึ้นหรือลดลง มี ข้อตกลงตำบลแห่งความสุข 8 ตำบล และข้อตกลงร่วมระดับจังหวัด

ปี พ.ศ. 2557 จะร่วมกันสร้างรูปธรรมความสุขในพื้นที่ 8 ตำบลให้เกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 100 รูปธรรม และขยายพื้นที่เรียนรู้ให้ครอบคลุมอีก 16 ตำบล และจัดตั้ง “สภาพลเมืองพังงาแห่งความสุข” พร้อมทั้งประกาศยุทธศาสตร์พังงาแห่งความสุข โดยอาศัยให้ธรรมนูญตำบลแห่งความสุขใน 8 ตำบล

ปี พ.ศ. 2558 จะร่วมสร้าง 200 รูปธรรมพังงาแห่งความสุขในอีก 16 ตำบล และขยายพื้นที่เรียนรู้อีก 16 พื้นที่ โดยสร้างธรรมนูญแห่งความสุขในอีก 16 ตำบล และร่างธรรมนูญพังงาแห่งความสุข

ปี พ.ศ. 2559 ขับเคลื่อนพื้นที่แห่งความสุข 40 ตำบลเดิม ขยายพื้นที่ตำบลแห่งความสุขทั้งจังหวัด 51 ตำบล 200 รูปธรรมแห่งความสุข 40 ธรรมนูญ รับฟังความเห็น (ร่าง) ธรรมนูญพังงาแห่งความสุข

ปี พ.ศ. 2560 ประกาศธรรมนูญพังงาแห่งความสุข และเดินหน้าสู่จังหวัดพังงาปกครองตนเอง เพื่อสร้างความเท่าเทียมและลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน

การขับเคลื่อนของขบวนการประชาชน ภาคเอกชน และภาครัฐในพังงา เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยเอาคนในชุมชนเป็นตัวตั้งเช่นนี้ กำหนดการพัฒนาพังงา เพื่อตอบโจทย์คนพังงาอย่างแท้จริง

สถานการณ์เปลี่ยนชีวิต

สถานการณ์เปลี่ยนชีวิต แต่สิ่งใหม่ในชีวิตทั้งหน้าที่และความรับผิดชอบก็เกิดขึ้นกับผมและคนน้ำเค็ม พวกเรา共同打造ชุมชนใหม่ขึ้นโดยการสนับสนุนของภาคีความร่วมมือหลายองค์กร เช่น มูลนิธิชุมชนไท มูลนิธิอันดามัน และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) พวกเรายังมีที่ปรึกษา นักจัดระบบชุมชนอย่างอาจารย์จางค์ จิตรนิรัตน์ และคุณปริดา คงเป็น รวมทั้งได้รับการพัฒนาศักยภาพแกนนำ พร้อมทั้งให้ฝึกวิเคราะห์สังคมและการเมืองอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นเรายังมีคุณหมอบัญชา พงษ์พานิช เข้ามาสนับสนุนให้พวกเราเตรียมความพร้อมในการรับมือกับภัยพิบัติร่วม

กับภาคีพัฒนาอื่นๆ จนทำให้ชุมชนของเราเป็นชุมชนตัวอย่าง

สุดท้าย ผมคิดว่า การสร้างสังคมให้น่าอยู่ ต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนให้พึ่งตนเองเป็นหลัก ให้ชุมชนสร้างรูปธรรมการพัฒนาาร่วมกัน โดยคนในสังคมคำนึงถึงคนตัวเล็กตัวน้อยของสังคม ไม่ว่าจะเป็นคนเปราะบาง ผู้ใช้แรงงาน คนไร้สถานะ คนที่อยู่กับเหตุรุนแรง เช่น ในจังหวัดชายแดนใต้ กลุ่มชาติพันธุ์และชนเผ่าพื้นเมืองที่ยังไม่มีสิทธิไม่มีเสียง หรือถูกละเมิดสิทธิอยู่ทุกวัน สังคมของเราก็จะเอื้ออาทรกันมากขึ้น เข้าใจกันมากขึ้น และเมื่อเราปรับปรุงโครงสร้างสังคม ให้โอกาสกับคนทุกกลุ่มของสังคมให้มีความเท่าเทียมกันมากที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ เพียงเท่านี้ สังคมของเราทั้งหมดก็จะน่าเป็นสังคมแห่งความสุขได้ โดยเฉพาะที่พังงาเท่านั้น 🙏

ชุมชนชาวเลราไวย์ เติบโตเพื่อชีวิตใหม่

โชคดี สมพรหม

เกริ่นนำ

เหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิทำให้ผมได้เรียนรู้ว่า สังคมภาคใต้มีชนเผ่าพื้นเมืองอีกชนเผ่าหนึ่งคือ “ชาวเล” เพราะความรู้เดิมในสมองของผมมีแต่เผ่าซาไก เมื่อได้รู้จักชาวเล ผมเชื่อว่าคนกลุ่มนี้ต้องได้รับความช่วยเหลือเช่นคนกลุ่มอื่นทั่วไปเพราะ “ชาวเลก็คือคน”

ชาวเลมี 3 กลุ่มคือ “มอแกน” เป็นกลุ่มที่มีวิถีหาอยู่หากินกับทะเลมากกว่าบนฝั่ง ส่วนใหญ่ยังพูดภาษามอแกน อาศัยอยู่ที่เกาะเหลา เกาะสินไห เกาะช้าง และเกาะพยามในจังหวัดระนอง ใช้ชีวิตออกทะเลหาปลาเดินทางระหว่างฝั่งไทยและบริเวณเกาะสองฝั่งพม่า ในส่วนของหมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา และหมู่บ้านราไวย์ในจังหวัดภูเก็ต มีประชากรกว่า 1,000 คน

“มอแกน” เป็นกลุ่มที่มีวิถีผสมผสานกับสมัยใหม่ โดยทั่วไปจะใช้ชีวิตบนฝั่งมากกว่าในทะเล เช่น หมู่บ้านชายฝั่งทะเลกว่าสิบหมู่บ้านในภูเก็ต และเกาะพระทอง พังงา มีประชากรกว่า 5,000 คน

“อูรักลาไวย์” เป็นกลุ่มที่มีภาษาพูดเฉพาะแตกต่างจากมอแกนและมอแกน อาศัยอยู่บนเกาะต่างๆ ในภูเก็ตและกระบี่ เช่น เกาะลันตา เกาะพีพี และชายฝั่งจังหวัดตรังและสตูล มีประชากรกว่า 5,000 คน

ชาวเลเป็นกลุ่มชนเผ่าอยู่ชายขอบสุดของสังคม ช่วงแรกๆ ภายหลังเหตุการณ์สึนามิ ชาวเลอาจได้รับการช่วยเหลือเป็นพิเศษ แต่เมื่อภัยพิบัติผ่านพ้น พวกเขากลับต้องอยู่ในสังคมแบบเดิมๆ ที่เคยเผชิญมาทั้งชีวิต ต้องเจอกับอคติแบบเดิมๆ การถูกรุกล้ำพื้นที่ ทั้งที่อยู่อาศัย ที่ประกอบพิธีกรรม รวมถึงสุสาน อีกทั้งยังถูกคดีความเรื่องที่ดิน และเมื่อออกทะเล หากเข้าเขตอุทยานหรือเขตอนุรักษ์ก็จะถูกจับเช่นเดิม

ชาวเลมีวิถีปฏิบัติที่ยึดถือกันมา ในช่วงงานบุญเดือนสิบ เป็นช่วงเวลาที่ชาวเลนำผลผลิตของตน ได้แก่ ปลาเค็ม ปลาแห้ง และของทะเลอื่นๆ มาแลกข้าวสารและอาหารอื่นๆ กับคนที่มาทำบุญที่วัด เรียกว่า “การขอบุญ” ด้วยความเชื่อที่ว่า หากใครไม่ประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจะเจ็บป่วยและเกิดเหตุร้ายกับตนเอง

หลังเกิดเหตุการณ์สึนามิ ชาวเลเหล่านี้ได้รับผลกระทบ ไม่สามารถออกทะเลหาปลาได้ จึงประสบภาวะยากจนลง ไม่สามารถหาสินค้ามาแลกเปลี่ยนกับคนบนบกได้เหมือนเดิม ภาพของชาวเลในช่วงบุญเดือนสิบจึงไม่ต่างจากคนขอทานที่นั่งอยู่ตามงานวัด ชาวเลบางกลุ่มปรับตัวด้วยการเข้าไปช่วยงานวัดในช่วงวันพระใหญ่ ทำความสะอาด ล้างถ้วยจาน ได้รับค่าจ้างวันละ 200 บาท และได้อาหารคาวหวานจากวัดกลับบ้าน ทำให้มีคนบางกลุ่มดูแคลนและตีความพิธีกรรม “ขอบุญ” ของชาวเลที่ไม่มีของแลกเปลี่ยนว่า เป็นพวกชอบของฟรี กลายเป็นภาพลักษณ์เชิงลบที่คนภายนอกมีต่อชาวเล

ภัยพิบัติธรรมชาติ สุภารับรู้ภาวะวิกฤตของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลของสังคมทั่วไป

หลังเหตุภัยพิบัติสึนามิ การทำงานของคณะนักจัดระบบชุมชนในภูเก็ตก็ดำเนินอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2548 ปัญหาลึกคือ ความไม่มั่นคงเรื่องที่ดินและที่อยู่อาศัย และก่อตัวเป็นรูปเป็นร่างในปี พ.ศ. 2549 ในชื่อ “เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต” เมืองต้นมีชุมชนเข้าร่วมเครือข่าย 18 ชุมชน เป็นชุมชนชาวเลที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากสึนามิ 2 ชุมชน

สำรวจข้อมูลชุมชน

จากแหลมทลและหินลูกเดียว โดยเครือข่ายมีข้อตกลงร่วมกันคือ “หากชุมชนไหนมีเหตุการณ์หรือปัญหา ทุกชุมชนต้องระดมกันไปช่วย”

ในการเรียนรู้เพื่อทำงานพัฒนาชาวลำเล็น ผมใช้ประสบการณ์การทำงานพัฒนาที่ผ่านมา ทั้งในเชิงเทคนิคการรวมกลุ่มและกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ แต่ก็พบว่า การจะเข้าถึงวิถีชีวิตและกิจกรรมส่วนตัวของกลุ่มชาวลำเล็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากพวกเขารู้สึกว่าตนเองมีปมด้อย และเวลาประชุมแล้วมีประเด็นปัญหาที่เขาอาจไม่เข้าใจ เขาจะคุยกันเองก่อน ขณะที่เราก็ไม่เข้าใจภาษาเขา

เราพบว่า ปัญหาแรกสำหรับกลุ่มชาวลำเล็น คือ “บัตรประชาชน” ซึ่งต้องใช้เป็นหลักฐานประกอบการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ รวมทั้งการรักษาพยาบาล ปัญหาประการที่สอง คือ “ที่ดินที่อยู่อาศัย” เพราะที่อยู่เดิมถูกอ้างสิทธิ์ทั้งจากภาครัฐและเอกชน แม้หลายพื้นที่จะได้ที่อยู่อาศัย

เนื่องจากยังได้รับความสนใจจากเหตุการณ์สึนามิ แต่ปัจจุบันปัญหาดังกล่าว ก็ยังคงดำรงอยู่ในหลายพื้นที่ ขณะนั้นพบว่า กลุ่มชาวเลมีจำนวน 41 ชุมชน มี ปัญหาที่ดินไม่น้อยกว่า 25 ชุมชน

ปัญหาประการที่สามที่ซ้ำเติมมาตลอดชีวิตคือ ความเป็นชนชั้นล่าง สุดของสังคม ทำให้เกิด “ความรู้สึกด้อยค่า” และเขาไม่ยอมออกสู่สังคม ภายนอก เช่น ไปโรงเรียน จึงก่อให้เกิดปัญหาประการที่สี่ “การศึกษา” เด็ก ชาวเลไม่ชอบไปโรงเรียน เพราะมักถูกรังเกียจจากคนข้างนอกกว่าสกปรก หรือ พูดภาษาไทยไม่ได้ ชาวเลส่วนใหญ่จบการศึกษาแค่ป.4 หรือป.6 หรือไม่ได้อ่านเลย ปัญหาประการที่ห้า “ความเสี่ยงในอาชีพ” การหากินในทะเลที่เสี่ยงมาก เสี่ยงต่อการที่เครื่องมือประมงของชาวเลจะถูกทำลายจากเรืออวนลาก และเสี่ยงกับภาวะน้ำหนึบ (กลุ่มที่ดำน้ำลึก) ปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล จึงเป็นปัญหาที่มีสภาพเหมือน “งูกินหาง” ไม่สามารถแก้ปัญหาคู่จุดเดียว

สภาพปัญหาชาวเลราไวย์

ชุมชนชาวเลราไวย์ อยู่ที่ตำบลราไวย์ จังหวัดภูเก็ต มีประชากร 244 คนครัวเรือน จำนวน 1,260 คน ยังไม่มีบัตรประชาชน 108 คน อาศัยอยู่ในพื้นที่ ที่เอกชนอ้างสิทธิ์เต็มพื้นที่ 14 ราย (สำรวจปี พ.ศ. 2550) ประกอบด้วยกลุ่ม มอแกนและอูรักลาไวย์

ช่วงเหตุการณ์ภัยพิบัติสึนามิ ผมและทีมงานมูลนิธิชุมชนไทยยังไม่ ได้เข้าไปปฏิบัติภารกิจในพื้นที่ราไวย์ แต่ทราบจากคำบอกเล่าของแกนนำว่า ชาวเลราไวย์ไม่มีผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บจากสึนามิ เนื่องจากมีผู้สูงอายุ (ลุง เบี้ยก) สังเกตเห็นความผิดปกติช่วงน้ำลดซึ่งแห้งผิดปกติ จึงสั่งให้ชาวบ้าน รีบหนีไปอยู่ที่สูง (ขณะนั้นคือบริเวณ “บ้านบน” ในพื้นที่ชุมชน) พอน้ำลดก็ ออกมาดูเรือ ถอดเครื่องเรือออก ไม่มีใครกลัวหรือกังวลเรื่องน้ำทะเล แต่ กังวลเรื่องเครื่องมือหากิน

ผมและเครือข่ายรู้จักชุมชนชาวเลราไวย์ในช่วงเหตุการณ์ขยายผิว

ถนนพิเศษผ่านหน้าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2550 ส่งผลกระทบต่อบ้านชาวเลราไวย์ จำนวน 4 หลังคาเรือน มีกลุ่มชาวบ้านประมาณ 50 คนมาร้องเรียนต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กบร.) ชุดพลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ขณะที่มีการประชุมร่วมระหว่างกบร. และตัวแทนเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต เพื่อแก้ปัญหาเรื่องที่ดินในชุมชน ขณะนั้นแกนนำเครือข่ายเพิ่งรวมตัวกันไม่นาน ยังมีพลังในการแก้ปัญหา จึงร่วมลงพื้นที่และผลักดันการแก้ปัญหาอย่างเต็มที่

ก่อนที่จะมาร้องเรียนกับกบร. ชาวเลราไวย์ได้ขอความช่วยเหลือไปยังเทศบาลราไวย์และจังหวัดภูเก็ตได้รับคำตอบว่า พวกเขาต้องรื้อบ้านเช่นเดิม โดยทางรัฐจะจ่ายค่าเสียหายให้หลังคาเรือนละ 30,000 บาท แต่พวกเขายืนยันว่าไม่รู้จะย้ายไปไหน พลเอกสุรินทร์ได้เรียกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายมาชี้แจงข้อเท็จจริง และนำคณะกรรมการไปตรวจสอบพื้นที่ โดยมอบหมายให้ผมและทีมทำงานพื้นที่ของมูลนิธิชุมชนไททำการรวบรวมข้อมูลเพื่อการแก้ปัญหา และขอให้กรมทางหลวงชะลอการขยายแนวเขตชั่วคราว

การเก็บข้อมูลและตรวจสอบเรื่องที่ดิน ใช้กระบวนการเก็บข้อมูล โดยการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาทางออกร่วมกันเบื้องต้นเราใช้วิธีการตั้งคำถาม อาทิ “หากมีการรื้อย้ายบ้านจริง จะมีพื้นที่รองรับบ้านทั้ง 4 หลังหรือไม่” ชุมชนตอบว่ามี “แต่ถ้าสร้างใหม่ ก็จะถูกฟ้องร้องจากผู้ใช้อำนาจที่ดิน” เราจึงหาข้อมูลประกอบ พบว่า ขณะนั้นชุมชนมีปัญหากับผู้ใช้อำนาจที่ดินมากกว่า 3 ราย ดังนั้นแม้ว่าบ้าน 4 หลังจะถูกรื้อถอน ก็จะไม่สามารถเข้าไปสร้างบ้านหลังใหม่ในพื้นที่ชุมชนได้ คณะกรรมการจึงขอให้กรมทางหลวงขยับแนวเขตโดยไม่ต้องรื้อย้ายชาวเลราไวย์ไว้ก่อน จนกว่าจะมีการแก้ปัญหาพิพาทเรื่องที่ดินชุมชนกับเอกชนแล้วเสร็จ ข้อเสนอในการแก้ปัญหาเบื้องต้นจึงสร้างความเชื่อมั่นบางส่วนให้กับชาวเลราไวย์

ในช่วงดังกล่าว เกิดการฟ้องร้องคดีแพ่งให้ชาวเลราไวย์ออกจากพื้นที่ เราจึงจัดคณะทำงานเพื่อเสริมการทำงานของคณะกรรมการชุมชน เมื่อจัด

ประชุมสรุปการทำงานก็ได้ความเห็นร่วมกันว่า “ต้องเสริมในส่วนที่ขาด” ซึ่งหมายถึงการขาดข้อมูลที่ชัดเจน แม้กระทั่งจำนวนครัวเรือน ปัญหาของชุมชน แนวเขตชุมชน ผู้นำเป็นใครบ้าง (เพราะต่างคนต่างทำ) ขาดประวัติ-ศาสตร์ของชุมชน เป็นต้น รวมทั้งขาดการรวมกลุ่ม จึงร่วมกันคิดเรื่องกิจกรรมและแบ่งทีมทำงาน ทำให้เกิดทีมสำรวจข้อมูลชุมชนและทีมจัดการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการต่อสู้คดี

ความคาดหวังของเรา ทีมงาน

ทีมปฏิบัติการพื้นที่ชุมชนจังหวัดภูเก็ตลงพื้นที่สลับสับเปลี่ยนเป็นระยะ บางช่วงมีนักศึกษาฝึกงานมาศึกษาพื้นที่ด้วย ในฐานะที่ผมเป็นผู้ประสานงาน ซึ่งต้องรับรู้การทำงานของทุกพื้นที่ หากมีปัญหาก็ต้องรีบหาทางออก โดยให้พี่เลี้ยงประจำพื้นที่กับคณะทำงานมาคุยกัน และช่วยกันสรุปเพื่อหาทางออก ถ้าเป็นประเด็นที่หนักและสำคัญก็จะไปช่วยกัน

ความคาดหวังกับการทำงานในพื้นที่นี้แบ่งเป็น 2 ระยะ เริ่มแรกคาดหวังให้ชาวเลเราไว้อย่างไรก็แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ด้วยตัวเอง อย่างเช่นประเด็นขาดน้ำประปาและไฟฟ้า เป็นเรื่องต้องแก้ปัญหาเร่งด่วน แต่จนปัจจุบันยังไม่มีการแก้ปัญหาดังกล่าวได้ การสำรวจข้อมูลพื้นที่ให้แล้วเสร็จ ก็เพื่อเป็นเครื่องมือให้ชุมชนนำไปเสนอต่อหน่วยงานต่างๆ ที่มีอำนาจเพื่อแก้ไขปัญหา

ระยะต่อมา คาดหวังว่าชาวเลเราไว้อายุจะมีชีวิตที่มั่นคงในที่ดินเดิม และมีความเท่าเทียมกับคนในสังคมทั่วไป ภายหลังการเก็บข้อมูลพื้นที่แล้วเสร็จ เราคิดว่าต้องทำงานต่อในพื้นที่ เพราะในช่วงปี พ.ศ. 2549-2550 เอกชนที่อ้างสิทธิ์ในที่ดินเริ่มบอกกล่าวด้วยวาจาให้ชาวเลย้ายออกจากพื้นที่ มิฉะนั้นจะดำเนินตามกฎหมาย

จัดตั้งกลุ่มเตรียมสู้เรื่องที่ดิน

ภารกิจของเรา คณะทำงานในชุมชน นอกจากการพัฒนากลุ่มออม-

ทรัพย์สินให้ดีขึ้น จัดระเบียบในชุมชนให้สะอาดและปลอดภัย และพาชุมชนไปเรียนรู้กับกลุ่มและเครือข่ายอื่นๆ แล้ว ที่สำคัญคือการจัดทำประวัติศาสตร์ที่มาที่ไปของชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลในการต่อสู้คดีและยื่นเรื่องให้หน่วยงานต่างๆ ตรวจสอบ รวมถึงเพื่อบอกกล่าวกับสังคมทั่วไป ขณะเดียวกัน ทีมงานก็ประสานกับทีมจัดทำแผนที่ประกอบภาพถ่ายทางอากาศมาร่วมทำงานถึงสองชุด โดยมูลนิธิชุมชนไทยสนับสนุนงบประมาณ เมื่อนำแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศรวมกับประวัติชุมชน ก็จะได้ข้อมูลสำคัญเบื้องต้นของชาวเลเราไว้

หลังจากมีข้อมูลแล้ว เราประสานกับหลายองค์กรเพื่อแก้ปัญหา ตั้งแต่คณะกรรมการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ตระดับจังหวัด คณะกรรมการการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ (กปร.) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) รวมถึงยื่นหนังสือโดยตรงต่อรัฐบาลในช่วงที่คณะรัฐมนตรีหลายคณะลงติดตามความคืบหน้าการแก้ปัญหาพื้นที่สีนํ้า และในงานครบรอบ 10 ปีสีนํ้า แม้ว่าจะมีการตอบรับเพื่อแก้ปัญหา แต่ไม่มีความคืบหน้าเรื่องปัญหาที่ดินและคดีความ

สร้างกิจกรรมต่อเนื่องเพื่อสมัชชา:

ในเบื้องต้น หากมองการแก้ปัญหาพื้นที่ชาวเลเราไว้เฉพาะปัญหาที่ดิน จะถือว่าการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนกับที่และรอวันแพ้ เพราะปัจจุบันถูกฟ้องรวม 101 คดี แต่ชนะแค่ 2 คดี และมีแนวโน้มจะถูกฟ้องร้องเพิ่มอีกเรื่อยๆ แต่การที่ชนะ 2 ราย ก็เพราะชาวเลเราไว้สู้บนพื้นฐานของข้อมูลที่ร่วมกันหา และรวมกลุ่มกันสู้คดีเต็มที่ ซึ่งอาจเป็นการสะสมชัยชนะเรื่องที่ดินชาวเลเราไว้จนกว่าจะแก้ปัญหาทั้งพื้นที่ได้

แต่กระบวนการแก้ปัญหาชุมชนชาวเลเราไว้ด้านต่างๆ ที่ทำควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาที่ดิน กลับทำให้เรามีกำลังใจทำงานมากขึ้น ที่ผ่านมากองทำงานในชุมชนได้ประสานงานและดำเนินการหลายประเด็น พอสรุปถึงการสะสมชัยชนะเป็นระยะ ดังนี้

ดีเอสไอชุดกระดุกบรรพบุรุษชาวเลเพื่อพิสูจน์อายุชุมชน

ประเด็นแรกที่เราเริ่มขยับงานเพื่อแก้ปัญหาและเห็นผลเป็นรูปธรรมคือ **กระบวนการแก้ปัญหาเรื่องบัตรประชาชน**

จากการสำรวจข้อมูลพบว่า มีคนไม่มีบัตรเป็นจำนวนมาก การเริ่มต้นแก้ปัญหาคือ การชวนมาช่วยกันคิดถึง “สาเหตุของปัญหา” ที่สรุปได้คือ เพราะไม่มีการแจ้งการเกิดตั้งแต่ต้น ไม่มีคนรับรองการเกิดเพราะไม่เห็นความสำคัญ กลัวถูกเกณฑ์เป็นทหาร กลัวต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก เดินทางไปบ้านญาติต่างถิ่นเป็นเวลานาน เป็นต้น จึงมีการทำความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีบัตรประชาชน โดยยกตัวอย่างง่ายๆ คือ ทำให้มีสิทธิรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ ทั้งการได้เข้าเรียนหนังสือ การรักษาพยาบาล เงินยังชีพผู้สูงอายุ

เมื่อทุกคนเห็นความสำคัญจึงช่วยกันคิดต่อว่า “การที่แต่ละคนจะได้บัตรประชาชนต้องเกี่ยวข้องกับใครบ้าง” ตั้งแต่การรับรองที่คนรับรองต้องเป็น

ผู้ใหญ่บ้าน กำหนด และการทำบัตรต้องผ่านที่ว่าการอำเภอ สรุปรูปเป็นทางออก
ร่วมกันในขณะนั้นคือ

1. รวบรวมข้อมูลของคนที่ยังไม่มีบัตรประชาชนทั้งหมด และข้อมูล
ของเครือญาติที่มีบัตรแล้ว เพื่อยืนยันการเกิดและการอยู่อาศัย หลังจาก
นั้นให้รวบรวมสมาชิกไปทำบัตรประชาชนพร้อมกันไม่น้อยกว่าครึ่งละ 10 คน
เพื่อให้ผู้ปกครองท้องถิ่นได้ตรวจสอบและสบายใจในการรับรอง

2. คณะทำงานเรื่องบัตรประชาชนนำเรื่องเข้าสู่เครือข่ายสิทธิคนจน
พัฒนาภูเก็ตและเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิเพื่อร่วมกันแก้ปัญหา

การจัดกระบวนการเรื่องบัตรประชาชนของชาวเลเราไวย์เห็นผลได้
เป็นรูปธรรม เนื่องจากในช่วงที่นโยบายออกมานั้น ข้อมูลและหลักฐานเกี่ยวกับการ
ออกบัตรของชาวเลเราไวย์ส่งถึงอำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ตเรียบร้อยแล้ว
จึงดำเนินการได้เร็ว

ประเด็นที่สอง การตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ในที่ดินพื้นที่ชาวเลเราไวย์

จากการตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ในที่ดินพื้นที่ชาวเลเราไวย์ของคณะ
กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ปี พ.ศ. 2552) ชี้ว่า มีการออกเอกสารสิทธิ์
ที่ดินชาวเลเราไวย์ให้แก่เอกชนโดยมิชอบ จึงขอให้สำนักงานที่ดินจังหวัดภูเก็ต
ดำเนินการเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ดังกล่าว แต่ทางสำนักงานที่ดินแจ้งกลับไปว่า
เอกสารดังกล่าวออกอย่างถูกต้องตามระเบียบ

ผม คณะทำงาน และคณะกรรมการชุมชนประชุมกันประมาณ 15 คน
เพื่อสรุปเรื่องสำคัญคือ “ชาวเลอยู่มาก่อนเอกชนออกเอกสารสิทธิ์จริงหรือไม่”
ที่ประชุมยืนยันว่าชาวเลอยู่ก่อน ฉะนั้นต้องหาหลักฐานการอยู่อาศัยของ
ชาวเลเราไวย์ก่อนปี พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นปีที่เอกชนใช้เอกสาร สค.1 ยืนยัน
การครอบครองพื้นที่ โดยแบ่งงานกันทำดังนี้

1. สืบค้นและรวบรวมประวัติชุมชนของชาวเลเราไวย์เพื่อเป็นหลักฐาน
อ้างอิงเรื่องที่ดินอยู่อาศัย เริ่มจากการเก็บประวัติใกล้ตัวโดยการบอกเล่าของ
ผู้สูงอายุและการทำผังตระกูล

2. หากผู้กล่าวร้องเรียนเพื่อตรวจสอบสิทธิการอยู่อาศัยของชาวเลราไวซ์ โดยในขณะนั้นได้นายบุญเลิศ มณีวงศ์ เป็นผู้ลงชื่อในหนังสือร้องเรียนต่อ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

3. มูลนิธิชุมชนไทจัดทีมแผนที่ประกอบภาพถ่ายทางอากาศในอดีต เพื่อประกอบข้อมูลการสืบค้นข้อ 1 และประสานงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติให้พิสูจน์ข้อเท็จจริงในพื้นที่

แม้ว่าในท้ายที่สุดไม่สามารถเพิกถอนเอกสารสิทธิ์ที่ดินของเอกชนได้ แต่การตรวจสอบและยืนยันโดยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติว่า มีการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินโดยมิชอบ ก็เป็นอีกขั้นหนึ่งที่เราคิดว่า ต้องดำเนินงานต่อไป

ประเด็นที่สาม เรื่องระดับนโยบาย

ชาวเลกลุ่มต่างๆ รวมทั้งชาวเลราไวซ์ได้ร่วมนำเสนอปัญหาและแนวทาง แก้ไขปัญหาร่วมกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส. หรือ P-Move) จึงเกิดการตั้งคณะกรรมการแก้ปัญหาชาวเล ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ชาวเลได้ รับการเยียวยา แต่การแก้ปัญหายังไม่แล้วเสร็จแม้แต่คณะเดียว สิ่งที่ยับ หนัามากที่สุดเรื่องนโยบาย คือการมีมติกรม. วันที่ 2 มิถุนายน 2553 ว่า ด้วยการฟื้นฟูวิถีชีวิต และการกำหนดพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเล ซึ่ง เสนอโดยกระทรวงวัฒนธรรม ในช่วงรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ แต่ยังไม่เห็น ผลการปฏิบัติเป็นรูปธรรม

ประเด็นที่สี่ การบูรณาการร่วมกันของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ในการเตรียมข้อมูลที่ดินชาวเลราไวซ์ เพื่อยืนยันการอยู่อาศัยของชาวเล

สืบเนื่องจากกลุ่มชาวเลราไวซ์ได้ร้องเรียนปัญหาและเสนอแนวทาง แก้ปัญหามาตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 จนเกิดการติดตามตรวจสอบโดย หน่วยงานต่างๆ รวมถึงการลงพื้นที่ของรัฐมนตรีถึง 3 คน ทำให้หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องมีข้อมูล เข้าใจสภาพปัญหาที่แท้จริง และเริ่มยื่นมือช่วยเหลือ โดย

เฉพาะเรื่องคดีความด้านที่ดิน ที่กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพให้ความช่วยเหลือด้านกองทุนเพื่อต่อสู้คดีในช่วงที่ผ่านมา

ล่าสุด หลายฝ่ายได้ดำเนินงานร่วมกันในการจัดเก็บข้อมูลพื้นที่ พิสูจน์หลักฐาน และให้คำปรึกษา ประกอบด้วยกรมสอบสวนคดีพิเศษ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กรมศิลปากร ทีมทนายความโดยอาจารย์คมสัน โพธิ์คง ลูกหลานของนายเดวิด ไฮเกน ผู้ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในพื้นที่ชาวเลราไวซ์ช่วงปี พ.ศ. 2505 และมูลนิธิชุมชนไท โดยร่วมกันสำรวจรายหลังคาเรือนตามภาพถ่ายทางอากาศปัจจุบัน และจับพิกัดบ้านแต่ละหลังอย่างเป็นทางการ การสืบค้นภาพถ่ายทางอากาศในอดีต และแปรภาพถ่ายทางอากาศโดยผู้เชี่ยวชาญในประเทศไทย การชุดกระตุกในพื้นที่บริเวณชุมชนเพื่อตรวจสอบทั้งทางความเชื่อของชาวเล และพิสูจน์ผลทางวิทยาศาสตร์โดยการตรวจดีเอ็นเอ รวมถึงการเก็บตัวอย่างดีเอ็นเอของชาวบ้านในพื้นที่ส่งไปตรวจที่สหรัฐอเมริกา ฯลฯ

การเติบโตของแกนนำชาวเลราไวซ์ สุวักใหม่ที่เกิดขึ้น

1. เปลี่ยนวิถีชีวิตแบบตัวใครตัวมันมาเป็นการทำงานแบบรวมกลุ่ม

เดิมชาวเลราไวซ์มองว่า การสู้คดีความกับเอกชนและองค์กรรัฐเป็นเรื่องไร้สาระ สู้ไปก็แพ้ ยอมจ่ายเงินหรือยอมย้ายจากบ้านเดิม แล้วกลับมาหากินเอาใหม่ดีกว่า ว่างวนแนวคิดดังกล่าวสืบทอดมารุ่นต่อรุ่น ด้วยชาวเลราไวซ์รู้สึกว่ “มีธนาคารอยู่หน้าชุมชน คือทะเล” หากธนาคารเปิด (ทะเลสงบ) ก็ไปเบิกเงินมาใช้ได้ หากธนาคารปิด (มีมรสุม) ก็กั๊ยืมคนอื่นก่อน

การรวมกลุ่มเริ่มด้วยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้คดี โดยสะสมครัวเรือนละ 50 บาทต่อเดือน แต่ก็มีปัญหาเกิดขึ้นเป็นระยะ เพราะชาวเลราไวซ์อยู่กันเป็นกลุ่มบ้าน ประกอบด้วยบ้านตก บ้านกลาง บ้านออก และบ้านบน ช่วงแรกเก็บเงินรวมไว้ทีเดียว แต่เกิดปัญหาเรื่องความไม่ไว้วางใจกัน จึงเปลี่ยนเป็นเก็บแยกตามกลุ่มบ้าน แต่ก็ยังเกิดปัญหา เพราะแต่ละ

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ไปเยี่ยมชาวบ้าน

กลุ่มบ้านอ้างว่ากลุ่มอื่นไม่ส่งเงิน ปัจจุบันจึงใช้ระบบทีมที่ทำงานเรื่องกลุ่ม
ออมทรัพย์โดยเฉพาะ และให้มีการชี้แจงสมาชิกทุกเดือน

ในปัจจุบัน เรื่องคดีเริ่มมีการตัดสินในศาลชั้นต้น โดยส่วนมากจะแพ้คดี
หากจะต่อสู้เพื่ออาศัยอยู่ต่อไปได้ โดยยังไม่ต้องรื้อย้ายจะต้องอุทธรณ์คดี ซึ่ง
ค่าใช้จ่ายสูงมาก โดยต้องวางเงินที่ศาลคดีละหมื่นกว่าบาท ยังไม่รวมค่าบริหาร
จัดการของทนายและแกนนำที่ประสานเรื่องคดี จึงมีการจัดตั้งกองทุน
อุทธรณ์คดีอีกกองทุนหนึ่ง โดยเก็บคร่าวเรือนละ 500 บาทต่อปี ที่ผ่านมา
สามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี

2. เปลี่ยนทัศนคติจากด้านลบมาเป็นบวก

จากความคิดดั้งเดิมของชาวเลเราไวย์ที่มองว่า “คนนอกเอาปัญหา
ชาวเลมาเป็นเครื่องมือทำมาหากิน” สามารถเปลี่ยนความคิดกลายเป็น “ชาวเล
เราไวย์ต้องออกมาทำงานเอง เพื่อรู้จักองค์กรข้างนอกหรือกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามา

ทำงานในพื้นที่” ปัจจุบันแกนนำหรือคณะทำงานชุดต่างๆ ของชาวเลราไวย์ทำงานเองได้มากขึ้น ทำให้เราซึ่งเป็นนักจัดระบบชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทมาเป็นทีมที่ปรึกษาได้ แม้จะไม่ทั้งหมด (ยกเว้นเรื่องงบประมาณ) หลายเรื่องที่ชาวเลราไวย์สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง อาทิ การประสานงานแก้ปัญหากับทางจังหวัด การขึ้นศาล การประชุมกับองค์กรภายนอก การสื่อสารกับผู้ว่าฯ หรือตัวแทนหน่วยงานในพื้นที่ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากเข้าร่วมเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ตตั้งแต่เริ่มต้น ในการทำงานจะมีการประชุมเตรียมงานก่อนมีกิจกรรมทุกครั้ง มีการความรับผิดชอบให้แก่กัน แต่ละประเด็นงาน ตัวแทนแต่ละประเด็นต้องมาเตรียมข้อมูลร่วมกัน โดยทีมทำงานจะช่วยวางแผนการหารือเพื่อสามารถเสริมและสอดรับกันได้

3. การลดช่องว่างระหว่างชนชั้นทั้งภายในและภายนอกกลุ่มชาวเลราไวย์ ขยายสู่ชาวเลพื้นที่อื่นๆ

เมื่อผมเข้ามาทำงานกับชาวเลครั้งแรก ผมพบว่าชาวเลเป็นกลุ่มชนชั้นล่างสุดในสังคมไทย จึงพยายามสร้างพื้นที่ให้พวกเขาได้แสดงบทบาทในสังคมรอบข้าง เช่น ช่วงมีกิจกรรมประเพณีในอนหาด ลอยเรือ อาบน้ำมนต์ กินข้าวกลางบ้าน เป็นต้น ก็จะเชิญคนนอก สื่อมวลชน หรือองค์กรต่างๆ เข้าไปรับรู้กิจกรรมดีๆ ของชาวเล และเราเองก็ช่วยผลิตสื่อออกมาอีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้ การที่ชาวเลได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต และต่อสู้เรียกร้องการแก้ปัญหาร่วมกันมาโดยตลอด ทำให้แกนนำเครือข่ายเหมือนพี่เลี้ยงให้ชาวเลราไวย์ไปด้วยโดยอัตโนมัติ การมีส่วนร่วมด้านต่างๆ เช่น การวางแผนกิจกรรม สมทบงบประมาณ สมทบกำลังคน เป็นต้น ทำให้ชาวเลราไวย์รู้สึกว่ามีสถานะหรือตัวตนของความเป็นชาวเลในภูเก็ต และมีคุณค่ามากขึ้น แม้หลายครั้งจะมีเรื่องน้อยใจกันด้วยคำพูดบ้าง เนื่องจากชาวเลมีอารมณ์ความน้อยใจสูง เพราะความรู้สึกดี้อยกว่าที่ฝังติดตัวอยู่ตลอด

ภายในกลุ่มชาวเลด้วยกันก็มีเรื่องชนชั้นแฝงอยู่มาเนิ่นนาน เมื่อเรา

ทำงานมาระยะหนึ่งก็สังเกตเห็นว่า เวลาที่มีกิจกรรมร่วมกัน เช่น กินข้าวหรือ ล้อมวงพูดคุยกัน จะพบการแบ่งแยกชั้น หรือการไปร่วมงานแต่งงาน หาก กลุ่มอุรุกรลาไวย์ไปร่วมงานแต่งงานของมอแกนหรือมอเกลน การจัดอาหารการกินต้องจัดบนบ้าน มอแกนหรือมอเกลนต้องลงมากินข้าวด้านล่าง เห็นชัดเจนว่าชาวเลอุรุกรลาไวย์มีชนชั้นสูงกว่ามอแกนและมอแกน ขณะที่มอแกนเองก็มีชนชั้นเหนือกว่ามอแกน

สภาพทางชนชั้นดังกล่าวพบที่ชุมชนชาวเลราไวย์ด้วย เนื่องจากในพื้นที่ที่มีทั้งชาวเลกลุ่มอุรุกรลาไวย์และมอแกน ซึ่งเดิมมีสภาพการแยกส่วนกัน อย่างเห็นได้ชัด ทั้งในกิจกรรมพัฒนา การจัดกลุ่มออมทรัพย์ รวมถึงการแบ่งกลุ่มโซนที่อยู่อาศัย อีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นปรากฏการณ์ให้ต้องแก้ปัญหาคือ อุรุกรลาไวย์จะไม่ไปกินข้าวบ้านมอแกน อาจรู้สึกว่าจะสกปรกหรือด้อยกว่า การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือปรับชนชั้นดังกล่าวใช้เวลามากกว่า 5 ปี เพราะต้องพยายามทำให้สองกลุ่มกลมกลืนกัน

เริ่มแรก ได้จัดกลุ่มแกนนำหรือคณะทำงานให้มีการถ่วงดุลหรือให้ทั้งสองกลุ่มมีสัดส่วนเท่าเทียมกัน หากมีประชุมหารือกลุ่มแกนนำก็พยายามจัดในทุกโซนตามบ้านของแกนนำทั้งสองฝ่าย ทำให้ทั้งอุรุกรลาไวย์และมอแกนต้องเข้าบ้านกันได้ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงก็เริ่มเห็นจนเป็นพฤติกรรมที่ชินตา

ต่อมา ชาวเลราไวย์มีคดีหลายคดี ต้องไปศาลบ่อย แต่ละครึ่งมีชาวบ้านมาเป็นกำลังใจจำนวนมาก (300-500 คน) มีการกดข่าวห้อมากินกลางวัน พวกเราจะมาร่วมด้วย เราใช้วิธีเดินวนไปรอบๆ ทั้งกลุ่มอุรุกรลาไวย์และมอแกน หลังๆ ก็ใช้วิธีเรียกมากินรวมกันโดยอ้างว่าจะมีการหารือ หากมีการทำงานในพื้นที่ก็จะให้แต่ละกลุ่มจัดคนมาทำงานร่วมกัน

งานพัฒนาพื้นที่ราไวย์ สังคมได้เรียนรู้อะไร

1. การเรียนรู้ของสังคมใกล้เคียง

ชุมชนชาวเลราไวย์เกิดปัญหาในช่วงเหตุการณ์ขยายพิวถนนผ่านหน้าชุมชน แกนนำเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเกิดเพิ่งรวมตัวกันไม่นาน ยังมีพลังในการแก้ปัญหา จึงร่วมลงพื้นที่และผลักดันการแก้ปัญหาอย่างเต็มที่จนชาวเลราไวย์ 4 หลังคาเรือนไม่โดนรื้อ เมื่อแก้ปัญหาได้ ชุมชนราไวย์ก็เหมือนเป็นสมาชิกเครือข่ายโดยปริยาย แต่ก็ต้องผ่านมติที่ประชุมแกนนำเครือข่ายก่อน ทำให้เราได้เจอคำพูดหรือคำถามที่ไม่เคยได้ยินและรู้สึกท้อแท้

“พี่เลี้ยงจะเข้าไปทำพื้นที่นี้จริงหรือ เขาเป็นกลุ่มที่พุดจาไม่ค่อยรู้เรื่องนะ และได้ข่าวว่ามีปัญหาที่ดินกับนายทุน”

“ตอนนี้พื้นที่เราในเครือข่ายก็มีปัญหาเยอะนะ ถ้าเพิ่มพื้นที่อีก จะทำไหวหรือเปล่า อีกอย่างเขาเป็นชาวเลนะ”

“ต้องไปคลุกพื้นที่ชาวเลนะ มีอะไรก็บอกแล้วกัน”

แต่สุดท้าย ทุกชุมชนก็รับชาวเลราไวย์เป็นสมาชิกเครือข่าย ทศนคติของชุมชนต่างๆ เริ่มเปลี่ยนไปเป็นเชิงบวก ในช่วงที่เครือข่ายต้องไปนำเสนอปัญหาต่อผู้ว่าราชการจังหวัดหลายครั้ง เพื่อให้การแก้ปัญหามีความคืบหน้า ชาวเลราไวย์ไม่มีปัญหาเรื่องจำนวนคนที่ต้องเข้าร่วมผลักดันเพื่อแก้ปัญหาเลย เช่น เมื่อเครือข่ายต้องการคน 500 หรือ 1,000 คน โดยเครือข่ายดูแลเรื่องการเดินทางและอาหารการกิน ระยะเวลาต่อมาจึงได้ร่วมกิจกรรมเรียกร้องเพื่อแก้ปัญหาด้วยกันตลอดทั้งในพื้นที่และในกรุงเทพฯ โดยหลังสุดที่เห็นความร่วมมือคือ ช่วงที่เครือข่ายเคลื่อนขบวนไปเจรจากับนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร ตอนลงตรวจพื้นที่อันดามันที่สนามบินภูเกิด เครือข่ายได้ยกปัญหาของชาวเลราไวย์ขึ้นมาเป็นปัญหาเร่งด่วน

2. การเรียนรู้ของข้าราชการและองค์กรรัฐในภูเกิด

ในช่วงที่ชุมชนชาวเลราไวย์เรียกร้องการแก้ปัญหาถนนตัดผ่านชุมชน โดยมีตัวแทนไปยื่นหนังสือกับทางจังหวัดเพื่อแก้ไขปัญหานั้น เจ้าหน้าที่ทุกส่วนได้ลงพื้นที่ตรวจสอบแก้ปัญหา จึงรู้ว่าชาวเลจะถูกกระทำอย่างไรมาโดย

ตลอด เพราะนิสัยเขากลัวข้าราชการและคนนอกที่ไล่เครื่องแบบ ปัจจุบัน แม้การแก้ปัญหาที่คืนจะไม่สามารถดำเนินการได้ในระดับจังหวัด แต่ชุมชนชาวเลจะได้รับการพิจารณาประมาณเพื่อแก้ปัญหาชุมชนเป็นอันดับต้นๆ ผู้ว่าราชการจังหวัด 4 คนที่ผ่านมา จะลงพื้นที่ชุมชนชาวเลโดยตลอด ทำให้หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องต้องมีรายละเอียดของชุมชนชาวเลตลอดเวลา และหัวหน้าส่วนราชการในจังหวัดจะมาสอบถามข้อมูลความคืบหน้าของพื้นที่ชาวเลจากพวกเราที่สนับสนุนเป็นระยะ

3. การเรียนรู้ของชาวบ้านทั่วไปในภูเก็ต

กลุ่มชาวบ้านทั่วไปเริ่มเข้าใจปัญหานี้ หลายครั้งที่มีการเคลื่อนไหวบนชาวบ้านเราไวย์จะมีเอกสารชี้แจงทำความเข้าใจจิตใจดีตัวไปแจกสื่อมวลชน ผู้คนทั่วไป รวมถึงนักท่องเที่ยวต่างประเทศด้วย

4. การเรียนรู้ของสื่อท้องถิ่น ส่วนกลาง และระดับนานาชาติ

สื่อมวลชนรุ่นผลการแก้ปัญหาชาวเลเราไวย์ไม่แพ้พวกเรา แต่ทุกคนงกับสภาวะการณ์ที่ไม่มีอะไรเกิดขึ้น สื่อท้องถิ่น โทรทัศน์ทุกช่องในประเทศ รวมถึงสำนักข่าวระดับนานาชาติอย่างอัลจาซีราและซีเอ็นเอ็น มาทำสื่อบัญชีพื้นที่ชาวเลเราไวย์เกือบทุกสำนักแล้ว บางรายการหรือบางสำนักข่าวอยู่ในพื้นที่เป็นสัปดาห์ เพื่อสัมผัสวิถีชีวิตชาวเลเราไวย์อย่างแท้จริง จนพวกเขาเริ่มอธิบายปัญหาแทนชาวเลเราไวย์ได้

บทความประสบการณ์ทำงานชิ้นนี้ ยังอยู่ในช่วงที่การแก้ปัญหาชาวเลเราไวย์ยังไม่สำเร็จ โดยเฉพาะปัญหาที่ดินที่อยู่อาศัย ซึ่งคิดความยังเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม ขณะนี้หลายองค์กรที่เข้าใจปัญหาชาวเลเราไวย์เข้ามาทำงานร่วมกัน งานปฏิบัติการพื้นที่ก็จำเป็นต้องเข้มข้นมากขึ้นเพื่อให้เข้าใจความเป็นชนเผ่าชาวเลอย่างลึกซึ้งขึ้น และไม่เกิดปัญหาในอนาคต ☺

ชุมชนปลากะตักพัฒนา

การต่อสู้บนฐานของความเดือดร้อน

สู่ความเป็นชุมชนที่พัฒนาบนฐานข้อมูล

สนชัย ฤทธิชัย

ความทุกข์ยากก่อให้เกิดการรวมตัว

ชุมชนปลากะตักพัฒนา จังหวัดภูเก็ต มีความเป็นมาที่น่ายกย่อง เมื่อชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมกว่าครึ่งพันบาทบั้นทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดมาสร้างชีวิตใหม่ที่นี้บ้างมาจากประจวบคีรีขันธ์ บ้างเป็นกลุ่มพี่น้องมุสลิมจากเกาะยาว จังหวัดพังงา บ้างมาจากสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ต่างมาทำมาหากินประกอบอาชีพต้มปลากะตักตากแห้ง

เดิมที่อาชีพนี้เป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวประมงในอำเภอเกาะยาว ทำได้สองแบบคือ การวางอวนจับปลาและต้มปลากะตักในเรือกลางทะเล แล้วเอามาขายบนฝั่ง เรียกกันว่าเรือปลาต้ม กับการจับปลากะตักมาขายให้กลุ่มที่ซื้อปลาเพื่อนำไปต้ม เรียกว่าปลาตากแห้ง

เมื่อปี พ.ศ. 2539 กลุ่มชาวบ้านจากอำเภอเกาะยาวไม่กี่ครอบครัวย้ายมาทำปลากะตักที่ภูเก็ต เนื่องจากการคมนาคมขนส่งสะดวกกว่า และประหยัดต้นทุน โดยเช่าพื้นที่จากเอกชนคนละ 1-2 ไร่ ต่อมามีกลุ่มทำปลากะตักจากจังหวัดอื่นๆ กว่า 200 ครอบครัวเข้ามาเพิ่มจนเต็มพื้นที่ 52 ไร่ โดยสร้างเพิงพักเป็นที่อยู่อาศัยและโรงต้มปลาเป็นกลุ่มๆ ช่วงเช้านายหัวของแต่ละกลุ่มจะลงไปที่แพปลาเพื่อประมูลปลาสดมาต้มและตากแห้ง จากนั้น

ชีวิตประจำวันของชาวชุมชน

นายหัวจากข้างนอกจะมารับซื้อปลาตากแห้งแล้วไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง

เมื่อคลื่นยักษ์ถล่มเมื่อปลายปี พ.ศ. 2547 ชุมชนปลากะตักได้รับผลกระทบด้วย แม้จะไม่มีการสูญเสียชีวิตของชาวชุมชน แต่ข้าวของเครื่องใช้ เครื่องมืออุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ รวมถึงบ้านพักอาศัยเสียหายเกือบทั้งหมด วิกฤตครั้งนี้ได้เปลี่ยนความคิดของคนในชุมชนให้หันมาพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น ชาวชุมชนร่วมกันปรับปรุงที่พักอาศัยใหม่โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ น้อยมาก

ช่วงปี พ.ศ. 2548 ภัยชีวิตมาเยือนพวกเขาอีกครั้ง เมื่อเอกชนผู้อ้างสิทธิ์ในพื้นที่คือ หจก. หัชนานิเวสท์ ประกาศยกเลิกการเช่าที่ดินทั้งหมด และให้ชาวชุมชนออกจากพื้นที่ภายใน 15 วัน เหมือนฟ้าลงทัณฑ์หรือสวรรค์แก้ง ชาวบ้านปลุกชนคนธรรมดาเหล่านี้จะพึ่งพาอาศัยใครได้

การรวมตัวกันเพื่อคิดแก้ปัญหาจึงเกิดขึ้น ในช่วงนั้นกลุ่มเกาะยาว และกลุ่มสงขลามมาเป็นแกนนำหลักในการขอเจรจาให้เอกชนยืดระยะเวลา การเช่าเพื่อประกอบอาชีพต่อไปอีกระยะหนึ่ง แต่เจ้าของที่ดินไม่ยอมขยายเวลา พวกเราก็กลับมาพูดคุยกันกับผู้นำแต่ละกลุ่มเพื่อร่วมกันหาทางออก และได้ข้อสรุปว่า จะเดินทางไปพบผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ต (นายอุดมศักดิ์ อัคร-รางกูร) จนเกิดการเจรจาขึ้นโดยมีตัวแทนทั้งสามส่วนคือ เจ้าหน้าที่จังหวัด เอกชนผู้อ้างสิทธิ์ และชาวบ้าน

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความหวังในการเจรจารั้งนี้มาก ด้วยคิดว่าผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ตซึ่งมีอำนาจสูงสุดในจังหวัดจะสามารถช่วยเหลือได้ จนกระทั่งตัวแทนชาวบ้านที่ไปเจรจาดิ่งลงมาจากบันไดชั้นสองของศาลากลาง ตรงมายังพี่น้องที่เฝ้าคอยด้วยสีหน้าเคร่งเครียด “บ้งหลง” ซึ่งเป็นผู้นำตามธรรมชาติกล่าวด้วยเสียงอันลั่นเครือว่า “พ่อเมืองเราไม่สามารถช่วยเหลือ โหม้เราได้ เนื่องจากที่ดินเขามีโฉนด คงต้องยอมล่าบากไปหาพื้นที่ทำปลากันใหม่” เมื่อคำตอบเช่นนั้น พวกเราจึงต้องแยกย้ายกลับบ้านด้วยความ ผิดหวัง

จุดพลิกผันของชุมชน จ้านหรือสู่อ้อ

หลังจากกลับมาถึงที่พักก็พูดคุยกันต่อ แต่ละกลุ่มมองทางออกแตกต่างกันไป ชาวชุมชนส่วนใหญ่ยินยอมออกจากพื้นที่ไปหาที่อยู่ใหม่ ทางเอกชนก็เริ่มเอาเหล็กมากันทางเข้าออก และส่งทีมรักษาพื้นที่มาเฝ้าไม่ให้ใครเข้าออก โดยเฉพาะรถขายน้ำที่ชาวบ้านต้องซื้อน้ำใช้ ทำให้ชาวบ้านล่าบากมาก เนื่องจากไม่ได้ประกอบอาชีพ เงินทองที่พอสะสมไว้ก็ร่อยหรอลงทุกวัน “ถ้ายังเป็นอยู่อย่างนี้ พวกเราคงอดตายแน่” เสียงหนึ่งที่สะท้อนออกมาด้วยความกดดัน พร้อมกับมองหน้าลูกสาวตัวน้อยที่กำลังเรียนหนังสือด้วยใจหดหู่ แม้ชีวิตจะเป็นอย่างไร พวกเขาก็ยังอยากให้ลูกได้เรียนหนังสือ ได้ทำงานดีๆ

สภาพบ้านเรือน

“โหม่เราอียอมหม้าย” เป็นเสียงของผู้ชายร่างท้วมสูงใหญ่ ทุกคนหันไปมอง “บังยีส” ที่ถามสมาชิกที่มาประชุมหาทางออกร่วมกัน แต่ก็ยังตัดสินใจกันไม่ได้

วันรุ่งขึ้น สมาชิกจำนวนหนึ่งนัดรวมตัวกันที่ศาลากลางโดยมีบังยีสเป็นผู้นำ เพื่อขอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดช่วยเหลือเจรจาให้บริษัทเปิดทางเข้า-ออก แต่ไม่พบผู้ว่าฯ จึงตัดสินใจใช้พื้นที่หน้าศาลากลางจังหวัดภูเก็ตเป็นที่รอลำตอบ “เราจะรอพบผู้ว่าฯ จนกว่าจะได้คำตอบ” รอลงผ่านไปหลายชั่วโมงทุกคนจึงตัดสินใจว่า คืนนี้จะนอนรอผู้ว่าฯ ที่หน้าศาลากลาง

นับจากคืนนั้น สมาชิกชุมชนใช้ชีวิตหลับนอนอยู่หน้าศาลากลางเป็นเวลารวม 45 วัน จนพัฒนาเป็นการต่อสู้เพื่อเรียกร้องที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน จนกระทั่งได้พบเจ้าหน้าที่มูลนิธิชุมชนไทที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ภูเกิดและพังงา มาให้คำปรึกษา แนะนำ และวางแผนกระบวนการต่างๆ ในการต่อสู้เรียกร้อง

สิทธิ์ และประสานชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ประสบภัย รวมทั้งองค์กรทั้งภาครัฐ และเอกชน มาร่วมสร้างขบวนการต่อสู้

ขณะนั้นมีสมาชิกชุมชนปลากะตักพัฒนาเย็นหยัดเรียกร้องสิทธิ์จำนวน 30 ครอบครัว โดยมีแผนการต่อสู้คือ กลับเข้ายึดพื้นที่เดิมไว้ก่อนจนกว่า จะหาทางออกได้

จัดระบบชุมชน ยื่นหยัดต่อสู้เพื่อสิทธิ์ที่กำกับ

การจัดระบบชุมชนระยะแรกคือการออกแบบเตรียมความพร้อม โดย จัดโครงสร้างคณะกรรมการบริหารชุมชน และมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ แต่ละฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบ เช่น ฝ่ายดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ฝ่าย จัดทำข้อมูลชุมชน ทำหน้าที่จัดทำรวบรวมข้อมูล ทั้งประวัติชุมชน ข้อมูล คราวเรือน และจัดหาเอกสารเพื่อนำเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และฝ่ายช่าง ทำหน้าที่ออกแบบที่อยู่อาศัยในอนาคต ทั้งการทำผังทำมือ ทำแบบบ้าน การ วางระบบสาธารณูปโภค เป็นต้น

นอกจากนั้น เราประสานให้ชาวชุมชนได้เชื่อมโยงกับชุมชนต่างๆ ใน ภูมิภาคที่มีปัญหาเหมือนกัน และร่วมกันศึกษาดูงานต่างพื้นที่ ครั้งแรกที่ แหลมรุ่งเรือง จังหวัดระยอง จากนั้นไปร่วมงานเปิดโครงการบ้านมั่นคง จังหวัด จันทบุรี

ปฏิบัติการต่อมาคือ ชุมชนทำหนังสือร้องเรียนปัญหาความเดือดร้อน ถึงพลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง ประธานอนุกรรมการแก้ไขปัญหพื้นที่ประสบ ภัยลีนามิ ขอให้ลงตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ จนนำไปสู่การตรวจเอกสาร สิทธิ์ของเอกชนจำนวน 52 ไร่ พบว่ามี การออกโฉนดทับที่สาธารณะ จึงมีมติ ว่าเอกชนมีเอกสารสิทธิ์ แต่ครอบครองที่ดินเกินพื้นที่ที่มีโฉนด เอกชนไม่ ยอมรับมตินี้ และฟ้องร้องคณะกรรมการชุดดังกล่าว จนนำไปสู่การดำเนินการ ตามกระบวนการยุติธรรมเพื่อพิสูจน์สิทธิ์ ในที่สุดศาลพิพากษาว่าเอกชน ครอบครองที่ดินเกินจากสิทธิ์จำนวน 12 ไร่ จึงต้องนำที่ดินกลับคืนให้รัฐ

วงประชุมชาวบ้านเพื่อทำความเข้าใจโครงการบ้านมั่นคง

ผู้ว่าราชการภูเก็ตจึงกำหนดบริเวณนั้นเพื่อให้ชุมชนอยู่อาศัยและทำกิน เมื่อชุมชนเริ่มรวมตัวอยู่ด้วยกันได้ในพื้นที่เดิม ก็ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เพื่อปรับปรุงพื้นที่สำหรับสร้างที่อยู่อาศัย และในปี พ.ศ. 2550 ชุมชนปลากะตักพัฒนา ก็ได้รับอนุมัติโครงการบ้านมั่นคงจากพอช. เพื่อให้ชาวชุมชนมีบ้าน และมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค โดยเริ่มจากทุกคนร่วมแรงกันสร้างศาลาที่ประชุมของชุมชนโดยไม่รับค่าแรง ต่อมาก็เริ่มพัฒนาระบบสาธารณะอื่นๆ เช่น การปรับปรุงพื้นที่สร้างบ้าน การสร้างถนน จนนำไปสู่การก่อสร้างบ้าน ซึ่งสมาชิกได้ช่วยกันทยอยสร้างตามความพร้อมของแต่ละคน โดยที่ประชุมสมาชิกชุมชนได้ตั้งข้อตกลงในการอยู่อาศัยร่วมกันดังนี้

1. ชาวบ้านจะไม่ขายต่อหรือเปลี่ยนมือในที่อยู่อาศัย ยกเว้นคณะกรรมการเห็นตามสมควร
2. ชาวบ้านจะร่วมมือกิจกรรมกับชุมชนและเครือข่ายอย่างต่อเนื่องและ

สมัคร

3. ข้าพเจ้าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด หรือกระทำความเสื่อมเสียให้
กับชุมชน

4. ข้าพเจ้าจะขอเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างความ
สามัคคีและความเข้มแข็งของชุมชน

5. ข้าพเจ้าจะเคารพสิทธิในการอยู่อาศัยของสมาชิกชุมชนอย่างเท่า
เทียมกัน

อย่างไรก็ตาม การรวมตัวของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่
อาศัยจำเป็นต้องพัฒนาระดับกระบวนการอยู่อย่างต่อเนื่อง เพื่องาน
พัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

การปฏิบัติการในพื้นที่ชุมชนประเภท:

สมาชิกในชุมชนแบ่งหน้าที่รับผิดชอบภายในชุมชนตามประเด็นการ
ทำงาน ดังนี้

1. ประเด็นการแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัย

ใช้กระบวนการศึกษาดูงาน โดยไปเรียนรู้เรื่องบ้านมั่นคงระดับโซน
และระดับภาค หลังจากนั้นให้ชุมชนช่วยกันทำประวัติชุมชน มีการแต่งตั้ง
คณะกรรมการชุมชนรับผิดชอบแต่ละหน้าที่ ทำผังชุมชน และจัดตั้งกลุ่ม
ออมทรัพย์ก่อนที่จะนำเสนอของบประมาณจากพอช. หลังจากงบประมาณผ่าน
ชุมชนจึงเริ่มทำงานตามแผนที่ช่วยกันวางเอาไว้ตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคง

ในปี พ.ศ. 2553 สมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ชุมชนเสนอ
พื้นที่ชุมชนประเภทดักพัฒนาเข้าโครงการโฉนดชุมชน ซึ่งผ่านการพิจารณา
เห็นชอบจากคณะกรรมการประสานงานโฉนดชุมชนภาคประชาชน ปัจจุบัน
อยู่ระหว่างการดำเนินการเหมือนกับชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ

2. ด้านองค์กรการเงิน

จากการออมทรัพย์ชุมชน นำไปสู่การช่วยเหลือกันในหมู่สมาชิกใน

ยามที่มีปัญหาความเดือดร้อน โดยจัดตั้งกองทุนหมุนเวียนขึ้นเพื่อให้ชุมชน
กู้ยืม โดยใช้วิธีเก็บปลากะตักกับสมาชิกครั้งละ 1 กิโลกรัมต่อหลังคาเรือน
ต่อเดือนแทนการจ่ายเงิน

3. ด้านกองทุนสวัสดิการ

เป็นกิจกรรมอีกอย่างที่มีแนวคิดให้สมาชิกได้ช่วยเหลือดูแลกัน โดย
การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการวันละหนึ่งบาท เพื่อให้ยามที่สมาชิกคลอดบุตร
เกิดอุบัติเหตุ เจ็บป่วย เสียชีวิต และยามแก่ชราก็จะมีเงินช่วยเหลือรายเดือน
ปัจจุบันขยายผลไปยังสมาชิกชุมชนต่างๆ ในเครือข่าย

4. ด้านสิ่งแวดล้อม

เนื่องด้วยการทำปลากะตักก่อให้เกิดน้ำเสียในกระบวนการผลิต ชุมชน
จึงมีระบบจัดการน้ำเสียระดับครัวเรือน โดยการกรองเกลือปลาออกก่อน
และต่อท่อจากเตาต้มไปพักในบ่อรับน้ำเสีย 3 จุด ซึ่งมีระบบกรองด้วยหิน
และทราย แต่ละเตาจะมีเศษเกลือปลามากกว่าวันละ 10 กิโลกรัม

ที่ประชุมของชุมชนได้หยิบยกปัญหานี้มาช่วยกันแก้ไขโดยตลอด และ
พยายามแก้ปัญหาอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 โดยใช้หลายวิธี ตั้งแต่ว่า
จ้างให้อบต. รัชฎามาดูตักน้ำเสียในราวทุก 15 วัน โดยชุมชนร่วมกันเสียค่าใช้จ่าย
หลังคาเรือนละ 400 บาท มีการพาสมาชิกไปดูงานการบำบัดน้ำเสียของชุมชน
ที่เป็นเครือข่ายการเคลื่อนไหวที่คลองบางปรอก จังหวัดปทุมธานี เมื่อกลับ
มาก็ช่วยกันทำไอเอ็มบอลและน้ำหมัก เป็นต้น แต่ยังไม่แก้ไขปัญหาไม่ได้มากนัก
ยังมีการถูกร้องเรียน ส่งผลเสียต่อภาพลักษณ์ของชุมชน นอกจากนั้นยังมี
การประสานงานจากหน่วยงานต่างๆ ในการเข้ามาให้ความรู้เรื่องจัดการน้ำเสีย
แต่ก็ยังแก้ปัญหาได้ไม่สมบูรณ์นักจนถึงปัจจุบัน

ปัญหาพร้อม นำสู่การรวมตัวเป็นเครือข่ายคอบนระดับประเทศ

การต่อสู้เพื่อที่ดินทำกินของชุมชนปลากะตักพัฒนา เป็นการสะท้อน
ปัญหากระบวนการออกเอกสารสิทธิ์ของเจ้าหน้าที่รัฐที่ควบคุมกำกับดูแล

โดยไม่ชอบธรรม ประเด็นเหล่านี้ยังมีให้เห็นอีกในจังหวัดภูเก็ต นำไปสู่การยกระดับการทำงานของพี่น้องภูเก็ตอีก 25 ชุมชน จึงก่อให้เกิด “เครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต” ขึ้นในปี พ.ศ. 2549 เพื่อเป้าหมายในการขับเคลื่อน 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ ด้านที่ดินที่อยู่อาศัย ด้านกองทุนและสวัสดิการ ด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และด้านกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล

ทีมปฏิบัติการได้สรุปความคืบหน้าที่เป็นรูปธรรมของการแก้ปัญหาและพัฒนาการของกระบวนการเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ตที่ผ่านมา ดังนี้

1. ด้านที่ดินที่อยู่อาศัย

เครือข่ายแก้ปัญหาโดยใช้กระบวนการตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคงที่ผ่านมามีดำเนินการแล้ว 15 ชุมชน จนนำไปสู่การอนุมัติงบประมาณซึ่งบริหารจัดการโดยชุมชนจำนวน 100 กว่าล้านบาท อีกทั้งได้พัฒนาพื้นที่เพื่อนำเสนอเข้าโครงการโฉนดชุมชนจำนวน 17 ชุมชน ผ่านการพิจารณาแล้ว 15 ชุมชน อีก 2 ชุมชนอยู่ระหว่างการพิจารณาของคณะกรรมการประสานงานโฉนดชุมชน โดยเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ตร่วมผลักดันกับเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และขบวนการประชาชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (ขปส. หรือ PMOVE) เพื่อเสนอและผลักดันเชิงนโยบาย บางครั้งต้องใช้วิธีการระดมพี่น้องเพื่อกดดันให้เกิดการเจรจาเพื่อการแก้ไขปัญหา นอกจากนี้เครือข่ายยังเสนอขอพื้นที่เพื่อสร้างศูนย์การเรียนรู้และที่ทำการเครือข่าย จนได้พื้นที่หน้าชุมชนท่าเรือใหม่ประมาณ 7 ไร่ และได้รับการสนับสนุนการก่อสร้างจากผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ตจำนวน 5 แสนบาท

สำหรับพื้นที่ที่ถูกฟ้องร้อง และมีความเสี่ยงที่จะถูกฟ้องร้อง เครือข่ายได้จัดอบรมให้ความรู้ด้านกฎหมายเบื้องต้นแก่สมาชิก และมีการจัดตั้งกองทุนสู้คดีเอาไว้ใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ด้านคดี

2. ด้านกองทุนและสวัสดิการ

ชุมชนที่เข้ามาเป็นสมาชิกเครือข่ายจะมีการออมทรัพย์ทุกชุมชน เพื่อ

ทัศนียภาพ
แสดงการปรับปรุงพื้นที่ในชุมชน

ฝั่งชุมชนบ้านมั่นคง

ใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัยตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคง นอกจากนี้ยังมีการระดมทุนของแต่ละชุมชน ทุนละ 1,000 บาท โดยนำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์มาลงทุน และจัดตั้งเป็น “ธนาคารพัฒนาเครือข่ายสิทธิคนจนพัฒนาภูเก็ต” ซึ่งมีการปล่อยกู้ให้สมาชิก นอกจากนี้ยังมีกองทุนสวัสดิการวันละ 1 บาทเป็นสวัสดิการพื้นฐานเพื่อช่วยเหลือด้านเกิดเจ็บ และตายแก่สมาชิกอีกด้วย

3. ด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

ที่ผ่านมาเครือข่ายลงนามความร่วมมือกับ 14 องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในการปลูกป่าชายเลน 1 ล้านต้นภายใน 3 ปี ซึ่งประสบความสำเร็จด้วยดี นอกจากนี้ หากชุมชนเข้ากระบวนการบ้านมั่นคง จะต้องมีการจัดการเรื่องระบบบำบัดน้ำเสียเพื่อดูแลสิ่งแวดล้อมในชุมชนอีกด้วย

4. ด้านกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล

เครือข่ายผลักดันการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมของพี่น้องชาติพันธุ์ชาวเล 5 ชุมชน ปัจจุบันดำเนินการก่อสร้างที่หน้าชุมชนแหลมตึกแก (เกาะลิเหว) แต่ชาวบ้านยังเข้าไปมีส่วนร่วมน้อย นอกจากนี้ ได้ผลักดันดำเนินนโยบายร่วมกับเครือข่ายต่างๆ เรื่องเขตวัฒนธรรมชาวเล จนกระทั่งมีมติกรม. เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2553 เรื่องการฟื้นฟูวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวเล ปัจจุบันจังหวัดได้ตั้งคณะกรรมการดูแลเกี่ยวกับประเด็นชาวเลโดยเฉพาะ โดยมีตัวแทนชาวเลทั้ง 5 ชุมชนร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย แต่ยังคงผลักดันด้านการปฏิบัติให้เป็นจริง ไม่ว่าในเรื่องเขตท่ามาหากิน สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และที่อยู่อาศัย

วาทะ: เกื้อocioสังคม

จากการดำเนินงานพัฒนาที่ผ่านมาจนนำไปสู่การเปิดพื้นที่และสถานะทางสังคม ทำให้เจ้าหน้าที่และหน่วยงานของรัฐทั้งจากส่วนกลางและท้องถิ่น รวมถึงธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) ต่างเข้ามาให้การสนับสนุน ชุมปะลาคะตักพัฒนา ทั้งในรูปแบบของความรู้ ทูบ และวัสดุอุปกรณ์ รวมถึงการบริหารจัดการกลุ่มในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านอาชีพ ทั้งการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากปะลาคะตัก การออกร้าน และการพัฒนาอาชีพเสริม เช่น การนวดแผนไทย รวมทั้งมีบทบาทในการร่วมทำแผนพัฒนาตำบล และร่วมพิจารณาโครงการต่างๆ ของท้องถิ่นอีกด้วย

ชุมชนปะลาคะตักพัฒนายังเป็นสถานที่เรียนรู้กระบวนการพัฒนา และเป็นกรณีศึกษาให้กลุ่มต่างๆ เช่น นักศึกษามหาลัยราชภัฏภูเก็ตมาจัดทำโครงการกรณีศึกษาพัฒนาชุมชน มหาลัยราชภัฏจันทรเกษมมาออกค่ายพื้นที่เรียนรู้วิถีชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กลุ่มชาวบ้านจากสามจังหวัดชายแดนใต้ ตัวแทนชุมชนจากกรุงเทพฯ และปริมณฑล เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชนจากประเทศพม่าที่

เข้ามาศึกษากระบวนการพัฒนาพื้นที่ในพื้นที่หลังประสบภัย

นวัตกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนปลากะตักพัฒนาคือ การรวมกันของ คนยากคนจนที่ลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิ จนนำไปสู่การสร้างชุมชนใหม่ในพื้นที่ ของรัฐ และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของภาคประชาชนโดยการ สนับสนุนจากรัฐ

จากวันนั้นถึงวันนี้ วิถีชีวิตก็เปลี่ยนไป เรากลายเป็นชุมชนที่ชัดเจนขึ้น มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น มีความสามัคคีปรองดองกันมากขึ้น มีการเข้าร่วม กิจกรรมกับส่วนรวมในชุมชนอื่นอย่างสม่ำเสมอ เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสิทธิ คนจนพัฒนาภูเก็ต จัดกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ตั้งกองทุนหมุนเวียนและ กองทุนเงินกู้เพื่อประกอบอาชีพของชาวชุมชน จนกระทั่งการมีบ้านมั่นคง เพื่อ จะอยู่ร่วมกันทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมอย่างร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป ☸

ไทยพลัดถิ่น สู้อำนาจการดำรงอยู่ในแผ่นดินแม่

กวีนิพนธ์ แสดงคง

ใครคือไทยพลัดถิ่น

ปลายปี พ.ศ. 2544 ผมเดินทางไปจังหวัดระนองเพื่อทำงานเกี่ยวกับการจัดการขยะโดยชุมชน การลงพื้นที่เพื่อพบคนทำงานในพื้นที่และกลุ่มองค์กรชุมชน ทำให้ผมได้พบและพูดคุยกับคน 3 คน คือ นายประเสริฐ อินทรจักร นายสุทิน กิ่งแก้ว และคุณยุพา พรหมศรีรัตน์ พวกเขาเรียกตัวเองว่า “ชุมชนคนไทยพลัดถิ่นฝั่งพม่า” เดิมพวกเขาอาศัยอยู่ฝั่งพม่า ที่บ้านปกเบี่ยน บ้านรังเค็ลียะ จังหวัดมะริด และเดินทางมาตั้งบ้านเรือนในชุมชนสำนักสงฆ์สะพานปลาเมื่อสี่สิบกว่าปีก่อน

พวกเขาบอกว่า “อยู่ที่นั่นก็สบาย มีที่ดินเป็นร้อยๆ ไร่ มีวัว ควาย ช้าง ทำนา ทำสวน ทงเบ็ด ยกยอ วิดบ่อจับปลา นอนอยู่บ้านเฉยๆ ก็มีกิน แต่ว่าแผ่นดินเป็นของไทย เราก็เป็นคนไทย มีในหลวงองค์เดียวกัน บวชเรียนในวัดไทย ไหว้เจ้าที่ เข้าพรรษา ทำบุญเดือนสิบ สงกรานต์ แต่งงานแกงหมู แกงวุ้น กวนศพ เล่นหนังตะลุง มโนราห์ มุสลิมมีลิเกป่า ขับโฮย ร้องเงี้ยวช่วยกันทำนา ออกปากเก็บข้าว” นี่เป็นบทสนทนาที่เราได้คุยกัน และเป็นจุดเริ่มต้นให้ผมสนใจที่จะรู้จักคนไทยพลัดถิ่นให้มากขึ้น

สภาพปัญหาโดยรวม เหตุที่ทำให้พลัดถิ่น

เหตุการณ์ทางการเมืองในพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2532 มีการปราบปรามชนกลุ่มน้อยในพม่าอย่างรุนแรง แม้นชุมชนคนไทยพลัดถิ่นจะไม่ถูกปราบปราม แต่ก็ถูกทหารพม่าเกณฑ์ไปเป็นลูกหาบขนเสบียง กระสุนปืน และเป็นแนวหน้าในการเคลื่อนกำลังทางทหาร ประกอบกับชุมชนคนไทยพลัดถิ่นได้กลายเป็นพื้นที่กันชน ชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ก็เข้ามาพึ่งพาเสบียง ทหารพม่าก็เข้ามาปล้น ผู้ชายต้องหนีไปหลบในป่า ผู้หญิงและเด็กถูกรังแก ถูกยึดสิทธิ์เลี้ยงและข้าวในผาง รวมถึงถูกข่มขู่ยึดที่ดิน หรือซื้อขายที่ดินแต่ไม่จ่ายเงิน

เมื่อทนมัโหว่ ในช่วงปี พ.ศ. 2532-2535 กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นกว่า 20,000 คนจึงเดินทางเข้าฝั่งไทยตามเส้นสายญาติที่มีอยู่ โดยมาอาศัยอยู่ในทุกอำเภอของจังหวัดระนอง อำเภอท่าแซะ จังหวัดชุมพร ทุกอำเภอในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ บางส่วนในอำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา พื้นที่ตามแนวชายแดนจังหวัดตากและแถบจังหวัดตราด รวมทั้งเกาะกง ประเทศกัมพูชา

รัฐบาลพม่าให้คนไทยพลัดถิ่นปกครองกันเอง เพราะถือว่าเป็นคนไทย (ฉ่า) และไทยมุสลิม (ฉ่าปะฉุ) มีบัตรประจำตัวพม่าระบุว่าเป็นคนไทย มีกำหนด (จางวาง) ผู้ใหญ่บ้าน เสียภาษีตามจำนวนผลผลิต ใช้ชีวิตเรียบง่าย ไปมาหาสู่กับญาติฝั่งไทย มีการผูกเกลือ การข้ามมาบวชพระในจังหวัดประจวบเวลากลับฝั่งพม่าก็จะเอาหนังสือไทยไปด้วย ผู้ชายเรียนหนังสือไทยในวัด ผู้หญิงเรียนที่บ้าน โดยปู่ย่าตายายเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้ มีพระไทยพลัดถิ่นหลายรูปที่มีชื่อเสียงเลื่องลือในความศักดิ์สิทธิ์ อาทิ หลวงพ่อพัน หลวงพ่อโสม หลวงพ่อลอย เป็นต้น มีวิทยุฟังเพลงไทย เจ็บป่วยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและหมอพื้นบ้านซึ่งถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ตำราบางฉบับมีอายุมากกว่าร้อยปี เขียนเป็นภาษาไทยโบราณปนภาษาขอม

การตั้งถิ่นฐานของคนไทยพลัดถิ่นกระจายเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. **ไทยพุทธปักชำได้** ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนหรือหมู่บ้านรอบๆ ตำบลลิซง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และพื้นที่ตามแนวตะเข็บไทย-พม่า

2. ไทยมุสลิม ส่วนใหญ่อาศัยอยู่บริเวณด้านตะวันตกของเกาะสอง พุดูภาษาไทยบ้างก็ได้ และมีเครือญาติสัมพันธ์กับคนฝั่งไทย เช่น ที่อำเภอ ตะกั่วป่าและบางกล้วย จังหวัดระนอง กลุ่มนี้จะเข้ามาอยู่แถบจังหวัดระนอง และอำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา ในส่วนของกลุ่มมุสลิมจากจังหวัดมะริด เดิม จะมาอาศัยในจังหวัดประจวบฯ

3. ไทยอีสาน อาศัยอยู่ในหมู่บ้านท่าตะเียบะ เขตมณฑลตะนาวศรี เป็นกลุ่มคนที่อพยพจากภาคอีสานเข้าไปตั้งหลักแหล่งเมื่อหลายสิบปีก่อน ประมาณ 500 คน โดยอพยพจากอุดรธานีและเพชรบุรีเข้าไปทำมาหากินใน ตำบลคลองใหญ่ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นกลุ่มที่สืบทอด วัฒนธรรมจากอีสาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การเลี้ยงปูตาหรือผีประจำหมู่บ้าน กลุ่มนี้มีจำนวนน้อยมาก มักผสมกลมกลืนกับไทยพลัดถิ่นปักษ์ใต้ และมา อยู่ในจังหวัดประจวบ

ใช้ชีวิตร่วม ศึกษาข้อมูล ทาสาเหตุปัญหากที่แก๊งอิง

ผมใช้เวลากว่าหกเดือน พบปะพูดคุย ศึกษาข้อมูล และใช้ชีวิตร่วมกับคนไทยพลัดถิ่นที่กระซังเลี้ยงปลา ซึ่งกลางคืนเป็นที่นอน กลางวันเป็น ลานลับเหยื่อปลา เพื่อเรียนรู้ ซึมซับ เข้าถึง และเข้าใจปัญหาและผลกระทบ ของพี่น้องเหล่านี้

ในเอกสารวิชาการไม่ปรากฏข้อมูลของคนไทยพลัดถิ่นเลย เมื่ออยู่ในรัฐพม่า เขาถูกเรียกว่า “คนไทย” แต่ในรัฐไทย พวกเขากลายเป็น “ชน กลุ่มน้อย” ผู้ตกหล่นทางประวัติศาสตร์ มีสถานะเป็นคนต่างด้าวผู้พลัดถิ่น ลัทธิชาติพม่าเชื้อสายไทยหรือผู้อพยพลัทธิชาติพม่า เป็นบุคคลผู้ไม่มีสถานะ ทางทะเบียนราษฎรหรือผู้พลัดหลงทางทะเบียนที่ไม่มีหลักฐานใดๆ ทางทะเบียนราษฎรของรัฐไทย

ทั้งนี้สาเหตุเกิดจากช่วงการต่อสู้ทางการเมืองที่เข้มข้นระหว่างรัฐไทย กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่มีการสกัดกั้นผู้มีเชื้อสายไทย

(ซ้าย) วิถีชีวิตคนไทยพลัดถิ่น

(ขวา) กระทบกอมลสินระดมทุนเพื่อเดินรณรงค์ทวงคืนสัญชาติไทย

สัญชาติไทย ไม่ให้อาศัยอยู่ในรัฐ ทำให้กระทรวงมหาดไทยออกประกาศ กำหนดให้วันที่ 9 มีนาคม 2519 เป็นวันสุดท้ายของการอพยพเข้ามาอยู่ใน ประเทศไทย

รัฐไทยได้วางแนวทางการจัดการปัญหาสถานะและสิทธิบุคคล ตาม มติกรม. วันที่ 18 มกราคม 2548 ซึ่งระบุปัญหาคนไทยพลัดถิ่นว่า เป็นผู้ อพยพเข้ามาในประเทศ, พ.ร.บ. สัญชาติ พ.ศ. 2508 ซึ่งให้ได้สัญชาติไทย โดยการแปลง, พ.ร.บ. คนเข้าเมือง พ.ศ. 2522 ซึ่งกำหนดให้เป็นต่างด้าวเข้า เมืองโดยชอบและไม่ชอบตามกฎหมาย, พ.ร.บ. การทำงานคนต่างด้าว พ.ศ. 2551 ซึ่งให้คนต่างด้าวต้องขอใบอนุญาตทำงานของคนต่างด้าว มาตรการ เหล่านี้ล้วนผลักดันให้คนไทยพลัดถิ่นต้องยอมรับว่าตนเป็นคนต่างด้าว ไม่ได้เป็นคนไทย

กล่าวโดยสรุป แนวทางแก้ปัญหาทั้งหมดของรัฐไทยที่ผ่านมาใช้แก้ ปัญหาคนไทยพลัดถิ่นไม่ได้ หากเป็นไปได้เพียงเครื่องมือปิดความบกพร่อง ของรัฐต่อประวัติศาสตร์ของคนไทยพลัดถิ่น และเป็นเพียงการเยียวยา ความผิดพลาดทางกฎหมายตามนโยบายแห่งรัฐเท่านั้น ทั้งที่คนไทยพลัด ถิ่นต้องมี “สัญชาติไทย” โดยการเกิด หรือตามหลักสายโลหิตเหมือนคน ไทยส่วนใหญ่

ร่วมคิด ร่วมทำ แก้ไขปัญหา

มีการพูดคุย เรียนรู้ ทำความเข้าใจเรื่องคนไทยพลัดถิ่นในระดับต่างๆ โดยขยายวงทั้งจากเจ้าของปัญหาคือคนไทยพลัดถิ่น และจากคนทำงาน ไปสู่คนรอบข้าง โดยมีเจ้าอาวาสวัดอุปนันทาราม และพระอีกหลายรูปที่เป็นคนไทยพลัดถิ่น สนับสนุนทั้งข้อมูลทางสังคมและความร่วมมือ รวมทั้งได้รับการหนุนเสริมเพื่อสร้างความมั่นใจจากมูลนิธิชุมชนไท โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองนำอยู่ภาคใต้ โครงการสนับสนุนพลังภาคี สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และสื่อมวลชนพื้นที่

เวทีเล่าขานตำนานคน กรณีคนไทยพลัดถิ่น เป็นกิจกรรมที่ให้คนไทยพลัดถิ่นถ่ายทอดเรื่องราวผ่านรุ่นต่อรุ่น ตั้งแต่ฝั่งพม่าถึงฝั่งไทย รวมทั้งความทุกข์ยากและปัญหาที่ประสบ เพื่อเปิดตัว สร้างพื้นที่ทางสังคมทั้งภายในและภายนอก สร้างความเข้าใจ ความมั่นใจ และแสวงหาแนวทางยกระดับการแก้ปัญหาในอนาคต โดยจัดกิจกรรมเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2545 ณ ลานวัดอุปนันทาราม พร้อมเชิญกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พอช. ผู้ว่าราชการจังหวัดระนอง นายอำเภอเมืองระนอง ผู้กำกับการสถานีตำรวจระนอง เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมือง และสื่อมวลชน ทั้งทีวี หนังสือพิมพ์ในพื้นที่ และประชาสัมพันธ์จังหวัดเข้าร่วม ในวันงานมีคนไทยพลัดถิ่นเข้าร่วมกว่า 700 คน มีตำรวจสันติบาล หน่วยงานข่าวกรอง และหน่วยงานความมั่นคงร่วมสังเกตการณ์ เวทีครั้งนี้นับว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก และทำให้สังคมเริ่มเข้าใจและเห็นใจคนไทยพลัดถิ่นมากขึ้น

การวางแผนเคลื่อนงานเพื่อยกระดับเชิงพื้นที่จึงเกิดขึ้นทันทีที่เสร็จเวทีตามหลักการ “ตีเหล็กให้ขึ้นรูปเมื่อร้อน” โดยดึงตัวแทนพื้นที่จากเวทีประชุมมาร่วมสรุปบทเรียนการจัดเวที ประเมินผลเชิงให้ขวัญกำลังใจ เพื่อสร้างความมุ่งมั่นและสร้างความเข้าใจทิศทางร่วมกัน

กิจกรรมที่ทำต่อมาก็คือ **การร่วมประชุมเพื่อวิเคราะห์รูปธรรมการแก้**

ปัญหาสัญชาติ สภามปัญหาจากแนวทางการแปลงสัญชาติที่เป็นอยู่ คือผู้ถือบัตรประจำตัวผู้พลัดถิ่นเชื้อสายไทยสัญชาติพม่า (เลข 6 กลุ่ม 66) บางคนถือมาयीสิบปีแล้วยังไม่ได้บัตรประชาชน ผู้ใหญ่บ้านกลับบอกให้อยู่เฉยๆ เดี่ยวทำให้เอง บางคนถือบัตรจนหมดอายุบัตร 5 ปีแล้ว ยังไม่ได้ต่อบัตร บางคนถูกระบุเป็นเฝ้าพม่า (เลข 6 กลุ่ม 54 หมายถึงผู้หลบหนีเข้าเมืองมาทำงาน) หลายคนปฏิเสธการสำรวจ เพราะคิดว่าตนเองเป็นคนไทย มีจิตสำนึกและความเข้าใจชัดเจนต่อรากเหง้าของตนเอง

เราชักชวนพวกเขาเข้ามาหาแนวทางการแก้ปัญหาใหม่ ที่เรากำหนดเอง ทำเอง ตามความต้องการที่สอดคล้องกับความเป็นจริง อาจจะใช้เวลาน้อยกว่าหรือมากกว่ายี่สิบปี แต่อาจจะดีกว่าการอยู่แบบหลบๆ ซ่อนๆ ไม่มีใครสนใจ ไม่มีคนรู้และเข้าใจปัญหา และขณะนี้คนภายนอกเริ่มรับรู้ สนใจ แต่ยังไม่เข้าใจ จึงไม่รู้จะช่วยอย่างไร บทสรุปคือ ต้องสู้และทำตัวเองให้ชัด ผีกลัวไฟ ความเข้าใจในเป้าหมายตนเอง

ต่อมา**มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายขับเคลื่อน** โดยลงทะเบียนกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ สำรวจข้อมูล พบปะกัน หาเพื่อนให้มากขึ้น เพื่อตอบคำถามต่างๆ ข้างต้น จึงเกิดเป็นวาระการประชุมครั้งต่อไป ชวัญกำลังใจอันมีความหวังและความกล้าปรากฏชัดขึ้น เป็นไฟแห่งการขับเคลื่อนอันลุกโชนสว่างไสวในใจพี่น้อง หลังจากการถูกปิดกั้น กดทับ เอารัดเอาเปรียบมานาน

หลังการพูดคุยกับแกนนำในพื้นที่ ได้ข้อสรุปเรื่องวิธีการและเป้าหมายคือ**การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น** โดยการลงทะเบียนเพื่อคัดกรองบุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย และทำความเข้าใจถึงความสำคัญของการสำรวจ สร้างทีมเยาวชนที่อ่านออกเขียนได้เข้าร่วมกระบวนการออกแบบสำรวจ และทำความเข้าใจแบบสำรวจร่วมกัน โดยมีผมและคนทำงานพื้นที่เป็นทีมหลัก และมีทีมพี่น้องพื้นที่ร่วมสำรวจในอัตราส่วนที่เท่ากัน ถือเป็นการฝึกแกนนำในพื้นที่ไปด้วย แบบสำรวจที่ทำขึ้นอิงระเบียบการทะเบียนราษฎร ทั้งข้อมูลบุคคล สถานที่เกิด เอกสารระบุตัวตนที่มีหรือไม่มีเอกสารเลย เส้นทางเข้าประเทศ

ไทย ผู้ร่วมเดินทาง ระยะเวลาที่พักอาศัยในประเทศไทย บุคคลรอบข้าง
น้ำหนักร ส่วนสูง กรูปร่าง ผิวพรรณ นิ้วมือ ถ่ายรูป จัดทำผังตระกูล
ครอบครัวและบุคคล และจัดระบบเก็บเอกสารแบ่งตามพื้นที่สำรวจ

ขณะเดียวกัน เราก็ร่วม**จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์** โดยเปิดเวทีให้พี่น้อง
ร่วมร่างระเบียบจัดตั้งกลุ่ม โดยมีเป้าหมายหลักคือ “ออมคน ออมใจ” เป็น
เวทีพบปะแลกเปลี่ยนสร้างความเข้าใจ ตรวจสอบข้อมูลบุคคล สร้างขวัญ
กำลังใจและแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การถูกกดขี่ข่มเหงจากบุคคลในพื้นที่
มีการออมทรัพย์ทั้งหมด 25 กลุ่มพื้นที่ สมาชิก 6,000 กว่าคน จากข้อมูลสำรวจ
7,400 กว่าคน โดยมีการ**ประชุมกลุ่มทุกเดือนหมุนเวียนไปตามวัน**

กิจกรรมสำรวจพื้นที่ทำให้เกิดการ**เชื่อมร้อยกับกลุ่มกิจกรรมอื่นๆ ใน**
จังหวัดระนอง ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านจังหวัดระนอง เมื่อเชื่อมร้อยได้
จึงเกิดกิจกรรมต่างๆ มากมาย เช่น จัดตั้งศูนย์ประสานงาน ที่สำนักงาน
เครือข่าย องค์กรชาวบ้านจังหวัดระนอง จัดทำแผนพัฒนาเครือข่าย ออม-
ทรัพย์ ทำกิจกรรมสาธารณะ และฟื้นฟูวัฒนธรรม เป็นต้น

จนเมื่อกลางปี พ.ศ. 2546 นายประเสริฐ อินทรจักร ชาวไทยพลัดถิ่น
ถูกจับกุมในข้อหาต่างด้าวเข้าเมือง และอาศัยในประเทศไทยโดยไม่ชอบด้วย
กฎหมาย การต่อสู้ทางคดีมีทนายจากสหภาพนายความเข้าช่วยเหลือ โดยใช้
เอกสารจากการสำรวจเป็นเอกสารแสดงตน ศาลตัดสินให้ปรับต่ำสุดข้อหา
ต่างด้าวเข้าเมือง ทำให้เครือข่ายเกิดความมั่นใจต่อเป้าหมายการเปิดพื้นที่
ทางสังคม และทิศทางการต่อสู้ก็เด่นชัดมากขึ้น

การยกระดับการเคลื่อนไหวและเปิดพื้นที่ทางสังคม เพื่อนำเสนอข้อมูล
ปัญหาและแนวทางแก้ไขจึงถูกกำหนดขึ้นอีกครั้ง โดยใช้ประเด็นกฎหมาย
วิถีชีวิต และรักษาสິงแวดล้อมเป็นเครื่องมือ มีการเชิญองค์กรชาวบ้านอื่นๆ
จากภายนอกเข้าร่วมภายใต้โครงการพลังภาคี การเชิญองค์กรต่างๆ เป็น
วิธีการที่ใช้ได้ผลในการสร้างกระแสเชิงพื้นที่เพื่อการรับรู้และเข้าใจ เป็นการ
สร้างเพื่อนและความเชื่อมั่นต่อพี่น้องกลุ่มเป้าหมาย มีผู้เข้าร่วมกว่า 3,000 คน

ผลที่เกิดจากกิจกรรมทำให้สังคมกว้างรับรู้และเข้าใจการมีตัวตนอยู่จริงของคนไทยพลัดถิ่น หน่วยงานรัฐพื้นที่ให้ความร่วมมือมากขึ้น ปลดปล่อยการกดทับ เอาเปรียบ ช่มเหงได้อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถขยายพื้นที่ทำงานไปยังจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยเปลี่ยนชื่อเป็น “เครือข่ายการแก้ปัญหาคนสัญชาติคนไทย จังหวัดระนอง ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์”

มีการนัดจับน้ำชากับผู้ว่าราชการจังหวัดระนองและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทุกเดือน เพื่อรายงานความคืบหน้า รับรู้สถานการณ์ปัญหา สร้างความเข้าใจ ให้ความร่วมมือ และแก้ปัญหา พร้อมการประชุมประจำเดือน เครือข่ายฯ และสรุปบทเรียนทุก 6 เดือน

มหากภัยพิบัติสึนามิกับคนไทยพลัดถิ่น

มหากภัยพิบัติสึนามิเมื่อปลายปี พ.ศ. 2547 ในพื้นที่ชายฝั่งอันดามัน สร้างความสูญเสียทั้งชีวิต ทรัพย์สิน และจิตใจของคนจำนวนมาก แต่สึนามิกลับกระซางสรรพสิ่งอันมีค่าที่ปกคลุมคนไทยพลัดถิ่นออกไป เพราะแม้ว่าคนไทยพลัดถิ่นเป็นผู้หนึ่งที่สูญเสียและไม่ได้รับการช่วยเหลือไม่ต่างจากคนอื่น ๆ แต่พวกเขากลับมีจิตใจที่เข้มแข็ง ระดมกำลังเข้าช่วยเหลือผู้ประสบภัยคนอื่น ๆ อย่างเต็มความสามารถตั้งแต่ช่วงแรกหลังการเกิดเหตุการณ์ เช่น สร้างบ้านพักชั่วคราวและบ้านถาวรที่บ้านปากเตรียม จังหวัดพังงา สร้างบ้านพักที่บ้านท่าเรือบางกล้วย บ้านหาดทรายดำ หน้านอก จังหวัดระนอง ฯลฯ ทำให้ผู้คนมากมายในทุกระดับได้เห็นและเข้าใจการดำรงอยู่และมีตัวตนจริงของคนไทยพลัดถิ่น

การเข้าร่วมงาน 1 ปีสึนามิ ที่บ้านทุ่งหัว เป็นพื้นที่หนึ่งที่ทำให้คนไทยพลัดถิ่นได้แสดงตัวตนผ่านการละเล่นหนังตะลุง ลิเกป่า ขบไทย่ง ในงานนี้เครือข่ายการแก้ปัญหาคนสัญชาติคนไทยจังหวัดระนอง ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์ ได้เข้าเป็นสมาชิกเครือข่ายผู้ประภัยสึนามิ 6 จังหวัดด้วย (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเครือข่ายผู้ประภัยสึนามิและสิทธิชุมชน) และร่วมกันยื่นข้อเสนอต่อ

ตัวแทนรัฐบาล

จากปฏิบัติการครั้งสำคัญดังกล่าว ทำให้รัฐบาลมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อต้นปี พ.ศ. 2549 ส่งผลให้กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทยมีหนังสือสั่งการอีก 3 ครั้ง เพื่อสำรวจกลุ่มเป้าหมายตามยุทธศาสตร์ดังกล่าว 5 กลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาสถานะและสิทธิของบุคคลในประเทศไทย ได้แก่

1. เด็กนักเรียนที่อาศัยอยู่ในสถานศึกษาของทางราชการ
 2. กลุ่มที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานแต่ตกสำรวจ ที่เป็นกรณีญาติกับชนกลุ่มน้อย 21 กลุ่ม และกลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้องกับชนกลุ่มน้อย
 3. กลุ่มทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศไทย
 4. กลุ่มคนไร้รากเหง้า
 5. กลุ่มบุตรของผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน
- ครอบคลุมทั่วประเทศกว่า 260,000 คน (ถือบัตรเลข 0 เลขกลุ่ม 89) เพื่อรอการพิสูจน์สถานะบุคคลต่อไป

ขับเคลื่อนทางการเมือง เพื่อการกลับคืนสัญชาติ

ผลงาน 1 ปี สีนามิ เป้าหมายของเครือข่ายชัดเจนขึ้น นั่นคือ “การกลับคืนสัญชาติไทย” ทิศทางการแก้ปัญหาชัดเจนขึ้น เครือข่ายส่งสมาชิกกว่า 1,500 คนเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางการเมืองตั้งแต่ห้องสนামหลวงถึงทำเนียบรัฐบาล ถือเป็นการเรียนรู้และฝึกฝนในเชิงยุทธวิธีการเคลื่อนไหว เข้าร่วมโรงเรียนชาวบ้าน เรียนรู้กระบวนการทำงานตั้งแต่การถอดบทเรียน การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย การวางแผนสู่การฝึกปฏิบัติจริง และการสรุปบทเรียน แลกเปลี่ยน เพื่อสร้างเครื่องมือใหม่ๆ พร้อมขยายผลต่อการเข้าร่วมเวทีนำเสนอการแก้ปัญหากับสถาบันการศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นำไปสู่การยกระดับการต่อสู้ภาคประชาชน เป็น “เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.)” และสุดท้ายเป็น “ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (PMOVE)”

การจัดงานครบรอบ 5 ปีเครือข่ายที่จังหวัดระนอง มีผู้เข้าร่วมกว่า 5,000 คน มีการนำเสนอปัญหา มอบทุนการศึกษา 500 ทุน แสดงวัฒนธรรมหนังตะลุง มโนราห์ ลิเกป่า ซับโหยง บริจาคโลหิต มีการเดินรณรงค์และยื่นข้อเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดให้ตั้งกรรมการแก้ปัญหาและผลักดันให้มีกฎหมายคืนสัญชาติ การสรุปบทเรียนจากกิจกรรมนี้ทำให้เกิดปฏิกิริยาประชาชนที่จังหวัดประจวบ ความว่า “ทำงานเป็นกลุ่ม หุ่นหมัดใจ ไม่ขัดแย้ง เชื่อมั่นเครือข่าย มุ่งสู่เป้าหมายหลัก ได้คืนสัญชาติไทย”

อีกด้านหนึ่งของกระบวนการแก้ปัญหา นักวิชาการด้านกฎหมาย ด้านสังคมและมานุษยวิทยา ด้านประวัติศาสตร์ ระบุว่า คนไทยพลัดถิ่นเป็นคนไทยรัฐไทยจึงต้องคืนสัญชาติให้คนกลุ่มนี้ แต่กฎหมายสัญชาติที่มีอยู่ไม่สามารถคืนสัญชาติให้คนไทยพลัดถิ่นได้ ดังนั้นจึงต้องออกกฎหมายคืนสัญชาติไทยให้แก่คนไทยพลัดถิ่น และร่วมกันเสนอแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายสัญชาติว่าด้วยการคืนสัญชาติไทยให้คนไทยพลัดถิ่น

การเสนอแก้ไขกฎหมายครั้งแรกเมื่อมิถุนายน 2550 เป็นการแก้ไขกฎหมายสัญชาติ ฉบับที่ 4 เพิ่มเติมมาตรา 22 ว่าด้วยการคืนสัญชาติไทยให้คนไทยพลัดถิ่น แต่กฎหมายดังกล่าวต้องตกไป เพราะส.ส. และส.ว. ส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจเรื่องราวของคนไทยพลัดถิ่น หลังจากนั้นจึงมีการจัดเวทีสาธารณะเพื่อเผยแพร่ปัญหาผ่านสื่อต่างๆ รวมทั้งเชิญกรมการและคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนลงพื้นที่ จัดเวทีรวบรวมความคิดเห็นเกี่ยวกับสาระของกฎหมายจากคนไทยพลัดถิ่นในพื้นที่ต่างๆ ถึง 41 เวที

การจัดเวทีวิชาการ “ถึงเวลาคืนสัญชาติไทยให้ ‘คนไทยพลัดถิ่น’ หรือยัง” โดยคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับภาคีต่างๆ นักวิชาการทางกฎหมายมหาชนอย่าง ดร.บรรเจิด สิงคะเนติ เสนอความเห็น “กฎหมายเป็นเครื่องมือรับใช้ความยุติธรรมของมนุษยชาติ รับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และกรณีคนไทยพลัดถิ่นมิได้เสียสัญชาติ แต่ด้วยสถานการณ์บ้านเมือง ทำให้การมีสัญชาติพม่าแล้ว จึงไม่ได้รับสิทธิ์เหมือนคนไทย

ทั่วไป” และสรุปตอนท้ายว่า “คนเหล่านี้มีความชอบธรรมโดยสมบูรณ์ที่จะอยู่ในแผ่นดินนี้ อย่าให้กระบวนการทั้งหลายทั้งปวงไปขึ้นกับดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ เกณฑ์จะต้องมีความชัดเจน เพราะในทางปฏิบัตินั้น ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่นั้นเองที่อาจเป็นตัวก่อปัญหา”

ภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขที่กล่าวมา ทำให้เครือข่ายการแก้ปัญหา
คีนัลัญชาติต้องเร่งระดมความเห็นผ่านโครงสร้างการทำงานที่มีแกนนำในทุกระดับ โดยเริ่มจาก 36 เวทีในกลุ่มพื้นที่ 11 เวทีระดับอำเภอ และ 1 เวทีระดับเครือข่าย มีผู้เข้าร่วมกว่า 5,000 คน สรุปสาระความคิดเห็นดังนี้

1. พ.ร.บ. นี้เรียกว่า พ.ร.บ. คีนัลัญชาติคนไทย กรณีคนไทยพลัดถิ่น
2. คนไทยพลัดถิ่นหมายถึง บุคคลที่มีเชื้อสายไทย บรรพบุรุษอาศัยอยู่บนดินแดนของไทย ก่อนการปักปันเขตแดนใหม่ระหว่างไทยกับพม่า และปัจจุบันกลับอาศัยอยู่ในประเทศไทยอย่างถาวร

3. มีความเคารพ ศรัทธาในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และมีสำนึกความเป็นไทย

4. มีความเข้าใจในภาษาไทยภาคใต้ สามารถพูด หรือเขียน หรืออ่านได้
5. มีความประสงค์และความสมัครใจที่จะขอสัญชาติไทยคืน

6. สามารถตรวจสอบเครือญาติและสายตระกูลได้

7. มีความยึดมั่นในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตของคนภาคใต้ เช่น การทำพิธีไหว้เจ้าที่ ทำบุญเดือนสิบ เข้าพรรษา สงกรานต์

8. บทเฉพาะกาล

- ก. บุคคลที่แปลงสัญชาติไทยไปแล้ว หากอยู่ภายใต้ พ.ร.บ. นี้ ให้มีผลตาม พ.ร.บ. นี้ด้วย

- ข. พ.ร.บ. คีนัลัญชาติ ให้มีการนำร่องคีนัลัญชาติไทยให้แก่สมาชิกเครือข่ายการแก้ปัญหาคีนัลัญชาติเป็นลำดับแรก เพราะมีฐานข้อมูลและมีกระบวนการทำงานร่วม/การตรวจสอบที่ชัดเจนมากกว่า 5 ปี

- ค. รัฐควรจัดให้มีกระบวนการสำรวจข้อมูลคนไทยพลัดถิ่นที่อาศัย

เดินรณรงค์จากด่านสิงขรถึงรัฐสภา

อยู่ในประเทศไทยให้แล้วเสร็จ โดยร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้าน หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน นักวิชาการ ฯลฯ

ตัวแทนเครือข่ายได้นำข้อสรุปที่ได้เสนอ ดร.บรรเจิด สิงคะเนติ ยกร่างเป็นกฎหมายคืนสัญญาชาติ และมีการนำร่างกฎหมายสัญญาชาติเข้าชี้แจงต่อ นายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ ประธานกรรมการธิการการพัฒนาการเมือง การสื่อสารมวลชน และการมีส่วนร่วมของประชาชน และคณะสภาผู้แทนราษฎร พร้อมกับตั้งคณะทำงานศึกษาขยายร่างให้เป็นร่างกฎหมายของกรรมการธิการ

รณรงค์เรียกร้องเพื่อ “กฎหมายสัญญาชาติ”

การจัดกระบวนการผลักดันร่างกฎหมายสัญญาชาติ เพื่อเตรียมความพร้อมในการเดินรณรงค์ต่อสาธารณะของคนไทยพลัดถิ่น “จากด่านสิงขรถึงรัฐสภา” ภายใต้การสื่อสารกับสังคม “คืนสัญญาชาติ คืนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้คนไทยพลัดถิ่น” เพื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรจึงถูกกำหนดขึ้น มีการเตรียมความพร้อมในพื้นที่ โดยมีเป้าหมายคือ ต้องได้กฎหมายสัญญาชาติติดมือกลับบ้าน

มีการกำหนดและแบ่งบทบาทหน้าที่ พร้อมสร้างทีมงานรับผิดชอบ

แบ่งเป็น

1. ทีมระดมทุนโดยการทำกระปุกออมสิน
 2. ทีมสำรวจเส้นทางที่กำหนดการเดินทางวันละ 25 กิโลเมตร แวะพักกลางคืนโดยเน้นการพักรวด
 3. ทีมเตรียมเสบียง ทั้งขอบริจาคข้าวสารอาหารแห้ง
 4. ทีมจัดการรถยนต์โมบาย รถยนต์ขนส่งเสบียงอุปกรณ์ โรงพยาบาลรถมอเตอริไซค์เคลื่อนที่เร็ว จัดหาเครื่องเสียง
 5. ทีมจัดขบวน จัดวางรูปแบบขบวนเป็นจังหวัดและเขตอำเภอ มีกลุ่มย่อย 1 ต่อ 10 คน
 6. ทีมรักษาความปลอดภัย 24 ชั่วโมง
 7. ทีมพุดบนรถโมบาย
 8. ทีมรับบริจาค
 9. ทีมให้ข่าว
 10. ทีมติดตามข่าวช่วงเคลื่อนไหว
 11. ทีมสถานที่ ที่พัก
 12. ทีมสื่อ นักข่าวพลเมือง
 13. ทีมเอกสาร
 14. ทีมพยาบาลเบื้องต้นพร้อมบันทึกประวัติผู้ป่วย
 15. ทีมทำอาหาร
 16. ทีมดูแลและบริการน้ำ กาแฟ
 17. ทีมอำนวยความสะดวกขบวน
 18. ทีมการเงิน บัญชี
 19. ทีมประสานงาน
 - และ 20. งานส่วนพิธีกรรม ทั้งพุทธเถรวาทและมุสลิม
- วิธีการประสานงานคือ ใช้การประชุมกลุ่มย่อยแกนนำหลัก และส่งต่อแกนนำเขตอำเภอและกลุ่มย่อย ประสานความร่วมมือองค์กรชาวบ้านที่

สัมพันธ์กันเข้าร่วม รวมถึงการจัดเวทีสาธารณะเปิดประเด็นผ่านสื่อ รายการ นักข่าวพลเมืองออกข่าวต่อเนื่องผ่านสถานีไทยพีบีเอส ฝ่ายสนับสนุน (มูลนิธิ ชุมชนไทย) ประสานความร่วมมือภาคส่วนต่างๆ ลีอบบัวร์รัฐ นักการเมือง นัก วิชาการ นักเคลื่อนไหว สื่อมวลชน ผลิตสื่อเชิงรูปแบบ ทีมพี่เลี้ยงวางแผน เชิงประชาสัมพันธ์ การจัดเวทีวิชาการระหว่างการเดินทาง และการเข้าไปทำลางใจ ชาวบ้าน

เข้าวันที่ 13 มกราคม 2554 **ปฏิบัติการเดินเท้าจาก “ด่านสิงขรถึงรัฐสภา”** เริ่มต้นด้วยการบุซาพอดาทินกองและคารวะบรรพชน บูชาศาลหลักเมือง ประจำจังหวัดประจวบ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทั้งพุทธและอิสลาม พร้อมประกาศเจตนารมณ์ใช้เวลาการเดินทาง 14 วัน รวมทั้งสิ้น 287 กิโลเมตร มวลชนคงที่ในขบวนจำนวน 380 คน มีการสลับกำลังสำรองเป็นระยะ สื่อมวลชนไทยพีบีเอสเกาะติดขบวนและรายงานข่าวต่อเนื่อง มีรายการเปิด ปมมาบ้นที่กรรายการ แนวร่วฒนธรรมขับกล่อมบทเพลงให้กำลังใจ เพื่อน เครือข่ายภาคประชาชนร่วมสมทบ ทั้งร่วมเดิน แวะเติมเต็มขวัญกำลังใจ สนับสนุนเงินทุน เสบียงอาหาร และน้ำดื่ม ทีมงานแต่ละฝ่ายต่างทำงาน อย่างแข็งขันตามภารกิจ

จนถึงที่หมายหน้ารัฐสภา จึง**ปักหลักชุมนุมที่หน้ารัฐสภาตลอดสามวัน** เพื่อเปิดเวทีสาธารณะ เชิญทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมาช่วยกันระดมความเห็น เสนอแนวทางในการทำให้กฎหมายผ่านสภา โดยการปรับเป็นร่างกฎหมาย สัญชาติที่เสนอโดยรัฐบาลบรรจุเข้าการประชุมสภาเป็นวาระเร่งด่วน ผ่าน สภาผู้แทนราษฎรวาระที่ 1 ตั้งกรรมาธิการวิสามัญสภาผู้แทนราษฎรเพื่อ พิจารณา เมื่อได้ข้อยุติ จึงนำเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2554 ผ่านวาระ 2 และ 3 ด้วยคะแนนเสียงเห็นชอบ 257 เสียง, ไม่เห็นชอบ ไม่มี, ไม่ลงคะแนนเสียง 2 เสียง และงดออกเสียง 3 เสียง ส่ง ต่อให้วุฒิสภาเพื่อดำเนินการต่อไป

วุฒิสภาพิจารณาร่างกฎหมายสัญชาติฯ และมีมติรับหลักการ พร้อม

ตั้งกรรมการวิสามัญฯ พิจารณา แต่เมื่อรัฐบาลออกพระราชกฤษฎีกายุบ
สภาผู้แทนราษฎร การพิจารณาร่างกฎหมายต้องหยุดชะงักไป เมื่อมีการ
เลือกตั้งจนได้รัฐบาลใหม่ จึงแจ้งชื่อร่างกฎหมายสัญชาติฯ ให้รัฐสภาพิจารณา
ต่อ

การประชุมรัฐสภาเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2554 ที่ประชุมมีมติเห็น
ชอบให้พิจารณาร่างกฎหมายสัญชาติตามที่คณะรัฐมนตรีร้องขอ แล้วส่งต่อ
ให้วุฒิสภา คณะกรรมการวิสามัญวุฒิสภาจัดประชุมพิจารณาจำนวน 6 ครั้ง
จึงได้ขอยุติไม่เป็นเอกฉันท์เสนอต่อที่ประชุมวุฒิสภา ด้วยมีการแก้ไข
เนื้อหาร่างกฎหมายเป็นจำนวนมาก และมีผู้ขอแปรญัตติกว่า 20 ราย เมื่อที่
ประชุมวุฒิสภาไม่สามารถหาข้อยุติได้ ประธานจึงสั่งให้พักการประชุม แล้ว
ให้กรรมการวิสามัญฯ ไปประชุมหาข้อยุติใหม่ แล้วนำกลับมาใหม่ แต่สุดท้าย
สมาชิกวุฒิสภาเสียงข้างมากเห็นชอบ ให้คงข้อความตามร่างกฎหมายทุกมาตรา
ที่สภาผู้แทนราษฎรให้ความเห็นชอบ ก่อนลงมติให้ส่งคืนร่างกฎหมายให้
สภาผู้แทนราษฎรดำเนินการต่อไป

ช่วงที่ร่างกฎหมายฉบับนี้เข้าสู่ขั้นตอนนิติบัญญัติทั้งสภาผู้แทนราษฎร
และวุฒิสภา เครือข่ายได้ตั้งทีมติดตามอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในการ
พิจารณาของวุฒิสภา ต้อง**ชุมนุมประท้วงกดดันถึง 2 ครั้ง**เพื่อคัดค้านกรณี
การเพิ่มมาตรา 7/1 และมาตรา 3 วรรคท้าย (บทนิยามคนไทยพลัดถิ่น) ความ
ว่า “การจัดทำทะเบียนของคนไทยพลัดถิ่น ซึ่งได้ดำเนินการแล้วเสร็จโดย
กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ก่อนวันที่กฎหมายนี้ใช้บังคับ” ซึ่ง
จะทำให้คนที่ตกสำรวจไม่มีสิทธิ์ตามกฎหมายฉบับนี้ ซึ่งเป็นคนส่วนมากที่
ออกมาเคลื่อนไหว เรียกร้อง ต่อสู้

พลสำเร็จแห่งการต่อสู้กฎหมายเพื่อคืนสัญชาติไทย สูการต่อสู้รอบใหม่

ตลอดระยะเวลาต่อสู้ 10 ปี การได้สัมผัสแสงสว่าง ณ ปากอุโมงค์ก็
ปรากฏเมื่อการเดินทางมาถึงจุดหมาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลง

รอฟังการพิจารณากฎหมายหน้าทำเนียบรัฐบาล

พระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2555 ณ วันที่ 14 มีนาคม 2555 สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2555 มีผลใช้บังคับ วันที่ 22 มีนาคม 2555 โดยสาระสำคัญได้แก่

1. นิยาม คนไทยพลัดถิ่น คือ ผู้ซึ่งมีเชื้อสายไทยที่ต้องกลายเป็นคนในบังคับของประเทศอื่น โดยเหตุอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของราชอาณาจักรไทยในอดีต ปัจจุบันผู้นั้นมิได้ถือสัญชาติของประเทศอื่น และได้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นระยะเวลาหนึ่ง และมีวิถีชีวิตเป็นคนไทย โดยได้รับการสำรวจจัดทำทะเบียนตามกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎรภายใต้หลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะรัฐมนตรีกำหนด หรือเป็นผู้ซึ่งมีลักษณะอื่นทำนองเดียวกันตามที่กำหนดในกฎกระทรวง
2. กลไก คือคณะกรรมการรับรองความเป็นคนไทยพลัดถิ่น

3. การกลับคืนสัญชาติ การให้สัญชาติไทยโดยการเกิดแก่คนไทยพลัดถิ่นที่ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการรับรองคนไทยพลัดถิ่น บุตรของคนไทยพลัดถิ่นที่ผ่านการรับรองแล้วได้สัญชาติไทยโดยการเกิดด้วยไม่ว่าบุตรนั้นจะมีหรือไม่มีสัญชาติไทย ส่วนคนไทยพลัดถิ่นที่ได้สัญชาติก่อนวันที่กฎหมายใช้บังคับไม่ว่าวิธีการใด ก็ให้มีสัญชาติตามกฎหมายนี้และให้รวมถึงบุตรด้วย

เป็นการสิ้นสุดกระบวนการผลักดัน ต่อสู้ เพื่อการได้กฎหมายในการกลับคืนสัญชาติไทยโดยหลักสายโลหิต

การต่อสู้รอบใหม่ทั้งเข้มข้น รุนแรง เพื่อให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายเริ่มขึ้นอีกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการยื่นหนังสือ จนถึงขั้นประท้วง และบุกห้องประชุมคณะกรรมการรับรองความเป็นคนไทยพลัดถิ่น การเข้าพบกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิบางคนเพื่อให้ลาออก เนื่องจากการแต่งตั้งคณะกรรมการบางคนที่มีความสัมพันธ์ไม่เป็นไปตามกฎหมาย เพื่อให้การปฏิบัติตามกฎหมายมีประสิทธิผลสูงสุด

แม้ว่าเครือข่ายจะเสนอให้เปิดเวทีรับฟังความเห็นจากคนไทยพลัดถิ่นในระดับพื้นที่ แต่กลับไม่มีการนำไปรับแก้ไขในกฎกระทรวง ทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติ ดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ซึ่งกฎหมายบังคับใช้มานานกว่าสองปีแล้ว การประชุมคณะกรรมการรับรองความเป็นคนไทยพลัดถิ่น ครั้งที่ 3/2557 ได้รายงานว่ามีผู้ยื่นคำขอพิสูจน์และรับรองความเป็นคนไทยพลัดถิ่น 5,942 ราย แต่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการเพียง 1,871 ราย จากทั้งหมด 17,903 ราย และยังไม่ได้กำหนดสถานะในกลุ่มไทยพลัดถิ่นอีก 16,535 ราย รวมทั้งหมด 34,438 ราย ไม่รวมผู้ที่ขึ้นทะเบียนผิดกลุ่มและถูกจำหน่ายจากการคอร์รัปชันและตกสำรวจอีกจำนวนหนึ่ง

ปัจจัยแห่งความสำเร็จของไทยพลัดถิ่น

จากการเริ่มต้นที่คน 2-4 คน เป็น 5,544 คน เคลื่อนไหวต่อสู้ตลอด

10 ปี ผ่านมา 4 รัฐบาล กับ 6 นายกรัฐมนตรี จนมีกฎหมายเพื่อการกลับคืนสัญชาติให้คน “ไทยพลัดถิ่น” โดยหลักสายโลหิตกว่า 40,000 คน เป็นการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติในทุกมิติ แบ่งการเคลื่อนไหวเป็น 3 ระยะ คือ

ระยะแรก 3 ปี เตรียมความพร้อมภายใน จัดระบบชุมชน

เริ่มตั้งแต่การศึกษาข้อมูล สร้างความเข้าใจ เปิดตัว เก็บข้อมูล ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำกิจกรรมภายในและสาธารณะ แสวงหาความร่วมมือช่วยเหลือและสร้างเพื่อน ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ในองค์ประกอบทั้งระดับพื้นที่และเมือง

ระยะที่สอง 4 ปี ยื่นข้อเสนอแนวทางแก้ปัญหา ร่วมเคลื่อนไหว ประเด็นสาธารณะเชิงนโยบาย

เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมด้านกว้าง ทั้งทางการเมือง วิชาการ สื่อแขนงต่างๆ เว็บไซต์ ค้นหาสร้างประสบการณ์ภายนอก ช่วยเพื่อน สร้างเพื่อนโดยไม่มีข้อจำกัดในทุกเรื่อง

ระยะที่สาม 3 ปี ชุมนุม ประท้วง เจรจา จนบรรลุผล

เริ่มจากการชุมนุมประท้วงทั้งในพื้นที่และส่วนกลาง เดินเท้ายื่นข้อเสนอร่างกฎหมาย เจรจา กอดต้นไม้ เกาะติด ติดตาม กัดไม้ปล่อย จนบรรลุเป้าหมายมีกฎหมายสัญชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2555 ซึ่งมีผลใช้บังคับวันที่ 22 มีนาคม 2555

ปัจจัยความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีดังนี้

1. การจัดระบบชุมชนให้เข้มแข็งและอย่างต่อเนื่อง การที่คนไทยพลัดถิ่นที่มีปัญหาด้านสถานะและสิทธิบุคคลได้สัญชาติไทยและถือบัตรประจำตัวประชาชนโดยสมบูรณ์มีใช้คำตอบสุดท้าย กลุ่มออมทรัพย์ยังคงเป็นการรวมตัวขั้นพื้นฐาน ร่วมกับการดำเนินกิจกรรมขับเคลื่อนประเด็นอย่างต่อเนื่อง และปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับสถานะใหม่ พัฒนา ยกระดับจากสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ เมื่อคนไทยพลัดถิ่นได้สถานะเป็นพลเมืองไทย แต่ปัญหาอื่นๆ ยังไม่ได้รับการแก้ไข ทั้งเรื่องที่อยู่อาศัย ที่ดิน อาชีพ การ

ศึกษา สภาพแวดล้อมที่ดี การเข้าถึงการบริการจากรัฐ สุขภาพ สวัสดิการ และงบประมาณ เหล่านี้คือเรื่องที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง

สถานะใหม่ของคนไทยพลัดถิ่นคือคนจนของประเทศไทย ที่ต้องต่อสู้ท่ามกลางกระแสทุนนิยมเสรีและโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม ถึงจะมีสิทธิขั้นพื้นฐานในปัจจุบัน แต่หากไม่มีเสรีภาพในปัจจุบันทางการผลิต ไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีอาชีพเลี้ยงครอบครัว สูญเสียภูมิปัญญา ขาดการพึ่งพาตัวเองในสังคม หรือการไร้ซึ่งสิทธิชุมชน ก็ยากที่จะเกิดความมั่นคงยั่งยืนในชีวิต และทรัพย์สิน ทั้งปัจจุบันและอนาคต

2. การเน้นเชื่อมประสานและสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอื่นๆ และสื่อมวลชน ทำให้ปัญหาได้รับการเผยแพร่ออกสู่สังคม เกิดการรณรงค์เพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีของสังคม การจัดเวทีสาธารณะเพื่อบอกเล่าเรื่องราวของคนไทยพลัดถิ่น การให้ทุนการศึกษา ออมเงินวันละบาทของเด็กกองทุนอาชีพหลังสิ้นปี การพัฒนาแกนนำและเยาวชนคนรุ่นใหม่ ซึ่งล้วนส่งผลต่อการผลักดันทางนโยบาย

3. การมีเข็มมุ่งที่มาจากข้อมูลที่ถูกต้อง รอบด้าน ผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตรงต่อการแก้ปัญหา โดยยึดทัศนคติที่ว่าทุกคนมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี และมีสิทธิ์ที่จะเลือกเพื่อดำรงชีวิตและเจริญเผ่าพันธุ์อย่างมีความสุข ทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อเข้าใจชุมชนอย่างลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจ ผู้นำจิตวิญญาณ วัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ภูมิปัญญา หรือทุนทางสังคมอื่นๆ ที่ครอบคลุมทั้งมิติประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ ก่อนการสรุป สังเคราะห์ข้อมูล และวางแผนเพื่อกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา ทั้งนี้ขั้นตอนที่สำคัญคือ การให้การศึกษากลับต่อชุมชนอย่างต่อเนื่องเป็นระบบ

4. ผู้ปฏิบัติงานต้องอยู่กับชุมชนอย่างจริงจัง และลงมือปฏิบัติร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพราะเป้าหมายการทำงานชุมชนก็เพื่อการพึ่งพาตนเอง มีพลังในทุกมิติที่สามารถต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม และในขณะเดียวกัน

5. การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการยกระดับการเคลื่อนไหวในประเด็นสาธารณะ ต้องมีเพื่อน ต้องช่วยเพื่อน รับรู้ปัญหาเพื่อน มองเป็นปัญหาร่วม เพราะปัญหาการสูญเสียที่ดิน ลิ่งแเวดล้อม ทรัพยากร เป็นผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม และต่ออนาคตของลูกหลานด้วย กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญต่อขั้นตอนการออกกฎหมายของรัฐไทยคือ กฎหมายนั้นต้องเป็นของประชาชน ไม่ว่าจะด้วยกระบวนการใดก็ตาม รวมทั้งรัฐได้ประโยชน์ร่วมและต้องไม่เสียประโยชน์ด้วย ส่วนข้าราชการ ฝ่ายความมั่นคงต้องเห็นด้วยเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ

เหล่านี้ที่เป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จ และเป็นชุดบทเรียนเล็กๆ ให้กับผู้ด้อยโอกาสที่ต้องต่อสู้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำสร้างความเป็นธรรมขึ้นในสังคม

ภาค 2

กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และน้ำตา

ประชา ศุภานุวัตร และวราภรณ์ หลวงมณี

“กรองจากหยาดเหงื่อ รอยยิ้ม และน้ำตา” เป็นบทเรียนจากประสบการณ์ตรงของคณะนักจัดระบบชุมชนกลุ่มหนึ่ง จำนวน 16 คน ที่เข้าไปคลุกคลีกับปัญหาของผู้คนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “คนจน” หรือ “คนชายขอบของสังคม” ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศไทย ดังปรากฏเรื่องราวตัวอย่างการทำงานของพวกเขาในภาคแรกของหนังสือเล่มนี้ นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ได้ร่วมกันทบทวนประสบการณ์อันยาวนานในการทำงานของแต่ละคน ในเวที “ถอดบทเรียนประสบการณ์กระบวนการจัดตั้งชุมชนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยรากหญ้า” ซึ่งโครงการผู้นำแห่งอนาคต คณะกรรมการชุมชนนิเวศเอเชีย และมูลนิธิชุมชนไท ร่วมกันจัดขึ้นเมื่อวันที่ 21-24 สิงหาคม 2557 ที่อาศรมวงศ์สนธิ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก ซึ่งถือเป็นอีกครั้งหนึ่งที่พวกเขามีโอกาสร่วมกันทบทวน ไคร่ครวญ ตรึกตรองสิ่งที่กระทำลงไป เช่น ที่ทำกันมาเป็นระยะๆ ดังเห็นได้จากรายชื่อหนังสืออ้างอิงท้ายเล่มนี้

พวกเขาบ่มเพาะตนเองจากครอบครัวและสังคมที่ต่างกัน จึงมีบุคลิก ความเป็นตัวตนแตกต่างกัน แต่มีสิ่งร่วมกันคือ การใส่ใจกับความเดือดร้อนและความทุกข์ยากของผู้อื่น และรู้ว่าความทุกข์ยากเหล่านั้นมีสาเหตุมาจากความไม่เป็นธรรมในสังคม

แม้จะสัมผัสโดยตรงกับปัญหาของสังคมที่หนักหน่วง แต่พวกเขาก็ยัง
มี “รอยยิ้ม” จาก “เสน่ห์เข้ายวน” ที่ทำให้พวกเขายังคงยืนหยัดอยู่ข้างคนจน
สามารถนำพาประชาชนก้าวพ้นปัญหาและข้อจำกัดต่างๆ ของความเป็นคนจน
แม้ตลอดเส้นทางจะต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคมากมาย

ปัจจัยสำคัญของรอยยิ้มนี้คือ ความยึดโยงกันไ้ระหว่างประชาชน
ผู้ทุกข์ยาก กับนักจัดระบบชุมชนผู้มีความฝันถึงสังคมที่ดั่งงามและบริสุทธิ์
ยุคธรรมกว่าที่เป็นอยู่ คือมิตรภาพที่ถาวรและการเคียงบ่าเคียงไหล่ไปด้วย
กันในแทบทุกสถานการณ์

และ “น้ำตา” ที่เป็นศูนย์รวมของ “ความทุกข์ยาก” และ “ความปีติสุข”
ที่เกิดขึ้นกับการปฏิบัติการจริงเพื่อไปสู่เป้าหมายสำคัญ คือการทำให้คนทุก
คนในสังคมไทย โดยเฉพาะคนชายขอบทั้งหลายที่พวกเขาทำงานอยู่ด้วย
มีที่ยืนอย่างมีศักดิ์ศรีในสังคมไทย

บทเรียนชุดนี้ทำให้เราเห็นการค่อยๆ เคลื่อนตัวของกระบวนการทำงาน
เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน โดยเริ่มจากการแก้ไขปัญหาเฉพาะ
หน้าอย่างการต่อสู้เพื่อให้ได้น้ำประปา ไฟฟ้า ไปจนถึงการได้ทะเบียนบ้าน
บัตรประชาชน และที่อยู่อาศัย ในแต่ละขั้นตอน พวกเขาทุ่มเป้าหมายที่การ
สร้างพลังประชาชน ตลอดเวลา ด้วยการทำให้ประชาชนได้สัมผัสคุณค่าของ
ตนเอง ผ่านปฏิบัติการร่วมกันตั้งแต่เรื่องเล็กไปสู่เรื่องที่ยิ่งใหญ่ของสังคม

เป้าหมายที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ **องค์กรประชาชนเข้มแข็ง** เพราะ
อำนาจของคนจนอยู่ที่ความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มกัน ผู้นำหรือแกนนำ
เป็นปัจจัยสำคัญขององค์กรประชาชน นักจัดระบบชุมชนจึงให้ความสำคัญ
กับการค้นหา ฝึกฝน และรักษาผู้นำไว้ นอกจากคุณสมบัติพื้นฐานอื่นๆ ของ
ความเป็นผู้นำแล้ว นักจัดระบบชุมชนให้ความสำคัญกับความเป็นผู้นำซึ่ง
เป็นนักปฏิบัติที่ไม่หลุดลอยจากฐานชุมชน สามารถวิเคราะห์สังคมและเข้าใจ
ปัญหาเชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้ผู้นำอยู่กับองค์กรได้ยืนยาว และ
หาสมดุลเรื่องประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมได้

เมื่อองค์กรชุมชนเข้มแข็ง การมีพันธมิตรหรือเครือข่ายเพื่อร่วมกัน แก้ปัญหาเชิงโครงสร้างก็เป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดระบบชุมชน ผู้คนในเครือข่ายจะได้รับการปลูกเมล็ดพันธุ์ของการเห็นความทุกข์ของผู้อื่น และเข้าร่วมต่อสู้กับเพื่อนนอกกลุ่มปัญหาของตนมาตลอด จนเกิดเป็นสำนึกร่วม ประกอบกับการเห็นความไม่เป็นธรรมทางสังคม พวกเขาจึงสามารถเคลื่อนไปสู่ประเด็นระดับโครงสร้างได้ เช่น เข้าไปปรับแก้กฎหมายและพระราชบัญญัติต่างๆ ให้เอื้อกับคนยากไร้ในสังคมมากขึ้น

กว่า 30 ปีของการทำงานอย่างต่อเนื่องซึ่งเกือบจะเป็นทั้งชีวิตการทำงานของคนรุ่นหนึ่ง ที่อุทิศให้ความเชื่อและความศรัทธาว่า สังคมจะดีงามกว่า สิ่งที่เราเห็นและเป็นอยู่ได้ คุณค่าจากประสบการณ์ของนักจัดระบบชุมชน 16 คน 16 ลีลาที่ทำงานแบบเอาชีวิตเข้าแลกดังปรากฏในบทความนี้ สามารถเป็นแรงบันดาลใจให้คนรุ่นใหม่ที่จะทำงานกับคนเล็กคนน้อยของสังคม และเป็นแนวทางการทำงานที่ถอดจากประสบการณ์จริง รวมทั้งถือเป็นผลสำเร็จรูปธรรมที่ทำให้คนในภาคส่วนต่างๆ รู้สึกได้ว่า อุทิศคติของการทำสังคมให้ดีขึ้นดีกว่าที่เป็นอยู่นั้นเป็นเรื่องที่หวังได้ ส่วนคนที่เคยมองว่า การทำงานของนักจัดระบบชุมชนคือการปลุกปั่นมวลชนให้ลุกขึ้นมาก่อความวุ่นวาย จะเกิดภาพใหม่เกี่ยวกับคนทำงานด้านนี้ และที่สุดแล้วผู้เขียนเชื่อว่า คำนิยามเกี่ยวกับคนจนของแต่ละคนจะเปลี่ยนไป เมื่อเราสัมผัสได้ถึงความโยงโย่ของความเป็นมนุษย์ที่ต่อกันและกันด้วยกรุณา

1. ก้าวแรกสู่ชุมชนก่อให้เกิดความไว้วางใจ

ก่อนเข้าสู่ชุมชน นักจัดระบบชุมชนต้องยึดกุมหลักการทำงานและเป้าหมายทั้งระยะสั้นและระยะยาวไว้ให้ชัดเจนแล้วจึงก้าวเข้าสู่ชุมชน ก้าวแรกนี้ถือว่าสำคัญมาก เพราะเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจ การสร้างมิตรภาพ ถ้าพลาดตั้งแต่ก้าวแรก อาจจะทำงานในชุมชนนั้นไม่ได้เลย

ก้าวแรกจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างน้อยสามประการ คือ

ลักษณะของชุมชน สถานการณ์เฉพาะหน้าของชุมชนนั้นๆ และบุคลิก ลักษณะของนักจัดระบบชุมชนเอง ถ้าก้าวแรกสำเร็จ จะนำไปสู่ความสัมพันธ และความไว้วางใจต่อกันที่ลึกซึ้งขึ้นเรื่อยๆ ระหว่างนักจัดระบบชุมชนกับชุมชน ซึ่งใช้เวลาเร็วช้าแตกต่างกัน ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้ คูใจกันและกันเป็นขั้นๆ โดย เริ่มจากการทำงานร่วมกัน ตั้งแต่่างๆ จนยากขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นยัง ต้องคำนึงถึงลักษณะชุมชน และสถานการณ์ของชุมชนที่ต่างกัน ดูว่าในชุมชน นั้นมีองค์กรพัฒนาอื่นทำงานอยู่แล้วหรือเปล่า เป็นองค์กรแบบไหน และ ชุมชนนั้นกำลังเผชิญปัญหาเร่งด่วนอยู่หรือไม่

ประสบการณ์ก้าวแรกสู่ชุมชนนั้นเกิดขึ้นได้หลากหลายวิธี เช่น

1.1 การพูดคุยกับคนในชุมชน เพื่อรู้จักคนและรู้จักชุมชน

ถ้าเป็นชุมชนเมืองที่ยังไม่มีองค์กรอื่นเข้าไปทำงาน และยังไม่มื ประเด็นร้อนแรงกดดันอยู่ คนทำงานก็เข้าไปอย่างธรรมดาๆ บางคนเริ่มจาก ไปนั่งที่ร้านขายของหรือร้านอาหารในชุมชน แล้วชวนเจ้าของร้านหรือคนที่ มาซื้อของพูดคุย เพื่อทำความเข้าใจชุมชนและรู้จักคนที่จะเป็นผู้นำที่ ทำงานด้วยได้ เช่น การทำงานของมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยกับงานสลัม และ คนไร้บ้านตามใต้สะพานในกรุงเทพฯ

“เราจะเข้าไปแบบธรรมดา แต่งตัวธรรมดา ให้เขารู้สึกเป็นมิตร เข้าไป ค่อย ตั้งคำถามแบบเป็นมิตร นอบน้อม ถ้าเป็นชุมชนที่ยังไม่มีองค์กรไหน เข้าไปทำงานด้วย จุดที่เข้าง่ายคือการไปคุยตามร้านค้า เพราะในชุมชนจะมี ร้านค้าประจำชุมชนที่มีคนเข้าออกมากมาย ไปคุยกับแม่ค้า ถามสารทุกข์ สุขดิบต่างๆ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ให้ตัวเราเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน แล้ว จะรู้ว่า ใครเป็นผู้นำธรรมชาติ ใครเป็นผู้นำทางการ จากนั้นจึงได้ศึกษา โครงสร้างอำนาจต่างๆ ได้” (นพพรธณ พรหมศรี)

อีกตัวอย่างหนึ่งของก้าวแรกที่ชุมชนคลองแม่ข่า จังหวัดเชียงใหม่ ครินพร พุ่มมณี พานักศึกษาฝึกงานสองคน คือ อมรรัตน์ อุวงศ์ และเปล่งศรี ตองอ่อน เข้าชุมชนครั้งเดียว แล้วให้ทั้งสองหาวิธีสร้างความสัมพันธ์กับ

ชุมชนด้วยตัวเองในช่วงเวลา 4 เดือนของการฝึกงาน

“ชาวบ้านส่วนมากเป็นชาวเขาที่มาปักหลักทำงานหัตถกรรมเพื่อขายที่ไนท์บาร์ชัวร์ เป็นหมู่บ้านริมคลอง ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ เป็นพื้นที่ไม่มั่นคง และชาวบ้านไม่ไว้ใจคนข้างนอก ชุมชนยังไม่ถูกจัดตั้งอย่างเป็นทางการ ตอนนั้นเรากับเพื่อนเป็นนักศึกษาฝึกงาน เราเข้าชุมชนทุกวัน แต่ไม่ได้นอนค้างเพราะกลัว เราเองก็เป็นเด็กผู้หญิง เราไปนั่งที่ร้านค้า ไปกินข้าว นั่งรอคนเพื่อพูดคุย ถามเขาว่ากินข้าวหรือยัง แนะนำตัวเองว่าเป็นนักศึกษามาฝึกงานรับผิดชอบพื้นที่คลองแม่ข่า นอกจากร้านอาหารแล้ว ก็ไปหาเด็ก ๆ ลูกหลานชาวบ้าน ชวนกินขนม ทำกิจกรรม และให้เด็กช่วยแปลว่าพ่อแม่พูดอะไรเมื่อคุยกับเด็ก ต่อมาก็คุยกับพ่อแม่เขาด้วย แล้วค่อยๆ นำไปสู่การถามว่ามีปัญหาอะไร ซึ่งมีปัญหาร้อยแปดพันเก้า และเราจะนำมาวิเคราะห์ว่าจะเริ่มทำงานจากปัญหาไหน

มีบ้านหนึ่งไม่ไว้ใจเราเลย จะไปหาไปคุยอย่างไรก็บอกไม่ว่างตลอด เราใช้ชีวิตผ่านหน้าบ้านแกทุกวันแล้วทำเป็นคุยกับบ้านอื่นเสียงดังๆ ให้แกได้ยินจนวันหนึ่งเดินผ่านหน้าบ้านแกอีก ป้าก็ทักมือเรียกให้ไปคุยด้วย จนในที่สุดก็คุ้นเคยกันจนป้าชวนไปเที่ยวบ้านบนดอยด้วย” (อมรรัตน์ อนุวงศ์)

เมื่อเรียนจบ ทั้งคู่สมัครเข้าทำงานเป็นนักจัดระบบชุมชน และดูแลชุมชนคลองแม่ข่าต่อ โดยใช้เวลารั้งสองปีในการคลุกคลีกับชาวบ้านจนเป็นที่ยอมรับ ไว้ใจ และทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาชุมชน

1.2 การหาข้อมูลภาพรวมจากเอกสาร

คริษฐ พุ่มมณี หัวหน้าทีมนักจัดระบบชุมชนคลองแม่ข่า เริ่มงานด้วยการหาข้อมูลภาพรวมของเชียงใหม่และชุมชนแออัดของเชียงใหม่ทั้งหมด ค้างๆ งานวิจัยทางเอกสาร และสอบถามผู้รู้ต่างๆ จนเห็นภาพใหญ่ทั้งหมด และอาศัยข้อมูลเหล่านี้เป็นตัวนำร่อง ทำงานกับบุคคลหลากหลาย เช่นเดียวกับภาควิทย์ แสงคง ที่จับงานคนไทยพลัดถิ่นตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2544 หลังจากเขาเจอคนที่หน้าตาเหมือนคนไทยทั่วไป แต่ไม่มีบัตรประชาชน และเริ่ม

เรียนรู้อุถึงความทุกข์ของคนเหล่านี้ เขาจึงค้นคว้าศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง ใช้ข้อมูลเป็นเครื่องมือสำคัญ และลงชุมชนอย่างต่อเนื่อง

1.3 การผ่านเข้าออกบ่อยๆ เพื่อให้คนสงสัยและตั้งคำถามกับคนแปลกหน้า

อำนาจ จันท์ช่วง เป็นชาวใต้ หน้าตาเข้ม ผมเกรียน เขาทำงานมาหลายชุมชนแล้ว และมีก้าวแรกที่ไม่เหมือนใคร โดยเขาจะเดินหรือขี่จักรยานผ่านเข้าออกชุมชนทุกวันโดยไม่พูดกับใคร บางวันอาจแหวะชื่อของบ้าง จนมีชาวบ้านเริ่มถาม แล้วเขาค่อยพูด และถือเป็นโอกาสดีสำหรับแนะนำตัวและนำโครงการ อำนาจจะเลือกคนคุยด้วย โดยเลือกที่จะไม่คุยกันคนที่ “บุคลิกเก่าๆ” ท่าทางรู้มาก

1.4 การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ ผู้มีประสบการณ์โชกโชนในงานจัดระบบชุมชน เขาก้าวเข้าชุมชนตามแบบแผนในตำรา คือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เช่นไปเช่าบ้านอยู่ในสลัม ไปทำงานแบบที่ชาวบ้านทำ เช่น ตอนทำงานกับคนที่หารายได้จากกองขยะอ่อนนุช เขาก็ไปคุยขยะกับชาวบ้านกว่าครึ่งปี จนสุขภาพมีปัญหาจึงถอยออกมาก่อน หรือเมื่อจะทำงานกับคนแบกของกับตู้คอนเทนเนอร์ที่ท่าเรือคลองเตย เขาก็ไปสมัครเป็นคนแบกของด้วย และเมื่อจะทำงานกับคนแบกผักที่ชุมชนคลองไผ่ลิงโต เขาก็ไปทำงานเป็นคนแบกผักด้วย ซึ่งทำให้เข้าถึงชาวบ้านได้เร็ว และสร้างความเป็นมิตรได้ง่าย นอกเหนือจากการได้รู้จักสภาพของชุมชนที่จะทำงานด้วยอย่างแท้จริง

1.5 การเข้าไปอย่างเป็นทางการ

ก้าวแรกที่น่าสนใจอีกแบบคือเข้าไปอย่างค่อนข้างเป็นทางการ โดยมีโครงการเข้าไปชัดเจน เช่นงานของปรีดา คงแป้น ที่ตลาดสามชุก สุพรรณบุรี คือพอเข้าไปเห็นว่าตลาดสามชุกมีเสน่ห์ และชุมชนไผ่ฝืนที่จะอนุรักษ์ แต่ยังเริ่มเองไม่ได้ มูลนิธิชุมชนไทซึ่งกำลังทำโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ จึงเข้าไปแนะนำตัว แนะนำองค์กร และแนะนำโครงการกับ

คณะกรรมการของชุมชน เมื่อตกลงกันได้ระดับหนึ่ง ก็ส่งคนเข้าไปอยู่ประจำทันที พอกลุ่มสภาพได้ ก็เริ่มกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมเป็นขั้นเป็นตอน จนได้ผลเป็นที่น่าพอใจในที่สุด

โครงการเมืองนำอยู่นี้ทำที่เชียงใหม่และหาดใหญ่ด้วย ทั้งสองแห่งมีขอบเขตพื้นที่และชนิดงานที่ทำหลายอย่าง จึงมีการเข้าไปแนะนำโครงการด้วยวิธีหลากหลายกว่า

1.6 การเคลื่อนเร็วเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้า

สำหรับพื้นที่ที่ชาวบ้านเดือดร้อนแสนสาหัสอย่างกรณีประสปภัยพิบัตินี้ นักจัดระบบชุมชนจะใช้วิธีเคลื่อนอย่างรวดเร็ว เพื่อตอบสนองความจำเป็นเฉพาะหน้าของชาวบ้านทันที เช่น การสร้างห้องน้ำห้องส้วม ซึ่งต้องมีหลักการในการเลือกผู้นำชาวบ้านในการทำงานร่วมกัน และมีเป้าหมายระยะยาวชัดเจน เพื่อนำไปสู่การขยายงานอย่างมีคุณภาพ

1.7 การฝึกอบรมแกนนำชุมชน

วิธีการนี้ค่อนข้างใหม่กว่าวิธีอื่นๆ คือ จัดฝึกอบรมให้ผู้นำชุมชนให้กลับไปทำงานในชุมชนของตน โดยนักจัดระบบชุมชนคอยเป็นที่เล็งติดตามผู้นำเหล่านี้อีกทอดหนึ่ง

1.8 ก้าวแรกของชาวบ้านที่กลายเป็นนักจัดระบบชุมชน

ชาวบ้านหลายคนก้าวขึ้นมาเป็นนักจัดระบบชุมชน หลังจากผ่านการทำงานกับนักจัดระบบชุมชนเมื่ออาชีพมาระยะหนึ่ง และร่วมแก้ปัญหาของชุมชนตนเองได้ระดับหนึ่ง ในเวทีถอดบทเรียนครั้งนี้ มีชาวบ้านที่เติบโตขึ้นมาเป็นนักจัดระบบชุมชนร่วมเวทีด้วย 5 คน ทุกคนเล่าว่า ตนเข้าชุมชนง่ายกว่านักจัดระบบชุมชนเมื่ออาชีพ เพราะมีภูมิหลังใกล้เคียงกับชาวบ้านมากกว่า

“เรามีเครือข่ายที่ทำงานการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยและที่ดินอย่างเป็นรูปธรรมและเห็นผลชัดเจนที่อุบลราชธานี เมื่อเราเข้าไปในพื้นที่ที่มีปัญหาชาวบ้านก็จะเข้าหาเราก่อน หรือชาวบ้านในชุมชนอื่นที่เดือดร้อนในทำนองเดียวกันก็เริ่มเข้ามาขอความช่วยเหลือ เพราะเขาเห็นเราเป็นกลุ่มชาวบ้านที่

ทำสิ่งที่ดีให้กับชุมชน เราก็บอกเจตนาของเราไปให้ชัดเจนว่า เราจะทำอะไร และดูที่คนเป็นหลักว่า ใครเป็นอย่างไร มีความขัดแย้งอะไรในพื้นที่ ใครเป็นโจทย์ ใครเป็นจำเลย” (พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ)

สนชัย ฤทธิชัย เป็นนักจัดระบบชุมชนที่มาจากชาวบ้านผู้เดือดร้อน เขาได้รับผลกระทบจากสึนามิ เนื่องจากชุมชนที่เขาอยู่เช่าที่ของเอกชน พอเกิดสึนามิขึ้น เอกชนเลิกสัญญาเช่า พวกเขาไปประท้วงที่ศาลากลางเพื่อให้มีการผ่อนผัน เขาเริ่มรู้จักกับนักจัดระบบชุมชน ได้เรียนรู้ และกลายเป็นนักจัดระบบชุมชนคนหนึ่ง เขาบอกว่า แม้จะเป็นชาวบ้าน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าก้าวแรกจะราบรื่นทุกอย่าง แต่อาจเพราะเป็นคนในพื้นที่ จึงสามารถก้าวผ่านอุปสรรคได้เร็ว อย่างคล่องแคล่ว

“ผมได้รับมอบหมายให้ทำงานแรกกับหมู่บ้านชาวเล ผมแบกเบ้าใบหนึ่งลงไปหมู่บ้านชาวเลพร้อมพี่อีกคนหนึ่งที่คุ้นเคยกับชาวบ้านอยู่บ้าง พี่เขาแนะนำผม แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้สนใจ วันแรกผมขอเขาลงเรือออกทะเลด้วย ขอเขากินข้าวด้วย กลับมาวันรุ่งขึ้นก็ไปอีก ไปติดต่อกันสองสามวัน ก็นอนบ้านชาวบ้านด้วย ตอนนั้นโตะหมอบอกว่า มีสิ่งไม่ดีเข้าหมู่บ้าน ผมนึกแล้วว่าสิ่งไม่ดีต้องเป็นผมแน่ๆ ชาวบ้านเคารพโตะหมอคนนี้มาก พร้อมจะเชื่อทุกอย่าง เพราะแกเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน ผมสังเกตเห็นโตะหมอกินเบียร์ทุกวัน ผมก็เลยซื้อเบียร์ไปให้แก หลังจากนั้นแกบอกกับคนในชุมชนว่า มีสิ่งดีๆ เข้ามาในหมู่บ้านเราแล้ว” (สนชัย ฤทธิชัย)

2. จากมิตรภาพขั้นต้นสู่ความไว้วางใจที่ยั่งยืน

ความไว้วางใจมิได้เกิดขึ้นได้เองลอยๆ โดยเฉพาะในกลุ่มคนจนที่มาอยู่รวมกันจากที่มอันหลากหลาย และเคยถูกระงับจากอำนาจของรัฐหรือจากสังคม เพราะฉะนั้นการเข้าไปของคนแปลกหน้าจึงเป็นเรื่องยาก ต้องใช้เวลา ความพยายาม และเครื่องมือที่หลากหลายในการเข้าถึงกลุ่มคนเหล่านั้น ที่สำคัญคุณงานต้องไม่ละความพยายาม ตัวอย่างเช่น เมื่อพิชยา แก้วขาว

เริ่มทำงานกับชุมชนคลองอยู่ตะเภา ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากตั้ง
อยู่บนฝั่งคลอง เธอต้องพยายามมากกว่าจะได้โรงงานอุตสาหกรรมมาร่วม
รักษาคลองด้วย โดยตอนแรกโรงงานไม่ให้พบ ส่งจดหมายเชิญก็ไม่มาประชุม
โทรศัพท์ไปเชิญก็ไม่สำเร็จ จนประชุมเรื่องคลองอยู่ตะเภาไปแล้วสองครั้ง ครั้งที่
สามโรงงานอุตสาหกรรมจึงมาร่วมด้วย และในที่สุดก็กลายเป็นกำลังสำคัญ
ในการร่วมกันรักษาคลองนี้

หลักการสำคัญสำหรับการสร้างมิตรภาพคือ ต้องยึดหลักของความ
อ่อนน้อมถ่อมตนและรู้จักวางตัวเมื่อเกิดความขัดแย้ง

2.1 ความอ่อนน้อมถ่อมตน

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ทำงานกับชาวบ้านด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน
เข้าไปแบบลูกหลาน แบบเพื่อน ไม่ถือเนื้อถือตัว รวมทั้งการแต่งเนื้อแต่งตัว
อย่างกลมกลืน บางคนลงไปอยู่ร่วมกับชาวบ้านเต็มที่ เช่นที่จำนงค์ จิตรนิรัตน์
เข้าไปเปิดสำนักงานในชุมชนแออัด ไปแยกขยะ แยกของ แบบเดียวกับชาวบ้าน

*“กรณีอ่อนนุช ชาวบ้านไม่มีเวลาพูดคุยกับเราระหว่างคัดแยกขยะ
ต้องพูดคุยระหว่างพักเที่ยง ส่วนกรณีคลองเตย ถ้าจะคุยกับคนยกของที่
คอนเทนเนอร์ ก็ต้องเข้าไปยกของกับเขา นี่เป็นวิธีที่จะขมวดความไว้วางใจ
ได้เร็ว ในพื้นที่ประเด็นร้อน”* (จำนงค์ จิตรนิรัตน์)

2.2 ต้องมีหลักในการวางตัวเมื่อเกิดความขัดแย้ง

ความขัดแย้งเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชุมชนทุกแห่ง และอาจรุนแรงใน
บางแห่ง ภควิณฑ์เสนอว่า ถ้ามีความขัดแย้งกันหลายฝ่าย “ต้องเลือกข้าง
ชาวบ้านไว้ก่อน แต่ถ้าชาวบ้านขัดแย้งกันเอง เราต้องเป็นกลางไว้ก่อน” การ
อยู่ท่ามกลางความขัดแย้งนั้น การฟังเป็นสิ่งสำคัญมาก นักจัดระบบชุมชน
ต้องฟังอย่างลึกซึ้งและจับประเด็นหลักให้ได้ ในบางกรณีต้องจำเรื่องสำคัญ
ให้ได้ด้วย ดังที่ปนัดดา ทศศิริ ชาวบ้านผู้เดือดร้อนที่ก้าวขึ้นมาเป็นนักจัด
ระบบชุมชน เล่าประสบการณ์เห็นตายครั้งหนึ่งว่า

“ชุมชนพร้อมจะเตะกัน ฆ่ากัน เราต้องใจเย็นกับชุมชนที่ไม่รู้จัก จน

คนสงสัยว่าเราใจเย็นได้อย่างไร สิ่งสำคัญคือต้องจำให้ได้ว่า ชาวบ้านพูดว่าอะไร เพราะเขาถือว่าเราเป็นคนกลาง ถ้าจำไม่ได้ก็แก้ปัญหามาไม่ได้ ครั้งหนึ่งเราพากลุ่มชาวบ้านที่ทำงานด้วยไปร่วมงานที่คลองแม่ข่า ชาวบ้านทะเลาะกันจะชักปืนมายิงกัน เขาหันมาถามเราว่า วันก่อนผมพูดว่าอย่างไร เราก็ตอบไปตามความจริง พอจำได้เขาก็บอกว่า เออ ใช่ พูดแบบนี้จริงๆ ความขัดแย้งก็คลาย”

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่เดือดร้อนไม่ได้ไว้วางใจคนจากภายนอกง่ายๆ เมื่อจำนงค์ จิตรนิรัตน์ ที่เข้าของงานสลับจากกรุงเทพฯ มาเริ่มทำงานที่อุบลราชธานี ในชุมชนที่ถูกมองว่าเป็นแหล่งยาเสพติด ฝ่ายตำรวจในท้องถิ่นก็คิดว่าเขาเป็นพวกค้ายา ส่วนชาวบ้านก็คิดว่าเขาเป็นสายตำรวจ และในบางสถานการณ์ ถ้าคนที่มีผลประโยชน์แอบแฝงเห็นว่ามันจัดระบบชุมชนจะทำให้พวกตนเสียผลประโยชน์ ก็อาจมีการคุกคาม ช่มชู้ หรือปองร้าย

ครั้งหนึ่งเมื่อภคินท์ แสงคง เข้าไปประชุมชาวบ้านที่เป็นคนไทยพลัดถิ่น ผู้ใหญ่บ้านที่หาकिनอยู่กับคนไทยพลัดถิ่นที่ไร้สัญชาติก็นำลูกสมุนมากระชากสายไฟและไล่เขาออกจากหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เป็นแกนนำและรู้ว่าภคินท์เข้ามาทำอะไรก็ได้แต่น้ำตาไหล ไม่สามารถทำอะไรได้ คนไทยพลัดถิ่นเหล่านี้ถูกหลอกมามาก และถูกเรียกเก็บเงินเป็นพันๆ บาทโดยบอกว่าจะได้บัตรประชาชน แต่แล้วก็ไม่ได้อะไรเลย “เรารู้ว่าผู้ใหญ่ว่างๆ หลอกพวกเรา และเขาก็กลัวว่าเราจะรู้ข้อมูลมาก และหลอกเราไม่ได้อีก” (น้อย ประกอบปราน)

เมื่อชาวบ้านไว้วางใจแล้ว ชาวบ้านก็จะเป็นคนปกป้องนักจัดระบบชุมชนเองในเกือบทุกกรณี เช่นที่คลองแม่ข่า “การเข้าไปแบบผสมกลมกลืน แต่งตัวธรรมดา เข้าไปร่วมกิจกรรมกับชาวบ้าน เช่น งานแต่ง งานบุญ เราไปช่วยล้างจาน ช่วยงาน เขาก็จะรู้จักเรา เมื่อมีคนถามว่าสองคนนี้เป็นใคร ชาวบ้านก็จะตอบแทนเราเองว่า เราเป็นลูกหลาน” (อมรรัตน์ อนุวงศ์)

อย่างไรก็ตาม ภคินท์ แสงคง เตือนว่า การผสมกลมกลืนนั้นต้องมีการจัดลำดับความสัมพันธ์ที่ชัดเจน ต้องแยกแยะให้ออก “ไม่เช่นนั้นจะ

เลอะเทอะ”

3. ก้นหาประเด็นเริ่มต้น สะสมชัยชนะจากประเด็นเล็ก

เมื่อได้รับมิตรภาพขั้นต้นแล้ว และนักจัดระบบชุมชนได้วิเคราะห์ชุมชนหรือชาวบ้านวิเคราะห์ชุมชนในระดับหนึ่งแล้ว ก้าวสำคัญขั้นต่อไปคือ การเลือกประเด็นปัญหาเล็กๆ ที่ชาวบ้านสนใจ และกระตุ้นให้ชาวบ้านร่วมกันทำให้สำเร็จ เมื่องานชิ้นเล็กสำเร็จ มิตรภาพก็จะกระชับแน่นขึ้น และกลายเป็นความไว้วางใจและความเชื่อมั่นที่ค่อยๆ เพิ่มขึ้นระหว่างนักจัดระบบชุมชนกับชาวบ้าน พร้อมกับที่ชาวบ้านเริ่มเห็นคุณค่าของการรวมพลังของตนเอง ดังที่นพพรธน พรหมศรี อธิบาย

“การค้นประเด็นเริ่มต้นเป็นตัวชี้ขาดว่าจะทำงานต่อได้หรือไม่ ต้องเริ่มจากเล็กๆ ที่คิดว่าจะสำเร็จ พอเหมาะกับกำลังชาวบ้าน อาจไม่ใช่ประเด็นร่วมของทั้งชุมชนก็ได้ อาจเป็นประเด็นร่วมของกลุ่มเล็กๆ เพราะประเด็นร่วมทั้งหมดอาจเป็นเรื่องใหญ่มาก ทำงานยาก ที่เราทำกัน เช่น ประเด็นทำทางเท้าในชุมชน การจัดการขยะ เพราะทำแล้วเห็นผล อย่างทำทางเท้า เมื่อทำแล้วก็เห็นว่าเด็กไม่ตกท้องร้อง เกิดประโยชน์ทันตา ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจะช่วยสะสมความเชื่อมั่นและอำนาจในตนว่าเราทำได้ ทำให้สามารถขยับไปยังประเด็นที่ยากและซับซ้อนได้”

3.1 การตัดสินใจร่วมกันแทนการตัดสินใจเดี่ยว

สิ่งสำคัญของการเรียนรู้ของชุมชนคือ การมีประสบการณ์ในการตัดสินใจร่วมกันแทนการตัดสินใจเดี่ยว นักจัดระบบชุมชนจะใช้กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันเป็นเครื่องมือทางการศึกษาของชาวบ้าน รวมทั้งเป็นโอกาสสำคัญสำหรับการอ่านคน อ่านผู้นำ แกนนำตัวจริงจะปรากฏจากการทำกิจกรรม จำนวนค์ จิตรนริตต์ ย้ำว่า เวลาทำกิจกรรมกับชาวบ้าน นักจัดระบบชุมชนต้องเข้าใจชัดเจนว่า เป้าหมายสำคัญที่สุดคือ การสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งและเสริมศักยภาพของชาวชุมชนทุกด้านเท่าที่เป็นไปได้ ใน

กระบวนการนี้ แม้ผู้หญิงขายบริการและคนปล่อยเงินกู้ก็เข้าร่วมจนเปลี่ยนชีวิตตนเองได้ กิจกรรมทุกอย่างสามารถเป็นอุปกรณ์การศึกษาของชุมชน และแกนนำชุมชนพร้อมกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ชาวบ้านเผชิญอยู่

โชคดี สมพรหม เล่าถึงการทำงานในชุมชนนางเลิ้ง กรุงเทพฯ ว่า “เป้าหมายหลักคือรักษาชุมชนเก่า โดยทำงานกับคนเมืองชั้นกลางซึ่งทำงานยากมาก เมื่อเราไปปรับทุกข์ ผูกมิตร เขาเล่าให้ฟัง แต่ลึกๆ เราจะไม่รู้ว่าเขาคิดอะไร ถึงแม้จะไปกินอาหารทุกร้านแต่ก็ยังไม่ได้ใจเขา ตอนนั้นเราทำงานกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ แรกๆ เราถูกมองว่าเป็นคนของทรัพย์สินฯ ด้วยซ้ำ สุดท้ายพอเกิดกิจกรรมร่วมกันจึงทำให้เขาเห็นผมเห็นว่าความเชื่อใจสูงสุดจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อชาวบ้านคุยเรื่องส่วนตัวให้เราฟัง”

ส่วนสนชัย ฤทธิชัย เข้าไปทำงานที่ชุมชนราไวย์ จังหวัดภูเก็ต กับพี่น้องมอแกนและอูรักลาไวย์ พบกรณีหนึ่งที่พ่อไม่มีบัตรประชาชน แต่ลูกมีบัตรแล้ว ได้ความว่าไม่กล้าไปอำเภอ สนชัยจึงพาคนเป็นพ่อไปทำบัตรที่อำเภอ ทำให้ชาวบ้านเชื่อถือสนชัยเพิ่มขึ้นทันที จากนั้นจึงเริ่มทำกิจกรรมอื่นๆ ได้ เช่น การออมทรัพย์ “พยายามแก้ปัญหาที่ละเลาะให้เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเชื่อมั่น ถึงแม้ว่าจะไม่ไว้วางใจทุกส่วน แต่เราจะได้คนมามากขึ้น และเราก็ต้องใช้เวลาอีกหลายปีกว่าจะได้ใจทั้งหมดบ้าน”

ในกรณีของจ่านงค์ จิตรนรินทร์ กับปรีดา คงแป้น ที่บ้านน้ำเค็ม ในสภาพชุมชนที่พังยับเยินเพราะสึนามิ ทั้งสองพบไมตรี จงไกรจักร์ ซึ่งน่าจะ เป็นผู้นำตามธรรมชาติได้ ไมตรีเสนอว่าสิ่งจำเป็นแรกสุดคือการสร้างส้วม ทั้งสองถามว่าจะหาคนมาช่วยสร้างได้ไหม พอไมตรีรับปาก วันรุ่งขึ้นนักจัดระบบชุมชนก็จัดหาวัสดุมาให้ทันที ซึ่งจ่านงค์กล่าวในภายหลังว่า “เรามีหลักคิดนิดหน่อยว่า ถ้าชาวบ้านเสนอต้องจับทันที ต้องให้ความสำคัญ เมื่อจับแล้วก็คิดว่าอะไรเริ่มได้ก็เริ่มเลย ยิ่งในสถานการณ์แบบนี้”

การสร้างส้วมเป็นจุดเริ่มต้นเล็กๆ ที่นำไปสู่ความสำเร็จอื่นๆ มากกว่า ที่นักจัดระบบชุมชนตั้งไว้แต่แรก ไมตรีเล่าในภายหลังว่า หลังจากคุยกันวันแรก

“วันถัดมาก็มีโถส้วมและสิ่งกะลือสำหรับสร้างห้องน้ำมาทันที ผมทิ้งมากกว่า เขาสามารถหาได้อย่างรวดเร็วได้อย่างไร อยากทำเรื่องไหนก็ได้เรื่องนั้น จากหนึ่งเรื่องนำไปสู่เรื่องต่างๆ ต่อ พูดคุยคบหากัน กว่าจะเชื่อมั่นต้องใช้เวลานาน ไม่ได้หมายความว่าเมื่อภาวะวิกฤต ใครเข้ามาก็จะไว้วางใจ ได้ทั้งหมด”

วิถีคิดของจำนงค์สะท้อนหลักสำคัญอีกประการหนึ่งของนักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ คือความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังกรณีการทำงานในพื้นที่บางขุนเทียนเพื่อรักษาทะเลกรุงเทพฯ ที่ปิ่นตอคา ทศศิริ เล่าว่า

“เราทำงานกับชุมชน ตั้งคำถามเขาว่า มีปัญหาแล้วอยากแก้หรือไม่ ตอนนั้นมีหน่วยงานมากมายเข้าไปศึกษาปัญหาหลายฝั่ง แต่ไม่เกิดการแก้ปัญหาใดๆ ชาวบ้านก็มีความคิดว่า รัฐต้องแก้ ต้องทำ เราชวนคุย ตั้งคำถามให้เขาตอบให้ได้ว่า เราต้องทำด้วยตัวเอง เกิดมีการใช้ใจแลกรใจว่าจะทำจริงหรือไม่ กระทั่งเขามั่นใจว่าสิ่งที่เขาคิดสามารถทำได้ เราก็อ้างบให้ เขาคิดกันว่าจะทำไม่ไ่กันคลื่นในทะเล เพราะชาวบ้านมีภูมิปัญญาจากการทำแปลงหอยแมลงภู่จนเกิดดินเลนได้ เมื่อดินเลนเหล่านั้นพอกพูนขึ้นกลายเป็นดิน ชาวบ้านก็จะย้ายแปลงหอยแมลงภู่ไปจุดอื่น นี่คือสิ่งที่ทำให้ดินเกิดมาได้ พอทำจริงก็เกิดการเรียนรู้ไปด้วยกัน”

ที่บ้านน้ำเค็ม สิ่งสำคัญที่ทำให้จำนงค์ จิตรนิรัตน์ และปรีดา คงแป้น ได้รับความไว้วางใจจากผู้นำท้องถิ่น คือสิ่งที่ไม่ตรีบอกว่า “เขาให้เราตัดสินใจเอง ให้ความเชื่อมั่นว่า ผมยังเป็นผมอยู่ สามารถไปทำอะไรกับใครก็ได้ เราเคยติดต่อเพื่อนฝูงในเครือข่ายให้มาร่วมมือกัน เพื่อนบอกว่า ต้องไปบอกหน่วยงานพี่เลี้ยงเขาก่อนถึงจะมาได้ ผมคิดว่า เราเป็นตัวอะไร เป็นคนหรือเปล่า ทำไม่ต้องขอ สองคนนี้ทำให้ผมเป็นอิสระ ทำอะไรก็ได้ นี่คือหัวใจ และทำให้มั่นใจว่าคบกันเป็นเพื่อนได้”

พงษ์วิน ชัยวิรัตน์ อดีตนายกเทศมนตรีสามชุก และเป็นกำลังหลักของท้องถิ่น เล่าถึงความสัมพันธ์แบบรับผิดชอบแต่ไม่เป็นเจ้าของของคณะนักจัดระบบชุมชนนี้อย่างน่าสนใจ

“แรกๆ เรารู้สึกอึดอัดและรำคาญเป็นที่สุดที่มีคนคอยมาติดตามอย่างใกล้ชิด และชอบตั้งคำถามให้พวกเราคิด จะทำอะไร ทำอย่างไร ทำเมื่อไร มีใครมาร่วมทำบ้าง แบ่งงานกันหรือยัง ประชุมกันหรือยัง จะสรุปบทเรียนกันไหม แต่เมื่องานออกมา ทำให้เราเริ่มเห็นความสำคัญของเอ็นจีโอที่ทำหน้าที่พี่เลี้ยง เขาคอยดูแลเอาใจใส่งานมากกว่าพวกเราเสียอีก ปกติแล้วงานอาสาส่วนใหญ่จะทำกันสบายๆ ไร้รูปแบบ แต่เมื่อมีคนคอยกระตุ้น คอยจัดระเบียบการทำงานให้ งานจึงเดินหน้าอย่างเป็นรูปแบบ หลังจากที่เราแข็งแรงพอที่จะทำงานเองได้ พี่เลี้ยงก็ห่างออกไป ระยะหลังๆ เราต้องเรียกหาพี่เลี้ยง

เราทำงานกันแบบคิดก่อนว่าจะทำอะไร ทำแบบไหน แล้วค่อยหาเงินมาทำ ส่วนใหญ่ใช้เงินจากกองทุนพัฒนาตลาดสามชุกที่เราตั้งขึ้น ถ้าโครงการที่ใช้เงินมากหน่อยก็จะระดมทุนกัน ทางโครงการเมืองน่าอยู่ไม่เคยบอกว่ามีงบประมาณมาให้เท่าไร? มารู้ตอนหลังว่าเขามีงบประมาณสนับสนุนกระบวนการฟื้นฟูตลาดสามชุก”

3.2 แยกประเด็นลงไปชุมชนหรือไม่

แต่เดิมนั้น นักจัดระบบชุมชนจะไม่แยกประเด็นของตนลงไปในพื้นที่ เพราะชาวบ้านจะเป็นคนบอกเองว่าปัญหาของเขาคืออะไร เขาต้องการทำอะไรก่อนหลัง ส่วนนักจัดระบบชุมชนเป็นเพียงที่ปรึกษา ช่วยให้ข้อมูล ช่วยตั้งคำถาม ช่วยติดตาม และชวนประเมินงานเป็นขั้นๆ เท่านั้น แต่ระยะหลังความจำเป็นจากลักษณะการขอทุนทำงานเป็นโครงการ เช่น โครงการเมืองน่าอยู่ ซึ่งมีเป้าหมายเฉพาะของโครงการเองด้วย ทำให้เกิดคำถามว่านักจัดระบบชุมชนจัดการกับเรื่องนี้อย่างไร

ปรีดา คงแป้น ผู้รับผิดชอบโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่กล่าวว่า “เรามีเป้าหมายกลางของโครงการ ซึ่งดีความได้กว้างและหลากหลาย แต่จะไม่แยกประเด็นเฉพาะลงไปเด็ดขาด อย่งไรก็ต้องเริ่มจากเล็กไปใหญ่ สร้างศรัทธาให้ได้ เทคนิคของแต่ละพื้นที่ก็ขึ้นอยู่กับจริตตามลีลา

ของแต่ละคน ทำจากสิ่งที่ชุมชนอยากทำ แล้วค่อยๆ โยงสู่เป้าหมายใหญ่
ของโครงการ และงานนี้ก็ทะเล่เกินเมืองน่อยูไปแล้ว”

ผลจากแนวคิดที่เปิดกว้างและยืดหยุ่นเช่นนี้ รุ่นน้องที่ลงชุมชนจึง
ทำงานพื้นที่อย่างสบายใจตามหลักการของนักจัดระบบชุมชน อย่างที่อมรรรัตน์
อนุวงศ์ ซึ่งดูแลพื้นที่เชียงใหม่และภาคเหนือเล่า

“เราไม่เคยอะไรเข้าไปเลย แต่ไปดูว่าจะทำอะไรได้บ้าง อย่างที่พิจิตร
เราไปที่ชุมชนรถไฟ เรารู้ว่าเขาอยู่บนที่ดินของใคร ชาวบ้านยังไม่มีประสบการณ์
ในการรวมกลุ่มกัน เมื่อเราลงไปคุย เราเห็นว่าที่นี้สกปรก มีแต่ชยะ ชาวบ้านก็รู้
แต่ไม่รู้จะจัดการอย่างไร ก็ชวนช่วยกันคิด แบ่งหน้าที่ลงมือทำ เริ่มทำกิจกรรม
และนำไปสู่การทำออมทรัพย์ ไปดูงาน ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับที่อื่น เพื่อ
สร้างพลังให้เขาว่าเราสามารถสู้ได้”

ในชุมชนวัดเกต เราทำงานกับคนชั้นกลาง หมอ ครู เจ้าของกิจการ
สิ่งที่เริ่มไม่ใช่ปัญหาพื้นที่ แต่เป็นเรื่องวัฒนธรรม ชาวบ้านอยากฟื้นฟูห้อง กลอง
พิพิธภัณฑสถานบ้าน ซึ่งมีคนดูแลอยู่แต่ไม่มีการจัดการ เมื่อจัดการเรื่อง
พิพิธภัณฑสถานเสร็จแล้ว ก็นำไปสู่การทำหนังสือย่านวัดเกต แล้วนำไปสู่การทำ
ผังเมืองย่านวัดเกต โดยการเปลี่ยนสีผังเมืองในย่านนั้นได้ในระดับหนึ่ง

ที่แม่ข่า เราก็ไม่ได้แบกอะไรเข้าไป เราเข้าไปค้นหาปัญหา กว่าจะรู้จัก
ชาวบ้าน ได้ทำกิจกรรมนั่งรวมกลุ่มคุยกัน ต้องใช้เวลา เชนอนกลางวัน เพราะ
ต้องไปขายของกลางคืน”

4. แก่นนำคือปัจจัยสำคัญของความสำเร็จ

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของความสำเร็จในการทำงาน คือการค้น
ให้พบผู้ที่จะเป็นแกนนำของชุมชน เรื่องนี้เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของการ
ทำงานจัดระบบชุมชนเลยทีเดียว

4.1 คุณสมบัติผู้นำชุมชน

เนื่องจกงานชุมชนมีหลายด้าน ต้องการผู้นำที่มีบทบาทต่างๆ กัน

การค้นหาและเลือกสรรผู้นำจึงต้องดูบริบทของงานควบคู่ไปกับคุณสมบัติที่ ต้องการตลอดเวลา โดยหลักการสำคัญคือ ต้องไม่ให้เกิดผู้นำเดี่ยว เพราะ นอกจากจะทำให้ลืมหูลืมตาเมื่อเป็นผู้นำแล้ว ก็ยากที่จะถอดถอนเมื่อจำเป็น ทั้งยังเข้มแข็งสู้ผู้นำแบบหมู่คณะไม่ได้

การเลือกผู้นำต้องดูให้ครบองค์ประกอบขององค์กรที่กำลังจะก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็น “นักยุทธศาสตร์ นักการเงิน นักประสาน ผู้มีบารมีที่สามารถ จัดการคนได้ เราไปจัดกระบวนการในองค์กรต้องอ่านให้ครบ เมื่อรู้ว่าใคร เป็นแบบไหน ก็มีการจัดตั้งให้เหมาะสม และบางเรื่องก็ต้องจัดตั้งเล็ก” (พิชยา แก้วขาว)

“บุคลิกพื้นฐานของผู้นำคือความซื่อสัตย์ เสียสละ และสำคัญคือไฟ เรียงรู้ มิฉะนั้นก็ต้องมีความรู้และข้อมูลที่จะพัฒนาต่อไปได้ ต่อมาต้อง เอาการเอางาน โดยดูจากการร่วมทำกิจกรรม” (พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ) และ ที่สำคัญยังต้องกล้าตัดสินใจ มีเวลาทำงาน เข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างได้ และเป็นนักปฏิบัติด้วย

4.2 การค้นหาแกนนำ

จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า “การค้นหาผู้นำเป็นการเปิด ช่องทางสร้างกระบวนการในชุมชน การทำกิจกรรมเป็นทางหนึ่งที่ทำให้เห็นคน เมื่อเห็นคนแล้ว เราก็มองเหมือนโรงงานเจียระไน เจียระไนได้ทุกรูปแบบให้แวววาว คนมีแววที่รอเจียระไนยังมีอยู่มาก เราต้องมองให้ดี”

โชคดี สมพรหม ย้ำเรื่องการเลือกคนให้เหมาะกับงาน “การเลือกผู้นำ มีผลต่อการไปข้างหน้า ต้องฝึก และมองให้ขาดว่าหากมอบเรื่องไปแล้วเขา จะทำได้สำเร็จ เช่น ผู้หญิงในเครือข่ายภูเก็ต เขาจะเก็บประเด็นได้ดี และ ต้องฝึกจำโพยให้ได้ เพราะถ้าไปยืนอ่านก็จะดูไม่น่าเชื่อถือ สำหรับประเด็น ร้อนต้องพูดอย่างดูดัน ตรงประเด็น มีลูกล่อลูกชน หากประเด็นเย็น เช่น การปลูกป่า ก็ต้องใจเย็น เจรจาต่อรองได้ดี ทำให้คนในภูเก็ตยอมรับแกนนำ ของเรา

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ใช้การทำกิจกรรมบ่อยๆ เป็นการกลั่นผู้นำว่าใครเป็นผู้นำจริง โดยเริ่มตั้งแต่กิจกรรมง่ายไปหายากขึ้นตามลำดับ นพพรพรรณ พรหมศรี เชื่อว่า คนทำงานสามารถประเมินผู้นำเบื้องต้นได้ตั้งแต่ตอนวิเคราะห์ชุมชนแล้ว “แต่ผู้นำเหล่านั้นจะฉายแววเมื่อได้ปฏิบัติภารกิจแล้ว ครึ่งเล่า บางคนพูดเก่ง แต่ไม่ได้หมายความว่าเขาจะทำได้จริง”

ในพื้นที่ที่ประเด็นไม่ร้อน การกลั่นและเลือกไม่ต้องเคร่งครัดนัก ดูจากกิจกรรมง่ายๆ ที่ทำได้ทุกคน เช่น กิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยดูว่าใครรับผิดชอบมากน้อยแค่ไหน ดูศักยภาพ บุคลิก ความจริงใจในการทำเป็นต้น “เมื่อไม่มีสถานการณ์ เราต้องหากิจกรรมย่อยๆ ให้คนได้ร่วมคิดร่วมทำ เราทำกิจกรรมเดือนละสองครั้ง บางคนทำกิจกรรมเล็กๆ สั้นๆ ได้ดี บางคนใช้กำลังได้ดี” (อานาจ จันทร์ช่วง)

4.3 การฝึกฝนและรักษาแกนนำ

เมื่อค้นพบแกนนำชุมชนแล้ว สิ่งที่ต้องทำตลอดเวลาคือ การฝึกฝนให้พวกเขามีความสามารถเพิ่มขึ้นตามศักยภาพของแต่ละคน โดยนักจัดระบบชุมชนจะไม่ทำงานแทนคนที่มีปัญหาหรือคนตกทุกข์ได้ยาก ถ้าพวกเขาทำสิ่งนั้นได้เอง เพื่อให้บุคคลและขบวนการภาคประชาชนเข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ และที่สำคัญ ต้องรักษาแกนนำให้ยั่งยืนได้ด้วย งานจึงจะยั่งยืน และส่งผลถึงความยั่งยืนของขบวนการ

นักจัดระบบชุมชนมักใช้กระบวนการฝึกแกนนำผ่านการทำงานเป็นขั้นๆ จากง่ายไปยาก เมื่อเห็นคนที่มีแววก็นำให้อานาจการตัดสินใจเพิ่มขึ้น “คนที่รับผิดชอบและโปร่งใสเราต้องยกระดับเขา เมื่อมอบงานก็ต้องให้ความรับผิดชอบ ให้การตัดสินใจเต็มที่ แบ่งกันทั้งงานและงบประมาณ คนเหล่านี้จะอยู่ยาวเพราะเขารู้สึกมีค่า” (ไมตรี จงไกรจักร์) ไมตรีใช้วิธีปล่อยให้แกนนำทำเองก่อน แล้วค่อยมาช่วยดู โดยเขาจะดูภาพรวมทั้งหมดของงาน แล้วดูว่าใครสนใจหรือถนัดเรื่องไหนก็มอบให้ไปทำเรื่องนั้น โดยให้ความเชื่อมั่นว่าเขาทำได้ และเมื่อนั้นเขาก็จะทำเต็มที่ “ไม่อย่างนั้นก็ต้องทำเองทุกเรื่อง”

ปรีดา คงแป้น เล่าถึงการฝึกแกนนำกรณีชุมชนปลากะตักพัฒนาว่า ครั้งหนึ่งมีการนำแผงเหล็กมาปิดทางเข้าออกชุมชน ตอนนั้นผู้ชายออกไปทำงานหมด เหลือแต่ผู้หญิง เธอคิดว่า หากเขียว (ไพรัช เพ็งจันทร์) สามารถ ผลักการล้อมออกไปได้ ก็จะสอบผ่าน จึงให้อำนาจการตัดสินใจแก่เขียว ซึ่ง เขียวก็สามารถข้ามผ่านได้ และไม่กลัวสิ่งใดอีกหลังจากนั้น

เมื่อแกนนำเติบโตระดับหนึ่งแล้ว ก็จะต้อง “รู้จักเดินโดยไม่มีพี่เลี้ยง เพราะพี่เลี้ยงก็ต้องถอย เราต้องเข้มแข็ง” เมื่อฝึกทำเองและประสบความสำเร็จ ก็เกิดความมั่นใจขึ้นตามลำดับ “กิจกรรมปลูกป่า เราก็ทำจดหมาย เชิญว่า ใครจะมาบ้าง ซึ่งปรากฏว่าได้รับการตอบรับ เราต้องขอบคุณทุกคนที่ทำให้ เรากล้าทำในสิ่งที่ควรกล้า ทำในสิ่งที่ควรทำ” (น้อย ประกอบปธาน)

ปรีดา คงแป้น อุปมาการสร้างผู้นำชุมชนว่า เหมือนการชักธงขึ้นเสา “พอขึ้นแล้วเอาลงยาก” เธอเสนอนักจัดระบบชุมชนต้องแทรกแซงอย่าง สร้างสรรค์ด้วย เช่น ถ้าผู้นำที่เกิดขึ้นไม่ฟังคนอื่น เธอก็จะสื่อสาร ให้ข้อมูล และให้บทบาทกับคนอื่นๆ ด้วย เพื่อสร้างสมดุลในขณะทำงาน

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เกิดขึ้นเสมอคือ ผู้นำจำนวนหนึ่งจะหายหน้าไป ต้องหาคนใหม่ขึ้นมาแทน ซึ่งมีเหตุปัจจัยหลายประการ บางคนเข้ามาเพราะ ผลประโยชน์เฉพาะหน้า พอหมดผลประโยชน์ก็ถอยออกไป บางคนตระหนัก ว่าการเป็นผู้นำนั้นยากลำบาก มีภาระหนักหนาสาหัส ถึงกับย้ายบ้านหนีไป จากชุมชนก็มี ซึ่งทั้งไม่ตรี จงไกรจักร์ และน้อย ประกอบปธาน ชาวบ้านที่ ขึ้นมารับบทบาทเป็นนักจัดระบบชุมชนต่างเห็นพ้องต้องกัน “การทำงานกับ ชุมชนเหนื่อยยาก การเดินทางไปมา การประสานงาน และทำงานกับคนที่มี ความสามารถแตกต่างกัน บางคนไม่ได้เรียน ไม่มีประสบการณ์ ส่วนนี้ยากมาก บางครั้งคนในชุมชนก็ไม่เชื่อเรา มันก็ยากและเหนื่อยที่จะทำต่อ” (น้อย ประกอบปธาน)

วิธีแก้ไขที่สำคัญคือ การจัดระบบองค์กรชุมชนให้รองรับและดูแล ผู้นำของตน จำนวนค์ จิตรนิรัตน์ กล่าวว่า ชีวิตผู้นำชุมชน “มีหลายจังหวะ

ท้อก็มีเมื่อผิดพลาดบางเรื่อง งานหนักก็มี ผมคิดว่าองค์กรของชุมชนต้องดูแลเรื่องนี้ ผู้นำต้องไม่โดดเดี่ยว ช่วยเหลือกันในเรื่องต่างๆ บางเรื่อง เช่น เมื่อผู้นำไปประชุม ไม่ได้ทำนา คนในระบบองค์กรก็ต้องไปช่วยทำนา หากไม่อยู่ในระบบองค์กรก็จะหลุดออกไปง่าย ถ้าองค์กรเข้มแข็งก็จะไม่หลุดไป”

หรือในกรณีชุมชนคลองลอยที่เป็นคนไทยพลัดถิ่น เวลาแกนนำไปประชุมหรือเคลื่อนไหวแทนคนในชุมชน สมาชิกก็ไปช่วยเก็บเมล็ดกาแฟ และมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นทุนให้แกนนำ ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือ การมีแกนนำสามระดับ เพื่อจะได้มีคนทดแทนเมื่อคนที่นำอยู่แนวหน้าหลุดออกไป

รศ. ดร.นนทียา หุตานุวัตร ตั้งข้อสังเกตว่า ผู้นำชุมชนนั้นต้องต่อสู้ถึงสามด้านด้วยกันคือ หนึ่ง สู้กับกิเลสของตัวเอง โดยเฉพาะเรื่องเงิน อำนาจ ชื่อเสียง สอง สู้กับความขัดแย้งภายในองค์กรที่มีคนหลากหลาย และสาม สู้กับสถานการณ์จริงที่ชุมชนเผชิญอยู่ เช่น การไถ่หรือบ้าน และอื่นๆ ฉะนั้น การฝึกฝนและรักษาผู้นำจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งต่องานจัดระบบชุมชน

4.4 การฝึกก่อนออกงาน

ก่อนออกปฏิบัติภารกิจเคลื่อนไหวเกือบทุกกรณี ชาวบ้านจะได้รับการฝึกให้มีความมั่นใจก่อนเสมอ รวมทั้งการซ้อมเจรจา ซ้อมถามตอบ ฝึกพูดคนที่ไม่กล้าก็ได้รับการฝึกให้กล้า เมื่อทำแล้วก็ต้องกลับมาทบทวน สรุปบทเรียนร่วมกัน นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญมากของแกนนำชุมชนที่จะได้เติบโตทั้งทางปฏิบัติและทฤษฎีไปพร้อมกัน การสรุปบทเรียนทุกครั้งที่ทำกิจกรรม เป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาชุมชนและของขบวนการด้วย

4.5 การฝึกคิดวิเคราะห์

นอกจากการฝึกฝนผ่านการทำงานแล้ว ยังต้องส่งเสริมระดับความรู้และการวิเคราะห์ให้แกนนำชุมชนตลอดเวลา เพื่อให้เห็นได้ไกล ได้ลึก ได้กว้าง ตั้งแต่ระดับชุมชนไปจนระดับโลก และบางเรื่องก็ต้องศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง เช่น เรื่องกฎหมาย ทั้งนี้เพื่อหล่อเลี้ยงอุดมคติให้ยั่งยืน โดยเฉพาะ

การทำเพื่อคนที่ตกทุกข์ได้ยากด้วยกัน และวิเคราะห์คุณค่าที่เกิดขึ้นเมื่อทำกิจกรรมแล้ว เพื่อให้เห็นชัดว่า ผลที่ได้คืออะไร ทำเพื่ออะไร

“เราต้องตระหนักว่าเราทำสิ่งนี้เพื่ออะไร เราทำเพื่อเด็ก เพื่อคนแก่ ไม่ใช่แค่บ้านเรา แต่เราทำเพื่อคนอื่นด้วย บางครั้งมีการข่มขู่ ใช้อำนาจ เราต้องดูแลกันให้มาก คนทั้งร้อยครอบครัวไม่ใช่มีแค่พวกเดียวกัน พวกที่ถ่วง ครหานินทาก็มี ทำให้คนทำงานจิตตกได้ เมื่อเกิดแล้วก็ต้องให้กำลังใจกัน” (ปณตดา พัทธศิริ)

“สิ่งที่ต้องตอกย้ำบ่อยๆ คือเป้าหมายของสิ่งที่ทำ ว่าเราทำเพื่ออะไร ทำให้ผู้นำเห็นว่าเราจะต้องไม่ทะเลาะกัน เพราะงานต้องเชื่อมโยงไปด้วยกัน เช่น มีเรื่องเงิน (งานออมทรัพย์) อย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีเรื่องสิทธิชุมชนด้วย ต้องมีเพื่อน มีความรู้ที่เป็นของตัวเอง ทำให้เห็นองค์ประกอบของการดำรงอยู่ร่วมกัน เราจัดกระบวนการให้การศึกษาแบบนี้เพื่อให้เกิดผู้นำที่ต้องอยู่คู่กับองค์กรตลอด” (จำนงค์ จิตรนิรัตน์)

4.6 การช่วยเพื่อนร่วมชะตากรรม

อีกวิธีหนึ่งที่นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ใช้ฝึกฝนแกนนำชุมชน คือการขอกำลังใจไปช่วยคนตกทุกข์ได้ยากกลุ่มอื่นที่กำลังเดือดร้อน แม้จะเป็นคนละประเด็นปัญหาก็ตาม ซึ่งนอกจากเป็นการช่วยเพื่อนให้มีกำลังใจ ยังเป็นการสร้างพันธมิตรในหมู่คนยากทั้งหลาย และนำไปสู่ขบวนการขับเคลื่อนอย่างมีพลังเพื่อแก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง มากกว่าการแก้ปัญหาเพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่ง

การช่วยกันและกันทำให้แกนนำเกิดการเรียนรู้ทางสังคมที่กว้างขวางออกไป คล้ายๆ เป็นโรงเรียนสังคมนगरเมือง ที่ไม่ใช่การอ่านจากทฤษฎีอันแห้งแล้งทางสมอง แต่เต็มไปด้วยหัวอกหัวใจ ความรัก ความกรุณา ดังที่น้อย ประกอบปธาน เล่าว่า “หากรู้ว่าเขาเดือดร้อน ถ้าเราไม่ได้ช่วย ก็จะไม่นอนไม่หลับ ไม่สบายใจ เพราะเราเคยเดือดร้อนมาก่อน ได้ไปช่วยที่เชียงใหม่ เชียงราย อุบล ภาคใต้ ไม่ได้หวังสิ่งตอบแทนใดๆ บางครั้งคำรถก็ลงขัน ขอ

“ให้ได้ช่วย เรามีความสุข”

นพพรธน พรหมศรี ถือว่ากระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญมากกว่าการอ่านหนังสือ เพราะเป็นการเรียนรู้ผ่านการเผชิญของจริง และฝึกก้าวข้ามผลประโยชน์ของตนเอง เป็นการสร้างสำนึกร่วมของคนหัวอกเดียวกัน “เมื่อสำนึกเกิดแล้วจะเกิดลึกมาก” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการสร้างเครือข่ายที่จะทำให้กระบวนการทำงานเข้มแข็งและยั่งยืน

4.7 การลี้มตน

สิ่งที่นักจัดระบบชุมชนระวางอยู่เสมอก็คือการลี้มตัวของผู้นำ เพราะเมื่อเป็นแกนนำชุมชนแล้ว งานการที่รับผิดชอบจะสร้างภาพของการเป็นคนสำคัญและมีสถานะทางสังคมมากกว่าเดิม บางครั้งมีการซื้อตัว และบางครั้งแกนนำเองก็เพลิดเพลินกับการใช้อำนาจ ดังที่ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า

“ช่วงนั้นผมยังเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ผมเป็นที่ยอมรับมากขึ้นในช่วงที่พี่น้อง (จำนงค์ จิตรนรินทร์) ส่งผมไปเจรจาที่รัฐสภา ผมใส่รองเท้าแตะไป ไม่แน่ใจว่าเข้าไปได้หรือไม่ เราเป็นนักการเมืองที่อยากมีสถานะทางสังคม พี่น้องให้หมอนิรันดร์ (นพ.นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ) แต่งตั้งให้เราเป็นคณะกรรมการรู้สึกดี หรอย (สนุก) ไม่เคยคิดว่าจะได้เข้าไป ครั้งหนึ่งเมื่อสมาชิก วุฒิสภาพูดว่า ต้องดูแลแม่หม้าย ผมก็เถียงว่า พ่อหม้ายก็เยอะ ผลตำรวจเอกประทีน สันติประภาพร เข้ามากอดคอผม ผมเริ่มต้นต้นกับการมีสถานะนอกขอบต. ของผม เมื่อผมไปถามเพื่อนๆ ที่เป็นนักการเมืองท้องถิ่น พวกเขาก็คิดเหมือนผม ถ้ามีสถานะทางสังคมมากขึ้น ทุกคนก็อยากมีเช่นกัน”

ถ้าแกนนำคนใดพุ่งทะยานขึ้นไปแล้วลี้มตัว และ “ลี้มข้างหลัง ไม่สนใจว่าอะไรเกิดขึ้น” และไม่ฟังคำเตือนจากเพื่อนๆ ในขบวนการ นักจัดระบบชุมชนจะลดบทบาทคนนั้นลง และถอยออกมาตั้งระยะห่างเพื่อสร้างสมดุล

อย่างไรก็ตาม เรื่องที่ต้องทำเป็นสิ่งแรกคือการเตือนสติกัน ย้ำถึงเป้าหมายที่เป็นอุดมคติ ดังที่ไซคตี สมพรหม เล่าว่า “เมื่อมีงบประมาณ

เข้าไปในหมู่บ้าน เช่น ชุมชนกิ่งแก้ว ใต้ลงมา 22 ล้าน เพราะครัวเรือนมาก
แกนนำก็อยากบริหารเพราะมีงบสนับสนุนร้อยละ 2.5 จนเกิดความขัดแย้งกัน
นักจัดระบบชุมชนต้องเข้าไปช่วยคุย สอบถามถึงคุณค่าในสิ่งที่ทำกันมา และ
ร่วมกันสรรหาผู้เฒ่าที่คนนับถือ เชื่อฟัง ที่ไม่ใช่กรรมการ โดยประชุมชาวบ้าน
และแต่งตั้งใหม่”

แกนนำบางคนจะหายไปเมื่อไม่ได้รับผลประโยชน์ที่ต้องการ แต่
แกนนำที่ไม่ได้คิดแต่ผลประโยชน์ของตนก็จะอยู่ต่อได้ นักจัดระบบชุมชน
จะเตือนแกนนำที่มีบทบาทมากกว่า อย่าเป็นคนถือเงินเอง ซึ่งแกนนำชุมชน
เห็นว่าเป็นคำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

เมื่องานชุมชนเริ่มเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองได้ สิ่งก็ตามมาก็คือ
การข่มขู่และการซื้อตัว ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า “เมื่อเราเป็นผู้หน้าที่โดดเด่น
คนนอกที่เข้ามาก็คิดว่าเราจะจัดการได้หมด คนสัมปทานชุดทรายเรียกผม
ไปคุย จะให้สามล้าน ผมไม่เอา อีกคนก็ไม่เอา เรื่องสัมปทานเหมืองเพชร
เขาจะให้ผมสิบล้าน ผมไม่เอาเงิน แต่ผมก็หยุด ไปทำไต่ดินแทน โดยการ
ปลุกกลุ่มผู้หญิงและเด็กให้ไปเคลื่อนไหวต่อต้าน เมื่อเด็กไปด่า ผู้ใหญ่ก็ทำ
อะไรไม่ถูก จนโครงการนั้นยกเลิกไป”

4.8 ความขัดแย้ง

ในบางกรณีนักจัดระบบชุมชนก็ต้องเป็นคนไกลเกลี่ยความขัดแย้ง ดังที่
ปรีดา คงแป้น เล่าว่า “ที่พังงา เกิดเคยความขัดแย้งในกลุ่มคนทำงาน เรา
คิดหาทางว่าจะทำอย่างไรดี เพราะเขาเก่งทั้งคู่ เราใช้วิธีการบอกให้ลดตัวตนเอง
ในการหาสมดุลจุดนี้ หากเราไปยืนอยู่ข้างใดข้างหนึ่งก็จะมีปัญหา”

หรือเรื่องง่ายๆ เช่น เวลาชาวบ้านมีประชุม คนที่ไม่มาประชุมจะถูกตำ
นักจัดระบบชุมชนต้องไปเยี่ยมคนที่ไม่มา ไปถามให้รู้จริงว่าเกิดอะไรขึ้น และ
อธิบายให้คนอื่นฟังด้วย ต้องถามไถ่และให้กำลังใจกันอยู่เสมอ มิฉะนั้น
อาจเกิดความท้อถอยขึ้นได้

4.9 มิตรภาพถาวร

สำหรับแกนนำชุมชนแล้ว ความท้อถอยย่อมต้องมาเยียมเยียนเป็นครั้งคราว ตัวเองก็มีทุกข์มากอยู่แล้ว ยังต้องแบกรับภาระและความคาดหวังจากมวลชนเพิ่มอีก ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่ามีตราบาปถาวรจึงสำคัญมากสำหรับคนทำงานแนวทางนี้ และดูเหมือนเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้รักษาแกนนำชุมชนเอาไว้ได้

ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าถึงการต่อสู้กับตนเองว่า “ผมร้องไห้หลายรอบทำไมงานเราหนักอย่างนี้ แต่เราพูดไม่ได้ งานที่เราทำ บทที่เราสวม มันหนักหนาสาหัส บางที่เราเจอปัญหาครอบครัวด้วย อาจจะไม่สบาย แต่เรื่องงานจะไม่เล่า การที่เราทำธุรกิจ ทำงานการเมือง เราก็อยู่ได้สบายๆ เมื่อนึกหวนกลับ ผมเป็นคนที่ยึดเรื่องฆ่าตัวตายบ่อยที่สุด ผมคิดว่าจะอยู่ไปทำไมวันนี้ วันหน้าก็ตายอยู่ดี แต่พอมีกำลังใจจากพี่ๆ ชักชวนไปที่อื่น ไปเข้าอบรมหลักสูตรต่างๆ ทำให้เรามีพลังขึ้น เราก็ยินดีที่จะทำต่อ

สี่ห้าปีมานี้ผมก็เหมือนกับพี่น้อง (น้อย ประกอบปราน) พอได้ฟังความทุกข์ของคนอื่นก็อยากเข้าไปช่วย ผมเจอเหตุการณ์ลี้ลามิ พ่อตาย ญาติตาย คนรวยร้อยล้านก็ตายเหลืออากงในตัวเอง แล้วผมจะกลัวอะไร จากที่ผมไม่มีอะไรเหลือ ผมยังเหลือชีวิต การได้เติมพลังอยู่เรื่อยๆ ทำให้กำลังใจได้รับการดูแล รู้ว่าคนอื่นเขาก็มีปัญหา ทำให้เรามีกำลังใจว่าหากเราตกอับ เราก็ไม่ถูกทอดทิ้ง”

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ นักจัดระบบชุมชนที่สำคัญคนหนึ่งจากเมืองอีสานซึ่งเติบโตมาจากการเป็นชาวบ้านผู้ประสบปัญหาเช่นกัน เล่าว่า “ผมต่อสู้กับตัวเองมาก พอเราต่อสู้แล้วก็เห็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ตั้งแต่ทำงานกับนักจัดระบบชุมชน ผมก็เปลี่ยนเป็นคนคิดดี ทำดี ไม่เหมือนเดิมที่เกาะ เราได้เรียนรู้เรื่องความไม่เป็นธรรม เราเชื่อมั่นในตัวพี่ๆ ที่ทำแต่สิ่งดีๆ หากเราไม่ทำและไม่สร้าง เราจะรอให้ใครมาทำ

ผมไม่คิดว่าตัวเองเป็นผู้นำ คิดเพียงว่าเราจะทำอะไรได้บ้างแม้จะเป็นคนตัวเล็กๆ เมื่อได้แต่งเพลง ก็ได้เรียนรู้ประเด็นทางสังคมผ่านเพลง

ผมเคยพูดกับแฟนว่า หากให้เลิกทำงานนี้ก็เลิกกันไปเลย ผมอยากทำงาน เพราะเราหวังพึ่งใครไม่ได้ นี่คือสถาบันการต่อสู้ของประชาชน หากไม่มีพื้นที่แบบนี้ การต่อสู้ของคนจนก็ไม่มีที่หยีนและต่อสู้

เวลาท้อ ก็คิดว่าเราทำดีที่สุดเท่าที่ทำได้ เราไม่หวังการ เราเสริมเติมกัน ในช่วงปกามูล เป็นช่วงการต่อสู้ที่ผมต้องไปช่วยในจังหวัดเดียวกับงานศพของพ่อ พี่ชายถามว่า ‘ไปทำอะไร’ ผมตอบว่า ‘ไปทำงานชุมชน’ เขาก็เดินมาตบหน้าผมอย่างแรง และบอกว่า หากจะมาปลุกมือบให้ไปปลุกที่อื่น ส่วนแม่บอกว่า ‘หากอยากตายเหมือนหมาข้างถนนก็ทำไป’

ตั้งแต่วันนั้น ผมกำหนดการตายของผมเองได้ ผมรู้ว่าจะตายแบบไหน ตั้งสติได้ ไม่กลัวว่าข้างหน้าจะเจออะไร นี่คือแรงส่งในการเข้าไปเจรจาในทุกระดับของผม”

สิ่งที่จะช่วยแกนนำเหล่านี้ได้คือการสร้างมิตรภาพถาวร และเครือข่ายที่เป็นเหมือนครอบครัวใหญ่ช่วยเหลือดูแลกันอย่างยากที่จะหาได้ในสังคมสมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่า คุณภาพชีวิตของคนตกทุกข์ได้ยากเหล่านี้ดีกว่าคุณภาพชีวิตชนชั้นกลางทั่วไปจำนวนมาก ที่ไม่สามารถหามิตรภาพที่แท้จริงได้เสียแล้ว คนทำงานเพื่อชุมชนเหล่านี้ตระหนักว่า ผลสำเร็จของงานนั้นนั้นมีขาขึ้นขาลง แต่ที่สำคัญคือมิตรภาพ

สนชัย ฤทธิชัย เล่าว่า “ตอน P-Move เคลื่อนไหว เรานำแกนนำถูกเฝ้าตามอยู่ด้วยกันที่ลานพระรูปเป็นเดือนไม่ได้ทำงาน กลับไปเพิ่งรู้ว่ารอดแบบแคไฮจะถูกยึดหากหาเงินไม่ได้วันนี้ จึงชวนพี่น้องในขบวนว่าจะช่วยกันอย่างไร พี่น้องก็ช่วยเหลือกันจากกองทุน และระดมเงินกัน นี่คือการช่วยเหลือกันและกัน”

โมตรีเล่ากรณีศักดิ์ดา (ศักดิ์ดา พรธรรังสี แกนนำชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา) โดนรถชน และรักษาตัวอยู่หนึ่งปีสี่เดือน ขณะที่คุณชนติดคุกปีเดียว พวกเขาระดมเงินกันช่วยเดือนละห้าพันบาทจนกว่าจะหาย “เราทำแบบนี้กับแกนนำที่เจ็บป่วย เวลาจัดเวทีน้ำชาระดมเงินให้แกนนำ มันเป็น

กำลังใจให้กันและกันของคนในกลุ่ม ว่ามีการช่วยเหลือกัน”

ภควิณฑ์ แสงคง เล่าเรื่องการทำงานกับคนไทยพลัดถิ่นว่า “สิ่งหนึ่งที่ทำให้เรามาถึงวันนี้คือความเป็นครอบครัวเดียวกัน อยู่กันเหมือนญาติพี่น้องอย่างมีไมตรี มีบรรยากาศในมูลนิธิที่เป็นพี่น้อง ทำกับข้าวกินกัน ตอนที่แม่ผมเสีย พี่น้องพลัดถิ่นไปที่บ้านสี่สิบคน ช่วยกันเก็บขยะ ตักน้ำแข็ง เสริฟอาหาร ทำกับข้าว โดยที่คนบ้านผมไม่ต้องทำอะไรเลย เมื่อเราใช้คำว่าครอบครัวเดียวกัน พี่น้องกัน ที่ไม่ใช่พี่น้องแบบนักการเมือง พวกเราต้องดูแลกันและกันจริงๆ นี่คือการค้นหาแกนนำ ให้รู้จักตัวเอง รู้จักจิตสำนึกแรกของตัวเอง เหมือนการโยนก้อนหินลงน้ำ จะเกิดแรงกระเพื่อมที่กระจายออกไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคม เป็นการเติมเต็ม เอาใจใส่ ไม่แตกแยก”

มิตรภาพถาวรในหมู่ประชาชนเช่นนี้เองมิใช่หรือ คือมิติหนึ่งของสังคมใหม่ที่เรปรารถนา ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างจริงแท้ ที่นี้และเดี๋ยวนี้

4.10 องค์ประกอบในการเติบโตของแกนนำ

จากประสบการณ์อันยาวนานในขบวนการทำงานกับชุมชน จำนงค์ จิตรนิรัตน์ สรุปว่า แกนนำคนหนึ่งจะเติบโตและอยู่ในขบวนการอย่างยั่งยืนได้ต้องมีองค์ประกอบดังนี้คือ

- (1) ครอบครัวยอมรับในรูปแบบใดก็ได้ แม้กระทั่งการอยู่เฉยๆ ไม่ขัดขวาง
- (2) มีบทบาทจริงในชุมชน
- (3) เห็นความสำเร็จเล็กๆ เพราะจะทำให้มีกำลังใจ
- (4) เห็นอนาคต เพราะมีการสรุปทบทวนจากประสบการณ์ที่แจ่มชัด ทำให้มีเข็มทิศที่ชัดเจน
- (5) อยู่ในกระบวนเปิด เปิดกว้างการเรียนรู้กับทุกแห่ง ไม่ถูกสถาบันใดสถาบันหนึ่งครอบงำ เพราะจะทำให้ตัน
- (6) มีที่ปรึกษาทุกมิติ
- (7) มีข้อมูลใหม่และวิสัยทัศน์กว้างไกล

- (8) มีระบบรายได้รายจ่ายชัดเจน
- (9) ลงมือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ หากใครเป็นนักคิดอย่างเดียวจะไปไม่ได้ เพราะการขับเคลื่อนต้องปฏิบัติด้วย
- (10) ที่สำคัญต้องมีบุคลิกหนึ่ง ใจกว้าง
- (11) เห็นยุทธศาสตร์ใหญ่รองรับอยู่ข้างหน้า และต้องทำให้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนตามทางนั้น มิฉะนั้นอาจเผลอออกนอกทางการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ เช่น ไปเป็นสมาชิกพรรคการเมือง
- (12) ต้องมีสังกัดเป็นที่ยืน เพื่อไม่ให้ลอยเกินไปในการขับเคลื่อน ขบวนการใหญ่ ขณะเดียวกันต้องเปิดกว้าง ไม่ปิดตัวเองอยู่ในกรอบของสังกัดที่ตนอยู่

5. พาชาวบ้านวิเคราะห์ชุมชน

เมื่อก้าวเข้าสู่ชุมชน สิ่งที่น่ากังวลระบบชุมชนต้องทำอะไรต่อเนื่อง ตั้งแต่ก้าวแรกจนจบงานคือ ต้องวิเคราะห์ชุมชนตลอดเวลา และอ่านชุมชนให้ออก ทำนองเดียวกับที่ ปรีดา คงแป้น กล่าวไว้ว่า “ถ้าจะรู้จักข้าง ต้องรู้ว่าข้างมีชนกี่เส้น” การวิเคราะห์ชุมชนต้องทำอะไรละเอียดอย่างยิ่ง เพื่อให้รู้จักชุมชนของชาวบ้าน และให้ชาวบ้านรู้จักชุมชนของตนเองด้วย

จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ ถือว่าการสำรวจวิเคราะห์ต้องมีหลายรอบ รอบแรกๆ เป็นการทำความรู้จักกันก่อน “เป็นการสำรวจแบบไม่มีแบบฟอร์ม” เขาเชื่อว่า ถ้าใช้แบบฟอร์มสำรวจแต่ต้นจะไม่ได้ข้อมูลที่แท้จริง ที่สำคัญกว่านั้น หลังจากรู้จักกันเบื้องต้นแล้ว เมื่อจะใช้แบบฟอร์มสำรวจชุมชน ต้องฝึกชาวบ้านบางคนที่เราคุยขึ้นต้นแล้วให้ร่วมออกแบบและร่วมสำรวจด้วย เพราะเป้าหมายที่สำคัญมากคือต้องให้ชาวบ้านเป็นเจ้าของข้อมูลเองทุกขั้นตอน “การสำรวจเป็นความรู้ที่ติดตัวชาวบ้านไปในตัว ได้ข้อมูลชุดหนึ่งอยู่ในชุมชน”

ปรีดา คงแป้น ชี้ชัดว่า งานวิเคราะห์ชุมชนของนักจัดระบบชุมชนต่างจากงานของนักวิชาการ เพราะข้อมูลของนักวิชาการไม่ได้อยู่ที่ชาวบ้าน “เมื่อ

ข้อมูลคืออำนาจ เราต้องทำให้ข้อมูลอยู่ที่ชุมชนให้ได้ แม้จะทำมือ เราก็ต้องทำ โดยทำอย่างมีพลังมากที่สุด และอยู่ในความทรงจำของเขาตลอดไป”

เป้าหมายของการวิเคราะห์ชุมชน อยู่ที่การนำมาใช้เมื่อมีการเคลื่อนไหว เพื่อให้สภาพชีวิตชาวบ้านดีขึ้น เมื่อชุมชนได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ย่อมเกิดความมั่นใจเวลาทำงาน “หลายเรื่องที่ยับไม่ได้เพราะข้อมูลไม่เป็นจริง” (ภาคินทร์ แสงคง) กระบวนการวิเคราะห์นี้จึงต้องใช้เวลาพอสมควร

5.1 ทา “ความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชน” อย่างละเอียด

สิ่งที่ต้องค้นหาได้แก่ องค์ประกอบของความสัมพันธ์ในชุมชน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน ตระกูล เจาะรายละเอียดเป็นรายคน รายหลังคาเรือน ผู้นำแบบทางการที่เกิดจากระบบราชการ ผู้นำตามธรรมชาติแบบไม่เป็นทางการ แต่มีบารมี ชาวบ้านยอมรับ เช่น ผู้มีความรู้ ครู ผู้นำศาสนา พร้อมๆ กับทำแผนที่ชุมชนอย่างละเอียดทุกตรอกซอกซอย

นอกจากความสัมพันธ์ภายในชุมชนแล้ว ต้องดูความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับคนนอกชุมชนด้วย มีกลุ่มใดจากภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องกับบ้าง พร้อมกันนั้นก็ศึกษาประวัติชุมชนไปด้วย มีที่มามีที่ไปอย่างไร เข้ามาเมื่อไร ที่ดินเป็นของใคร ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่คืออะไร มีแนวโน้มจะโดนไล่หรือไม่ เป็นต้น และบางครั้งต้องนำข้อมูลจากทางราชการมานั่งคุยสอบถามชาวบ้านว่าเป็นจริงมากน้อยแค่ไหน เป็นการศึกษวิเคราะห์ร่วมกัน

ปรีดา คงแป้น กล่าวว่า รายละเอียดที่ยากที่สุดก็คือ เกมการเมืองภายในชุมชน

จางรงค์ จิตรนิรัตน์ กล่าวว่า “รายละเอียดบางอย่าง เช่น กรณีที่ดินเราต้องรู้ละเอียดเพิ่มขึ้นให้ลึกที่สุดว่ามันเกี่ยวข้องกับใครบ้าง เพราะเกี่ยวกับการต่อสู้และเรื่องโครงสร้างอำนาจ หรือเรื่องเศรษฐกิจก็สำรวจเจาะลึกไปเลย เพราะเราอยากรู้คุณค่าของชุมชนในแง่เศรษฐกิจ บางวิธีไม่สามารถสำรวจด้วยกระดาษ ต้องสืบเสาะ เช่น ใครเป็นขาใหญ่ ก็ต้องใช้วิธีชอกแซกไป ส่วนเรื่องความสัมพันธ์ด้านการเมืองในชุมชนกับพรรคการเมือง นักการเมือง ต้อง

สืบให้ได้ว่ามีหวัคะแนนหรือไม่ พรรคอะไร ซึ่งเราต้องรู้ ทั้งหมดนี้มีผลต่อการจัดระบบขององค์กรชุมชน”

พิชยา แก้วขาว เสนอว่า “ต้องรู้ให้ได้ว่าชุมชนนั้นสัมพันธ์กับพรรคไหน และต้องฟังอย่างตั้งใจว่าใกล้ขีดระดับไหน แต่จะได้หรือไม่ได้ ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อน และเป็นประเด็นแรกๆ ที่ต้องรู้”

ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า มีสามกรณีที่เขาใช้ข้อมูลและการวิเคราะห์สภาพการเมืองในชุมชนเป็นตัวช่วยสำคัญในการตัดสินใจ คือเรื่องสัมปทานเหมืองเพชร สัมปทานชุดทราย และเรื่องทำเขื่อนปากกร่อง เขาสามารถยับยั้งสองกรณีแรกได้ แต่กรณีหลัง คนในชุมชน 80 เปอร์เซ็นต์เอาด้วย เขาตัดสินใจยอมถอย

ภควินท์ แสงคง เล่าว่า เมื่อปี พ.ศ. 2532 เขาทำงานกับชุมชนที่ถูกไล่อื้อเพื่อสร้างโรงแรม เขาต้องวิเคราะห์ว่า นายทุนเป็นใคร กู้เงินจากไหน ทำไร เนื่องจากเป็นกรณีร้อน ชาวบ้านอยากแก้ปัญหา เขาต้องประเมินว่าชุมชนมีความพร้อมแค่ไหน โดยดูจากความรู้ ประสบการณ์ ความสัมพันธ์กับภายนอก แขนงนำเป็นใคร กลุ่มในชุมชนมีใครบ้าง เป็นต้น

5.2 การวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้าน

จำนงค์ จิตกรนิรัตน์ เห็นว่า ชาวบ้านวิเคราะห์และเห็นชุมชนตลอด แต่ไม่มีเป้าหมายของการวิเคราะห์เพื่อลงมือแก้ปัญหาาร่วมกัน นักจัดระบบชุมชนมีบทบาทช่วยให้เกิดการวิเคราะห์เพื่อเป้าหมายใหม่นี้

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ เล่าภาพการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วมว่า “การวิเคราะห์เกิดจากการที่พี่เลี้ยงลงไปสร้างงานมีส่วนร่วม เมื่อกระบวนการชุมชนเกิด ก็มีการตอบโต้กันไปมา เราจะดูเจาะเป็นรายคน ไม่เห็นด้วยเพราะอะไร เขาคิดอะไร ดูเรื่องความขัดแย้ง ทศนคติทางการเมือง กับชาวบ้านด้วยกันเองเป็นอย่างไร เพราะชุมชนจะมีเรื่องความเชื่อและประวัติศาสตร์อยู่ในนั้นด้วย”

น้อย ประกอบปราณ กล่าววว่า “ในชุมชนเองก็รู้กันเองอยู่แต่ไม่ละเอียด

เพราะเรามองไม่ละเอียด เหมือนส่องกระจกที่เห็นแต่ข้างหน้า ไม่เห็นข้างหลัง” ซึ่งบทบาทของนักจัดระบบชุมชน คือช่วยให้ชาวบ้านเห็นทั้งข้างหน้าและข้างหลัง

ปรีดา คงแป้น ย้ำว่า ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการต่อสู้เชิงนโยบาย “จะบอกชาวบ้านเสมอว่าเราต้องพูดให้ตรงกัน ท่องให้ได้ ส่วนข้อมูลเชิงความสัมพันธ์นั้นเราต้องรู้ แต่เก็บไว้ในใจได้”

5.3 ลักษณะที่ไม่ใช่การวิเคราะห์ของนักจัดระบบชุมชน

ในวงสนทนา มีการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการทำงานวิเคราะห์ชุมชนแบบการจัดระบบชุมชน กับการทำงานของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) โมตรี จงไกรจักร์ ตั้งข้อสังเกตว่า “ผมเป็นกรรมการพอช. มาตั้งแต่เริ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2550 การสัมพันธ์กับชุมชนแบบพอช. มันไม่มีพลัง เพราะใช้วิธีโทรไปหาแกนนำเพื่อขอข้อมูล ทำให้พลังชุมชนมันคานกันระหว่างกลุ่มที่ลุกขึ้นมาทำการเปลี่ยนแปลง กับกลุ่มที่ทำแบบพอช. ผมเห็นคนทำงานซึ่งเคยเป็นนักพัฒนากลายเป็นคนตามงาน ทำให้พลังชุมชนอ่อนล้าลง”

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ ย้ำถึงความแตกต่างว่า “พอช. ไม่ได้มีเป้าหมายจัดระบบชุมชนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างที่เรทำ เขาแยกบางอย่างเข้าไป เช่น ทำบ้านมั่นคงก็หน่วย หรือเรื่องสวัสดิการก็เป็นงานของอีกหน่วย เขาไม่ได้มองชุมชนทั้งระบบ แต่เน้นดันให้โครงการออก เรื่องบ้านมั่นคงกับสวัสดิการไม่ได้เชื่อมโยงกัน เรื่องภัยพิบัติก็ไม่ได้เสริมความเข้มแข็งให้ชุมชน เขาเป็นเหมือนหน่วยงานทั่วไปที่มีข้อดี คือมีเงินที่เข้าถึงชาวบ้านได้ มีบทบาท แต่กลับวิ่งหนี ไม่ได้วิ่งไปสู่ นักจัดระบบชุมชนต้องไม่ทำงานแบบนั้น เช่น โทรไปหาข้อมูล โทรไปจัดตั้ง เป็นต้น”

ดร. ณรงค์ หุตะนันต์ ให้ข้อสังเกตว่า “ลักษณะการทำงานเช่นนี้เหมือนหน่วยงานของรัฐ รวมถึงมหาวิทยาลัย ที่มองเป็นตัวเลขเชิงปริมาณ และขาดการมองเป็นองค์รวม อย่างงานในภาคเกษตรกรรมก็ทำนองเดียวกัน เขา

แยกฟาร์มออกเป็นชิ้นๆ นักส่งเสริมมองทีละส่วน และต่างคนต่างทำ นี่คือ
ความผิดพลาดที่เรามองแบบตะวันตกมากเกินไป”

6. กระบวนการช่วยให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าตนเอง

สังคมสมัยใหม่ทั้งในตะวันตกและตะวันออกขับเคลื่อนระบบ
เศรษฐกิจให้วิ่งไปข้างหน้าตลอดเวลาด้วยการสร้างปมด้อยอย่างไ้โดย
หนึ่งให้กับชนทุกชั้นในสังคม โดยใช้การแข่งขันทุกระดับเป็นเครื่องมือ และ
ใช้สื่อมวลชนเป็นตัวเร่งและเสริมอย่างต่อเนื่อง ถ้าพูดกันถึงที่สุดในแง่จิตใจ
สังคมสมัยใหม่คือสังคมของคนพ่ายแพ้ ทุกคนรู้สึกไม่พอใจกับสภาพที่เป็น
สิ่งที่มี ปมด้อยของคนสมัยใหม่ทำให้ด้านหนึ่งต้องสร้างปมแข็งขึ้น ดูถูก
คนที่ต่ำกว่าทางทรัพย์ อำนาจ และสถานะทางสังคม และอีกคนที่สูงกว่า
ตนในสิ่งเหล่านี้ ทุกคนรู้สึกว่าตนดีไม่พออยู่เสมอ ความรู้สึกพอกลายเป็น
สิ่งขัดขวางความก้าวหน้าของชีวิตและอารยธรรมสมัยใหม่

คนชายขอบกลุ่มต่างๆ จึงตกอยู่ล่างสุดของกระบวนการทางสังคมเช่นนี้
เป็น “ผู้แพ้” ของสังคมที่ไม่สามารถไ้แต่ดีขึ้นไปอยู่ข้างบนได้ สังคมกระแส
หลักสร้างวาทกรรมต่างๆ เพื่อทับถมคนเหล่านี้ คนชายขอบตามเมืองใหญ่
และชนบทจึงถูกมองว่าเป็น “คนจน” “สกปรก” “แหล่งวิบัติ” “แหล่งเสื่อม-
โทรม” “พวกสลัม” “บ้านนอก” “ชาวเขา” “ชนเผ่า” “ผู้บุกรุก” “มะเร็งของ
เมือง” ทั้งหมดทั้งมวลของวาทกรรมเหล่านี้ คือกระบวนการทางสังคมที่
ทำให้สามัญชนคนธรรมดา รู้สึกว่าตนเองต่ำต้อยด้อยค่า เป็นกาฝาก เป็นเศษ
เสี้ยวของสังคม

ความสำเร็จสำคัญที่สุดของกระบวนการจัดระบบชุมชน คือการสร้าง
การเรียนรู้ที่ทำให้สามัญชนรู้สึกว่าตนเองเป็นคนมีคุณค่า ทำให้ชาวบ้าน
กลับมาเคารพตนเอง ในทางพุทธศาสนา นี่คือปฐมฐานของการปลดปล่อย
มนุษย์จากโซ่ตรวนทั้งปวงของสังคมสมัยใหม่ ถ้าเราดูในพระสูตร เราจะ
เห็นว่าจุดเริ่มต้นของห่วงโซ่แห่งความดิ้นรนทั้งหลายทั้งปวงนั้นเริ่มที่การ

เคารพตนเอง

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ใช้กระบวนการหลากหลายที่ทำให้ชาวบ้านได้เห็นคุณค่าของตนเอง ดังนี้

6.1 ร่วมกันทำสิ่งดีงาม นำไปสู่การยอมรับของสังคม

การร่วมกันทำโครงการเล็กๆ ที่ประสบความสำเร็จได้ไม่ยากเกินไปนั้น สามารถสร้างความมั่นใจให้ชาวบ้านมองเห็นพลังของชุมชน และที่สำคัญ คือ การทำให้สังคมยอมรับ และเปลี่ยนแปลงลักษณะของชุมชนในสายตาคนภายนอก ซึ่งเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านที่ถูกกดทับเริ่มเห็นคุณค่าของตนเอง

เช่นเรื่องของชาวชุมชนริมคลองแม่ข่า ซึ่งแต่เดิมถูกประณามว่าเป็นตัวปัญหาที่ทำให้คลองสกปรก เมื่อชาวบ้านรวมตัวกัน 10 ชุมชนเพื่อช่วยกันทำความสะอาดคลองระยะทาง 5 กิโลเมตรภายในหนึ่งวัน โดยนักจัดระบบชุมชนประสานสื่อมวลชนลงพื้นที่ด้วย ครินพร พุ่มมณี หัวหน้าหน่วยนักจัดระบบชุมชนในเชียงใหม่ตอนนั้นเล่าว่า “จุดนี้พลิกมุมมองของคนเมือง เขาได้รับรู้ว่ามีคนในชุมชนแออัด และคนเหล่านั้นมีความสำคัญในการปกป้องคลองแม่ข่า เมื่อสรุปบทเรียน ทำให้ชาวบ้านรู้ว่าเขามีตัวตน มีคุณค่า และคนเมืองก็มองเขาก็คงแบบหนึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาการถูกไล่ที่ได้ในที่สุด”

ครินพรพาเครือข่ายคนไร้บ้านเชียงใหม่ไปดูงานรถซุก (รถเก็บขยะ) ที่อุบลราชธานี ทำให้เกิดโครงการรถพ่วงเก็บขยะของคนไร้บ้าน และขยายเป็นโกดังเก็บและรับซื้อขยะ จนกลายเป็นศูนย์รับจ้างแรงงาน เป็นที่ทำงานให้คนเมืองเชียงใหม่ และเกิดเป็นกลุ่มออมทรัพย์คนไร้บ้าน มีการฝึกการเก็บขยะอย่างเรียบร้อย ไม่คู้ยให้เลอะเทอะ งานนี้ทำให้คนไร้บ้านได้รับการยอมรับมากขึ้น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีตารางเวลาการบริจาคขยะให้โกดังคนไร้บ้าน การยอมรับเหล่านี้ทำให้คนไร้บ้านมองตัวเองดีขึ้นด้วย

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ ที่ถูกพี่ชายตบหน้าและแม่ประณามแต่แรก พอเขาทำงานเคลื่อนไหวมากขึ้น เปลี่ยนพฤติกรรม เลิกเกเร และความคิด

อ่านเปลี่ยนไป ทางบ้านก็ยอมรับมากขึ้น “พอเกิดสถานการณ์ทางการเมือง เขาก็ถามผมมากขึ้น ความปรารถนาดีของพี่และแม้อยู่ แสดงว่าเขาเห็นคุณค่าจากการเปลี่ยนแปลงของเรา ทำอย่างไรสิ่งดีๆ จะขยายไปสู่ที่อื่นที่ยังไม่มีโอกาสรู้แบบเรา นี่คือพลังที่เราอยากทำต่อ”

คล้ายกับไมตรี จงไกรจักร์ เขาทำงานให้ส่วนรวมจนมีชื่อเสียง ชุมชมยอมรับ และได้ยินไปถึงโรงเรียนที่ลูกเรียนอยู่ ลูกก็ชื่นชมว่าพ่อเป็นคนดี มีผลกลับมาเป็นกำลังใจให้ไมตรี

วรรธิตา เมืองแก้ว เล่าว่า เมื่อก่อนคนไทยพลัดถิ่นไม่กล้าเปิดตัวเอง คอยแต่จะหลบหลีก จะออกไปหาหมอกก็ไม่กล้า แต่เมื่อชาวบ้านทำงานสะสม ชัยชนะทีละเล็กละน้อย ขยับไปที่ละก้าว ทำให้พื้นที่ทางสังคมเปิดขึ้นแล้ว ชาวบ้านเริ่มได้บัตรประชาชนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และก่อนนั้นชาวบ้านก็กลัวรัฐธรรมนูญและมีบัตรสมาชิกเครือข่ายที่ทำกันเองด้วย

สนชัย ฤทธิชัย ผู้เดือดร้อนที่กลายเป็นนักจัดระบบชุมชนกล่าวว่า การเห็นชัยชนะของชุมชนปลาระดับภาคพัฒนาดีผลต่อเขามาก “เมื่อได้ลงพื้นที่ลงมือทำ และรู้สึกว่าการสำเร็จจากสิ่งเล็กๆ เราเห็นว่ามีคุณค่าและยิ่งอยากทำต่อ ได้ทั้งประโยชน์ต่อตัวเองและคนอื่น” ตอนแรกสนชัยไม่เชื่อว่าชาวบ้านเขาจะชนะ เพราะพวกเขาเป็นคนจากหลายจังหวัดที่มาอยู่รวมกันสองสามร้อย หลังคาเรือน เพื่อเช่าที่เอกชนเป็นรายปีเพื่อทำปลาระดับภาคแห่ง “หลังสิ้นปี เอกชนยกเลิกสัญญาเช่า เสรจจากันหลายรอบแต่เขาก็ยอม เนื่องจากโครงการขนาดใหญ่จะมาลง จึงค้นหาว่าพื้นที่ที่น่าจะเป็นพื้นที่สาธารณะ เราจึงรวมตัวกันยื่นหนังสือประท้วง ผมรู้สึกอีกเต็มมีพลังเมื่อเห็นการรวมตัวกันของพี่น้องปลาระดับภาค และเห็นว่ามาถูกทาง และในที่สุดชาวบ้านก็ชนะ”

6.2 เห็นทุกขั้วร่วมของสังคม และเห็นโครงสร้าง

การไปร่วมงานกับเพื่อนกลุ่มอื่นที่ตกทุกข์ได้ยากเหมือนกัน ทำให้คนทำงานไปพ้นจากการหมกมุ่นแต่ปัญหาของตนเอง และทำให้ตนเองรู้สึกมีค่ายิ่งขึ้น ภาควิทย์ แสงคง เล่าว่า “กรณีคนไทยพลัดถิ่น เราฝึกให้เขามอง

คุณค่า ไม่มองแค่มูลค่า การไล่ชุมชนที่อยู่กันตั้งแต่เริ่มต้นที่ด้านสิงขรเพื่อจะทำที่จอดรถ แบบนี้คือมองที่มูลค่า เราให้ความรู้ที่ประชาชนต้องได้รับการคุ้มครองสิทธิความเป็นคนด้วย เรื่องคนพลัดถิ่นต้องเน้นคุณค่าความเป็นมนุษย์

เรื่องการสร้างเพื่อน เราไปช่วยเพื่อนทั่วประเทศ ช่วยเพื่อนมาก เพื่อนก็มาช่วยเรามาก ทำให้ชาวบ้านไม่กลัวใคร ตอนนั้นเปิดโรงเรียนชาวบ้าน ไปธรรมศาสตร์ จุฬาฯ เรียนในที่ชุมชน คนพลัดถิ่นที่เป็นกัณฑ์ถูกจับก็มีคนมาช่วย”

การได้ออกไปร่วมและเห็นประเด็นปัญหาต่างๆ ในสังคม ทำให้ชาวบ้านมองปัญหาสังคมเป็นระบบและชัดเจนขึ้น โดยนักจัดระบบชุมชนจะชวนคุยเรื่องการวิเคราะห์สังคมเชิงโครงสร้างอยู่เสมอ เพื่อให้เห็นความไม่ยุติธรรมที่ตนเผชิญอยู่อย่างเป็นระบบขึ้น เมื่อได้ทำงานที่เป็นประโยชน์กับคนอื่น ได้รับการยอมรับ มีคนเห็นคุณค่า และผลสานกับการเห็นปัญหาทางโครงสร้าง จะช่วยให้แกนนำมีจุดยืนที่มั่นคงอยู่ฝ่ายผู้เสียเปรียบ

พงษ์ศักดิ์ สายวรรัตน์ เล่าว่า “แต่เดิมเราอยู่แบบตัวใครตัวมัน คนจนไม่มีปากเสียง ผมคิดถึงความเป็นธรรม พอได้เล่นดนตรีประกอบงานประชุมและประท้วง จึงเห็นว่าการรวมแบบนี้แก้ปัญหาได้ ไปรอลเล่นดนตรีบ่อยเข้า ก็คิดว่าประชุมด้วยก็ได้ ไม่ต้องรอลเล่นดนตรีอย่างเดียว เป็นโอกาสได้เรียนรู้หลายๆ ทาง รู้ปัญหาเชิงโครงสร้างชัดเจน”

ทำนองเดียวกับเรื่องเล่าของไมตรี จงไกรจักร์ “ตอนทำลีนามิ คนเยอะ วุ่นวาย เรามีการทำป้ายแขวนคอบอกสถานะ เราารู้สึกดีว่าคุณคนได้หลายร้อยคน ได้รับการยอมรับยิ่งรู้สึกดี และผสมกับพี่น้อง (จางงค์ จิตรนรินทร์) พี่ดวง (ปรีดา คงแป้น) ชวนคิดวิเคราะห์ด้านสังคมตลอดเวลา ยิ่งทำให้เราเห็นมากขึ้น... สุดท้ายเรื่องที่ดีอยู่ตลอดคือ ไปไหนก็รู้สึกอบอุ่น มีเพื่อน ยิ่งได้ทำกิจกรรมและเกิดประโยชน์ ยิ่งภูมิใจ”

6.3 งานวิจัยและการเปลี่ยนวาทกรรม

คริณพร พุ่มมณี ใช้การทำงานวิจัยช่วยให้ชาวบ้านรู้สึกถึงคุณค่าของตนเอง เธอทำวิจัยว่า ใน 24 ชั่วโมงคนจนในเชียงใหม่ทำอะไรบ้าง ผลปรากฏว่า สามีชุมชนเหล่านี้คือคนทำงานเลี้ยงชีพในเมืองเชียงใหม่ เข้ามีดฆ่าหมู เช่นผักกลางคืนทำงานงานบริการ เป็นลูกจ้าง เด็กเสิร์ฟ เก็บขยะ เธอนำเสนองานวิจัยต่อชาวบ้านและคนชั้นกลางในเมืองเชียงใหม่ จนเกิดวาทกรรมว่า เมืองจะขับเค็ลื่อนไม่ได้หากปราศจากคนจน ซึ่งทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงคุณค่าของตนเอง พอชาวเมืองกล่าวหาว่าคนจนทำให้ขยะล้นเมือง เช่น เปลือกทุเรียน ชาวบ้านก็ตอบกลับได้ว่า ก็คนรวยนั่นแหละเป็นคนกินทุเรียนแล้วทิ้งเปลือกไว้ที่ตลาด

คริณพรถือว่าตนเองอ่านเมืองเชียงใหม่ได้ขาด จึงทำให้จังหวะก้าวของงานเหมาะสม ไปได้เร็ว ทำให้เกิดความสำเร็จเป็นขั้นๆ และนำสู่งานอื่นอีกมากมาย รวมทั้งการก่อตั้งโรงเรียนผู้นำ โสภะเรียนคนแบ่งเมืองริมคลองแม่ข่า โดยมีอาจารย์อดิน ธิพัฒน์ อาจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์ มาเป็นกำลังช่วย

จุดแรกที่รวมคนได้คือสายน้ำแม่ข่าที่ไหลผ่านกลางเมือง และเต็มไปด้วยชุมชนแออัดริมคลอง ซึ่งเกิดจากการสร้างไนท์บารูให้ชาวเขาลงมาขายของ จึงเกิดเป็นชุมชนแออัดซึ่งเป็นทั้งที่อยู่ ที่เก็บของ และฐานการผลิตสินค้า “เราอ่านเมืองโดยการศึกษาชุมชน พื้นที่ อารมณคน ว่าเขาคิดอะไร อ่านหนังสือที่เกี่ยวข้อง คุยกับนักการเมือง คุยกับนักวิชาการ รวมทั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ฯลฯ คนในเชียงใหม่ โดยเฉพาะนักวิชาการบางคนไม่ชอบคนในชุมชนแออัด และตีตราว่าเป็นมะเร็งร้ายของเมือง ทำให้เมืองที่สวยงามต้องมัวหมอง นี่คือนจุดที่ทำให้เรารู้สึกว่าจะทำอะไรดี กับอีกสถานการณ์หนึ่งที่มาพร้อมๆ กันคือ ชาวบ้านรู้สึกสูกอมในความรู้สึกแล้ว”

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ ก็ใช้งานวิจัยกับชุมชนกับคนเก็บขยะของอุบลราชธานี ซึ่งสร้างความทึ่งให้ชาวบ้านเหล่านี้ และนำไปสู่การงานที่เติบโตอย่าง

เป็นขั้นเป็นตอน ส่วนนักวิพากษ์ แสงคง ที่ทำงานกับคนพลัดถิ่น แม้ไม่ได้วิจัยเอง แต่ร่วมมือกับนักวิจัยจากสถาบันการศึกษา ทำให้มีข้อมูลเป็นระบบเพื่อใช้ เจริญจากฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหา

การเปลี่ยนนาทกรรม หมายถึงการเปลี่ยนนิยามตัวเองของชาวบ้านด้วย จากที่เคยถูกกล่าวหาว่าทำให้เมืองสกปรก เมื่อชาวบ้านลุกขึ้นมารักษาความ สะอาด อัตลักษณ์เกี่ยวกับตัวเองก็เปลี่ยนไป ความกล้าหาญก็เกิดขึ้นตามมา ดังที่ปรีดา คงแป้น ซึ่งให้เห็นนาทกรรมเกี่ยวกับคนจนในเมืองที่เปลี่ยนแปลง ตลอด จาก “แหล่งวิบัติ” “แหล่งเสื่อมโทรม” “สลัม” “ชุมชนแออัด” “ชุมชน คนจน” จนสุดท้ายมาเป็น “ชุมชนเมือง”

การเปลี่ยนนาทกรรมที่กดทับผู้เสียเปรียบในสังคมนั้น บางครั้งใช้ นักวิชาการช่วย บางกรณีถึงกับใช้เวทีโลก เช่นที่ปรีดาเล่าถึงตลาดสามชุก สุพรรณบุรี “ชาวบ้านถามว่า ตลาดของเขาสวยจริงหรือ คนจะมาเที่ยวหรือ พอสถาปนิกไปถ่ายรูปรูปร่าง เขาถ่ายออกมาสวยมาก แล้วเอาไปจัดเป็นนิทรรศการ จัดงานวัด คนก็มาชมดูภาพบ้านของตัวเอง การฟื้นฟูสามชุกได้จะเป็นมรดก ของประเทศ เอาไว้ให้คนอื่นศึกษาด้วย” (ตลาดสามชุกได้รับรางวัลอนุรักษ์ ระดับดีจากยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ. 2552)

การเปลี่ยนนาทกรรมจึงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการต่อสู้ของคน ชายขอบ

6.4 การเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณ

ไมตรี จงไกรจักร์ เป็นคนที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณเด่น ชัดที่สุด แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดโดยไม่ได้ตั้งใจก็ตาม กล่าวคือเขามี ประสบการณ์ตรงกับสึนามิ เห็นพ่อเสียชีวิตต่อหน้าต่อตา เห็นคนตายมากมาย จนเห็นความไร้แก่นสารของการหาเงินทอง อำนาจ ชื่อเสียงอย่างละมับของ คนในสังคมรวมทั้งตัวเองในอดีต ทำให้เขากลายเป็นคนที่อุทิศตัวทำงาน เพื่อสังคมเต็มที่ และมักพูดถึงประสบการณ์ทางจิตวิญญาณนี้อยู่เสมอ ส่วน จ่านงค์ จิตรนรินทร์ ได้เข้าปฏิบัติธรรมสายวิปัสสนา 10 วัน และปรีดา คงแป้น

ก็เห็นว่าสมาธิภาวนาลำคัญกับงานของเธอ หากการฝึกฝนด้านในนี้ขยายไปอย่างกว้างขวางในแวดวงคนทำงานและชาวบ้านที่เกี่ยวข้องด้วย ย่อมทำให้ขบวนการนี้เข้มแข็งอย่างมีรากลึกในวัฒนธรรมและประเพณีทางจิตวิญญาณของไทยเอง

7. การไม่กำหนดชาวบ้าน : หลักการสู่การปฏิบัติ

หัวใจของงานจัดระบบชุมชนคือ ต้องให้ชาวบ้านตัดสินใจและลงมือทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง โดยนักจัดระบบชุมชนเป็นเพียงที่ปรึกษาและยืนอยู่ข้างหลัง ไม่ทำแทนชาวบ้านในสิ่งที่พวกเขาทำได้ เพื่อให้เขาเติบโตอย่างยั่งยืน มีศักดิ์ศรี และขับเคลื่อนชุมชนต่อไปได้เอง นี่คือหลักของการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม เมื่อนำหลักการไปสู่การปฏิบัติ ความเข้มข้นของการยึดหลักการนี้ก็ต่างกันไปตามลีลาของคนทำงานแต่ละคน โดยข้อหนึ่งยืนอยู่บนหลักอย่างเหนียวแน่น ไม่ยอมออกมาแนะนำชาวบ้านเด็ดขาด ยอมเสียเวลามากขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านเติบโต และต้องคิดวิธีการที่แยบยลขึ้นเพื่อให้ประชาชนค่อยๆ ก้าวออกมา ส่วนอีกข้อหนึ่งเชื่อว่า นักจัดระบบชุมชนต้องออกมาเฝ้าเคียงข้างชาวบ้านในบางสถานการณ์ และถ้าจำเป็นจริงๆ ก็ต้องออกหน้าแทนชาวบ้านด้วย

ที่ละเอียดลงไปอีกก็คือ การนิยามตัวเองของนักจัดระบบชุมชนว่าตนเองเป็นนักจัดระบบชุมชนจากภายนอกหรือเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายนั้นๆ หรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การนิยามตนเองที่ต่างกันจะนำไปสู่บทบาทที่ต่างกัน และความเข้มข้นในการยึดหลักการที่ต่างกันด้วย

7.1 ขั้วยึดหลักการมัน

พิชยา แก้วขาว กล่าวว่า “หลักการใหญ่คือเราต้องยืนข้างหลัง แม้จะอยู่ข้างหน้าด้วยกัน แต่ก็ต้องอยู่ข้างหลังชาวบ้าน การพูดบนเวทีเดียวกันก็ต้องพูดคนละมิติ เราอาจพูดสรุปประเด็นที่ชาวบ้านนำเสนอ หากเอ็นจีโอนำ ส่วน

อื่นจะลดบทบาทลงไป เพราะเรามีเวลา มีความชัดเจน เราต้องเป็นตัวเสริม อยู่ข้างหลัง เพื่อให้ภาคส่วนอื่นได้แสดงบทบาท แสดงตัวตน เพื่อให้มีที่ยืน บนแนวหน้าอย่างเท่าเทียมกัน และทุกภาคส่วนของสังคมจะเห็นการเคลื่อนไหว ขบวนการของคนจนด้วย” เธอย้ำว่า “มันเป็นศิลปะ ไม่ใช่ศาสตร์อย่างเดียว ถ้า เรายืนหยัดและใช้หลักการอย่างเต็มรูปแบบ เมื่อมันไปไม่ได้ก็ถอยลงมายืน อยู่บนความเป็นจริง หนักเกินก็ต้องผ่อนแรง เดินช้าลง อย่าแบกมากเกินไป”

โชคดี สมพรหม มีจุดยืนคล้ายพิชชา เขากล่าวว่า “เราเป็นแนวเดียวกันจริง แต่ชาวบ้านนำ และอย่าทดลอง ทำแล้วต้องทำจริง เพราะมันคือชีวิต ทั้งชีวิต ลงมือทำแล้วก็ทำเลย ผิดก็ผิดด้วยกัน... การอยู่ข้างหลังก็เหมือนที่ พี่ตุ๊ก (พิชชา แก้วขาว) บอก คือเบื้องหลังของการลงมือทำ พวกเรา่วมคิด ผู้ได้รับผลกระทบเป็นผู้ตัดสินใจ เราต้องจินตนาการและประเมินสถานการณ์ เสมอ... ถ้าคนทำงานออกมาเอง แสดงว่าอาจไม่ได้เตรียมชาวบ้าน หากเรา เชื่อมั่นว่าชาวบ้านทำได้ ทำได้แค่ไหนก็ต้องยอมรับ เพราะหากมีคนที่พูดแทน เขาก็จะไม่พูด วงไหนที่พี่เลี้ยงคอยหมด คนที่ไปด้วยก็ไม่กล้าพูด”

อมรรัตน์ อนุวงศ์ และเปล่งศรี ตองอ่อน เล่าประสบการณ์การเตรียม ชาวบ้านในการเจรจากับทางการ “เรื่องคลองแม่ข่าที่ต้องย้ายชาวบ้าน ต้อง ไปคุยกับกรมศิลปากร มีการเตรียมการสามขั้นตอน คือ หนึ่งชักซ้อมบทบาท และเตรียมตัวดูคู่เจรจา สอง ให้ชาวบ้านนำเจรจา ส่วนเราไปด้วยเพื่อสร้าง กำลังใจ สาม จะสำเร็จหรือไม่ก็ต้องกลับมาสรุปบทเรียนกัน ในเวทีเจรจา หากตอบไม่ได้ก็ให้ตอบว่าขอกลับไปคุยกับชาวบ้านก่อน เพราะเราเป็นแค่ ตัวแทน แล้วนัดคุยใหม่ให้ได้ ส่วนเรื่องที่ดินและการปรับปรุงคลอง เมื่อ ไปคุยกับเทศบาลก็ใช้วิธีนี้เหมือนกัน”

น้อย ประกอบปราน คนไทยพลัดถิ่นที่เดือดร้อนและฝึกตนเองขึ้นมาทำงานเครือข่ายและจัดระบบชุมชน กล่าวเสริมว่า “ตอนแรกก็ไม่กล้าพูด เมื่อพี่เลี้ยงถูกถามว่าเป็นใคร มีปัญหาอะไร เราก็ต้องพูดเอง เพราะเรา

ประสบปัญหาเอง เราพูดออกมาจากใจ เพราะเราเป็นเจ้าของปัญหาและรู้
ปัญหาทุกอย่าง ถ้าเป็นไปได้อยากให้ชาวบ้านเป็นคนทำเอง”

7.2 ขั้วยึดหลักการแบบยึดหยุ่น

นักจัดระบบชุมชนจำนวนหนึ่งเชื่อว่าในสถานการณ์ร้อนบางสถานการณ์
พวกเขาต้องขึ้นมายื่นเคียงคู่ชาวบ้าน และบางครั้งอาจต้องยื่นหน้าชาวบ้านด้วย
ถ้าจำเป็น “ไม่ใช่ว่าเราจะไปทำแทน อาจแบ่งบทกันพูด” (นพพรธณ พรหมศรี)

ภควิณฑ์ แสงคง เล่าเรื่องการทำงานกับคนไทยพลัดถิ่นว่า “การที่เรา
จะอยู่หน้า หลัง หรือคู่ ล้วนเป็นตัวหนุนเสริมในองค์ประกอบของการเคลื่อน
งาน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชาวบ้านที่ทำงานร่วมกัน กรณีคนไทยพลัดถิ่น เราใช้
เวลาสามปีในการตั้งขบวนการแก้ปัญหาการคืนสัญชาติ คนทำงานเองยัง
เข้าใจไม่ตรงกัน จึงต้องใช้เวลา

คนไทยพลัดถิ่นรุ่นก่อนอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ เขาวงกตของเขาที่ได้
เรียนหนังสือขณะนี้ยังอยู่ระดับมัธยม การเจรจาเรื่องกฎหมายบางครั้งเป็น
เรื่องยากที่จะทำให้รู้เท่ากันและร่วมกันทั้งหมด บางทีคนทำงานออกไปนอก
ห้องประชุมนิดเดียว ถูกเปลี่ยนคำ เช่นคำว่า และ/หรือ ก็ทำให้เปลี่ยนไปแล้ว”

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ ยืนยันว่า คนทำงานต่างยืนบนหลักเดียวกัน
ยุคทศวรรษเดียวกัน แต่ปรับวิธีการไปตามบริบท ชาวบ้านอย่างพี่น้องคน
ไทยพลัดถิ่นต้องทำเรื่องที่เป็นข้อกฎหมายเองมากขึ้นอีกสิบเท่าในอนาคต
เพื่อที่จะพูดเรื่องตัวเองให้ได้

ไมตรี จงไกรจักร์ เสนอให้แยกคนที่เกี่ยวข้องกับงานเป็นสามระดับคือ
ผู้เดือดร้อน เครือข่าย และนักจัดระบบชุมชน เขาเองโตมาจากผู้เดือดร้อน
และขึ้นมาทำงานเครือข่ายอย่างเป็นทางการในสภาพที่เป็นจริง เขาก็มี
หลายบทบาท หากอยู่ในบทบาทตัวแทนเครือข่าย เขาย่อมมีหน้าที่นำหน้า
ในการเจรจาระดับเครือข่าย โดยมีนักจัดระบบอาวุโสช่วยสะท้อนในภายหลังว่า
การเจรจาที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร เป็นไปตามที่เตรียมกันไว้หรือเปล่า ผลเป็น
อย่างไร

สนชัย ฤทธิชัย เล่าสถานการณ์จริงเมื่อทำงานกับชาวเลว่า “ต้องดูสถานการณ์และความพร้อมในพื้นที่ แต่ละที่เข้มข้นไม่เท่ากัน ยกตัวอย่างการมาศาลากลาง เราต้องพาพี่น้องชาวเลมาเจรจาก่อน เพราะพี่น้องไม่กล้ามาเอง รอบต่อไปเราแค่ปรากฏตัว รอบถัดๆ ไปเราอยู่ห่างๆ ได้”

พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ กล่าวทำนองเดียวกันว่า “จะไปเจรจาเราก็เตรียมก่อน หากชาวบ้านเอาไม่อยู่ ผมก็ต้องออกหน้า และถ้าเป็นประเด็นเราเองก็ต้องทำให้ดูก่อน แล้วค่อยๆ ถอยหลังออกมา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์”

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้มองว่า การจะเป็นฝ่ายนำชาวบ้านมากน้อยแค่ไหน ต้องประเมินสถานการณ์และดูปัจจัยประกอบหลายอย่างคือ หนึ่ง ความสามารถของชาวบ้าน สอง ดูว่ากรณีนั้นถ้าแพ้แล้วทำความเสียหายให้ชาวบ้านมากน้อยเพียงใด และสาม คู่เจรจามีเหลี่ยมแพรวพราวแค่ไหน

ถ้าชาวบ้านแกร่งและเอาอยู่ นักจัดระบบชุมชนก็ไม่ต้องออกนอกหน้า ถ้าชาวบ้านยังไม่พัฒนาทัดเทียมคู่ต่อสู้และถ้าแพ้แล้วจะทำให้เกิดเสียหายใหญ่หลวง นักจัดระบบชุมชนก็ต้องโดดเข้าไปประกบหรือเป็นทัพหน้า หรือหากชาวบ้านไม่มั่นใจนัก แต่นักจัดระบบชุมชนเชื่อว่าเขารับมือได้ ก็ปล่อยให้เขารับมือไป เพื่อจะได้แข็งแกร่งขึ้น ดังกรณีที่ไม่ตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า ครั้งหนึ่งเขาต้องพาชาวบ้านเผชิญหน้ากับนายกทักษิณ เขาไม่ค่อยมั่นใจว่าจะรับมือได้ เขาจึงโทรศัพท์หานักจัดระบบชุมชน นักจัดระบบชุมชนบอกอย่างเดียวว่า ให้โทรศัพท์หานักข่าวแล้วเดินหน้าเลย เมื่อเขาผ่านด่านครั้งนั้นมาได้ ความเข้มแข็งของเขาก็เพิ่มขึ้นมาก

จ่านงค์ จิตรนิรัตน์ เล่าอีกตัวอย่างหนึ่งที่เขาเข้าไปเกี่ยวข้องกับโดยตรง “ในการเจรจาครั้งหนึ่ง เรารวางตัวกันไว้ว่า มีผมเป็นที่ปรึกษา มีพงษ์ (พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ) ในนามเครือข่าย และมีชาวบ้านเจ้าของกรณี ในการเจรจา ผมนั่งนั่งฟังสบาย เพราะพงษ์เป็นคนคุมการเจรจาโดยให้ชาวบ้านพูด หากยังไม่ครบ พงษ์จะเติม แล้วผมจะเติมต่อ ครั้งนั้นคนที่เราเผชิญหน้าไม่เขี้ยว ถ้าเขี้ยว ผมก็คอยดูว่าประเด็นครบไหม แบบนี้เราก็จะเติบโตไปด้วยกัน”

ปรีดา คงแป้น สรุปรว่า “หากชาวบ้านแกร่งก็ต้องให้ชาวบ้านทำ ไม่ว่าจะบทรเย็นจะบวกรหรือลบ เราจะข้ามผ่านด้วยความกล้า ตัวอย่างชาวเลที่เริ่มต้นด้วยความกลัว แต่เมื่อเขาถูกไล่ที่ เขาก็ขึ้นไปตบโต๊ะใส่หน้าอำเภอได้ กรณีสามชุก เราแพ้การเลือกตั้งนายกเทศมนตรีเพราะถูกซื้อเสียงไว้หมด เสียใจร้องไห้กันทั้งตลาด ทำให้เราแน่ใจว่าคนที่ร้องไห้เพราะเรื่องบ้านเมืองไม่เลิกทำงานนี้แน่นอน”

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ เล่าว่า “ศูนย์รวมพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งพัฒนาจากการรวมกลุ่มของ 16 ชุมชนที่ถูกไล่รื้อ และเป็นที่พักของสลัมทั่วประเทศ เขาเคยเจรจาให้มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยหยุดเป็นที่ปรึกษาขององค์กรชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเชื่อมั่นในตัวเองว่าทำได้ หรือเราอาจล้าเส้นในบางเรื่องจนซุลมุน หรือเขาอาจรู้สึกบีบคั้น งานเยอะ เรามองไปไวเกินไป ลากเขามากเกินไป เราก็ตกลงว่าหยุด และหากต้องการเมื่อไรให้บอก ก็หยุดไปประมาณหนึ่งปี เขาก็ขอให้กลับมา จนปัจจุบันเขาเติบโตได้ด้วยตัวเอง สามารถลงพื้นที่จัดตั้งต่อลู่เรื่องการไล่รื้อได้ เป็นขบวนการชาวบ้านที่ยืนได้ด้วยตัวเอง เราต้องดูว่าสิ่งไหนเขาทำได้แล้ว หรือสิ่งไหนที่ยังต้องการการบริการ แต่เรายังต้องระวังเรื่องที่เป็นปัญหาจริงๆ หรือมองว่าต้องระวังก็จะเข้าไป”

ในแง่ นักจัดระบบชุมชนอาวุโส ปรีดา คงแป้น กล่าวว่า “ในฐานะผู้บริหาร เราจะมองว่าทีมเราเล่นบทรแทนชาวบ้านหรือไม่ เราเพลอได้ แต่เราต้องมองตัวเองตลอด” การเตือนกันและกันให้รู้เท่าทันตนเองจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง นักจัดระบบชุมชนจำเป็นต้องจัดการกับอัตตาของตัวเอง เพราะหลายครั้งนักจัดระบบชุมชนอาจต้องการหาความหมายให้ชีวิตโดยขึ้นมามีบทบาทและทำแทนชาวบ้าน การพัฒนาจิตเพื่อรู้เท่าทันตนเอง จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยให้ใช้หลักการนี้ได้เหมาะสม

8. จากองค์กรชุมชน สู่อริศร่อย่าย และขบวนขับเคื่อนสังคม

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้เริ่มทำงานจากงานเล็กๆ ในชุมชนคนยากจน

ที่เรียกว่าสลัม จากสิ่งทีชาวบ้านร่วมกันทำได้ แต่การทำงานในชุมชนของตนอย่างเดียวยังไม่พอที่จะแก้ปัญหาหนักที่ชาวบ้านเผชิญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลใช้กฎหมายและไล่อื้อชุมชนต่างๆ อย่างรุนแรงในช่วงปี พ.ศ. 2529-2531 พวกเขาสังเกตเห็นว่า ชุมชนที่สู้้อย่างโดดเดี่ยวมักพ่ายแพ้ แต่หากมีชุมชนอื่นมาช่วยมักได้รับชัยชนะ

จำรงค์ จิตรนิรัตน์ ฉายภาพพัฒนาการของบวรนาการงานสลัมว่า “มันชัดเจนมาก ชุมชนย่านอินทามระและยมราชถูกไล่แตก แต่เราเห็นชัยชนะที่ลาดบัวขาว เช่นที่ บ้านมนังคศิลา เพราะมีชุมชนอื่นมาช่วย เรานำประสบการณ์บ้านมนังไปเล่าให้ชุมชนอื่นฟัง จนมีการคิดคำว่า ‘ชุมชนสลัมพันธ์’ ซึ่งแปลว่า มาช่วยกัน

กรณีบ้านมนังคศิลา มีแกนนำที่เก่งสามคน เขามีแผนแยบยล เราจึงนำเขาไปช่วยกระตุ้นชุมชนอื่นที่เดือดร้อน และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กลุ่มอื่นกล้าขึ้น เช่น กรณีลาดบัวขาวที่ได้รับคำแนะนำจากบ้านมนังกระตุ้นให้กล้า พวกเขาเดินไปหาพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก และเจรจาท่อรองจนสำเร็จ

เราทำงานเป็นเครือข่ายเพราะมีภัยร่วมกัน เราต้องช่วยให้คนจนมองเห็นเพื่อนที่เป็นคนจน ถ้าหนีออกจากเมล็ดเดิม มันก็โตจำกัด เช่น คลองเตยไม่เคยแบ่งปันหรือขยายไปที่อื่น ทรัพยากรต่างๆ มาลงที่คลองเตยที่เดียว เพื่อนไม่มี พอเราปลุกฝังว่าต้องมีเพื่อน มันก็เป็นเครือข่าย

ต่อมาก็ขยับไปทำเครือข่ายเชิงประเด็น เช่น เครือข่ายศูนย์เด็ก และเครือข่ายเยาวชน แต่เครือข่ายที่ส่งผลสะท้อนได้มากคือเครือข่ายที่ดิน เช่น ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายของชุมชนที่ถูกไล่อื้อมารวมตัวกัน เป็นเรื่องเป็นราว ครั้งแรกสุดเพื่อปกป้องชุมชนหลายแห่งที่มีหมายศาลมาบังคับคดี มีการนัดคนล้อมชุมชนไว้ บางแห่งก็เคลื่อนไหวได้ผล เราสู้ทุกวิธี ชุดหลุม ดึงสะพานออก เอาโคลนขว้าง ช่วยกันทำอยู่สองปีจนเริ่มไม่ไหว จึงต้องขยายไปประท้วงที่ทำเนียบรัฐบาล

จากงานในชุมชนเล็ก เป้าหมายเล็ก พอรวมกันเป็นเครือข่าย เป็นขบวน

เป้าหมายก็เริ่มใหญ่และกว้างขวางขึ้น เช่น เมื่อจะไปทำเนียบรัฐบาล ก็วิเคราะห์ว่าเราจะเสนออะไรนอกจากจะยับยั้งการไล่อื้อ ตอนนั้นสมัยนายกชวน มีการเสนอของบประมาณ 360 ล้านบาทเพื่อแก้ปัญหาไฟไหม้ทันที และงบปรับปรุงที่อยู่อาศัย ในที่สุดรัฐบาลก็ให้งบมา แต่ไปลงที่การเคหะฯ เงินหายไปไหนไม่รู้ ไม่มาถึงชุมชนเลย และคนก็ยังถูกไล่อื้อเหมือนเดิม”

ต่อมา มีการเสนอแก้กฎหมายเพื่อคนจนเมืองทั่วประเทศ จนนำไปสู่การขยายงานไปตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งที่สงขลา เชียงใหม่ นครราชสีมา ขอนแก่น ขณะทำงานสำรวจชุมชนเมืองเหล่านั้น และลงแรงจัดระบบชุมชนก่อนจะปักหลักทำงานในแต่ละพื้นที่ ต่อมาจึงเกิดเป็น “เครือข่ายสลัม 4 ภาค” และร่วมกันผลักดันพระราชบัญญัติชุมชนแออัดในเวลาต่อมา

ขณะทำงานได้เรียนรู้ว่า การจัดระบบชุมชนกับชาวบ้านที่เดือดร้อนด้วยกันยังไม่พอ ต้องจัดระบบคนที่ทำงานกับคนจนด้วย จำนวนครึ่งจึงประสานงานคนทำงานทั้งภาคเมืองและชนบทตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522-2523 มาเป็นระยะ จนเกิด “กลุ่มชุมชนสัมพันธ์” ขึ้น และพัฒนาเป็น “มูลนิธิที่อยู่อาศัย” ในเวลาต่อมา เมื่อคนทำงานชนบทมาประท้วงที่กรุงเทพฯ ก็จะติดต่อขอความช่วยเหลือจากชุมชนคนจนในเมือง เช่น ขออาหารบางมื้อ ขอคนไปร่วมประท้วงบางครั้ง อย่างคราวที่โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้ผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ประท้วงปิดถนนที่อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ชุมชนคนจนในกรุงเทพฯ ก็ยกกำลังไปร่วมด้วย

ต่อมา ขบวนการคนทำงานคนจนเมืองและชนบทก็ประสานกันแนบแน่นขึ้นเรื่อยๆ และร่วมกันต่อต้านการใช้อำนาจอันไม่ชอบธรรมของหลายรัฐบาล รวมทั้งการรัฐประหารของพลเอกสุจินดา คราประยูร และการสร้างเขื่อนปากมูลด้วย จนในที่สุดก็ร่วมกันตั้ง “สมัชชาคนจน” ขึ้นในปี พ.ศ. 2538 และนำไปสู่การชุมนุม 99 วันหน้าทำเนียบรัฐบาลในปี พ.ศ. 2539 และเจรจากับรัฐบาลหลายประเด็น

คริษฐ พุ่มมณี สรุปว่า นักจัดระบบชุมชนในประเทศไทยไม่ได้ใช้

ทฤษฎีเดียวในการทำงาน แต่ผนวกหลักการเดิมเข้ากับการพัฒนาวิธีการต่างๆ สำหรับสถานการณ์ที่ต่างกันออกไป มีการใช้ทฤษฎีอื่นๆ เข้ามาช่วยให้เพื่อให้ได้ผลตามที่ต้องการ และเดินก้าวข้ามจากงานแก้ปัญหาในระดับชุมชนสู่การปรับเปลี่ยนทางนโยบาย

หัวใจการทำงานจัดระบบชุมชนของกลุ่ม นอกจากมุ่งให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของตนเองแล้ว คณะทำงานยังทำให้ชาวบ้านสำนึกตั้งแต่แรกว่า ต้องช่วยคนเดือดร้อนประเด็นอื่นๆ ในที่อื่นๆ ด้วย ไม่คิดแก้ปัญหาของตนเองอย่างเดียว และโยนให้เห็นประเด็นร่วมทางโครงสร้างว่า ปัญหาที่แต่ละชุมชนเผชิญอยู่นั้นเกี่ยวโยงอย่างไรกับโครงสร้างที่เป็นอยู่ ทำให้แต่ละชุมชนต้องร่วมกันแก้ปัญหาทางโครงสร้างด้วย สังคมโดยรวมจึงจะบรรลุที่ยุติธรรมขึ้น

เมื่อเกิดสึนามิในปี พ.ศ. 2547 นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้ก็ขยายงานไปยังชุมชนที่ประสบภัยพิบัติ งานสำคัญที่สำเร็จอย่างน่าภาคภูมิใจคือ การช่วยให้ชาวเล (มอแกน มอแกลน และอูรักลาไวกัย) ซึ่งเป็นกลุ่มชนชายขอบที่สุดของสังคมไทย ได้หยดยื่นขึ้นมาช่วยตนเองเรื่องที่อยู่อาศัย หลังจากโดนภัยพิบัติทวนนิยามถล่มซ้ำภัยพิบัติธรรมชาติ

การทำงานสึนามินำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างระดับจังหวัดด้วยที่น่าสนใจคือการแก้ปัญหาภัยพิบัติโดยชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา ซึ่งต่อมาเป็นต้นแบบที่อธิบดีกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยยอมรับ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระดับจังหวัด ไม่ตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า “ชาวบ้านภูมิใจและมีกำลังใจขึ้นเมื่อเราได้รับรางวัล เมื่อการป้องกันภัยพิบัติโดยชุมชนสามารถขยับได้ทั้งจังหวัด ก็กลายเป็นว่าเราสามารถทำได้ทุกเรื่อง เมื่อทำได้แล้ว ภาครัฐระดับจังหวัดก็ต้องปรับตัวเพื่อสนับสนุนงานชุมชนด้วย แต่งานกดดันก็ต้องทำอยู่บ้าง เมื่อโจทย์เปลี่ยน ทำให้ การยุทธ์ลีลาการรบก็ต้องเปลี่ยน”

จ่านงค์กล่าวถึงการทำขบวนขับเคลื่อนสังคม “ใช้ทั้งบู๊ทั้งบุ๋น สิทธิ

ของเราคือสิทธิชุมชน ความเป็นคนไทย หลักการพื้นฐานคือความเท่าเทียมที่เข้มข้น ถ้าเจรจากับรัฐก็ต้องเจรจาแบบเท่าเทียม บู้บ้างถ้าจำเป็น การเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นเรื่องที่ค่อยๆ ทำไป ทำไมชาวบ้านสินค้าไปช่วยที่อื่นได้ง่าย เพราะปลูกฝังกันไว้ว่า เรามีเพื่อนทั่วประเทศ ต่อมาเราก็รวมกันเป็น P-Move หรือขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรมในสมัยรัฐบาลอภิสิทธิ์ หรือเรื่องพลังงานเราก็เอาด้วย เพราะเราเพาะเมล็ดมาแล้ว ปลูกฝังไว้แล้ว บางองค์กรที่ไม่ได้คิดประเด็นนี้ แม้จะทำงานทั่วประเทศ แต่ก็ไม่สามารถเคลื่อนเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมได้ เหมือนปลูกเมล็ดพันธุ์แบบไหนก็ได้แบบนั้น”

นพพรธน พรหมศรี ตกพลีหลักการจากการทำงานคลุกคลีกับคนยากจนหลายกลุ่มมายาวนาน “ความคิดเบื้องหลังการทำงานกับชาวบ้านคือการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่คนจน การทำงานจึงต้องสร้างพลังให้คนจน เมื่อเริ่มจากงานเล็กจนเห็นพลังชาวบ้านที่รวมกลุ่มกันแล้ว นักจัดระบบชุมชนก็ลุ่มให้พวกเขาเชื่อมกันเพื่อยกระดับการรวมกลุ่มไปสู่ปัญหาที่ใหญ่ขึ้น เมื่อการรวมเป็นกลุ่มแก้ปัญหาไม่พอ ก็ต้องขยายออกไปเป็นเครือข่าย และจัดตั้งไปยังภาคอื่นๆ และมารวมกันอีก ปัญหาใหญ่ขึ้น เครือข่ายก็ต้องเข้มแข็งเพื่อยันกับปัญหา เป็นการพัฒนาการที่ดูความพร้อมของชาวบ้านไปด้วย”

อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นไม่ได้ยั่งยืนและเข้มแข็งอยู่ตลอดเวลา ขบวนการมีขึ้นมีลง เวลาขับเคลื่อนจึงต้องดูเหตุปัจจัยต่างๆ ถ้าไม่พร้อมก็ต้องชะลอตัว เช่น เมื่อเกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเสื้อเหลืองเสื้อแดง คนในขบวนการทำงานกับคนจนในบางพื้นที่เห็นไม่ตรงกันต่างคนก็ต่างถอยออกมาเพื่อไม่ให้ปะทะกันเอง เพราะ “ไม่ยากให้ขบวนแตก”

9. มีเป้าหมายระยะยาว

นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้เห็นพ้องต้องกันว่า เป้าหมายสำคัญที่สุดคือการทำให้คนทุกคนในสังคมไทย โดยเฉพาะคนชายขอบทั้งหลายที่พวกเขาทำงานด้วย มีที่ยืนอย่างมีศักดิ์ศรี อย่างเสมอภาค โดยผู้นำกลุ่มกล่าวถึง

การมีที่ยืนอย่างมีศักดิ์ศรีว่า คือการใช้ชีวิตดังที่ปรากฏในข้อเขียนของอาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ เรื่อง “จากกรรมมารดาถึงเชิงตะกอน”

โชคดี สมพรม กล่าวถึงเป็นเป้าหมายระยะยาวในการทำงานของเขาคือการเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจในสังคม “หลักคิดในการทำงานพื้นที่คือ การจัดระบบขององค์กรชุมชนเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจ สังคมกระแสหลัก เขามีตัวแทนทางอำนาจที่เป็นโครงสร้าง เช่น สมาชิกสภาเทศบาล ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เราก็ต้องทำให้ชาวบ้านโตพอที่จะมีอำนาจการต่อรอง ต้องทำให้ชาวบ้านมีคณะทำงานเพื่อทำสร้างเปลี่ยนแปลงได้คล่องตัวกว่า มีกำลังต่อรองระดับจังหวัดได้ ทุกคนเป็นตัวแทนเจรจาได้ทุกระดับ ทั้งเทศบาล อำเภอ จังหวัด”

ศรินพร พุ่มมณี เชื่อว่า การกุมเป้าหมายระยะยาวให้ได้มีความสำคัญ เพราะ “ถ้าคนปลูกต้นไม้ไม่มีความชัดเจน เข้าใจสิ่งที่ทำ ก็จะเลือกดิน น้ำ และสภาพแวดล้อมได้เหมาะสม แต่ถ้าคนปลูกไม่มีเมล็ดพันธุ์ที่ดีในตัวเอง จะทำให้เห็นความต่าง เราปลูกอะไร ผลก็ออกมาเป็นอย่างนั้น เรื่องนี้พิสูจน์ให้เห็นหลายครั้ง และบอกได้ว่าจะนำไปสู่อะไร”

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ เสริมว่า หากมองเป้าหมายที่การเปลี่ยนแปลงสังคม คนทำงานต้องดูเป้าหมาย และใช้วิธีการมาเกื้อหนุน “การทำกิจกรรมร่วมกันในระดับต่างๆ เป็นการทำโมเดลเพื่อบอกว่า สังคมใหม่ต้องมีสิ่งเหล่านี้ตามแนวคิด ‘จากกรรมมารดาถึงเชิงตะกอน’ การทำงานระดับพื้นที่เป็นการค่อยๆ ก่อโมเดลขึ้นมาเสนอสังคม สำหรับสังคมไทย เรบอกตรงๆ ไม่ได้ว่า เราต้องการแบบนี้ แต่ต้องหาลายๆ โมเดลเพื่อไปบอก ไปกดดัน เราต้องมีสิ่งใหม่อยู่เสมอเพื่อตอบคำถามได้ทุกมิติ เช่น แพทย์แผนไทย กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ นี่เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงสังคมไปพร้อมกับการตอบโจทย์พื้นที่”

รศ. ดร.นันทิยา หุตานุวัตร เสนอทฤษฎีคานงัดว่า ถ้าสามารถขยายรูปแบบที่ดึงามเหล่านั้นออกไปถึงร้อยละ 40 ของคนทั้งประเทศได้ การเปลี่ยนแปลงทั้งระบบจะเกิดขึ้น ปรีดา คงแป้น กล่าวต่อว่า งานที่หนักจัดระบบ

ชุมชนกลุ่มนี้ทำมาทั้งหมด น่าจะเป็นส่วนสำคัญของการสร้างภาพอนาคต สำหรับคนที่อยากเห็นการเปลี่ยนแปลงสังคม และควรสำรวจว่างานใดควรได้รับการขยายให้กว้างขวางออกไป

อย่างไรก็ตาม มีการตั้งคำถามขึ้นมาในวงสนทนาว่า นักจัดระบบชุมชน ควรให้ความสำคัญกับอะไรมากกว่ากัน ระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขนาดใหญ่ (Social Movement) กับองค์กรชุมชน (Community Organization)

คริษฐ พุ่มมณี ตั้งข้อสังเกตว่า “ขบวนการทางสังคมคือการรวมตัว เฉพาะกิจ เมื่อเสร็จภารกิจก็ต้องกลับมายังฐานเดิม เราต้องเตือนตัวเองให้ เข้าใจความแตกต่างระหว่าง movement กับ organization ที่สัมพันธ์กัน ให้ชัด ไม่เช่นนั้นจะหลงทิศ เมื่อมีโมเดลระดับชุมชนแล้ว เช่น การถือครอง ที่ดินทุกคนได้รับประโยชน์ ก็ยกระดับนำเสนอขึ้นไป แต่เราต้องกลับมาที่ องค์กรชาวบ้าน และรักษาลงนี้ไว้ หากมีการเปลี่ยนแปลง เราจะรักษามัน ไว้ได้อย่างไร ต้องคิดให้ครบหลายชั้น ทุกระดับ”

ไมตรี จงไกรจักร์ กล่าวว่า องค์กรชุมชนนั้นสำคัญยิ่งยวด แต่ต้อง ออกไปร่วมการเคลื่อนไหวภายนอกด้วย โดยมีการจัดระบบขององค์กรแตกต่างกัน ที่สำคัญ นักจัดระบบชุมชนต้องเข้าใจชัดเจนแต่แรกว่า เป้าหมายระยะยาว คืออะไร เวลาเข้าไปจัดระบบชุมชนระยะแรกก็ต้องร่วมวิเคราะห์สังคมกับ ชาวบ้าน ให้พวกเขาเห็นชัดว่า งานนี้ไม่ใช่การแก้ปัญหาเฉพาะในชุมชนนี้เท่านั้น ต้องนำไปสู่การร่วมกับเพื่อนที่ตกทุกข์ได้ยากทั้งหมดด้วย

ผู้เขียนสังเกตเห็นว่า นักจัดระบบชุมชนกลุ่มนี้เข้าใจและเชี่ยวชาญ ในงานระดับชุมชน และเริ่มเห็นประเด็นชัดขึ้นเรื่อยๆ ในงานระดับเครือข่าย ส่วนงานระดับการเคลื่อนไหวทางสังคมขนาดใหญ่ นั้น พวกเขา กำลังเรียนรู้ อย่างชะมัดเขม้น โดยพยายามถอดบทเรียนจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่ผ่านมา ดังสะท้อนจากคำพูดของ นพพรธน พรหมศรี “คนทำงานจัดตั้งรู้ ดีว่าฐานชุมชนนั้นสำคัญ แต่ต้องจัดองค์ประกอบให้เหมาะสมระหว่างฐานกับ

สิ่งที่เราใฝ่ฝัน ซึ่งอยู่ในระหว่างค้นคว้า ปรับเปลี่ยน และกำลังดูว่าขบวนการแบบใดจะนำสู่การเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่เราต้องการ”

พิชยา แก้วขาว ก็กล่าวในทำนองเดียวกัน “เราเชื่อว่ากระบวนการชุมชนสร้างความเข้มแข็งให้ฐานล่าง ขณะที่เครือข่ายมีความจำเป็นในการสร้างพลังที่ใหญ่กว่า เพื่อแก้ปัญหาใหญ่ขึ้น พอมาวันนี้เรามาทำอีกขั้น คือกระบวนการเคลื่อนไหวหรือ movement มันจะเกิดแยกหลายดับหรืออะไรก็แล้วแต่ เรามองว่าเป็นพัฒนาการตามธรรมชาติ ต้องดูว่าขบวนการนี้จะพาเราก้าวข้ามไปสู่การสร้างสังคมใหม่ได้ไหม ทำอย่างไรให้คนทั้งสังคมเห็น แล้วพาให้มันเคลื่อนไป”

10. จุดอ่อนและอุปสรรค

ในการถอดบทเรียนครั้งนี้ นอกจากการทำงานที่ประสบความสำเร็จ วงสนทนาได้ร่วมกันมองจุดอ่อนและอุปสรรคของการทำงานอย่างจริงจังระดับหนึ่ง รวมทั้งแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความล้มเหลวในบางพื้นที่เพื่อเรียนรู้ร่วมกัน

จำนงค์ จิตรนิรัตน์ เล่าว่า “ความล้มเหลวของผมเกิดขึ้นใน 4-5 ชุมชนที่ผ่านมา เช่นที่วัดแคนางเลิ้ง เราทำได้แค่สำรวจชุมชน แต่เพราะความเร่งรีบ ทำให้งานฉาบฉวยและกุ่มสภาพไม่ได้ ที่อุบลราชธานี เราไปเตรียมชุมชนที่ยังไม่เกิดปัญหา แต่นำสไลด์การไล่อื้อชุมชนในกรุงเทพฯ ซึ่งสื่อถึงความจริงอันโหดร้าย ทำให้ชาวบ้านแตกตื่น และคนที่ตกใจมากที่สุดคือตำรวจในพื้นที่ ทำให้เราถูกตีบออกมาก แต่เราไม่ยอมแพ้ ผมข้ามฝั่งไปเปิดพื้นที่ใหม่ที่อำเภอวารินชำราบ พอเชื่อมกับพื้นที่ได้แล้ว ก็กลับไปทำงานที่ชุมชนนั้นได้อีกครั้ง หรือที่วัดญวนคลองลำปัก เขตดุสิต เราทำให้ชาวญวนหลุดขบวนไป ตรงนั้นมีชาวบ้านภาคกลางมาอยู่ด้วย แต่เราไม่คำนึงถึงความละเอียดอ่อนเชิงชาติพันธุ์และประเพณีบางอย่าง ทำให้เกิดการกีดกันโดยไม่ได้ตั้งใจ ทั้งที่เขาอยู่มาก่อน”

ความผิดพลาดอีกประการหนึ่งคือการเลือกคนผิดเข้าไปทำงานชุมชน เช่น ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าถึงการเลือกคนชอบใช้อำนาจเข้าไปทำงานกับชุมชน มอแกน กว่าจจะรู้ตัวและเปลี่ยนคนเข้าไปทำงานใหม่ก็ยากเสียแล้ว จำรงค์ จิตรนิรัตน์ เห็นว่า “กรณีชาติพันธุ์ต้องละเอียดเป็นพิเศษ เพราะเขามีปมด้อย มีโอกาสทางสังคมน้อยอยู่แล้ว หรือพื้นที่ศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความเชื่อ กลุ่มผู้หญิง และกลุ่มคนไร้สัญชาติ มีรายละเอียดที่ต้องดูเป็นพิเศษ เรียกว่าเป็นพื้นที่เปราะบาง”

10.1 จุดอ่อน

ประเด็นแรกที่พูดถึงมากพอสมควร คือ **การที่คนทำงานและแกนนำชาวบ้านหลุดออกจากขบวนการไปไม่น้อย** ถ้าไม่หลุด ขบวนการอาจเข้มแข็งกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งวิเคราะห์กันว่าเกิดจากหลายสาเหตุ ที่สำคัญคือการมีงบประมาณจำกัดและไม่ต่อเนื่อง ทำให้ไม่มีทุนรอนที่จะพัฒนาคนทำงานและชาวบ้านต่อ ดังที่ไมตรี จงไกรจักร์ กล่าวว่า “เราไม่มีเวทีพัฒนาคนต่อเนื่อง ไม่มีงบประมาณ นักสู้ออกเงินเอง นี่ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนหลุดไป”

อีกสาเหตุหนึ่ง เกิดจากการสร้างจิตสำนึกให้เห็นปัญหาทางโครงสร้างไม่ลึกซึ้งพอ ทำให้พอแกนนำแก้ปัญหาของตนเองจบก็ถอยออกจากขบวนการ ส่วนจำรงค์ จิตรนิรัตน์ ถือว่า เรื่องแกนนำหลุดจากขบวนการนี้เกิดจากนักจัดระบบชุมชนดูแลแกนนำไม่ดีพอ

ในบางกรณี แกนนำเริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น หรือมากจนไม่ได้ทำงานภายในชุมชน เกิดตัวตนขยายหรือลืมนั่น สิ่งตามมาคือการหลุดจากฐานชุมชน ทำให้กุมสภาพชุมชนไม่ได้ เมื่อเกิดเรื่องเช่นนี้ การกลับไปเชื่อมกับฐานเดิมอีกครั้งจะเป็นเรื่องยากมาก ภควินท์ แสงคง บอกว่า “เมื่อแกนนำหลุดจากฐานก็เหมือนลูกโป่งลอยไป เมื่อหมดลมก็ตก องค์กรชาวบ้านก็แกว่ง จะฟื้นคืนมาอีกรอบก็ลำบาก กว่าจะเติบโตใช้เวลาสิบปี เมื่อตกใช้เวลารวบเดียว” ภควินท์ แสงคง เห็นว่า “ขบวนการทางสังคมเหล่านี้เป็นเพียงแนวร่วมหรือ หน่วยสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งต่อองค์กรชาวบ้าน”

จุดอ่อนอีกประการหนึ่งเกิดขึ้นในระดับเครือข่ายคือ **เมื่อเครือข่ายใหญ่ขึ้นและมีบทบาทในสังคมกว้างมากขึ้น คนทำงานมักแย่งชิงอำนาจและขัดแย้งกันเอง** ดังตัวอย่างที่จางง์ จิตรนิรัตน์ เล่า “สภย. (สมัชชาเกษตรกรรายย่อย) แย่งชิงกันเองภายในเครือข่าย เพราะเครือข่ายใหญ่มีสมาชิกหลายหมื่นคน จุดพลิกที่สำคัญคือ เมื่อมีการเลือกตั้งเลขาธิการ มีการชิงกันเป็นเกมการเมือง นี่คือนจุดแตกจุดแรก กลายเป็นสองพวกที่วิ่งไปหาข่าวการเมืองภายนอก และแตกในที่สุด”

เมื่อก้าวจากงานระดับชุมชนเป็นงานเครือข่ายและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม **ชุมชนมองไม่เห็นตัวตนเองเชื่อมโยงกับโจทย์ใหญ่อย่างไร** คือไม่สามารถเชื่อมโยงปัญหาของชุมชนกับประเด็นหลักของขบวนการได้ ทำให้พลังสนับสนุนอ่อนลงไป ซึ่งอาจเกิดจากคนในชุมชนไม่ได้รับการพัฒนาพอที่จะทำงานระดับที่เหนือกว่าชุมชนขึ้นไป ทั้งระดับกลางและระดับบน หรือบางครั้งประเด็นของขบวนการก็กว้างเกินไปจนชุมชนรู้สึกเชื่อมโยงไม่ติดกับขบวน

เช่นที่ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าว่า เมื่อเครือข่ายผู้ประสบภัยสึนามิตั้งขึ้นก็มีกลุ่มมาเข้าชื่อเพิ่มขึ้น และกลายเป็นเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) “พอเป็นคปสม. ประเด็นย่อยจะถูกยกไปในระดับนโยบาย เมื่อมีเพื่อนเยอะก็ต้องใช้ข่ายใหญ่ เมื่อเป็นเครือข่ายใหญ่แต่สถานะอ่อน ประเด็นก็จางลง ขณะนี้เราไม่ได้ตกผลึกเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงสังคมร่วมกันจริง พอเรื่องของเขาไม่ได้อยู่ในประเด็นใหญ่ของขบวน เขาก็ไม่รู้จะอยู่ตรงนั้นทำไม ผู้นำต้องมองตรงนี้แล้วกำหนดเป้าหมายให้ชัด”

อีกประเด็นหนึ่งที่เป็นจุดอ่อนร่วมกับขบวนการทางสังคมอื่นในไทยคือ **การขาดความชัดเจนในการวิเคราะห์สังคมระดับมหภาค** ทำให้ขบวนการไม่สามารถเสนอภาพสังคมใหม่ที่ดึงมาได้ชัดเจน รวมทั้งไม่สามารถเสนอยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของขบวนการอย่างเป็นระบบ และเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รวมตัวกันไม่ได้ แม้จะสู้เป็นประเด็นๆ ในพื้นที่ได้ผล แต่ไม่สามารถต่อรองเพื่อผลักดันทางนโยบายได้อย่างรอบด้าน

คริณพร พุ่มมณี เสนอว่า สภากงคองไทยเปลี่ยนเปลี่ยงจากสามลึบปีทีแล้วมก “มีกลไกชวบ้าน มีทุนทีเปลี่ยนเปลี่ยงไป หากเราลีไม่ทัน ทิศทงการทงงานของเราก็จะเบ้ไปด้วย เราด้องวิเคราะห์สภากงคองกันใหม่ การรับรู้ทงการเมืองของคณช้กกลางก็เปลี่ยนเปลี่ยงไปด้วย เราด้องวิเคราะห์ให้ออก รววมท้กการเกิดประชาคมเศรษฐกิจจาเอเชียน เราจะทงงานให้ไปสู่เป้าหมายขณะทีมีบ้จยเหล่านี้เข้ามมาด้้อย่างไร”

ประเด็นสุด้ท้ยคือ **มีคณทงงานน้อย ทำให้ชยงานเบ้นไปด้ไม่กว้างชวงเท่าทีควร** รศ. ดร.นันทยา หุตานูวัตร ตั้งช้อส่งเกตว่า “ฐานล้าค้ญคือองค้กรชุมชน ส่วนตัวเห็นวเราช้ทำเรืององค้กรชุมชนไม่มกพอ มีคณทำแบบนี้ท้กประเทศไม่เกินร้อยละ 5 อีกร้อยละ 95 ไม่เคลือ่น เราจะทำให้เกิดชุมชนเล็กๆ แบบนี้ท้กในเมืองและชนบทให้ถึงร้อยละ 50-60 ด้้อย่างไร”

10.2 อุปสรรค

อุปสรรคจากภายนอกทีล้าค้ญทีสุด้คือ **การถูกทำลายจากพรรคการเมือง** จ้านงค้ จิตรนิริฐน กล่าวว่า “สาเหตุรุนแรงคือถูกทำลายจากพรรครัฐบาล เช่น สมัยนายกทักษิณ เราถูกตั้งบประมาณจากต่างประเทศ เขาทำเป็นกระบวนกร คณทงงานให้ทักษิณทีเคยอยู่ในชบวนเรามาเก่อนส่งคณลงมาชู่ เพราะเขารู้หมด้ววใครเป็นใคร สายแรงงานถูกกระทำรุนแรง กลุ่มปากมูนทีม่ั่นใจในความลัมพันธ์กับรัฐมกทีสุด้กลับถูกทำลายมกทีสุด้ ลัมชชาคณจณโดนการเมืองแยกพล้งออก มีประเด็นเจรจาเป็นร้อยๆ กรณี บางกรณีแก้ไ้ อย่างเรืองช้ฝักหนามและประมงรอบอ้าวไทย บางส่วนแก้ไ้ไม่ได้ บางกรณีปัญหาแก้ไ้แล้วหายไป กลุ่มพีเลี้ยงทีมีบทบาทการนำ แต่ไม่มีทุนและไว้ใจเส้นสายทงการเมืองมกเกินไป ในทีสุด้ก็หมดบทบาทไป”

อุปสรรคล้าค้ญอีกระการหนึ่งคือ **การที่ชบวนกรทงงานด้องพ้งพาแหล่งทุน และแหล่งทุนใหญ่ๆ ทีทงงานเพื่อคณจณยังไมเห็นความล้าค้ญของการทงงานแนวทงนี้** เนื่องจากไม่เข้าใจความล้าค้ญและความจำเป็นของการโยงปัญหาคณจณกับปัญหาโครงสร้างล้งคอง และการเพิ่มอำนาจให้

ชาวบ้านยืนขึ้นได้ด้วยตนเอง

ไมตรี จงไกรจักร์ เล่าถึงองค์กรทุนขนาดว่า การที่มีคนทำงานแบบนี้ค่อยๆ ทยอยกันไป ส่วนหนึ่งเพราะ “สสส. (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ) และพอช. (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน) ทำกิจกรรมที่ดึงคนและมวลชนขนาดใหญ่ไปต่อบกิจกรรมเขา เช่น เขาให้งบประมาณทำกิจกรรมหมู่บ้านละสองล้าน แต่พวกเรากลับต้องลงขันทำงานกันเอง เขาให้เงินชุมชนแต่ไม่ได้ให้ฐานความคิด”

ปนัดดา ทศศิริ เล่าตัวอย่างของโครงการที่ต้องหยุดเพราะงบประมาณเหลือจากต่างประเทศหมดไปว่า “เราเคลื่อนไหวประเด็นข้าว ทำเรื่องประกันราคาข้าวให้ชาวนา ช่วยทำการตลาด พอองค์กรทุนคือฟอสเตอร์ (Plan International) หมดงบประมาณและถอยออกไป แต่สหกรณ์ข้าวของเราจะต้องอยู่ต่อมาราคาข้าวยิ่งตกลง เราใช้เงินสหกรณ์มาประกันราคาข้าว พออ้อมไม่ไหวก็ต้องหยุด”

อุปสรรคสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ **ระบบราชการที่ล้มเหลวเกี่ยว** **สิ้นเชิงในการดูแลประชาชนชายขอบ** ยกตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวเรื่องบัตรประชาชนของคนไร้สัญชาตินั้น แม้กฎหมายจะผ่านแล้ว แต่ระบบราชการและข้าราชการกลับเป็นอุปสรรค เพราะมีขั้นตอนมากมายและทำงานอย่างล่าช้า รวมทั้งต้องการเงินใต้โต๊ะจากคนไร้สัญชาติด้วย เช่นที่ภาควิชนท์ แสงคง เล่าว่า หลังจากใช้เวลาสามปีตั้งแต่การสำรวจและลงทะเบียนคนไทยพลัดถิ่นและเคลื่อนไหวผ่านเครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) จนได้ พ.ร.บ. สัญชาติมาแล้ว “แต่การทำให้กฎหมายใช้ได้จริงยากกว่า คนสามพันคนร่วมการเคลื่อนไหวสิบปีจนได้กฎหมาย ในพื้นที่ที่มีคนไทยพลัดถิ่นห้าหมื่นคน ผ่านไปสามปีคนสัญชาติได้แค่หนึ่งพันแปดร้อยคน”

ประการสุดท้าย มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งพร้อมที่จะทำงานรับใช้นโยบายที่ผิดพลาดและไม่เป็นธรรม โดยการทำวิจัยและเป็นกระบอกเสียงสนับสนุนให้ความชอบธรรมกับนโยบายเหล่านั้น ☹

การจัดระบบชุมชนในประเทศไทย

ศรีนุส พุ่มมณี

การจัดระบบชุมชน (Community Organizing) เป็นกระบวนการทำงานเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มุ่งจัดการกดขี่ เอาัดเอาเปรียบ เพื่อให้เกิดความยุติธรรมทางสังคม โดยชาวบ้านจะต้องร่วมกันสร้างพลัง สร้างแรงจูงใจร่วมกัน ต่อสู้แก้ไขปัญหาร่วมกัน จะทำให้เกิดการรับรู้ มีจิตสำนึก และพลังอำนาจ บทความนี้เป็น การนำเสนอแนวคิด พัฒนาการ และการประยุกต์ใช้การจัดระบบชุมชนกับกลุ่มคนจนเมืองในเอเชียและในประเทศไทย

การจัดระบบชุมชน

จากหนังสือ *LOCOA Series 1: Being with the Poor* ได้บันทึกเรื่องราวความเป็นมาของการจัดตั้งองค์กรประชาชนในแถบอาเซียนเอาไว้ว่า ในยุคเริ่มต้น กลุ่มคนทำงานที่เกี่ยวข้องกับคนยากจนได้ร่วมกันนิยามความหมายของการทำงานการจัดระบบชุมชนไว้ดังนี้

- การจัดระบบชุมชนเป็นการทำงานร่วมกับผู้ถูกกดขี่หรือผู้ด้อยโอกาส ด้วยการรวมกลุ่ม มีการระบุปัญหา เลือกประเด็น ใช้การตัดสินใจร่วมกัน ในการปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม และปิดท้ายด้วยการประเมินผล ทบทวนย้อนมองตนเองอย่างใคร่ครวญ โดยกระทำอย่างเป็น

วางจรรยาและต่อเนื่องจากปัญหาเล็กสู่ปัญหาใหญ่ และจากประเด็นพื้นฐานสู่ประเด็นระดับชาติ จากประเด็นรูปธรรมสู่นามธรรม

- การจัดระบบชุมชนมุ่งสร้างจิตสำนึกของคนยากจนผ่านประสบการณ์ ความขัดแย้งและการเผชิญหน้า โดยเชื่อว่าจิตสำนึกของมนุษย์ไม่สามารถ สืบทอดด้วยการทรมานแต่จะเกิดได้จากปฏิบัติการการเผชิญหน้า ซึ่ง กระบวนการสร้างจิตสำนึกเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ความรู้และการปฏิบัติ ควบคู่กัน

- การจัดระบบชุมชนให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วม

- การจัดระบบชุมชนมุ่งเสริมสร้างผู้นำแบบประชาธิปไตย โดยให้ ความสำคัญกับตัวองค์กรประชาชนมากกว่าผู้นำ ผู้นำต้องเกิดจากการยอมรับ ของสมาชิกที่ผ่านกระบวนการต่อสู้มาด้วยกัน มิใช่มาจากภายนอก และ เชื่อว่าผู้นำที่ดีต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนเสมอ

เป้าหมายของการจัดระบบชุมชน

- การจัดระบบชุมชนมีเป้าหมายเพื่อ**สร้างพลังอำนาจของประชาชน** (People Power) ด้วยกระบวนการเผชิญหน้ากับโครงสร้างและสถาบันที่ กดขี่เอารัดเอาเปรียบประชาชน ประชาชนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบจะสามารถ หลุดพ้นจากการกดขี่ได้ โดยการยืนหยัดในสิทธิ์การใช้อำนาจการตัดสินใจ เพื่อกำหนดอนาคตของตนเอง และรักษาไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

- การจัดระบบชุมชนมุ่ง**สร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรประชาชน** เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับภาคประชาชนด้วยการสร้างทางเลือกใหม่ที่ ประชาชนสามารถมีส่วนร่วม สร้างการเรียนรู้ถึงคุณค่าของระบบสังคมแบบ ใหม่ ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้จะกลายเป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลง สังคมในอนาคต

- นักจัดระบบชุมชนและองค์กรประชาชนควรแสวงหาความร่วมมือ กับองค์กรที่หลากหลาย ทั้งในระดับภูมิภาค ประเทศ องค์กรระหว่างประเทศ

รวมถึงพรรคการเมือง เพื่อสร้างพันธมิตรในการร่วมกันเปลี่ยนแปลงสังคม

การจัระบบชุมชนในเอเชีย

ประมาณปี ค.ศ. 1970 ที่เกซอนซิตี ประเทศฟิลิปปินส์ งานด้านการจัดระบบชุมชนในเอเชียเริ่มขึ้นโดยกลุ่มแอคโป (Asian Committee for People Organization หรือ ACPO) ซึ่งเป็นกลุ่มนักบวชชาวคริสต์ที่ทำงานร่วมกับชุมชนคนยากจน เป็นผู้เริ่มจุดประเด็นเกี่ยวกับคนยากจนในประเทศแถบเอเชียช่วงหลังยุคอาณานิคม และมีความเห็นร่วมกันว่า การทำงานร่วมกับคนยากจนเหล่านี้เป็นภารกิจสำคัญของนักบวชที่อยู่ใกล้ชิดกับคนเหล่านี้

จากประสบการณ์การอยู่ร่วมกับคนยากจนเหล่านี้ ทำให้เหล่านักบวชร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ที่ได้จากการทำงาน สรุปเป็นบทเรียนที่มีคุณค่า และพร้อมที่จะขยายการทำงานให้กว้างขวางมากขึ้น ทำให้กลุ่มแอคโปกำหนดพันธกิจของการทำงานร่วมกันด้วยความศรัทธาเชื่อมั่นต่อพลังของประชาชน ท่ามกลางความหลากหลายของวัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ ผ่านการฝึกอบรม เริ่มต้นจากการใช้พื้นที่บริเวณสลัมทอนโด กรุงมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ เป็นห้องทดลองการทำงาน โดยนำหลักการพื้นฐานจากงานจัดระบบชุมชนของซอล เดวิด อะลินสกี (Saul David Alinsky) มาใช้เป็นครั้งแรกในเอเชีย โดยมีที่ปรึกษาคือสาธุคุณเฮอ์เบิร์ต ไวต์ (Rev. Herbert White) ผู้เคยร่วมงานกับซอล อะลินสกี นับเป็นจุดเริ่มต้นของการนำเมล็ดพันธุ์ความรู้นี้เข้ามาสู่ดินแดนแถบเอเชีย ซึ่งทำให้พบว่า ปัจจัยด้านวัฒนธรรม สังคม การเมือง และศาสนาของพื้นที่ มีความสลับซับซ้อนต่อการงานเพื่อจัดตั้งองค์กรประชาชนแตกต่างกันไป แต่ไม่ว่าจะอย่างไร การทำงานยังคงยึดมั่นแนวทางการทำงานร่วมกับคนจนเพื่อสร้างรูปธรรมขององค์กรประชาชนที่เข้มแข็งให้เป็นที่แห่งความหวังของการเปลี่ยนแปลงสังคมในระยะยาว

ราวปี ค.ศ. 1990 กลุ่มแอคโปยุติการดำเนินงานทั้งหมด แต่มีการ

สำนักงานจัดระบบชุมชนโดยกลุ่ม Leaders and Organizers of Community Organizations in Asia (LOCOA) เนื่องจากเห็นว่าการจัดระบบชุมชนเป็นวิธีการที่จะทำให้ชุมชนรวมตัวกัน สร้างพลังอำนาจ ร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยเน้นประเด็นปัญหาการยุติการไล่อพยพชุมชนแออัดและการสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัย นอกจากฟิลิปปินส์แล้ว ปัจจุบันแนวคิดการทำงาน จัดระบบชุมชนได้แพร่ขยายสู่ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชีย ได้แก่ อินเดีย อินโดนีเซีย เกาหลีใต้ บังกลาเทศ เมียนมาร์ กัมพูชา และประเทศไทย (LOCOA, 2015)

การจัดระบบชุมชนในประเทศไทย

สำหรับประเทศไทยการจัดระบบชุมชน เริ่มต้นในปี ค.ศ. 1970 (พ.ศ. 2513) จากการประชุมหารือกันของนักบวชคริสตนิคายโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ เกี่ยวกับปัญหาของคณจันที่ถูกกดขี่และถูกเอารัดเอาเปรียบรุนแรงขึ้น ทั้งชาวไร่ ชาวนา แรงงาน และคนสลัม กลุ่มนักบวชหัวก้าวหน้าเหล่านี้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความรู้กันในระดับนานาชาติโดยวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ความยากจนและปัญหาทางการเมืองของประเทศต่างๆ ในภูมิภาค และเชื่อมโยงกับการสอนของพระเจ้า ซึ่งในขณะนั้นมีแนวคิดการตีความคัมภีร์ไบเบิลว่าพระเจ้าอยู่กับคณจันและเป็นผู้ปลดปล่อยคณทุกขียาก ทำให้นักบวชกลุ่มนี้มุ่งให้ความสำคัญกับคณยากคณจันอย่างจริงจังในหลายลักษณะ และบางกลุ่มได้เรียนรู้วิธีการทำงานกับคณจันของซอลอะลินสกีจากต่างประเทศ และพยายามนำมาใช้ในการทำงาน แต่ยังไม่ีรูปแบบของการทำงานอย่างเป็นทางการเป็นระบบมากนัก (Alinsky, 1989)

ต่อมาคณกลุ่มนี้เริ่มรวมตัวกันเป็นชมรมอาสาสมัครการจัดระบบชุมชนในประเทศไทย หรือวอมพอท (Voluntary Movement of People's Organization in Thailand หรือ VOMPOT) ในปี พ.ศ. 2515 เพื่อศึกษาและเรียนรู้กระบวนการจัดตั้งชุมชนร่วมกับกลุ่มคณยากคณจันในแถบเอเชีย โดยเริ่มจากประสบการณ์ การจัดตั้งชุมชนของฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ฮองกง

และสิงคโปร์ ที่เริ่มงานไปก่อนหน้าแล้ว และในปี พ.ศ. 2516 ก็เริ่มมีการจัดตั้งขบวนการขององค์กร ชุมชนในประเทศไทย ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการต่อสู้เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ในช่วงเวลานั้น งานจัดระบบชุมชนเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในสลัมดินแดงของกรุงเทพมหานคร และกระจายไปยังชุมชนอื่น แต่ละชุมชนจะมีนักจัดระบบชุมชนเข้าไปฝังตัว ใช้ชีวิตและศึกษาชีวิตของคนในสลัม ทำให้ได้เรียนรู้และเข้าใจสถานการณ์ของสลัมได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญคือได้สร้างความคุ้นเคยและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวสลัม

กลุ่มวอมพอพยายามเริ่มต้นทำงานในพื้นที่ชนบทพร้อมๆ กับงานสลัม จุดแข็งของการทำงานคือการใช้**การฝึกอบรม**เป็นแนวทางให้คนทำงานเข้าใจแนวคิด หลักการ วิธีการของการทำงานแบบซีโอ (CO ย่อมาจาก Community Organizing) ที่มีแนวคิดพื้นฐานคือ **การจัดตั้งขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมเชิงโครงสร้างที่มาจากฐานราก** (Bottom-up) ภายใต้การกำกับดูแลของผู้หน้าที่มีประสบการณ์ในยุคแรก อย่างเช่น รอน ฟุจิโยชิ (Ron Fujiyoshi) จากสหรัฐอเมริกา แบง แลน (Bang Lan) จากสิงคโปร์ และอาร์เทอร์ โพล์กเนอร์ (Arthur Faulkner) จากญี่ปุ่น

ความสำเร็จและชัยชนะในการทำงานร่วมกันของนักจัดระบบชุมชนร่วมกับชาวสลัมดินแดงในการเจรจาต่อรองกับกรมประชาสงเคราะห์และการเคหะแห่งชาติเพื่อแก้ไขปัญหาคารโก้ โดยยึดเวลาการไล่รื้อและจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่ในรูปแบบแฟลต ทำให้ผู้ปฏิบัติงานเริ่มเห็นศักยภาพและพลังชุมชน จึงมีความเชื่อมั่นในวิธีการจัดระบบชุมชนมากขึ้น ขณะเดียวกันชาวสลัมอีกหลายแห่งเริ่มเรียกร้องให้รัฐดำเนินการแก้ไขปัญหาคารโก้ที่ทั้งสลัมหัวขวางและคลองเตยลือก 12 เป็นต้น กล่าวได้ว่า ผลจากการทำงานของของกลุ่มวอมพอทำให้หน่วยงานของรัฐเริ่มให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับปัญหาคนจนในสลัมมากขึ้น (รุ่งโรจน์ ตั้งสุรกิจ, ม.ป.ป.)

กลุ่มวอมพอดำเนินงานท่ามกลางปัญหาทางการเมืองของประเทศที่มีความเข้มข้นมากขึ้น โดยมีการทำงานเกี่ยวข้องกับการเมือง และทำงาน

ร่วมกับนักศึกษาในกิจกรรมทางการเมืองด้วย ทำให้คณะกรรมการบางคนจากสภาคริสตจักรเริ่มได้รับแรงกดดันจากองค์กร และในที่สุดก็ถูกสั่งห้ามไม่ให้เข้าร่วม ขณะที่กลุ่มนักศึกษาที่ร่วมงานกันบางคนถูกทางการข่มขู่และหวาดระแวงกันเอง ทำให้เกิดความตึงเครียดขึ้นในองค์กร แต่ก็ยังคงทำงานร่วมกับคนยากจนต่อไป โดยพยายามประคับประคองให้การทำงานยังคงดำเนินต่อไปได้

ในปี พ.ศ. 2519 มีการปราบปรามนักศึกษาชั้นรุนแรง นักจัดระบบชุมชนบางส่วนหนีเข้าป่า ขณะที่บางส่วนยังคงทำงานอย่างเงียบๆ อยู่ในเขตกรุงเทพฯ กลุ่มวอมพอทได้รับผลกระทบอย่างมากจากเหตุการณ์ดังกล่าว และเมื่อแรงกดดันทางการเมืองมีมากขึ้น กลุ่มวอมพอทจึงจำเป็นต้องยุติบทบาทลงชั่วคราว ก่อนจะกลับมารวมตัวกันและเริ่มทำงานร่วมกับชุมชนอีกครั้งในเวลาไม่นานนัก โดยใช้ความระมัดระวังมากขึ้น เนื่องจากสภาพทางการเมืองยังคงค่อนข้างตึงเครียดและไม่ผ่อนคลาย กระแสสังคมทั่วไปยังหวาดกลัวลัทธิคอมมิวนิสต์ คนที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือชาวบ้านมักถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์ แม้แต่กลุ่มที่มีแนวทางการทำงานด้านการพัฒนาชุมชนก็ยังคงจับตามองจากหน่วยงานของรัฐบาล

เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2521 กลุ่มคนที่สนใจการทำงานกับคนจนจากศาสนาต่างๆ เช่น คริสต์ (โปรเตสแตนต์และคาทอลิก) พุทธ และอิสลาม ได้จัดประชุมร่วมกันที่พญาเพื่อสรุปบทเรียนการทำงานของกลุ่มวอมพอทในช่วงที่ผ่านมา และวิเคราะห์สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่จะนำแนวทางการทำงานการจัดระบบชุมชนมาใช้ ได้ข้อสรุปว่าถึงเวลาแล้วที่ต้องนำแนวคิดการจัดระบบชุมชนกลับมาอีกครั้ง และมีการเปลี่ยนชื่อกลุ่มจากวอมพอทเป็นป๊อป (People's Organization for Participation หรือ POP) ต่อมาใช้ชื่อภาษาไทยว่า กลุ่มเพื่อนร่วมงาน กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการทำงานคือคนจนที่อาศัยอยู่ในสลัม โดยจัดการฝึกอบรมนักจัดระบบชุมชน (Community Organizer) เพื่อเพิ่มคนทำงานที่มีความรู้

ความเข้าใจในการทำงานให้มีจำนวนมากขึ้น

เริ่มกระบวนการฝึกอบรมเพื่อเป็นนักจัดระบบชุมชน

ช่วงเวลานั้นประเทศไทยเจริญก้าวหน้ากว่าประเทศอื่นในเอเชีย เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย อินเดีย และปากีสถาน ตัวเลขของทางราชการระบุว่าจำนวนประชากร 1 ใน 10 ของประเทศอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ประเทศกำลังก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ มีการคาดการณ์ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจจะสูงเทียบเท่าเกาหลีและไต้หวันในอีกไม่นาน การลงทุนส่วนใหญ่มาจากญี่ปุ่น เนื่องจากเรามีแรงงานราคาถูกจำนวนมาก และญี่ปุ่นได้รับสิทธิพิเศษในการลงทุนตามนโยบายของรัฐบาลทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นสูง ทหาร นักธุรกิจ และพ่อค้า ขณะที่คนส่วนใหญ่ในประเทศ อาทิ ชาวนา ชาวไร่ ผู้ใช้แรงงาน และคนยากจนในสลัมกลับไม่ได้รับการดูแล สถานการณ์ที่มีความกดดันต่อกลุ่มคนจำนวนมากเช่นนี้ เป็นสถานการณ์ที่เหมาะสมในการนำแนวคิดการจัดระบบชุมชนมาใช้เสริมสร้างพลังอำนาจให้ประชาชน ขณะนั้นยังไม่มีกลุ่มใดจัดการฝึกอบรมการจัดระบบชุมชนอย่างเป็นระบบมาก่อน นอกจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ใช้ฐานคิดคนละหลักการกับกลุ่มเพื่อนร่วมงาน

ช่วงนั้นกลุ่มเพื่อนร่วมงานเริ่มเติบโตอย่างช้าๆ และมั่นคง ด้วยความทุ่มเทและมุ่งมั่นในการจัดตั้งองค์กรประชาชนในสลัม โรงงาน และพื้นที่ชนบทผ่านการฝึกฝึกอบรมให้นักกิจกรรมทางสังคมเห็นความสำคัญของกระบวนการทำงานจากล่างขึ้นบน แต่การอบรมยังไม่เป็นระบบ และแนวทางการจัดตั้งองค์กรประชาชนก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับมากนักในประเทศไทย กลุ่มเพื่อนร่วมงานจึงประสานงานกับแอคโปซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของสภาคริสตจักรแห่งเอเชีย เพื่อเริ่มทำงานฝึกอบรมนักจัดระบบชุมชนในประเทศไทย และเริ่มกระบวนการฝึกอบรมได้จริงในปี พ.ศ. 2528 โดยแอคโปส่งผู้ฝึกอบรมที่มีประสบการณ์ มาจากประเทศฟิลิปปินส์ คือ เฟอร์นันโด ยูซิงโก

(Fernando Yusingco) นักบวชนิกายโรมันคาทอลิกที่ประสบความสำเร็จอย่างมากจากการทำงานจัดระบบชุมชนในสลัมทอนโด ซึ่งเป็นสลัมที่ใหญ่ที่สุดในประเทศฟิลิปปินส์ การเข้ามาของแอกโปจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานอย่างมีกระบวนการ โดยเริ่มฝึกอบรมอย่างเป็นระบบให้คนที่สนใจ และใช้พื้นที่ของสลัมในกรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่ฝึกอบรม

สำหรับสถานการณ์ของสลัมในช่วงปี พ.ศ. 2528 นั้น “สลัม” เป็นคำที่สื่อถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐหรือเอกชนอย่างผิดกฎหมาย มีสภาพเสื่อมโทรม เป็นแหล่งอาชญากรรม คนสลัมเป็นกลุ่มคนจากหลายภาคที่อพยพเข้ามาเมืองเพื่อหางานเลี้ยงชีพ ได้แก่ ชาวนาลี้ภัยจากภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือ โดยอพยพเข้ามาขายแรงงาน เช่น ขับรถแท็กซี่ กวาดถนน เก็บขยะ กรรมกรก่อสร้าง คำขายอาหาร พวงมาลัย หาบเร่ ฯลฯ เมื่ออพยพเข้ามาสู่เมือง การหาที่พักอาศัยจึงเป็นสิ่งจำเป็น การบุกรุกที่ดินว่างเปล่าจึงเกิดขึ้นโดยทั่วไป

ขณะนั้นกรุงเทพมหานครยังมีที่ดินร้างทิ้งของเอกชนและของรัฐจำนวนมาก สลัมส่วนใหญ่จะสร้างที่พักอยู่ในที่ดินของรัฐ ได้แก่ ที่ดินของการรถไฟ กรมธนารักษ์ และกรุงเทพมหานคร สมาคมร่วมกันสร้างสำรวจสลัมในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่ามีจำนวน 1,020 แห่ง ชุมชนขนาดเล็กที่สุดมีบ้านเรือน 30-40 หลังคาเรือน ชุมชนขนาดใหญ่ 150-200 หลังคาเรือน ขณะนั้นสลัมคลองเตยเป็นชุมชนใหญ่ที่สุด มีจำนวน 2,500 หลังคาเรือน

ช่วงเวลานั้น รัฐบาลมีนโยบายป้องกันการบุกรุกเข้าไปอยู่อาศัยในที่ว่างเปล่าของรัฐและเอกชน ด้วยการไม่ออกทะเบียนบ้านให้ชาวสลัม ทำให้ชาวบ้านก็ไม่สามารถขอติดตั้งน้ำ ไฟ ที่เป็นสาธารณูปโภคพื้นฐานได้ ส่งผลให้ชาวสลัมต้องเผชิญปัญหาค่าใช้จ่ายในการดำเนินชีวิตที่แพงมาก เนื่องจากต้องเสียค่าน้ำค่าไฟแพงกว่าคนทั่วไป (ค่าน้ำประปาขณะนั้นอยู่ที่ 2.50 บาท ต่อลูกบาศก์เมตร หรือ 1,000 ลิตร หรือประมาณ 50 ปี๊บ แต่ชาวบ้านต้องซื้อน้ำใช้ในถังขนาด 160 ลิตร หรือ 8 ปี๊บ ราคา 10 บาท) นอกจากนี้ยังมี

ค่าไฟ ค่าเช่าบ้าน ค่าเดินทางไปทำงาน ค่าอาหาร และสำหรับครอบครัวที่ต้องการให้ลูกเรียนหนังสือก็ต้องยอมจ่ายค่าเช่าทะเบียนบ้านอีกด้วย การเรียกร้องให้รัฐออกทะเบียนบ้านจึงเป็นประเด็นสำคัญในช่วงดังกล่าว เพราะการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานจำเป็นต้องมีทะเบียนบ้าน ทั้งนี้ประเด็นที่สำคัญที่สุดคือความมั่นคงเรื่องที่อยู่อาศัย โดยในช่วงปี พ.ศ. 2528 เมืองค์กรพัฒนาเอกชนประมาณ 500 กลุ่ม การทำงานโดยทั่วไปจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ การทำงานแบบสังคมสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน

ยูซิงโกทำงานในประเทศไทยอยู่นานกว่าสองปี จากปี พ.ศ. 2528 ถึง พ.ศ. 2531 รับผิดชอบการฝึกอบรมจัดระบบชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับขบวนการภาคประชาชน รวมถึงการพัฒนาผู้ฝึกอบรมหรือทรนเนอร์คนไทย เพื่อให้เป็นทรนเนอร์ที่เข้าใจปรัชญาและหลักการจัดระบบชุมชนอย่างลึกซึ้ง สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของโครงสร้างทางสังคมและปัญหาสังคม ให้คำแนะนำเกี่ยวกับยุทธศาสตร์และวิธีการเคลื่อนไหวที่สอดคล้องกับแต่ละบริบท รวมทั้งสามารถยอมรับความแตกต่างด้านบุคลิก ลักษณะของผู้รับการอบรม รับมือกับสถานการณ์ที่บีบคั้น และกล้าตัดสินใจในสถานการณ์ที่ยุ่งยากได้

กระบวนการฝึกอบรมมีระยะเวลาประมาณ 6 เดือน โดยผู้รับการฝึกอบรมต้องเข้าไปอยู่ในชุมชนที่ได้รับมอบหมาย โดยในช่วง 3 เดือนแรก จะให้ความสำคัญกับการรวบรวมข้อมูลด้านต่างๆ ทั้งวิถีชีวิต สร้างความสัมพันธ์ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ค้นหาคนที่มีลักษณะเป็นผู้นำ และประเด็นปัญหาของชุมชน รวมทั้งสามารถวางแผนปฏิบัติการเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบ และในเดือนที่ 4-6 ผู้รับการฝึกอบรมต้องทำให้เกิดองค์กรประชาชนขึ้นอย่างเป็นทางการ มุ่งมั่นต่อการสร้างพลังประชาชนที่ร่วมใจ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมฉลองชัยชนะเมื่อประชาชนได้ในเรื่องที่ต้องการ ช่วยให้องค์กรชาวบ้านมีความมั่นคงด้วยการย้อนมองตัวเอง (Reflection) และสามารถสนับสนุนให้องค์กรชุมชนจัดการกับประเด็นปัญหาที่ซับซ้อนและ

ยุ่งยากมากขึ้น ตลอดจนเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม/องค์กร
ประชาชน นำมาสู่ความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้

ส่วนวิธีการรวมกลุ่มชาวบ้านสามารถทำได้ดังนี้

1. เริ่มจากการค้นหาปัญหาของชุมชนที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของ
ชาวบ้านโดยตรง เช่น ฤกษ์ไล่ที่ ความยากจน หรือการไม่ได้รับสิทธิบริการขั้น
พื้นฐาน เพื่อนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว
2. นักจัดระบบชุมชนต้องชี้ให้ชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าของ
การรวมกลุ่มเพื่อเป็นพลังในการต่อรอง
3. นักจัดระบบชุมชนต้องเลือกประเด็นปัญหาที่ไม่ซับซ้อนมาก เพื่อ
ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่ม
4. ในเรื่องที่ชาวบ้านถูกเอารัดเอาเปรียบ นักจัดระบบชุมชนต้อง
พยายามกระตุ้นและชี้ให้เห็นแนวทาง ขั้นตอน และวิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อ
ก่อให้เกิดความหวังและกำลังใจ ซึ่งจะนำไปสู่การทำงานร่วมกัน

ตลอดระยะเวลากว่าสองปีของการฝึกอบรมที่มีความเข้มข้น ทั้งใน
สลัมหลายแห่งในเมืองและในหลายหมู่บ้านชนบทภาคอีสานและภาคเหนือ
จนเกิดการรวมกลุ่มของชุมชนเพื่อต่อสู้เรียกร้องสิทธิของคนจนในหลายพื้นที่
พร้อมกับการที่กระบวนการจัดระบบชุมชนเริ่มได้รับการยอมรับ และสามารถ
ขยายพื้นที่การทำงานและจัดตั้งองค์กรชุมชนได้หลายแห่ง ส่งผลให้องค์กร
ภาคประชาชนสามารถแสดงพลังเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานที่ส่งผลต่อการ
ดำเนินชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง ในช่วงนั้นมีผู้สนใจสมัครเข้าฝึกอบรมซีโอมากกว่า
100 คน และมีผู้ผ่านการฝึกอบรมเป็นทรนเนอร์จำนวน 5 คน ที่รับผิดชอบ
การฝึกอบรมต่อจากยูซิงโก และต่อมากลุ่มเพื่อนร่วมงานได้ทำงานพัฒนา
ในพื้นที่ควบคู่ไปกับงานฝึกอบรมทั้งในเมืองและชนบทมากกว่าสองทศวรรษ
ก่อนจะประสบปัญหาด้านเงินทุนและปิดตัวลงในระยะต่อมา

แม้กระบวนการจัดระบบชุมชนจะเป็นแนวทางการทำงานที่ไม่มีกร
เผยแพร่ออกสู่สาธารณะมากนัก แต่กลุ่มคนที่เคยผ่านกระบวนการทำงานใน

แนวโน้มยังคงเชื่อมั่นว่า การจัดระบบชุมชนเป็นกระบวนการที่สามารถนำไปสู่
“การสร้างพลังอำนาจของประชาชน” ในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง บน
พื้นฐานของการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์
โดยมีกลุ่มเพื่อนร่วมงานเป็นผู้เล่นสำคัญที่นำกระบวนการจัดระบบ
ชุมชนเข้ามาสู่ประเทศไทย 🙏

เรื่องราวชีวิตนักจัดระบบชุมชน

เมื่อเบนขึ้นกลางเสื่อที่ยืนข้างพุ่มยาไรรู้

คณะ:บรรณารักษาร

“นักจัดระบบชุมชน” เป็นคำเรียกที่คุ้นตาในหนังสือเล่มนี้ ผ่านเรื่องเล่าของ พวกเขา 17 เรื่องในภาคหนึ่ง และผ่านการถอดบทเรียนการทำงานจนตกผลึก เป็นหลักการงานของพวกเขาในภาคสอง หลายคนอยู่ในพื้นที่ของความ เป็นนักจัดระบบชุมชนมานานกว่า 30 ปี ต่ำสุดก็ไม่น้อยกว่า 10 ปี ทำให้ คณะบรรณารักษารตั้งคำถามขึ้นมาในใจ “หัวใจของพวกเขา สมองของพวกเขา ร่างกายของพวกเขาเกิดจากสิ่งใดหนอ ทำไมถึงได้ทั้งแกร่งกล้าไม่ยอม แพ้กับปัญหา แต่พร้อมที่จะอ่อนโยนอย่างลึกลับกับความทุกข์ยากของพี่น้อง คนจน” บทความชิ้นเล็กๆ นี้เป็นพื้นที่ให้เรารู้จักพวกเขาทั้ง 16 คนมากขึ้น

1. **จ่านงค์ จิตรนิรัตน์** คนจังหวัดสตูล เป็นลูกชาวนาไร่ ทำกิจกรรมทาง สังคมตั้งแต่สมัยเรียนชั้นมัธยม อยู่ในแวดวงของนักจัดระบบชุมชนมาตลอด เกือบ 40 ปี โดยไม่เคยเบนเข็มไปทางไหน เพราะใจเลือกแล้วกับเส้นทางนี้ ประสบการณ์การทำงานกับคนจนเมืองและคนจนในชนบท ทำให้จ่านงค์ สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวระดับนโยบายจนเห็นผลเชิงรูปธรรม หลายครั้ง

2. **ครินทร์ พุ่มมณี** หรือแอ๊ท เติบโตมาในครอบครัวชาวสวนริมคลอง

พระโขนง กรุงเทพฯ ครอบครัวมีห้องเช่าราคาถูกให้คนต่างจังหวัดเช่าอยู่อาศัย ทำให้เธอได้รับรู้ชีวิตของผู้คนที่หลากหลาย เธอผ่านกระบวนการฝึกอบรม เป็นนักจัดระบบชุมชนมาอย่างเป็นเรื่องเป็นราว และทำหน้าที่เป็นผู้ฝึกสอน อีกหลายรุ่น เธอฝันอยากเห็นกระบวนการเรียนรู้แบบนี้เข้าไปอยู่ในระบบ มหาวิทยาลัย แต่เธอก็ผิดหวัง แม้จะพยายามมาแล้วถึงสองครั้ง

3. **ปรีดา คงแป้น** หรือตั๋ง เกิดจากครอบครัวผู้ร่ำรวยที่ดินในจังหวัด พัทลุง เธอเข้าสู่แวดวงนักกิจกรรมทางสังคมเมื่อเข้าไปทำกิจกรรมค่ายกับ ค่ายรามทักซิธ เธอได้ฝึกจัดระบบชุมชนจากกลุ่มเพื่อนร่วมงาน เธอเคย เข้าไปทำงานในสำนักงานทรัพย์สินฯ และยังยืนหยัดกับผลประโยชน์ของ ประชาชนเป็นหลัก ได้รับฉายาว่า “เอ็นจีโอสายวัง” เธอเชื่อว่า “เราต้องคว้า โอกาสที่จะผลักดันงาน ไม่ใช่รอให้คนเข้ามาหาเอง” บุคลิกแบบบุกทะลวง ของเธอจึงทำให้เธอทำบทบาทผู้สนับสนุนในระดับนโยบายได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันเธอเป็นผู้จัดการมูลนิธิชุมชนไท

4. **มณฑา อัจฉริยะกุล** หรือตุ่น เกิดที่จังหวัดพิจิตร ้วยเรียนเธออยู่กับยาทวดและปู่ทวด จึงไม่ค่อยผูกพันกับพ่อแม่ แม่พ่ออยากให้เธอเป็นผู้ พิพากษา แต่เธอก็ไม่ได้ทำตาม เธอเริ่มเรียนรู้การทำกิจกรรมเพื่อสังคม จากค่ายรามทักซิธ เป็นผู้อยู่เบื้องหลังงานเคลื่อนไหวต่างๆ ของนักศึกษา ทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย และเลือกเส้นนี้มากกว่า 30 ปี มีประสบการณ์ ทั้งเป็นผู้ปฏิบัติ ผู้บริหาร และการทำงานจัดระบบชุมชนในลาวด้วย ปัจจุบัน เธอเป็นผู้ประสานงานภาค มูลนิธิชุมชนไท

5. **พิชญา แก้วขาว** หรือตุ๊ก เกิดที่อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา พ่อ เป็นครู แม่เป็นชาวนา ย่าเป็นผู้บุกเบิกที่ดิน และช่วยเหลือผู้คนที่มาใหม่ เพื่อให้ได้อาหารและที่พักพิง เธอมักทำอาหารแบ่งให้เพื่อนบ้านเช่นเดียวกับ แม่ การอยู่ในสังคมแห่งการดูแลและแบ่งปันติดเป็นนิสัยของเธอ เธอผ่าน ค่ายรามทักซิธเช่นเดียวกับกันกับตั๋งและตุ่น และผ่านการฝึกอบรมการจัด ระบบชุมชนรุ่นเดียวกับตั๋ง ปัจจุบันเธอเป็นผู้ประสานงานโครงการปฏิบัติการ

ชุมชนเพื่อเมืองน่าอยู่ภาคใต้ มูลนิธิชุมชนไท

6. **นพพรธน พรหมศรี** หรือตั๋ย เต็บโตที่จังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่ในครอบครัวที่พอมีฐานะ แต่ถูกสอนให้ใช้ชีวิตอย่างสมถะ จุดเปลี่ยนของเธออยู่ที่การออกค่ายอาสาพัฒนา การอ่านหนังสือ และฟังเสวนาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทำให้เธอมุ่งมั่นตั้งใจว่า เรียนจบแล้วจะทำงานกับคนจน ปัจจุบันเธอเชื่อมั่นอย่างลึกซึ้งว่า “*ขบวนการของคนยากไร้เท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมได้*” และเธอไม่เคยเปลี่ยนเส้นทางเลย ปัจจุบันตั๋ยเป็นเลขาธิการมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย

7. **ภควิณฑ์ แสงคง** หรือเชซ เต็บโตในครอบครัวชาวนาในอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เขาเคยไปฝึกฝนจะรับราชการเพื่อความมั่นคงในชีวิต แต่เมื่อเห็นพฤติกรรมของข้าราชการที่ทุจริตเอาไรต์เอาเปรียบประชาชนก็รู้สึกรังเกียจ เขาเห็นความเป็นมนุษย์ของคนไทยพลัดถิ่นที่มีเหมือนคนอื่นๆ แต่กลับไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม นับสิบปีที่เขาทำงานเพื่อให้คนไทยพลัดถิ่นเห็นคุณค่าตนเอง และลุกขึ้นสู้ให้ได้สิทธิ์ของความเป็นมนุษย์กลับคืนมา วิธีการทำงานของเขาคือ ต้องทุ่มเทและอยู่กับชุมชนจริงๆ ไม่ใช่แค่สังเกตการณ์ชุมชน

8. **อำนาจ จันทรช่าง** หรือเอ๋ อยู่ในวิถีชีวิตชนบทกับครอบครัวใหญ่ที่อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครอบครัวปลูกยางแบบผสมผสานชีวิตในวัยเรียนของเขาเต็มไปด้วยประสบการณ์นอกห้องเรียน ในวัยเรียนเขาเป็นอาสาสมัครเก็บข้อมูลชุมชนแออัดให้มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพค). จนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของงานจัดระบบชุมชน แม้จะเคยทดลองใช้ชีวิตรูปแบบอื่น แต่เขาก็ต้องกลับมาสู่เส้นทางเดิมในฐานะผู้ปฏิบัติงานของมูลนิธิชุมชนไท และมีความชัดเจนในเป้าหมายยิ่งขึ้น

9. และ 10. **เปล่งศรี ทองอ่อน** หรืออ้อ และ**อมรรัตน์ อนุวงศ์** หรือแอ้ว ลูกหลานเกษตรกรภาคเหนือที่มีประสบการณ์พัฒนาชุมชนในห้องเรียน อีกทั้งยังเป็นสาขาที่เรียนเพราะสอบสาขาที่ต้องการเรียนไม่ได้ การฝึกงาน

โดยมีนักจัดระบบชุมชนรุ่นใหม่เป็นพี่เลี้ยง ทำให้เธอทั้งสองสัมผัสโลกที่เป็นจริงของชุมชน และได้รับการฝึกให้เรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ จนหลงใหลในงานชุมชน แม้การฝึกงานจบลง แต่ชีวิตการทำงานเพื่อชุมชนไม่ได้จบตามไปด้วย ปัจจุบันทั้งคู่เป็นนักจัดระบบชุมชนในกลุ่มเพื่อนร่วมงาน

11. **ปนัดดา ทศศิริ** หรือหุ่นย์ เติบโตมาในชุมชนแอ่งนาค 2 แขวง ชองนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ เธอลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิ์และปกป้องชุมชนตนเองจากการไล่รื้อ แม้ปัญหาชุมชนของเธอจะได้รับการแก้ไขแล้ว แต่เธอยังมุ่งมั่นทำงานในบทบาทนักจัดระบบชุมชนต่อในฐานะเจ้าหน้าที่มูลนิธิชุมชนไท เพราะเธอเห็นว่าประสบการณ์ของเธอเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับชุมชนที่มีปัญหาเช่นเดียวกัน

12. **พงษ์ศักดิ์ สายวรรณ** นักดนตรีวงสะเลเต แห่งชุมชนลับแล จังหวัดอุบลราชธานี ทำหน้าที่ในช่วงวัฒนธรรมของงานประชุม ระหว่างรอลุ้น เขาได้ฟังเรื่องราวการต่อสู้ของขบวนการชาวบ้าน และความไม่เป็นธรรมในสังคม ในที่สุดเขาก็กลายเป็นแกนนำของชุมชนตนเอง และทำหน้าที่พี่เลี้ยงให้กับชุมชนอื่นโดยใช้ประสบการณ์ตนเอง เขาเชื่อว่า “ลำพังแค่ชุมชนเราชุมชนเดียว เราเจรจาไม่ได้ ต้องรวมกับเพื่อน”

13. **ไมตรี จงไกรจักร์** เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากภัยสึนามิ เขามีพ่อเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เอาชนะของส่วนรวมเป็นใหญ่ แม้ตัวเขาจะเริ่มจากความเป็นผู้หน้าที่ต้องการตำแหน่งและอำนาจ แต่การถูกฝึกให้เป็นนักคิด นักปฏิบัติ และมีหัวใจให้กับมนุษย์ ทำให้เขาหันหลังให้การเมืองในระบบ ก้าวข้ามขอบของงานพัฒนาแบบเดิมๆ ของเอ็นจีโอ เพื่อให้สามารถร่วมกับทุกภาคส่วนในการสร้าง “พังงาแห่งความสุข” และเขายังเป็นผู้ประสานงานเครือข่ายชุมชนเพื่อปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) ด้วย

14. **โชคดี สมพรหม** หรือแดง หนุ่มได้จากนครศรีธรรมราช ภาพความร่วมมือและความเสียสละในการทำกิจกรรมสาธารณะของคนในหมู่บ้าน ทำให้เขาเชื่อมั่นในพลังประชาชน แดงในบทบาทประธานชมรมรวมทักษิณ

เป็นส่วนหนึ่งในการฝึกฝนตนเอง งานที่ยังคงดึงเขาให้อยู่บนเส้นทางนี้ต่อไป แม้ว่างเปล่าหมายอย่างอื่นในชีวิตไว้ คืองานฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวเล ซึ่งถูกฟ้องร้องคดีที่ดินที่อยู่อาศัยจำนวนร้อยกว่าคดี เขาจะวางมือได้อย่างไร

15. **สนชัย ฤทธิชัย** หรือบัว คู่หูของแดง เป็นนักแสวงโชคจากนครศรีธรรมราช มาอยู่ภูเก็ต และได้รับผลกระทบจากภัยทุนนิยมวิบัติ แรกๆ ก็ต่อสู้เรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยแบบมวยวัด จนได้พบกับเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิชุมชนไท บัวได้รับการหล่อหลอมทางความคิดโดยไม่รู้ตัว จนกระทั่งถูกส่งไปอยู่กับชาวเลชุมชนราไวย์ด้วยกระบวนการฝึกการจัดระบบชุมชน และมีไม่กี่คนในรุ่นเดียวกันที่ผ่านกระบวนการนี้ไปได้

16. **วรรธิตา เมืองแก้ว** หรือแดง สาวพัทลุง เกิดในครอบครัวชาวสวน และทำนาที่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เธอเข้ามาทำงานคนไทยพลัดถิ่นแบบไม่รู้เห็นหรือรู้ได้กับงานจัดระบบชุมชน จากคนที่ยังตอบคำถามเพื่อนไม่ได้ว่าอยากทำอะไร มีเป้าหมายชีวิตอย่างไร เกือบสิบปีกับการร่วมสุขร่วมทุกข์กับคนทำงานและพี่น้องชาวไทยพลัดถิ่น กลายเป็นสายสัมพันธ์ที่ทำให้เธอเรียนรู้งานที่ตนเองไม่มีความถนัดได้อย่างมีความสุข

จะด้วยความบังเอิญหรือเหตุอะไรก็ตาม เราจะเห็นได้ว่า นักจัดระบบชุมชน ในกลุ่มนี้เป็นคนใต้มากกว่าครึ่ง จากการสัมภาษณ์พวกเขาแต่ละคนในระดับลึก เราพบว่าทุกคนมีบุคลิกร่วมอย่างหนึ่งคือ “กัดไม่ปล่อย”

เกือบทั้งหมดในกลุ่มนี้ได้รับการหล่อหลอมจากกระบวนการค่ายอาสาพัฒนาชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้นอกห้องเรียนให้รักในงานชุมชนรักในการได้สัมผัสกับความทุกข์ยากของผู้คน และมีเป้าหมายปรารถนาที่จะเห็นสังคมที่ดั่งงามในอนาคต

พื้นเพชีวิตของนักจัดระบบชุมชนแต่ละคนไม่ได้มีชีวิตที่สะดวกสบาย แม้จะมาจากครอบครัวที่มีอันจะกิน แต่ก็ได้รับการฝึกฝนในการดูแลตนเอง และดูแลผู้อื่น หรือแม้แต่จะอยู่ในชนบท อยู่ในป่าในเขา แต่ครอบครัวของ

พวกเขาก็มีบางอย่างที่พร้อมจะดูแลผู้อื่น เช่น การแบ่งปันที่อยู่อาศัย การใช้ ภูมิปัญญาของตนเองในการดูแลผู้อื่น (แพทย์พื้นบ้าน หมอทรง หมอพรหมณ์ เป็นต้น) เป็นที่พึ่งของคนอื่นแบบไม่หวังผลตอบแทน ส่วนใหญ่บรรพบุรุษ ของพวกเขาจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติ พวกเขาจึงมีต้นแบบให้เห็นอย่างชัดเจน และสัมผัสผลถึงความสุขจากการกระทำในสิ่งเหล่านั้นด้วย

เป้าหมายชีวิตที่กระมัง ที่เป็นส่วนหนึ่งของการบ่มเพาะจิตใจ และการ วางเป้าหมายชีวิตอยู่ที่การเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มากกว่าการได้ มาซึ่งลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุขแบบโลกๆ

การได้มีโอกาสสัมผัสกับความทุกข์ยากของมนุษย์ด้วยกัน ทั้งจาก การออกค่ายอาสา การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ทำให้ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส กับผู้คนที่ตกอยู่ในความลำบาก หรือถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้มีอำนาจ เหนือกว่า การได้ดูหนังที่สร้างแรงบันดาลใจ การอยู่ในบรรยากาศของการ ต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม การมีบุคคลต้นแบบและเป็นครูที่คอยช่วยชี้ แนวทางและชี้ทาง รวมถึงหนังสือและเวทีเสวนาต่างๆ ที่ช่วยให้คิดได้ลึก คิด ได้กว้าง คิดเป็นระบบ และทำให้เห็นความยุติธรรมที่เกิดจากโครงสร้างทาง สังคม

เกือบทุกคนได้รับการเลี้ยงดูที่เปิดโอกาสให้มีอิสระในการคิดและ ตัดสินใจในชีวิตของตนเองระดับหนึ่ง

เกือบทั้งหมดไม่มีภาระครอบครัวบีบรัดจนเกินไป เช่น หลายคนไม่ต้องดูแลพ่อแม่มาก เพราะมีญาติพี่น้องหลายคนแบ่งเบา หรือแม้แต่การมี ภรรยาหรือสามีช่วยเกื้อหนุนด้านเศรษฐกิจและการดูแลครอบครัว

การรู้จักตนเอง รู้ว่าตนเองอยู่ตรงจุดไหนแล้วมีความสุข และสามารถ ดูแลอุดมคติของตนเองได้ แม้บางครั้งเมื่อเกิดภาวะของการท้อ แต่อารมณ์ นั้นก็อยู่ไม่นาน เพราะพวกเขาสัมผัสได้ถึงความต้องการที่แท้จริงของตนเอง

พวกเขาฝึกฝนการใช้ปัญญา 3 ฐานได้อย่างสมดุล อย่างแรก การใช้ ปัญญาหรือความคิด ทั้งการคิดวิเคราะห์ คิดเชื่อมโยง และความคิดในเชิง

สร้างสรรค์ เพื่อให้ได้ยุทธวิธีใหม่ๆ ขึ้นมาเล่นกับฝ่ายตรงข้าม หรือแม้แต่กับฝ่ายที่เราดูแลอยู่ เพื่อให้เห็นคุณค่าของตนเอง อย่างที่สองคือฐานใจ ที่มีความมั่นคงกับแนวทาง ไม่หวั่นไหวกับปัจจัยภายนอก รวมถึงจิตใจที่มีความกรุณา สามารถมองเห็นผู้ยากไร้อยู่ในสายตาเสมอ และอย่างที่สามคือฐานกาย หรือความเป็นนักปฏิบัติมากกว่าผู้สังเกตการณ์

บุคคลเหล่านี้ล้วนมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิมๆ วิธีการเดิมๆ ที่เคยยึดถือ เมื่อมีข้อมูล มีรูปธรรมใหม่ที่สัมผัสถึงมรรคผลนั้นได้ เห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งในคำให้สัมภาษณ์ของศรีนพร “วิธีของ *Community Organizing* อย่างเดียวยังไม่พอ จากที่เคยตระหนงตนว่าเก่งเรื่องการจัดระบบชุมชน แต่ถึงที่สุดแล้วก็ได้พบว่า มันเป็นแค่วิธีการหนึ่ง โลกนี้ยังมีอีกหลายมิติที่ต้องเรียนรู้”

สำหรับนักจัดระบบชุมชนที่มาจากชุมชน แม้จะเริ่มจากประโยชน์เฉพาะหน้าใกล้ตัวก่อนแต่การทำงานเพื่อชุมชนจะนำไปสู่จิตใจรับใช้สาธารณะ เมื่อประกอบกับการถูกฝึกให้รู้จักวิเคราะห์โครงสร้างสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ควบคู่ไปด้วย ทำให้พวกเขาขยายการทำงานไปสู่เครือข่ายและภาพสังคมใหญ่ เป็นขบวนการปฏิบัติที่เกิดจากคนข้างล่างจำนวนมาก ทำให้มีหลายรูปแบบของคำตอบสำหรับสังคมที่ดิ้นงม

ความฝันถึงสังคมที่ดิ้นงมกว่าที่เป็นอยู่คือจุดร่วมของนักจัดระบบชุมชน บางคนบอกว่าเป็นสังคมที่เท่าเทียม บางคนบอกว่าเป็นสังคมที่เป็นธรรม โดยเริ่มจากงานเล็กๆ ที่พวกเขาทำ และเชื่อมเป็นส่วนหนึ่งของงานใหญ่ที่อีกหลายๆ คนกำลังทำอยู่ตรงจุดนั้น จุดนี้

หลักการทำงานกับคนจนของนักจัดระบบชุมชนเหล่านี้คือ การสร้างระบบประชาธิปไตยแบบที่ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจชะตากรรมของส่วนรวม ไม่ใช่ประชาธิปไตยเฉพาะการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเท่านั้น พวกเขาไม่ตัดสินใจแทน และไม่ทำแทนประชาชน พวกเขาเป็นเพียงผู้จัดการศึกษาให้ประชาชนเหล่านั้นได้พบคำตอบของตนเอง ซึ่ง

ประชาชนเหล่านั้นก็จะมีจิตสำนึกลุกขึ้นมาทำบ้านเมืองของตนให้ดีขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่ชุมชนของตนเองเป็นต้นมา และพวกเขาเชื่อว่า กระบวนการสร้างจิตสำนึกนั้นเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ความรู้และการปฏิบัติควบคู่กัน

มาถึงตอนนี้ ทุกคนยังมุ่งมั่น แน่วแน่กับหนทางเดิม พยายามที่จะคิดค้นเพื่อหาวิถีวิธีใหม่ๆ ที่จะสร้างรูปธรรมและสร้างองค์กรในพื้นที่ พร้อมกับการสร้างขบวนการที่สร้างสรรค์ โดยมีภาพฝันถึงสังคมที่เป็นธรรมรออยู่เบื้องหน้า บางคนแม้จะยังตอบได้ไม่ชัดเจนนักว่า หนทางข้างหน้าของตนเองจะเป็นอย่างไร แต่ที่สัมผัสได้ในปัจจุบันคือ ความสุขกับการได้ยืนเคียงบ่าเคียงไหล่ไปกับพี่น้องคนจนของพวกเขา

หนังสืออ้างอิง

- จำนงค์ จิตรนิรัตน์. (2556). *เคียงข้างคนจน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย.
- จำนงค์ จิตรนิรัตน์ และคำพอง เทพาคำ. (2552). *พื้นที่...เสรีภาพ บทที่ 1. อุบลราชธานี ตอน : ฤดูกาล...พลังใจ*. อุบลราชธานี : เครือข่ายชุมชนอุบลราชธานี.
- จำนงค์ จิตรนิรัตน์ (บก.). (2549). *แสงแม่ที่หนองผำ*. อุบลราชธานี : เครือข่ายชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี.
- ปรีดา คงแป้น (บก.). (2556). *80 ปี อคิน รพีพัฒน์ : จากชาวบ้าน ถึงคนธรรมดา : 8 ทศวรรษแห่งการตามหาความยุติธรรมในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิชุมชนไท.
- ปรีดา คงแป้น, รุ่งทิพย์ อิมรุ่งเรือง และจำนงค์ จิตรนิรัตน์ (บก.). (2556). *กัมปง ตักวา กระบวนการฝึกอบรมอาสาพัฒนาชุมชน เครือข่ายชุมชนศรัทธา จังหวัดชายแดนภาคใต้*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิชุมชนไท และองค์การแอคชั่นเอด (อินเตอร์เนชันแนล) ประเทศไทย.
- ปรีดา คงแป้น, พิชยา แก้วขาว, รุ่งทิพย์ อิมรุ่งเรือง และจำนงค์ จิตรนิรัตน์. (2553). *ลีลาป่าเต็ง*. กรุงเทพฯ : องค์การแอคชั่นเอดประเทศไทย,

กองทุนการเมืองภาคพลเมือง มูลนิธิชุมชนไท, โรงเรียนชาวบ้าน เครือข่ายชุมชนเพื่อการปฏิรูปสังคมและการเมือง (คปสม.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

พรรณงาม เก้าธรรมสาร และปรีดา คงแป้น. (2552). *ย้อนมอง...สามชุก ตลาดร้อยปี...กว่าจะถึงวันนี้*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

ฝ่ายเผยแพร่ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. (2541). *10 ปี มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย.

ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. (2549). *20 ปี ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน แนวทางขบวนการภาคประชาชน*. กรุงเทพฯ : ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน.